AUREL RĂU

GRECIA

CĂLĂTORIE INCOMPLETĂ

EDITURA ALBATROS

Coperta de GH. MARINESCU

AUREL RĂU

●

GRECIA

CĂLĂTORIE INCOMPLETĂ

AUREL RAU

GRECIA

CĂLĂTORIE INCOMPLETĂ

EDITURA ALBATROS

1978

CRETA

Totul începe cu numele vaporului, *Minos*, neașteptat de înalt în rada Pireului. Urc prima dată spre taina unui vas cu adevărat mare, treptele nu se mai termină, și sînt condus între magnații veacului, într-un salon luxos, în preajma unui bar unde găsești whisky „extra special". Lumea aici bea, gustă o conversație subtilă sau uită. În cabina cu baie și două paturi suprapuse, unde mi-am lăsat bocceaua, confortul e pentru o expediție intercontinentală. Pe chei, familiile care au venit să-și conducă rudele privesc cum se dezleagă groasele parîme. Nerăbdare de a scăpa odată de fluturatul mîinilor, de bezele și sfaturi. Priveliștea mai largă ce se deschide etajelor de sus, cornul lunii subțire, luminile portului și firmele în culori alternante, ușor lunecînd în urmă, semnalele sonore, cargourile care sosesc sau o iau din loc, totul concură la inepuizabila și indefinibila emoție.

Un raid prin monstrul metalic cu șuier greu, prin complicata insulă plutitoare, îi poate fi tulburării din suflet, suave, leac. La nivelul din mijloc, treci prin salonul vast — un cîmp de fotolii cu bătrîni îmbrăcați îngrijit, urmărind reclamele de la televizor, cu negustori care-și numără impasibil mărgelele rozariului, cu femei unele citind, altele privind pierdut la ferestrele ovale în care cade seara, cu comis-vaiajori rotofei, cadrilați, îndreptîndu-se spre restaurant și cu cernite profiluri preoțești — ca printr-un purgatoriu. La vreo zece metri mai jos, iadul: viață, forfotă, fum, veselie, cîntec, mîncare, băutură. Cupluri plebee întind pe masă merindea și se desfată cu măsline, cu carne

de pui, cu brînzeturi. Grupuri de bărbaţi zgomotoşi dau pe gît fericiţi *retina* şi *uzo;* globtroteri, băieţi şi fete în blugi şi plete adamice, culcaţi unii peste alţii, parcă ar clădi turn; un mustăcios supărat pe un acordeon îi sfarmă aprig trupul; ţigani cînd meditativi cînd ciripitori, între ţigări. Al dracu, Ivan Turbincă!

Refăcînd drumul pe scări zigzagate, la colaci de salvare şi la bărcile legate sub cer, depăşeşti împărţirea în clase, cum ai parveni la *ostroave ale fericiţilor.* Cîte un surghiunit tăcut, cîte o pereche de îndrăgostiţi strînşi unul într-altul ca să se apere de briză, cîte un lup de mare cu trup herculean şi cu plăcerea de a scuipa din cînd în cînd în (după Tales) principiul lumii, din orice mediu oricine se poate salva aici dacă are inima curată ori mintea împovărată. Îi uneşte deopotrivă ieşirea din timp, acum şi în vecii vecilor. Cînd somnul s-a făcut atotputernic, sînt o vreme singur, împresurat de noapte şi de mare, perpendicular pe traiectoria Atrizilor între Micene şi Ilion, acoperit de bolta cu semnele de navigaţie ale lui Odiseu. Mă poate înflori barba încreţită a aedului, îmi pot simţi braţele ca legate de catarg, din moment ce imperceptibil se aud sirene prin Gemeni, prin Carul Mare, pe steaua căzătoare care se stinge la zborul jumătate.

Trecut şi viitor! „Dacă am afla misterul prin care să ne punem în legătură cu aceste două ordini din lucruri, care sînt ascunse în noi, mister pe care l-au posedat poate magii egipteni şi asirieni, atuncea în adîncurile sufletului coborîndu-ne“ . . .[1]

Vasul nu traversează, coboară, cum şi-ar desena traseul pe hartă. Totul se trage de la numele vaporului. Încăputi pe mîna grecilor! Patul din cabina cu pluş roşu nu e pat ci batiscaf. Geana de lună nu s-a şters ci a rămas undeva deasupra. Marea a devenit simplu sunet dincolo de geamul care joacă şi vede peşti.

Prea mult rămîne, nu poţi, în secolul V. î.e.n., la stratul de claruri prin care istoria îşi începe aventura şi unde auzi: „Herodot din Halicarnas înfăţişează aici cele aflate în cercetarea sa; ca să nu fie date uitării, cu trecerea vre-

---

[1] Eminescu, *Sărmanul Dionis.*

Totul începe cu numele vaporului, *Minos*, neașteptat de înalt în rada Pireului. Urc prima dată spre taina unui vas cu adevărat mare, treptele nu se mai termină, și sînt condus între magnații veacului, într-un salon luxos, în preajma unui bar unde găsești whisky „extra special". Lumea aici bea, gustă o conversație subtilă sau uită. În cabina cu baie și două paturi suprapuse, unde mi-am lăsat bocceaua, confortul e pentru o expediție intercontinentală. Pe chei, familiile care au venit să-și conducă rudele privesc cum se dezleagă groasele parîme. Nerăbdare de a scăpa odată de fluturatul mîinilor, de bezele și sfaturi. Priveliștea mai largă ce se deschide etajelor de sus, cornul lunii subțire, luminile portului și firmele în culori alternante, ușor lunecînd în urmă, semnalele sonore, cargourile care sosesc sau o iau din loc, totul concură la inepuizabila și indefinibila emoție.

Un raid prin monstrul metalic cu șuier greu, prin complicata insulă plutitoare, îi poate fi tulburării din suflet, suave, leac. La nivelul din mijloc, treci prin salonul vast — un cîmp de fotolii cu bătrîni îmbrăcați îngrijit, urmărind reclamele de la televizor, cu negustori care-și numără impasibil mărgelele rozariului, cu femei unele citind, altele privind pierdut la ferestrele ovale în care cade seara, cu comis-vaiajori rotofei, cadrilați, îndreptîndu-se spre restaurant și cu cernite profiluri preoțești — ca printr-un purgatoriu. La vreo zece metri mai jos, iadul: viață, forfotă, fum, veselie, cîntec, mîncare, băutură. Cupluri plebee întind pe masă merindea și se desfată cu măsline, cu carne

de pui, cu brînzeturi. Grupuri de bărbaţi zgomotoşi dau pe gît fericiţi *retina* şi *uzo;* globtroteri, băieţi şi fete în blugi şi plete adamice, culcaţi unii peste alţii, parcă ar clădi turn; un mustăcios supărat pe un acordeon îi sfarmă aprig trupul; ţigani cînd meditativi cînd ciripitori, între ţigări. Al dracu, Ivan Turbincă!

Refăcînd drumul pe scări zigzagate, la colaci de salvare şi la bărcile legate sub cer, depăşeşti împărţirea în clase, cum ai parveni la *ostroave ale fericiţilor.* Cîte un surghiunit tăcut, cîte o pereche de îndrăgostiţi strînşi unul într-altul ca să se apere de briză, cîte un lup de mare cu trup herculean şi cu plăcerea de a scuipa din cînd în cînd în (după Tales) principiul lumii, din orice mediu oricine se poate salva aici dacă are inima curată ori mintea împovărată. Îi uneşte deopotrivă ieşirea din timp, acum şi în vecii vecilor. Cînd somnul s-a făcut atotputernic, sînt o vreme singur, împresurat de noapte şi de mare, perpendicular pe traiectoria Atrizilor între Micene şi Ilion, acoperit de bolta cu semnele de navigaţie ale lui Odiseu. Mă poate înflori barba încreţită a aedului, îmi pot simţi braţele ca legate de catarg, din moment ce imperceptibil se aud sirene prin Gemeni, prin Carul Mare, pe steaua căzătoare care se stinge la zborul jumătate.

Trecut şi viitor! „Dacă am afla misterul prin care să ne punem în legătură cu aceste două ordini din lucruri, care sînt ascunse în noi, mister pe care l-au posedat poate magii egipteni şi asirieni, atuncea în adîncurile sufletului coborîndu-ne“ . . .[1]

Vasul nu traversează, coboară, cum şi-ar desena traseul pe hartă. Totul se trage de la numele vaporului. Încăputi pe mîna grecilor! Patul din cabina cu pluş roşu nu e pat ci batiscaf. Geana de lună nu s-a şters ci a rămas undeva deasupra. Marea a devenit simplu sunet dincolo de geamul care joacă şi vede peşti.

Prea mult rămîne, nu poţi, în secolul V. î.e.n., la stratul de claruri prin care istoria îşi începe aventura şi unde auzi: „Herodot din Halicarnas înfăţişează aici cele aflate în cercetarea sa; ca să nu fie date uitării, cu trecerea vre-

---

[1] Eminescu, *Sărmanul Dionis.*

mii, cîte s-au făcut între oameni"[2]. Logografi vameşi cu degete de caracatiţă te zeciuiesc şi te vînd miturilor. Homeri cu zecile şi cu sutele se desprind din cele două epopei reprezentate ca două femei pe una din pietrele agorei ateniene, iau fiecare cîte un modul epic şi îl conduc separat la curţi de mărgean, încît nu mai ajungi să cunoşti pînă la capăt războiul Troiei. Un asemenea prilej de întîlnire e Idomeneu, „vestitul în suliţi", întrezărit o clipă numărîndu-şi cele optzeci de corăbii la „marea icarică", apoi şi el în calul de lemn, în fine acasă, însă cu preţul jertfirii unicului fiu.

... Straturi mereu mai adînci sau cercuri mereu mai largi unde imaginaţia poate lega şi deslega sub zodia lui Proteu, scot dincolo de bruma de istorie. „Şapte purtînd fecioare mîndre şi feciori, / Şapte la număr, toţi Ionieni, îi însoţea / Teseu viteazul. Strălucea pînă departe / Pînza izbită de suflările din nord". Regele, cui i se aducea astfel tributul de carne umană, „nu-şi mai stăvili pornirea / Şi mîna o trecu uşor, peste obrazul / De fecioară, alb ca neaua".

— „Viteze, stăvileşte-ţi amarnica trufie!"
— „Adu-mi atuncea din străfundurile mării
Acest inel de aur".

Şi jocul se repetă. Vaporul aievea sau eroul mitic continuă scoborîrea. Dintru-nceput, „adînc s-a clătinat / Pădurea undelor primindu-l". „Iată-l pătruns pînă-n iatacul zeilor". Fiori de spaimă: Nereidele. „Făptura lor scînteietoare pîlpîia / Ca o văpaie de lumină. / În părul lor învălurat / Rîdeau panglici / Cu şerpuiri de aur. Mlădioase. / Picioarele se îndemnau doar către dansuri" ...[3]

Dar nu! „Aurora care toarnă vîntul porfiriu se arată radioasă". Acesta e tîlcul luminilor pe care visul le localiza în încăperile submarine ale Amphitritei. Tovarăşul de cabină mă trezeşte: Iraklion! Sînt la hublou, dintr-odată. Într-adevăr, „iarba crescuse, arborii înfloriseră, adia un

---

[2] Din volumul *Proză istorică greacă*, culegere îngrijită de D. M. Pippidi, E.L.U., Bucureşti, 1970, p. 35.

[3] Bachilide, *Pean, XVI*, traducere Simina Noica, volumul *Legende mitologice*, Editura Albatros, 1972.

vînt ușor, izvorît din brațele cerului, țărmul strălucea de prospețime, marea era adormită, copacii și apele cîntau mîngîietor“[4]. Heraclion!

*
* *

Minos e contemporan cu Hercule, care la cererea lui Eurystheus vine în Creta și capturează sălbaticul taur-miracol. La fel cu Egeu, regele Aticei, pe care-l învinge, și cu Pitheus, regele înțelept al Argolidei, tatăl Aithrei, care-i va da lui Egeu, din dragostea ei cu Poseidon, în sfîrșit un fiu, pe Teseu.

Dacă legendele devin istorie, cum tot mai mult i se întîmplă de un timp *Iliadei,* și prin încîlcita lor cronologie am avea dreptul să calculăm la scara umană, Minos ar fi domnit cu două-trei generații înaintea războiului Troiei, socotind după afirmația că Idomeneu îi este nepot iar copiii lui Teseu participă și ei la marea campanie unde-și eliberează bunica dinspre tată, dusă de Paris ca roabă odată cu Elena. Numai că regele-preot are statut de semizeu, ca fiu al fenicienei și al stăpînului fulgerelor, viața lui se calculează altfel în ani, întinsă în aval dinspre secolul XIII spre mai căruntul secol XVI, în cazul că înțelegem bine plasarea epocii eroice, din Hesiod, între vîrsta bronzului și a fierului. Labirintul îi e mantie. Meșterul său Dedal adaogă mersului pe uscat și pe mare, ca-n veacul nostru, zborul, trecînd întîi spre nord, pînă dincolo de insulele Delos și Paros, apoi luînd-o spre vest, peste Grecia continentală sau în lungul coastelor ei, pînă în Sicilia — în această curbă largă, pentru că astfel își vor fi avut evoluția pe atunci corăbiile („al schiptrului reazim“, cum va spune Ovidiu) cu punct de pornire în Amphisos.

Încă din primele-i ceasuri, geloasă, istoria tinde să-l deposedeze de aura supranaturală pe acest personaj cu atîtea aparențe de real. Pentru Tucidide și Herodot, e numai om, conturat prin cît au putut fiecare afla despre „timpuri așa îndepărtate“. „E cel mai vechi din cîți îi știm

---

[4] Din *Erotocritos,* de Vincentio Cornaros (C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii grecești,* traducere Mihai Vasiliu, E.L.U., 1968).

din auzite, care a întemeiat o flotă, și a stăpînit peste cea mai mare parte a mării, pe care o numim astăzi Elenică, și a stăpînit insulele Ciclade și a fost primul colonizator în cele mai multe, izgonind pe carieni și instaurînd conducători pe fiii săi"[5]. Confabulațiile îl trag spre ceresc, prin căsătorie e ginerele soarelui, prin Ariadna ajunge socru lui Dionysos și — în Homer pomenit doar ca judecător al sufletelor alături de fratele său Radamant — pînă de curînd în secolul XIX, cînd începe era arheologiei, e strat de nori albi plutind deasupra epocii lui Agamemnon și a lui Nestor. Pe aceștia doi, săpăturile lui Schliemann și ale lui Carl Blegen, orientate strict după datele din cele două poeme eroice, i-au reașezat în timp cu exactitate — poate cu măștile din foiță de aur pe care le-au dat la iveală mormintele vor fi identificate într-o zi și individualitățile cărora le-au aparținut — iar demitizării soțului Pasiphaei i se consacră în 1893 Arthur John Evans.

Surpriza lui Evans nu e de loc mică: regele nostru n-a trăit un secol, două ci vreo douăzeci bune. Ceea ce descoperă englezul la Cnosos, uimit, fericit, apoi alții în centrul și estul insulei, sînt semnele bogate, strălucitoare, inestimabile, ale unei vieți sociale complete, urcînd cu prelungirile-i neolitice pînă în mileniul VI î.e.n. și scoțînd brusc din enigmă rădăcinile recent deshumatei civilizații prehomerice de pe continent. Un dar nesperat! În *Iliada* se vorbește de Creta cea cu o sută, în *Odiseea* de cea cu 90 de orașe; munții, văile, colinele care le-au înghițit, încep acum, proces în plin curs, să le restituie, e drept zdrobite, arse, prăbușite, desfigurate, ciuntite, însă pline de tezaure, capabile să deschidă dintr-odată o perspectivă științifică certă și definitivă (în primii zece ani ai secolului nostru, descoperirile esențiale erau realizate), și să avertizeze că nici o concluzie nu se mai poate considera inatacabilă (încă atîtea semne așteaptă a fi citite), de asemenea să confere gîndirii istorice tinerețe și activism și să-i pună în față spiritualității europene, în căutare de obîrșii, o trufașă oglindă.

---

[5] Tucidide, traducere Florea Fugariu, *Războiul peloponeziac*, 4, I. în *Proză istorică greacă*, p. 174.

Marmora, arama, fierul, fildeşul, ceramica, orfevreria, pictura, mica sculptură şi gliptica, tăbliţele în hieroglife, în liniar A şi în liniar B, încep să vorbească: ultimele o limbă veche, argiană, penultimele o limbă egeică, poate cretana, restul un grai al minţii, divulgînd o lume reală căreâ-i lipseşte deocamdată doar latura anecdotică. Numele ei, printr-o accepţie unanimă, civilizaţia minoică! Cognoscibilă în evolutivitatea-i organică, prin multitudinea mărturiilor materiale şi prin norocoase interferări cu întîmplări ale Orientului şi Egiptului, unde pe atunci se scria; începînd cu mileniul III î.e.n. după socotelile lui Evans, şi sfîrşind cu sfîrşitul mileniului II, în pragul invaziei doriene; periodizabilă spre studiu, conform propunerii profesorului Nicolas Platon[6], în pre-palatială (2600—2000), palatială veche (2000—1700), palatială recentă (1700—1400) şi post-palatială (1400—1100); întărind deducţiile anterioare despre celălalt rege, pămîntean, care-şi revendică epoca cea mai înfloritoare, veacul XVII—XVI î.e.n.

Noţiunii de labirint i se servesc din capul locului confirmări. Primele săpături metodice aduc la suprafaţă nu oraşul ci un grup de trei palate, comparabile numai cu cel din legendă: uriaşe, asimetrice, adaptînd colina şi adaptîndu-i-se, cu de la 3 la 5 nivele; inextricabile (cu un sistem liber de coridoare, ganguri şi scări, propilee şi portice, perpendiculare, suprapuse, diagonale); savante şi ingenioase ca tehnică de construcţie (acoperişuri orizontale, faţade inegale, ziduri din piatră poroasă, susţinute şi legate prin grinzi de lemn, spre a opune o rezistenţă elastică cutremurelor; nenumărate „puţuri" dreptunghiulare, conducînd din zenit lumina zilei şi distribuind-o în diverse compartimentări inferioare; canalizări şi dispozitive de scurgere a apei, cu bazine de decantare etc.). Pe pereţii, coloanele şi ulcioarele din Cnosos e scrijelat sau pictat simbolul dublei puteri regale, politice şi religioase (după unii, insuficient lămurit): securea dublă, *labrys* — cuvînt care putea da naştere, prin metamorfoză, unuia mai dezvoltat,

---

[6] *Crète*, Les Éditions Nagel, Genève, 1968, col. „Archaeologia Mundi".

cu terminația *nthos*, băștinașă și prehelenică, și care să însemne ceva în genul „casei celor două securi".

Palatele și orașele (exemplul cel mai tipic: Gurnia), vilele răzlețite și reședințele de vară, conacele, edificii elegante se resimt mereu de pe urma mîinilor sau capriciilor zeului Poseidon, „cel care produce cutremurele" de două-trei ori pe an, pînă azi, nefaste. Potrivit lui Evans și unor savanți greci, care exclud cauzele militare, un asemenea dezastru amplu pune capăt concomitent în toate localitățile, prin 1700 î.e.n., tuturor capodoperelor de arhitectură anterioare, vechi de 300 de ani, de cînd marcau trecerea de la societăți gentilice la forme statale organizate în jurul unei puteri centrale și erau „vechile palate". Resturile lor, mai judicios degajate la Phaestos, dimpreună cu numeroase obiecte din ceramică policromă, statuete de femei în rochii cochete, peceți cu reprezentări animaliere sau cu hieroglife, fac casă bună cu urmele „noilor palate", semn că oamenii au rezidit pe aceleași vetre, mai extins, mai înalt. Alte două catastrofe similare, survenite în 1600 și 1450 dau posibilitatea arheologilor să segmenteze neopalatialul, să poată mai decis compara, eticheta și clasa și să acorde prestigiul suprem, calificativul de apogeu al dezvoltării, secvenței a doua, afectată necruțător, s-a convenit, prin erupția vulcanului de pe Thira. Această explozie (1550—1500 î.e.n.) ar fi depășit-o în intensitate de patru ori pe cea de pe Krakatoa și ar fi făcut să sară în aer și să se scufunde nu 23 de km² ci 83, soldată în Santorini cu un strat de piatră ponce, pe alocuri, de 60 cm. grosime, pe coastele Cretei cu zbenguieli ale mareei sau în interior cu ecoul cosmic al cîtorva cutremure de grad maxim. Noilor palate li se conced astfel pentru spectaculoasa lor moarte de o clipă 100 de ani, dar varietăți de ceramică „stilul palatului", cum și alte dovezi, atestă continuitatea uneori sau în principal la Cnosos a unei activități politice și economice, a unei civilizații contemporane și înrudite cu cea din Micene, Tirint și Pilos.

Deci nici războaiele, nici răzmerițele, singură natura-mamă, atît de ardent divinizată în Creta! Totuși nu numai prin negoț ci și prin săgeți și sabie (săbiile cele mai lungi din preistorie), civilizația minoică intră în atingere cu civilizațiile troiană, cicladică, atică și italică; regii noilor

palate, suverani absoluți, întemeiază imperiul lor maritim, dau suflet pînă azi thalasocrației. Căci un miracol se produsese pe fîșia de pămînt răsărită într-o „mare de culoarea vinului", locuită de „mîndri eteocreți", „cidonieni", „pelasgi", mai tîrziu de „ahei" și de „dorieni războinici"[7], așezată la distanță egală de Asia, Africa, Europa, situație care, spune un demnitar venețian prin 1589 e.n., „o face demnă de a deveni capitala lumii". Transplanta din Orient *orașul* și spiritul orășenesc; coopera cu Tutmes al III-lea la transportul cedrului de Liban și aducea din Libia aurul iar din Milo obsidianul; simplifica și inventa, preferînd celor 350 de semne cuneiforme ale Mesopotamiei și celor 300 de hieroglife ale Egiptului liniarul B cu numai 80 de semne, grație căruia știrile curg nu începînd cu 772 î.e.n., anul primelor întreceri olimpice, ci din secolul XIV, și aflăm că „E-ra-ta-ra" e „sclavă a preotesei" iar „Alkakron nu s-a prezentat"[8]; modela, picta, dansa și organiza spectacole de tauromachii; se împodobea cu diademe, coliere, cercei, și-și îmbrăca femeile și bărbații nu în chiton ci cu elegante haine parcă din veacul nostru, nu drapate, prinse cu fibulă sau agrafă, ci țesute, ajustate pe corp.

O mare poartă și un prim creuzet spiritualității europene; justificînd exclamări extatice: „fantasticele fresce, ceștile, cupele, ulcioarele și amforele cu culorile lor ce nu vor mai putea fi atinse niciodată, depun mărturie pentru, fără îndoială, cel mai rafinat gust".[9] O alcătuire complexă, originală și deschisă tuturor curenților de larg, înrudită cu focare de civilizație sumeriene și protohinduse, prezentînd straniu elemente care — spre a rezerva noi sarcini săpătorilor — duc la aspecte ce mai tîrziu vor fi evidențiate în etnografia și arta arhipelagului nipon. O lume exuberant inventivă, începînd abrupt, derutant, de parcă în preajma muntelui Ida de aici și nu din Asia l-ar fi tîrît după car, învins, pe Hector, Ahile.

---

[7] *Odiseea*, cîntul XIX, traducere G. Murnu.

[8] Textul a două tăbliță în liniar B. Cf. Ivar Lissner, *Culturi enigmatice*, Editura Meridiane, 1972.

[9] Ivar Lissner, *op. cit.*

*
* *

Pentru Cnosos iei din piața Cornaros autobuzul care te scoate în cîmp și după 5 km. de mers ai ajuns într-o singurătate pe care ca o bufniță o păzește la intrare, pe un soclu, liliputan, Arthur John Evans. Ceea ce urmează e un joc după preceptele lui. Singur, fatalmente bătrîn, prin dimineața albastră cu soare viu, i te supui. Mîini pe care nu le are îți întind ghemul cu firul conducător. Îl desfășori meticulos și sagace și din haosul de ruine, o nimica toată, reînvie și te îmbracă-n splendori pierdute palatul fermecat. Se va-ntîmpla la fel, generație de generație, încă atîția ani cîți sînt cei care fug în urmă spre neolitic, pînă cînd insula însăși se va transforma într-un patruped cu coarne și copite de aur care va face un salt la stele și-n scînteieri cum nu s-au mai pomenit va plonja în adîncul din care s-a ivit.

Săpătorul știe, și-și contemplă opera mulțumit. Vă aflați în curtea vestică. Nu mai sînt dalele de gips prinse cu mortar, fiți atenți la aceste două fundații de altare; ce vedeți în dreapta, rotunde, adînci de peste un metru, sînt trei puțuri de ofrandă și țin de perioada primului palat. Se trecea în șiruri: printr-un propileu cu o coloană a cărei bază se mai vede, prin fosta poartă sud-estică, ajungeai într-un coridor lung ce conducea, după ocoluri, la marea poartă sudică, la băi lustrale, la unul din sanctuarele din interior. Fragmentele de frescă recuperate și atent cîrpite, cîteva reinstalate în cópii și puse la loc, arată că grupurile, peste opt sute de persoane, erau adoratori, muzicieni, purtători de togi ritualice, preoți și preotese, și se îndreptau, albine spre matcă, în direcția unei regine sau zeițe în rochie de cult.

A-ți propune să-i dai cititorului o descriere exactă a alambicației, pe care cu-ncetul o deprinzi, e și zadarnic și neconcludent. Noțiunea însăși de labirint ar fi păgubită, după cum subminată, laicizată emoția, conștiința că te afli în contact nemijlocit cu obiecte și un cadru care au precedat mitul. În postura lui Icar, după primele-i bătăi din ceară și pene, ai cuprinde dintr-o privire liniile ansamblului, relativ un dreptunghi. La est de curtea vestică, acum

exterioară zidurilor, patru late corpuri de odăi, scări şi verande, cu faţade spre o vastă curte centrală, stau înrădăcinate în colina Kefala care înaintează în valea rîului Catsambas şi are în dreapta, verde, căutată de drumuri, colina Profetul Ilie. De jur împrejur se răspîndea desigur oraşul care şi-a păstrat în insulă primatul pînă în epoca romană şi spre larg cîmpiile şi podgoriile, „numeroşii arbori" de care vorbeşte Pindar.

Ghemul se desfăşoară, totuşi. Verifici mereu dacă n-ai făcut vreo mişcare greşită care să-l supere pe nonagenar[10]; dacă-l urmezi cu strictețe, te înfrupţi pe rînd din comorile scoase la iveală şi deslușirile, de el date. Aleargă între timp soarele, deasupra, pînă îşi osteneşte caii. Ai terminat etajul care a fost reconstituit parţial în aripa vestică, te-ai văzut purtat prin întregu-i parter, cu ochii-n carte şi-n timp, şi nu poţi rezista ispitei unui prim bilanţ. Fuseseră aici 3 etaje. Cel refăcut arată în văzduh cu un început de scară. Printr-o fereastră ai dedesubt „o bucătărie". Cîteva trepte porneau spre curtea alungită nord-estic, altele, rămase întregi, te *coboară* la „sala tronului". Adevăr adevărat, lipit de peretele roşu pe care se distinge restul unei fresce cu grifon între flori, un jilţ din gips alabastrin, spătarul cu marginile ondulate. Lespezi pe jos, una mai ridicată, făcînd corp comun cu jilţul, pentru ca tălpile regelui-preot să rămînă mai sus decît ale celorlalţi. Pe acelaşi perete, în dreapta şi stînga, la oarecare distanţă, niţel mai joase, băncile de piatră unde lua loc „guvernul". Omul care lipseşte acum din jilţ, în orele de deliberare stătea cu faţa spre miazăzi. În anticamera din care priveşti prin uşă adunarea aceasta de linişte, se adînceşte un bazin, ca să te poţi apropia pur, iar o scară ce duce la un nivel superior îţi expune un alt „bazin lustral" prevăzut, sub grinzi şi sub capiteluri roşii încheiate de un brîu alb, cu cinci coloane negre, cilindrice, îngustate treptat spre bază, sprijinite pe lespezi patrate din marmoră albă. În Grecia, le poţi admira numai aici. De aceeaşi formă, dar albe alteori, cu brîie negre la sol şi sub tavan, cum este cea din colţul sud-vestic unde ţi-ai început truda, sau roşii şi-n

[10] Născut în 1850, Evans moare în 1941.

benzi de culori închise la extremităţi, le vei duce dorul, vor fi ascunzînd în ele suflete de zei buni sau cruzi.

În aceeaşi aripă vestică, deasupra creştetului sticleşte cerul, gîndurile se întorc la aşa-zisul „sanctuar tripartit“ şi la încăperile cu care comunică. Dintr-una din ele, o cameră de tezaur, s-a scos intactă „Zeiţa cu şerpi“. În două mici cripte, pe stîlpul în patru muchii, ce le ocupă centrul, plimbi degete de orb şi citeşti cu ele, săpată adînc, securea dublă. Semnul se repetă, scrijelat, se multiplică în „coridorul magazinelor“, care deservea 22 de cămări iar sub dalaj gropi secrete, pentru mai scumpe odoare. Defilează în nişe despărţite de pereţi groşi, pe stînga, sau înşirate în cîteva pasaje mai scurte, derivate, înaltele chiupuri şi ulcioare, fără vîrstă, cu torţi mici sus şi jos (prin care fuseseră petrecute funii), cu linii în relief desenînd valuri şi spirale, brîie împletite (şi unde au stat grîul, uleiul, vinul unora din cei mai avuţi piraţi, înţelepţi, eroi, zbiri).

Dar suveranul presupus, reprezentat înalt de trei metri pe un fragment de coridor din puţinul rămas din aripa sudică, „prinţul cu flori de crin“, cu coroană şi panaş, lungi negre plete, braţe zvîcnite atletic, spun vestigiile să fi fost un candid, considerîndu-şi soţia ca pe o egală, nepreocupat de slăvirea fiinţei proprii, mai prezent la ceremonii şi la jocuri decît în geste militare. În zona apartamentelor regeşti, cu care din sud începe aripa răsăriteană, îi este răsplătită călătorului osteneala prin monumentalitatea „marei scări“, parţial restaurată, ce lega cinci etaje. Secţiunile patru şi puţin din a cincea, care au putut fi salvate, îl ajută să-şi facă o idee despre sistemul ingenios de tuneluri verticale ce culegeau din aer lumina zilei şi-o distribuiau prin foiri de curtine, ferestre şi galerii, în verande şi-n mănunchiuri de odăi.

De la verandele unde erau postate gărzile, scări secundare duc la asemenea mănunchiuri. De pildă: mic coridor, odaia „cu bancă“, odăiţa de baie pentru copil (cu vană de lut ars), mic chelar cu ulcioare, mic sanctuar unde s-au găsit o masă de ofrandă şi feluriţi idoli, o altă baie lustrală. Dar de pe aici eşti îndată la „camera reginei“, de unde o scară de serviciu conduce la nivelul inferior în apartamentul legat cu scara mare: budoar, baie, megaron

Pythos
din Cnosos
cu secure dublă
(Muzeul
din Herakleion).

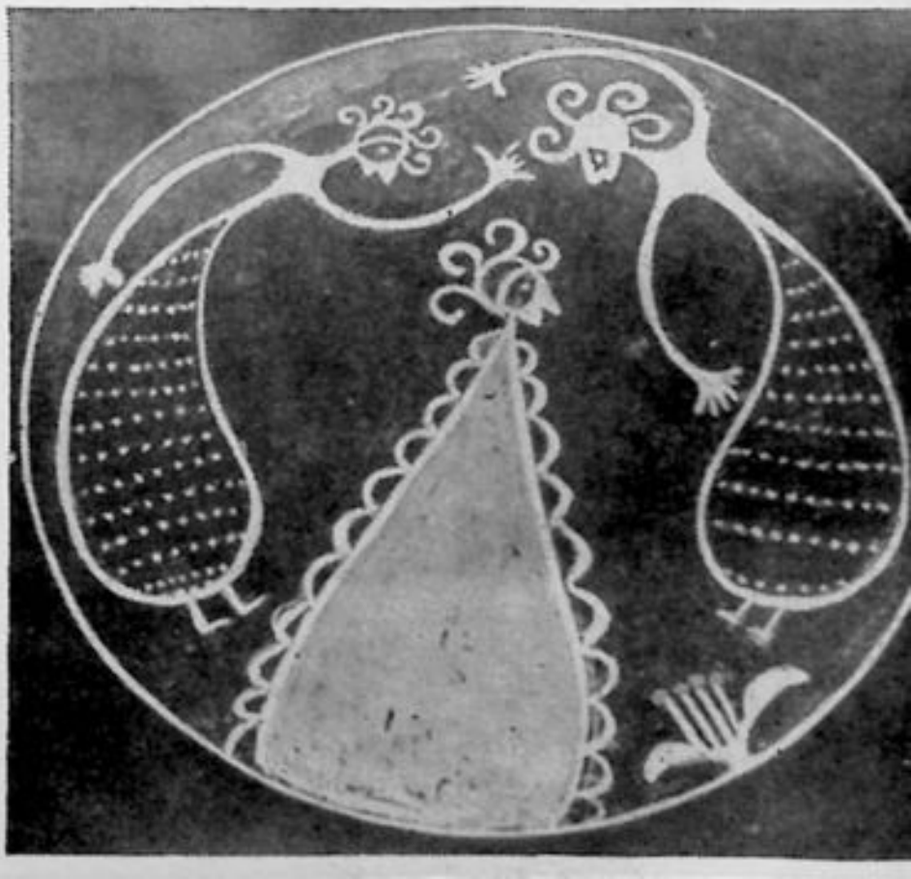

Disc policrom
din ceramică
de Camares.

Masca funerară
în aur
„a lui Agamemnon",
cca 1600 î.e.n.
(Micene.
Muzeul Arheologic
din Atena).

Frescă din Tirint,
cca 1300 î.e.n.
(Muzeul arheologic
din Atena).

dînd spre două luminatoare. Deasupra porții care scoate în „megaronul regelui", copia „panoului cu delfini" și chenarul cu rozete albastre, prelungit și în jurul ușii din dreapta.

În vasta încăpere spre care treci iar între dublele securi, printr-un hol, se văd pe perete, repictate, cele două mari scuturi în formă de 8, iar tronul „cu baldachin", paradit, somnește într-o vitrină.

Ca prin sălile din Versailles, suvenirurile materiale regești, „en place", sînt puține. Din camera de tezaur, ce nu s-a prădat prin veacuri s-a dus la muzeu. Capul „acrobatului de fildeș", figurina eternizînd momentul efectuării unui salt. Magaziile de chiupuri cu decorații în medalioane, din întregul sector estic, ar încuraja ipoteza că suveranul făcea o deosebire între ce era al său, al șefului politic și al celui religios, după majoritatea opiniilor vărsați în una și aceeași ființă, și ce era al palatului, iar vecinătatea atelierelor meșteșugărești, că branșa creatorilor de frumos se bucura și de principală stimă și de strictă, nemijlocită, augustă supraveghere. Gravorii în piatră n-au terminat lucrul început, cîteva piese semișlefuite fac dovada; împreună cu bijutierii, au finisat tabla de șah încrustată cu fildeș, lapis-lazuli, cristal de stîncă, foițe de argint și aur (au reușit s-o plaseze în vitrina 48); ceramiștilor, reclama le-o fac vasele găsite în număr apreciabil între „bastionul" răsăritean și „casa de nord-est".

Printre mărunte fundații de foste locuințe și urme de bastioane și terase, străbați latura de miazănoapte, ca să închei patratul la veranda „taurului în relief", un cap de expresie a forței ori a mîniei. Curtea interioară invadată de iarbă, „teatrul" din două șterse rînduri de trepte formînd un unghi drept, au găzduit dansuri, acorduri din liră, întreceri sportive. Și ca pe un pion jucat, mîna invizibilă evansiană te împinge ușor în afara tablei ei de șah. Pietrele din minoicul recent, acoperind bazele de piatră ale unui drum mai vechi, refăcut, umbrite de crengi care de pe o parte și de pe alta se străduiesc să construiască un acoperiș boltit, scot la șoseaua carosabilă. Restitui ghemul.

Dacă amurgul și foamea mai permit, vizitezi în exterior ruinele „Caravanserai" de unde s-au salvat frescele

cu potîrnichi și ești, viu și singur, fără umbră, oaspetele „mormîntului sanctuar“ cu două etaje și cameră sepulcrală săpată în stîncă. Aduce cu un altul, de la Phaestos, precedat de vestibul, curte și portic, și unde regii înnoptau în sarcofage tip cufăr sau tip vană. Acela, la rîndul său, aduce cu unul din Sicilia, anexat la un sanctuar al Afroditei, și lăcaș din urmă, conform tradiției, lui Minos.

* * *

Condiția mea de călător în Creta, întîmplător una de taciturn absolut. „Avea grămădite cuvintele-n el“, rîde undeva-n creier Kavafis. A privi, a nota, a interfera. Un Zorba necesar dialogului, numai lăuntric. Merita, zău, mina de lignit![11] Un loc, la geam; carnetul, pe genunchi. „Hîrțoagele alea!“ Grefier, nu, contabil pentru tăblițe de lut. Cu convingerea că nimic nu e mai important ca substantivul și numerarul cardinal, stîlpi istoriei și lumii: „33 dădace, 33 fete, 16 băieți“![12] Rar, verbul.

În dreapta și stînga drumului, alternări de măslini și vii. Apoi pîlcuri, linii de chiparoși. Pe muchia șanțului, ca la noi urzicile, agave. Dar uriașe, revărsate, plesnite. Solul alburiu, argilă calcaroasă, caolinoasă.

„Creta noastră, șopti el. Cît e de frumoasă, da! [...] Pe drept cuvînt, dacă un vultur ar zbura pe deasupra ei, în miezul zilei, s-ar bucura de toate podoabele sale: de unduirile trupului ei ars de soare, de țărmurile ei luminoase, unele line și nisipoase, altele sălbatice, stîncoase și roșii ca sîngele. S-ar bucura văzînd satele, casele, mănăstirile și schiturile sale albe, înălțate pe spinările întunecate ale munților, sau cu temeliile înfipte în țărîna cîmpiei“[13]. Peisagism. Vremea lui „jur pe ziua care ne

---

[11] În romanul lui Nikos Kazantzakis, traducere Marcel Aderca, E.L.U., 1969: „Îmi făcusem bine socoteala: aveam conștiința că-mi cumpăr fericirea cu destul de puțină cheltuială [...] În fiecare seară, îl aștept după lucru, îl pun să se așeze în fața mea, mîncăm, vine clipa cînd trebuie să plătească și îi spun: «Povestește!» Îmi fumez pipa și-l ascult.“

[12] Textul uneia din tăblițe, dat în cartea lui Ivar Lissner.

[13, 14, 15] Vezi mai departe, nota 17.

luminează, că aş vrea mai degrabă să mor pentru Creta, decît să trăiesc pentru ea!“[14] e departe. „Neliniştea şi furia“ care după revoluţia din 1821 „au crescut din an în an“, şi făceau ca fiecare generaţie „să-şi piardă capul“, să se năpustească „asupra fiarei înspăimîntătoare care o ţinea în gheare, sfîşiindu-şi propria ei carne, pîrjolindu-şi propriile ei sate“, ca „apoi, zdrobită“, să cadă „din nou sub jug“[15], au încetat. În oamenii zgomotoşi, vioi sau placizi care mă iau cu asalt, nici urmă de căpitan Mihalis cel ce-şi propusese să nu rîdă niciodată pînă va şti că patria sa a scăpat de turci. Clopotarului Murţuflos („îl vedea pe Sfîntul Gheorghe pogorînd pe pămîntul cretan, călare pe un cal alb, purtînd fustanelă, haină brodată, iminei roşii cu canafuri, o cartuşieră şi cîteva pistoale de argint“), prilejul să învie şi să mai urce odată în turla catedralei Sfîntul Mina, i s-a dat[16]. La întrebarea repetată, „inel de logodnă sau cătuşă de sclav“, răspunsul e „inel de logodnă“[17].

Cu calabalîcul acesta de cuvinte de Kazantzakis, Heraclion rămîne în urmă, o colină a şters poarta Panigra de unde ne-am urnit prin însorită oră 8, iar lumea de emoţii şi înverşunări fanatice, acum Trecut, pentru care apelezi la literatură spre a compensa cît de cît exteriori-

---

[16] „Se simţea foarte bătrîn şi se temea că va muri [...] Cum adică, în ziua [...] eliberării să tragă altul clopotele în locul lui? [...] «Chiar în fundul iadului de-ar fi să fiu, tot am să viu în ziua aceea blagoslovită, şi hîrca mea o să se agaţe de funia clopotelor. Şi o să fac un tărăboi!»“

[17] Citatul, cum şi cele de la trimiterile 13, 14, 15 şi 16, din romanul *Libertate sau moarte* (Editura tineretului, 1956, traducere Pericle Martinescu): „Cînd a făcut Dumnezeu lumea, relatează un personaj, toate neamurile de pe pămînt — albi, negri, galbeni — s-au înfăţişat dinaintea lui ca să primească binecuvîntarea. Printre ele era şi Creta. Mică, sfioasă, în doliu după copiii ei şi cu basma neagră pe cap, ea a rămas mai la urmă. Cînd s-a înserat, s-a apropiat şi ea încetişor şi-a glăsuit: «Doamne, mie ce-mi dai?» Creatorul se întoarse atunci spre ea, o văzu atît de singură şi sfioasă, şi-i zise: «Ridică mîna dreaptă şi priveşte». Creta ridică mîna dreaptă şi ce crezi că văzu la lumina fulgerelor? În cel mai nobil dintre degete, inelarul, strălucea un cerculeţ de aur. «Doamne — strigă Creta cu inima tremurîndă — ce este asta, un inel de logodnă sau o cătuşă de sclav?» Dumnezeu zîmbi, se aplecă spre ea şi-i spuse ceva cu o voce foarte înceată. Dar Creta nu auzi ce-i spuse“ ...

tatea cunoașterii, s-a ridicat iar în neantul din care se întrupase. Oamenii care în dorința de a se păstra ei înșiși s-au bătut cu aheii și dorienii înainte de a deveni simplu greci, cu romanii, înainte de a fi ocupați de romani, cu arabii, care-i smulg mai bine de o sută de ani de sub bizantini, cu veneţienii, de cîteva ori (între 1210 și 1668 cît un guvernator trimis de doge rezidează în Candia), tragic cu turcii pînă în pragul veacului XX, băștinași și venetici, au adăogat prin carnea și prin oasele lor cîțiva metri buni altitudinii dintru început a insulei vulcanice de forma lunguiață a unui pește sau vapor plutind spre Atlantic.

Urmașii lor, comercianți, mineri, marinari, călugări, artizani, agricultori, șoferi, pescari, intelectuali cu obsesia sau repulsia arheologiei, zei tutelari și hrană prozei lui Prevelakis, actualul prestigiu literar al insulei, sînt cordiali, amabili. Totuși fiece arbore, formă de relief, plantă, produs al ciclurilor de ieri, tot ce se înfățișează ochiului, intră azi în carte, cum am cîrmit spre sud.

Dealurile cu vie durează; uneori sfîrșesc pe cerul albastru-verzui, la cîte o bisericuță de cretă, înconjurată de zid și cu clopotniță fierestruită. Frunza vișiniu-palidă începe pe alocuri să se sfrijească, să ardă. Strugurii s-au cules, dar mai e de trebăluit pe lîngă minusculele crame cubice. Vezi cîteva femei. Pe postăți goale, pe cărări fumurii, asinul cu povara în spate stă înțepenit ca un căluț de lemn, ascultă, rupe cîte un smoc de iarbă, se apără de muște. O plantație, în stînga, cu toate frunzele căzute, își aliniază tulpinele groase și crengile, ca sute de tridente și sfeșnice. În general, pitice. Deși drumul urcă în serpentine, pămîntul continuă a fi lucrat. Un strat de castraveți cu flori galbene înfruntă toamna. O turmă de oi culcate, rumegînd, se bucură de umbră, iar stoluri de păsări mici, planînd în zbor zvîcnit, se bucură de soare. Vegetație mediteraneană. Cactuși pe stînci, cu fructele lor rumenite, suculente, senzuale. Portocali, grădini ale hesperidelor, strălucind de rodul lor auriu, smochini sălbatici, oleandri visînd ploaia.

Culturi cu varză și cu „dumate“ durdulii preced marginile satelor. Dafnes, Venerato (elemente de arhitectură renascentistă la biserica Haghios Ioanis, datată 1644),

Haghia Varvara. La cafeneaua invariabilă, aceiaşi doi-trei bărbaţi cu fes şi în haine închise, jucînd table sau numărînd mătăniile, omorînd timpul. Printre case, capre roşcate şi negre. Înaintea faţadelor, flori de salvie.

Rămîn în dreapta, pentru drumeţi mai meticuloşi, mănăstirile Vrondisi, cu o fîntînă veneţiană în flori de acantă, şi Haghios Fanurios, cu frumoase fresce din secolele XIV şi XV, grota din Camares care a pus în braţele ştiinţei şi artei ceramica policromă a minoicului mijlociu, şi mai în sus spre 1500 metri, pe versantul sudic al celui mai înalt munte, grota Ida — tăceri care ştiu şi originea omului şi originea zeilor şi o spun şerpilor.

Coborîm, sau mergem drept pe culme, pe o şosea tăiată în panta granitică sau sfărîmicioasă. De fapt coborîm, în tot mai îndrăcite curbe. Tufe de rozmarin printre pietre, eucalipţi şi spectacolul măslinilor. Ne însoţesc, crînguri, păduri, ca răchiţi sau peri sălbatici. Cu frunzele lor înguste, verzi argintii, făcînd ape vesele. Sau plantaţi, simetrici, pe parcele arate, încă puieţi, c-un smoc de foi numai la vîrf. Alţii, torsionaţi, multicentenari, urcă toate rîpele. Măslinele sînt coapte, albastru-vineţii. O bătrînă cernită culege într-un coş, cum s-ar întinde după cireşe. Lîngă ea, o capră albă îşi etirează gîtul, ca o lebădă, pentru frunze, pe care le mestecă tihnit, cu pedanterie. Proliferarea arborelui Atenei, o nesfîrşire, prăpăd, în cîmpia Mesarei, acum dedesubt. Pămîntul — cineva întreabă de o plantaţie de banani; niţel mai la sud, i se răspunde — a dispărut şi n-au rămas decît aceste fluturări de aripi de pescăruşi, încovoieri de pînze de corăbii, clătinări de valuri care te scot, după ce ai trecut podul de pe Hieropotamos, şi te depun la Phaestos.

Pe înălţimea de unde simţi vecinătatea mării, refaci descifrarea dificilă din Cnosos. Aceeaşi curte vestică fără urme de ziduri la vest, aceeaşi curte interioară în dreptunghi, odinioară ajurată de portice, coloane şi balustrade, de unde erau privite scenele de tauromachii, şi spre care conduc familiare coridoare şi scări din toate patru aripile cu magazii, băi, luminatoare, săli ale tronurilor, ateliere. La întoarcere, aşezarea minoică umple şi ocupă exclusiv cadrul, o bucată de drum. Construit între 2000 şi 1500 î.e.n., teatrul e mai impresionant aici. Cele opt trepte

fierbinți de soare se uită în vidul în care ajung voci ale lucrătorilor din cîmp. Un sanctuar destul de complet, cel cu groapă pentru înjunghieri, cu masă din pămînt ars pentru libații și cu banchetă de gips, nu pentru oameni, ci pentru idoli-figurine și obiecte de cult. Săpăturile școlii italiene conduse de profesorul Dura Levi au pus în evidență vechimea straturilor, vîrstele palatelor, rezidirilor, pentru specialiști. Turiștii, ei au a se mulțumi cu puțin: restaurarea recentă a unei băi lustrale și a cîtorva dalaje. Și cu priveliștea adîncă spre nord-est, de-a lungul cîmpiei fertile, pînă la munți unde unul pare o supremă cetate după ce a fost cîndva un suprem spasm de foc. Îi mai văd încă, din satul Myres, tiara de zăpadă. Orgolios, le va fi spus prin ani tuturor dedalilor: măreția pe care o dau eu zărilor n-o puteți atinge!

Pentru ruinele Gortynei, în loc de un minut, cît i-am cerut, șoferul acceptă cinci. „Mono pende!“, cum ar fi vorba de-o fugă pîn-la cișmea. Bazilica Haghios Titos, cu absida-i din secolele VII—VIII, e cea mai apropiată. Și prin ruinele Agorei, Odeonul din timpul lui Traian, începutul secolului II e.n., blocurile de piatră în care sînt săpate legile din secolul VI î.e.n., vizînd proprietatea, succesiunea, libertatea. Moșteniri, oare, de la Radamant? Dovezile arheologice și scriptice împing prin epoca elenistică numai în cea arhaică, deci cel mult spre secolele VI—VII, istoria orașului apucător care deposedează întîi Phaestos-ul de stăpînirea asupra Mesarei și ulterior Cnososul de supremația asupra întregii insule, devenind capitala provinciei romane Creta-Cirenaica.

Și prin geamul mașinii, urmele de statui latine din dreapta șoselei, și urmele de fundații numite „casa pretorului“, „templul lui Isis și Sarapis“ și cel „al lui Apollo Pitianicul“, fostul „amfiteatru“ și fostele „therme“ ...

În autocar, pasagerii își fac cruce de cîte ori o bisericuță sau capelă zvîcnește pentru o secundă, apropiată sau depărtată, într-o vîlcea sau pe un deal. Cum ei le știu pe dinafară, uneori schițează semnul chiar fără să le privească, și expresia de pe fețe e una de mulțumire. Măslinii par toropiți, relaxați, ca și plugarii care pe cîte-o terasă întorc fără grabă glia. Cete de trestii lungi spun de un fir de apă, ascuns, care devine pîrîiaș iarna. Și iar lîngă

poarta Panigra. O decepție, Phaestos, cumva? „Itaca ți-a dat frumoasa călătorie. / Fără ea nu te-ai fi pornit pe cale“[18].

• • •

Mai pregnantă decît printre ruinele vechilor palate e senzația labirintului în muzeul arheologic din marea piață Elefteria. S-au mutat aici în vitrine și pe rafturi aproape toate dovezile de viață și creație umană obținute prin săpăturile cîte s-au efectuat și se efectuează în Creta — și începînd din neolitic, subneolitic și prepalatial, n-a rămas epocă să nu-și întindă terorile, enigmele, capcanele.

În amestec de vîrste și schimb de măști, spiritele tuturor morților umili și iluștri. Se joacă și rîd, vînează, fac sport, se roagă, plîng, îngroapă, lucrează.

Lucrează piatra. Din bazalt, din diverse marmori, din alabastru, porfir, obsidian, malahit, cristal de stîncă, scot vaze cu frumoase nervuri, potire și rhytonuri cu ingenioase scene în relief, recipiente în formă de animale sacre, sau de capete de animale (de tauri și de lei), lămpi ca scoici. O amforă ritualică provenită de la Zakró, datînd de pe la 1450 î.e.n., e marca fabricii. Tăiată și șlefuită dintr-o marmoră cu vinișoare care surprind o învîrtejire de valuri sau de nori, dobîndind o eleganță și dezinvoltură a liniilor unică, prin îngustarea bazei și a gîtului cu evazări suprapuse sub care e petrecut un inel-colier, ca și prin torțile aplicate, ca două apăsate semne de întrebare, încorporînd conturelor pe care le închid un spațiu grafic apreciabil.

... Modelează argila. Cu mîna, cu roata olarului, părînd a nu cunoaște înfrîngerea sau vreo limită în varietatea formelor și combinarea motivelor. Ulcioare mici, mijlocii și mari, cu ornamentația din scobiri sau ieșituri, cupe cu pereții atît de subțiri încît au fost denumite „coji de ou“, alte vase de cult sau de uz comun, ustensile ca răzători, pîlnii și strecurători, figurine și statuete în atitudini orante, căsuțe și machete de temple, sarcofage, pe-

---

[18] Constantin Kavafis.

ceți și discuri în care lucrurile și înfățișările lumii devin miniaturale pentru a ne da dintre cele mai vechi mostre de firesc și spontan în desen — ecouri, prelungiri din ce omul a prins cu ochii și urechile în atelierul de lut al Demiurgului.

Îndeletnicirea aceasta e și teren de încercare a culorilor. Pe fonduri închise, cu reflexe metalice, linii drepte în tonuri luminoase, într-un caz schițînd zvastica, linii ondulate și spirale, de un accentuat dinamism, apoi transpuneri decorative de vegetație terestră și faună marină, lujeri involți și frunze, zbătute sau legănate caracatițe, pești rapaci prinși în plase, păsări (celebra ceramică de Camares), majoritatea pieselor din intervalul 2000—1700. Policromismului îi sînt complementare, succesiv, rezolvări mai austere, cu ornamente închise pe fonduri clare, sau alternări de eflorescențe albe și zone portocalii, înaintea lungului ev mediu geometric, convențional. Penelul a devenit dezinvolt subtil, stilizînd floral și ornitic figura umană, cum o arată un taler în care două personaje cu trupul din cîte-o frunză iar capul și palmele cu ceva și de caliciu și de cioc de pasăre dansează în jurul unei divinități și mai schematizată în aceeași manieră. Tehnicile sînt multiple; într-un ulcior de libații, o capodoperă, provenit din necropola unuia din porturile Cnososului, Catsamba de azi, reliefurile și culorile, caracatițele și florile de lotus între registre abstracte și brîiele de butoni ascuțiți, proeminenți, dispuși orizontal și vertical, pictura și sculptura au fuzionat.

... Cînd sculptează, nu-i preocupă monumentalul. În firide sau pe băncile mici din sanctuare spațiul rezervat idolilor nu e prea întins. Strămutate în bronz, în fildeș, în ceramică, fizionomiile, gesturile, îndeletnicirile indivizilor sau grupurilor în acțiune vorbesc de o existență paradisiacă, a germinației, a desfătărilor. Cele două statuete din faianță irizîndu-se de culori, probabil Zeița-Mamă și Zeița-Fiică, divinități ale zonei subterane, cu șerpi încolăciți în jurul mijlocului și brațelor sau ținuți în mîini, se întrec — cum s-a mai remarcat — alături de alte evocări feminine în etalarea unei mode (excepție corsajele deschise care lăsau sînii liberi) în multe privințe a secolelor XVIII, XIX și XX, europene. Taliile strînse

(în *Iliada:* „Briseis, cea bine la mijloc încinsă"), rochiile cloş sau crinolină, gulerele înalte, rafinatele coafuri. În cîteva vitrine exigenţa aceasta „croitoricească" cedează în favoarea unei formule cu totul opuse, primitivistă, reductivă, ca la niponele *haniwa,* jumătatea de la tălpi pînă la brîu a trupului a devenit un simplu clopot sau butoiaş. Din sugrumarea bruscă răsar mijlocul, scurt şi subţire, şi imediat braţele, îndoite din cot şi înălţate spre a realiza împreună un religios U. Zeiţă, şi lîngă ea o adoratoare cu braţele cercuri închise în dreptul sînilor. Zugrăveli care schiţează ochi, gură, colier şi brăţări, şi în cazul altor patru figurine similare, pe cap cu păsări şi animale sacre ducînd cu gîndul la dezvoltările ulterioare, complicate, de pe coiful războinicei Pallas Atena.

...Şi mai la îndemînă — ca aceleiaşi seminţii din Pacific, amintită mai sus — le vine gliptica. Parcă privind la microscop, meşterii aceştia migăloşi reuşesc să întipărească în suprafeţe foarte reduse, „mai fericit decît în arta mare"[19] inspiraţii din natură sau religie, realul şi imaginativul. Faimoasele peceţi care apăsate în lutul moale vor multiplica şi eterniza viziunea sau intuiţia de o clipă. Impresionează deosebit una dreptunghiulară unde distingi un animal fabulos, trup de cal sau tigru, grumaz lung şi enorm, coada ridicată încovoiat ca a unui cîine, şi trei bărbaţi în atitudini caricatural expresive, vorbindu-şi, contrazicîndu-se parcă sau stabilind ultimele detalii înaintea unei importante plecări. Cilindrice, prismatice, eliptice, din steatită, discuri cu dublă convexitate, din ceramică, monturi de inel, din aur, mai aduc (unul din vremea şi ţara lui Hamurabi) portrete de regi, fecioare dansînd pentru reînvierea primăverii sau smulgînd copacul sacru, imnuri ideogramate. Un imn se presupune a încifra în spirală, din exterior spre centru, pe ambele-i feţe, atît de bine păstratul „Disc din Phaestos", în hieroglifele-i constînd din bărbaţi, femei, copii, păsări, peşti, insecte, crengi, corăbii, arcuri.

Aplicată metalelor şi pietrelor preţioase, miniatura a dat încă de atunci, ajunse la perfecţiune, diademele, àcele de păr înflorate, cerceii, colierele, brelocurile şi pandan-

---

[19] N. Platon, *op. cit.*

tivele imitînd vietăți marine, fructe și albine, brățările, inelele, podoabele de o rară finețe cu care le vedem înfrumusețîndu-se pe femeile cu pielea foarte albă și părul intens negru din fragmentele frescelor.

„Pariziana", cu mari ochi alungiți orizontali și buze roșii, mai apropiată de Matisse decît de El Greco, datînd de pe la 1500, din neopalatial. O tînără preoteasă, spune „nodul sacru" de la ceafă. „Doamnele în albastru", grațiii, care desfătau privirea regelui pe pereții dintr-o sală a tronului, acum ghicite din cîteva petice de culoare, și grupul de dansatoare în grădină, dinaintea unui public care aplaudă.

... Practică pictura intens. De pe pereții și de pe tavanele clădirilor dispersate, originalele și-au dat întîlnire aici. Fresca înfățișînd delfini printre valuri, de care se încînta o regină, secvențele cu crini albi și cu irișI roșii, culese din Amnisos, purtătorii de ofrande din lungul „Coridorului procesiunii", ofițerul minoian conducînd un grup de soldați negri, din „Casa frescelor", scenele vii de pe sarcofagul desgropat la Haghia Triada, o raritate ceramică, unde vezi o sacrificare a unui animal în sunete de fluier și purtători de fructe și licori care sînt vărsate de o preoteasă între două coloane terminate în vîrf cu dublesecuri, în timp ce îi sînt smulse suspine unei lire cu șapte corzi, și fantastica scenă de exercițiu acrobatic și tauromahie.

... Oameni aievea, în raport cotidian cu divinitatea, care-i Natura. Bucurie, triumfînd asupra angoasei morții. De pe un vas în formă de ou de struț, „al secerătorilor", se desprind, s-ar părea, cei cîțiva bărbați, cu unelte agricole pe umeri. O festivitate, al cărei scop n-a fost dibuit. Două-trei guri cîntă. Un prinț sau preot ținînd o vargă le merge înainte și-i scoate-n lumina de-afară.

* * *

Herakleion (Candia, sub venețieni, Kandak, sub arabi, care l-au înființat), cu cei vreo șaizeci de mii de locuitori ai săi, aproape dublează populația Caneei, capitala politică a insulei. Deși schița din pliant e clară, găsesc anevoie

obiectivele pe care mi le propun, și aceasta nu numai datorită faptului că la începutul străzilor și pe case, de cele mai multe ori, nu e scris nici un nume. Străzi și ulicioare, fundături, se țin de șotii. Blestemi otomanii — oh, oraș în șalvari ca și viteazul de bronz de pe Bulevardul Eroilor! — dar și pe venețieni, care vor fi contribuit la toată brambureala. Te liniștești însă spunîndu-ți că în apropiere e Cnosos, scris este să te pierzi printre ziduri, prin cotituri și pasaje, să te afli în labirint. Ideea inginerească, noțiunea însăși, o încercare de tălmăcire a viselor. Alergi, pașii sînt împiedecați, vezi ținta peste drum, ceva o răpește și o mută unde erai cînd te-ai avîntat spre ea, vrei să cobori și de fapt urci, salți și de fapt cazi, chica ți-a înflorit ca un lămîi, cineva plînge, cineva crapă de rîs. Mă aflu în această postură. Cînd îmi pot permite un raid pe cheiul portului venețian, iată-mă în piața Sfînta Ecaterina; cînd vreau să descopăr odată bisericile Sfîntului Minas și cele patru icoane mari atribuite lui Mihail Damaskinos, hălăduiesc pe sub zidul turcesc; am luat-o binișor spre Panigra, cînd țin să ajung la muzeul de pe Macarios. În majoritatea cazurilor, candioții nu-și cunosc după nume străzile. Chiar dacă e vorba de arterele principale, sau de strada însăși pe care te afli împreună cu ei și vrei s-o identifici. Se uită la tine mirați sau întreabă pe un altul care se întîmplă să treacă, vreun cunoscut. Sînt prietenoși, binevoitori. Undeva la margine, într-o piațetă cu plecare și sosire de autobuze, într-o mică prăvălie cu stive de vatelină, doi bărbați nerași, doi șoferi, tocmai încearcă un „zeibetiko", în timp ce alți doi bărbați, de la o masă, îi urmăresc mucalit, figurine de lut de acum trei mii de ani. Cînd mă observă, se opresc, rîd.

De pe Leoforos Konstandinu, de la Hotel Rex unde înmagazinez polenul strîns, stabilesc progresiv puncte de reper. După 50 de metri, în sens contrar pieții din care cobori să iei vaporul, am pe dreapta fîntîna Morosini. Nimfele și tritonii care călăresc delfini sau tauri, din basoreliefuri, leii care susțin bazinul superior, arcurile apei, îl veșnicesc pe bravul și nenorocosul *proveditore generale* care tînăr o inaugurase și bătrîn se vede nevoit să se retragă după lunga rezistență și să predea în 1669

noului invadator cetatea asediată. La stînga, strada 1866, care amintește una din ofrandele de sînge pe altarul independenței, te scoate în pitorescul „bazar". Ce să ceri — sacîz de Chio, ulei de dafin și de mirt, scorțișoară, cuișoare și nucșoară, ca-n vechile vremi? Predomină fructele și peștele. Mandarine abia rumenite, banane, struguri. Aceștia, mari, trandafirii. Îți umple nările fumul aţîţător de peștișori prăjiți, care ți se servesc în pungi ca semințele, fierbinți. Vocile negustorilor care-și laudă mașinal marfa se potolesc în Platia Cornaru, la o altă fîntînă veche: San Salvadore.

O a patra, după ce în aer liber, în drumul spre dig, ai văzut-o și pe o a treia, Sagredo, e la Muzeul de Istorie. Aparținuse unui palat venețian. Aceste orgi discrete cîntau ca acasă, prin seri, aristocrației venite din lagune, care acuma își are aici frumoasele blazoane, iată-l pe al familiei Capello. Sala antichităților turcești atrage prin cîteva plăci de faianță emailată și cîteva pietre tombale cu grafii și ornamentări elevate, dar explicațiile scrise, etichetele lipsesc — fusese doar prea grea crucea purtată sub semilună. La etaj, expoziția etnografică, trăistile, ștergarele, scoarțele te fac să te crezi în Oaș. Cele două săli Kazantzakis marchează prețuirea municipalității pentru scriitorul născut în Heraclion. Un cărturar tînăr, ochelarist, stă cufundat între ediții grecești și străine, volume dispuse astfel încît să ilustreze notorietatea, răspîndirea internațională. Nu văd nici un exemplar în limba lui Panait Istrati. Între vestigiile de preț, manuscrisul lui *Isus răstignit a doua oară*.

Timpul presează, e 5 postmeridian, la 6,30 trebuie să fim în vaporul „Sofia Pireii", iar mormîntul înstrăinatului care pînă la urmă s-a decis pentru glia strămoșească e în cealaltă extremă a urbei, pe unde acum un ceas căutam muzeul de istorie. Străzile nu le știu urmașii lui căpitan Mihalis, dar de mormîntul autorului — „ne, ... tafos!" — au auzit. Ești în Cornaros, ești pe trotuarul de unde ai luat ieri mașina spre Cnosos, ești lîngă stadionul sportiv și, pe fundalul unui cer de auriu și de mov, urci trepte multe și înalte pînă la platforma unde sub o cruce de lemn lungă, strîmbă, două prăjini legate transversal, pe o placă de marmoră verticală, vezi scris ceva

care însă nu e numele. Simplitatea tolstoiană. În simbioză stranie cu gravitatea elenică, de mică acropole, a colinei unde raiul „ghiaurului“ a fost amenajat. Nici cel puțin un contur demarcînd forma gropii. Iarbă, flori. „Datoria ta e ca liniștit, fără speranță, generos, să străbați itinerariul spre abis“. De jur împrejur buclucașul labirint, în el în spațiu, în el în timp, departe corăbii parcă din stampe îngălbenite, deasupra lanțurile de munți din care se detașează același pisc. Neobișnuit de simetric ascuțit, mai impetuos decît orice templu, nu-mi poate nimeni confirma dacă e Ida. Și dacă da, Ida e un pseudonim al lui Psiloritis sau Psiloritis e un pseudonim pentru Ida? „Cine luptă și suferă pe o bucățică de pămînt, luptă și suferă pe pămîntul întreg“[20], trebuie că scrie pe placă. Dar pe placă scrie „Nu nădăjduiesc nimic, Nu mă tem de nimic, Sînt liber“.

* * *

Pe mare, continui să mă gîndesc un timp la scriitorul erudit și eclectic care prin ultimele-i cărți a scos masiv Creta în lume. La temperamentul său sudic, la curiozitatea-i intelectuală inepuizabilă, la iluzionarea în îndeletnicirea de traducător și în jurnalul de drum, la peregrinările, între eseu și poezie, pînă la Itaca romanului, la pendulările între social, unde caută adevărul și dreptatea, și între metafizic, unde deprinde și-i devine firesc limbajul marilor întrebări, la felul cum își punea problemele artei. „A transforma materia în spirit“. Dar vreau să aleg din el ceva ilustrînd o clipă și mai norocoasă a condeiului: „Noi sîntem niște viermișori, Zorba, niște viermișori mici, mici de tot, pe frunza îngustă a unui pom uriaș. Această frunză e Pămîntul nostru. Celelalte frunze sînt stelele pe care le vezi mișcîndu-se noaptea. Umblăm pe frunzișoara noastră cercetînd-o cu teamă. O mirosim — miroase frumos sau urît. O gustăm, e bună de mîncat. O lovim — ea răsună și strigă ca o făptură vie. Unii

---

[20] Din romanul *Isus răstignit a doua oară*, E.P.L., 1968, traducere Pericle Martinescu și Ioan Halianis.

oameni, cei mai cutezători, ajung pînă la capătul frunzei. De acolo, ne aplecăm, cu ochii mari deschişi, cu urechile ciulite, spre vid". Formulînd astfel, scriitorul din anii maturităţii, se vedea, presupun, şi el printre temerari. Cu toate îndoielile specifice breslei, cu toată zarva demonilor din noi, cum îi plăcea să spună.

Spectacolele realităţii imediate, derularea grea de evenimente a istoriei, situaţiile limită ale existenţei, întîmplările şi conflictele comune, cotidiene, mărunte, îşi vădesc la un moment dat convingător, eului, virtuţile de cadru pentru o expresie plenară. Mărturisirea făcută într-un loc, de despărţire de Mallarmé, e semnificativă într-un sens mai larg: „De ce, vreme de-atîţia ani, poemele acestea m-au emoţionat? Poezie pură! Viaţa devenită un joc lucid, transparent, lipsită pînă şi de povara unui strop de sînge. Elementul uman e încărcat de dorinţă, tulbure, impur [...]; să fie sublimat aşadar în idee abstractă [...], să se imaterializeze şi să se pulverizeze". E îmbrăţişarea cauzei prozei şi nu numai a ei, constatarea tîrzie, pe cont propriu, că dacă pui o lupă la soare şi aduni toate razele într-un singur punct, curînd punctul acela ia foc. Avertisment drastic: „Există munţi foarte înalţi, uriaşi, acoperiţi de mănăstiri. Şi în aceste mănăstiri trăiesc călugări în rase galbene. Ei stau, cu picioarele încrucişate, o lună, două luni, şase luni şi nu se gîndesc decît la un singur şi unic lucru. Unul singur, pricepi? Nu două, unul. Nu se gîndesc, ca noi, la femeie şi la lignit, sau la cărţi şi la lignit: îşi concentrează mintea asupra unuia şi aceluiaşi lucru, şi săvîrşesc minuni" ...

Deschid blocnotesul să notez ceva, şi dau de o însemnare de alaltăieri, înduioşat:

„Dacă mai e să citim în mituri şi să lăsăm liber frîu fanteziei, legat de frecvenţa motivului taurului nu e oare interesant că gingaşa Europa, fiica regelui Agenor, vine din Sidon în Creta pe spinarea unui asemenea bidiviu, alb, în care se metamorfozase Zeus, şi are cu el trei fii? că spre a-i spori lui Minos (unul din aceştia trei) autoritatea de rege-mag, Poseidon scoate din apele albastre un taur de o frumuseţe neobişnuită şi i-l dăruieşte spre uimirea cetăţilor, cu condiţia de a-i fi la urmă restituit prin sacrificare? Că Herakles, trimis în Creta de Euris-

theus, regele Tirintului, îmblînzește taurul pe care între timp Poseidon îl face să turbeze fiindcă Minos nu s-a mai îndurat să i-l jertfească, și îl trece marea tocmai la Micene, iar aici patrupedul e slobozit să zburde prin întregul Peloponez, ca apoi să treacă în Atica și să fie ucis la Maraton de Teseu? nu e oare schițat deplin, încă de mii de ani, ceea ce arheologia demonstrează doar de o jumătate de veac despre influențe orientale ale civilizației orășenești din Creta, despre perioadele ei de înflorire pe întinderea insulei și de transferul ei în micenian, pentru ca mai tîrziu, în vîrsta clasică, să asistăm la marea replică de creativitate atenianã?

Iar dacă e avută în vedere varianta Herodot, că fecioara Europa ajunge în vest răpită de muritori, de navigatori cretani, cu ocazia unei aruncări de ancoră în portul Tir, ca răspuns la alt furt de prințesă, săvîrșit de fenicieni la curtea regelui Inachos — n-ar trebui vîndută ipoteza că extinzîndu-se scormonirile pe sub toate ridicăturile de pămînt din jurul azi sărac turisticei cetăți Argos s-ar putea descoperi, mai știi, acolo, la fel îndatorat Asiriilor și Egipturilor, un și mai vechi leagăn al civilizației *europene*, anterior celui cretan?“ ...

Pe punte, te ia cu teamă, înfiorare. Ziua, seara, meditativii, s-au dus. La babord, satelitul mai cu vlagă, felie de pepene tăiată adînc. Poteca de fluorină și de labradorit vine pînă la navă, dezvăluind faptele valurilor. Chiar cînd e mai săltat, și prețul de la pridvoarele lui la picioarele noastre cade, se scufundă, linia dintre cer și apă o distingi. E roșu un timp, văpaie aburită, apoi a dispărut, pe la nouă și jumătate, după un ceas de regență, cedînd arena planetelor și sorilor.

Cum vîntul se întețește, caut un loc adăpostit. Sîntem pe pămînt totuși, un bărbat și o femeie vin și ocupă o bancă. Steaua pe care o fixez pe direcția catargului începe, timid, un balans. Dans care își are creșterea. Se asociază găinușa, ca în nopțile de iarnă, la fereastră, o sorcovă; pierdut, Calea laptelui; cît cuprinzi, întreaga boltă. Prag de halucinație.

Jocul se poate angaja numai dacă începi de la un punct fix, un singur astru, și îți lărgești imperceptibil cercul privirilor. Te trezești astfel, la un moment dat, că ai cu-

prins toată orbita de lumi, toate frunzele pomului. După cum te trezești din visare și înțelegi că valurile au ajuns la o forță apreciabilă. La un grad care nu e joc.

Decor sonor, de sinistru, în care își dau concursul șuierul vîntului, bătăile sacadate ale motoarelor, loviturile de funii cu lemn la capete, în tabla bărcilor, huidume, patru de fiecare lature, ca să te scape în caz de naufragiu, ca și al cîrmelor care scîrțiie. Dar o prezență mai amplă în sunet sînt mărginirile de apă. Foșnete, bufniri de mase lichide care se sparg, plescăituri, hîrșîit de coasă prin ierburi grase, căderi de zboruri pătrund carnea clipei.

Coborînd prima scară în dreapta — e o parte a vasului nu atît de deschisă vîntului, vînt de vest — constat că poți străpunge mai mult de o sută de metri bezna fără efort, și admira zbucnirile albe, deslușii rădăcinile vuietelor. Ca-ntr-un cataclism universal clănțănesc cabinele. Larva umană se tîrăște cu tot trupul pe podea, dacă ține cu orice preț să înainteze spre băi, spre toalete, spre sublim.

„Sîntem ahei și drumul rătăcirăm
La-ntoarcerea napoi, fiind sărmanii
Bătuți de vînturi pe genunea mării
Și apucarăm altă cale; așa vru
Pesemne Cel-de-sus . . .“[21]

Cățărarea în pat e victorie care îți dă dreptul să ronțăi, odată cu tableta în contra răului de mare, și versuri. Un timp, la hublou, chinul de fluture de noapte al unei stele joase. Întrece fierea făgașele ei și se moare de greață și de stomacuri ce se hîțiie ca hamacuri zălude. Urcă pe munți și de acolo se aruncă în genuni paturile care ne au trupurile și ne leagănă, de la cap la picioare, în nădejdi de mai bine. Somnul, lacăt de aur.

---

[21] *Odiseea*, cîntul IX. Traducere G. Murnu.

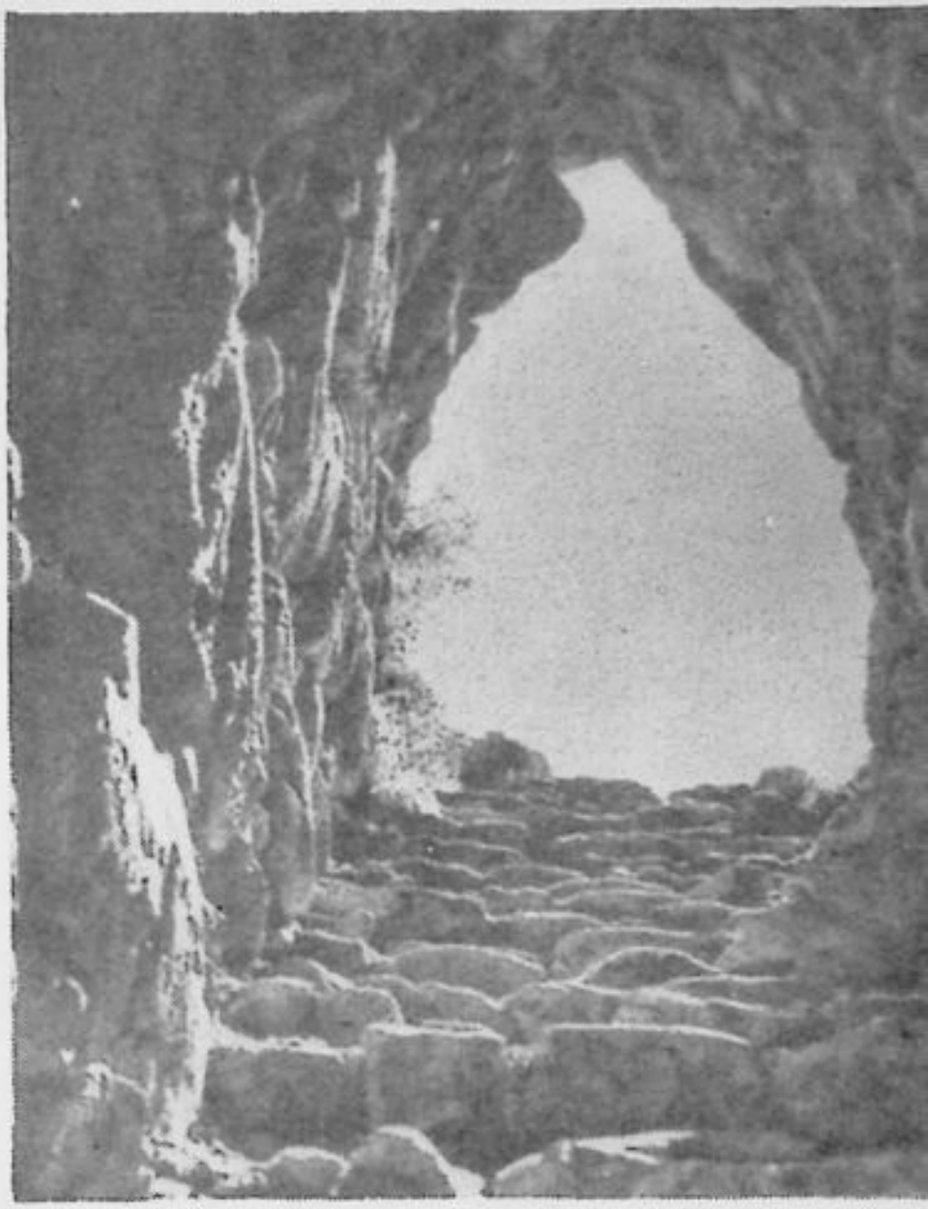

Ziduri ciclopeene
(Tirint).

Leonidas,
eroul
de la Termopile
(Muzeul din Sparta).

Portretul poetei Sapho, sfirşitul secolului III –
începutul secolului IV e.n. *(Muzeul din Sparta).*

Păstor cu fluier.
Mozaic dintr-o vilă romană *(Muzeul din Corint).*

CERCUL PELOPONEZULUI

Toți cîți păşim în Grecia dăm o fugă pînă la Delfi. Ne fotografiem pe fundalul Parnasului, printr-un aer vibrînd de corzi de harfe, ne lăsăm convinşi că nu trebuie oprit la Teba („n-ai ce vedea") şi stăm vrăjiţi la Cap Sunion, unde în amurg, pe o coloană, citim tactil *Byron*. Desigur multe îşi au rostul. O zi întreagă sub cerul Acropolei sau în Corint, Micene, Epidavros — iar seara din nou pe Ermù, cu bilet de avion şi cu gîndul la comisioane, cărţi ilustrate, zei şi buzuki.

Haidem totuşi mai puţin alegro. Ce-ar fi un *cerc* al Peloponezului? Lăsăm vitrinele, interviurile, modul grav. Dar şi modul vesel. Ca să nu semănăm cu greierul, demni de dispreţul profesorilor de treierat şi de mestecat. Alegem maşina, pentru că secolul încă o agrează, e fiica lui şi calcă cum o calci, nici prea încet, nici prea repede. Şi-alegem decindea mării, să-l conturăm cît de cît rotund şi să învingem emfaza la sunetul lung al cuvîntului pelasgic.

Ideea e din Homer. Cum ar spune Gavroche, „De vină e Voltaire". Cei care prin secolul VI înaintea erei noastre au structurat *Iliada* au luat-o ca noi de prin Beoţia şi Focida şi astfel aedul, în cîntul II, numind *ţările* reprezentate sub zidurile Troiei, ne sugerează segmentele Argolida, după Atica, odată trecut istmul: 80+100 vase; Sparta, „cu inima gata de harţă" ca Menelau; Pilos, în sud-vest, unde „pe tracul Tamiris muzele l-au întîlnit şi luatu-i-au darul cîntării"; Etolia în care domnise Augias şi ai în stînga „sfintele ostroave" Kefalonia şi Itaca; ţăr-

mul golfului corintic, unde o vei lua spre est, lăsînd Arcadiei muntoase — ai cărei războinici au mers „pe luciul mării albastre“ cu nave de împrumut — rolul centrului strîngător de raze.

Scopului, preț, zile dintr-o primăvară și dintr-o toamnă. Din ani diferiți. Și atitudini, lecturi, dispoziții, felurite. Din cutremurare de atîta concreteţe a timpului și locului. În care te resemnezi și te destrami sub clarurі. Ci vorba lui Pericle: „Să nu cedăm peloponezienilor“. „Și mai dinainte era limpede că lacedemonienii uneltesc, însă acum e foarte clar“. Negreșit, cum gîndește Licias: „Dacă nu veți băga de seamă, unele vă vor scăpa, iar altele vă vor lua-o înainte“[1].

* * *

Primul act ritualic la intrarea în țara lui Pelops e oglindirea ameţitoare în apa canalului de Corint. Pe fundul defileului atît de adînc și abrupt, un Styx, vapoarele trec ziua ca lucitoare lecite, noaptea ca stranii procesiuni cu torțe și te întrebi dacă ai fi mai fericit privind de jos în sus lunecarea podului, prin albastru ori printre stele. Cu această înfiorare ușoară ai părăsit continentul, numelui antic cu rezonanța lui minulesciană de exotism îi decantează sunetul suitor și continuu, cristalin, plantațiile de viță de vie, iar rămășițele așezării care a profitat un mileniu de deschiderea sa egală la două mări și la două uscaturi sînt numai o treaptă spre mai înaltă vechime. Sub Acrocorintul unde pentru un călător român din deceniul 3

„O singură coloană în lumină
Purta pe cap amiaza ca un dar“,

orașul cîntător ieri de bazine, luxurie și mozaicuri, distrus în 146 de romani și reclădit în 44 de Iuliu Cezar ca să se stingă definitiv sub Iustinian, vine din secolul VI, cu

---

[1] Tucidide, *Războiul peloponeziac*, volumul amintit.

templul lui Apolo şi cu teatrul grec şi eşti amuzat să întîlneşti printre fragmentele-i de piatră mai mult mostre ale ordinelor doric şi ionic. Straturi de fundaţii împing desigur la secolul VIII cînd Bachiazii fundează coloniile Corcyra, Siracuza şi Potideia, dar urmele paşilor le păstrează mai bine doar gropile şi crestăturile în evantai marcînd linia de pornire a stadionului de aici şi a celui din Istmia, din care tinerii Eladei îşi luau avîntul drept în poemele pindarice. Fîntîna cu numele Glauke anexează însă timpurile mitice, atingi peretele cu teama de a nu te reţine o coroană de foc şi cum „Medeea apare pe acoperişul palatului într-un car tras de doi şerpi înaripaţi", „se înalţă şi dispare"[2], indicatorul care arată pe dreapta 4,5 km. pînă la Nemeea e mîna unei divinităţi, o *hermai,* iar lupta eroului cu leul nici n-a început. Coline, verzi în aproape, sure departe pînă la zări unde se fac goale lanţuri de munţi, încropesc un decor plauzibil, un real îmbolditor şi nou. Vinul roşu şi alb, de vînzare, pe mese, în marginea şoselei, printre albe şi roze tufe de oleandri, la fel seturile de portocale monstruos enorme sporesc semnele de ţară promisă. Impresia fîşiei de pămînt dintre cele două golfuri, numai şase kilometri, mai urmăreşte — corăbiile săltate pe uscat şi făcute să lunece încărcate prin culoarul Diolkos, sub strigăte, zidul-baraj ridicat în calea invaziei persane, şi funcţia totuşi de rampă de trecere: cruciaţi, slavi, albanezi, goţi, dar şi valurile doriene şi ahee. „Arheologii au scos la iveală mărturiile unor civilizaţii pregreceşti destul de înaintate", „Nivelul dezvoltării materiale şi sociale a teritoriului supus depăşea cu mult pe al noilor veniţi". Misteriosul an 2000 (î.e.n.)! „Această populaţie de limbă greacă n-a apărut sub chipul unei unice mase în migraţie, al unei hoarde nimicitoare sau al unei chibzuite expediţii de colonizare, coborînd din regiunile muntoase ale Greciei de nord: e vorba mai degrabă de un proces de infiltrare"[3]. Futil orice zid! Prin claritatea neobişnuită a zilei ochii primesc *aceleaşi* ima-

---

[2] Euripide, *Medeea,* traducere Alexandru Pop.

[3] Citatele, din M. I. Finley, *Lumea lui Odiseu,* Editura ştiinţifică, 1968.

gini, *de atunci*, măslinul şi marea, lăncile chiparoşilor şi înălţările de pămînt roditor terminînd conic sub cer, caprele pe stînci, case, unele din 4 pereţi, legănările drumului în urcuş.

Dar Poarta Leilor, din Mykene, ignoră cîteva veacuri bune. Pe sub ea intri în Heladicul recent I şi cel mult spre Heladicul mijlociu unde mormintele scobite, palatul atrizilor şi în genere marile pietre transformă lent în istorie, după un secol de cazma, ceea ce pentru milenii a fost poveste şi cîntec, văl al muzelor. Unde rămînea în extaz, mintea stă să cunoască şi, surdă la clocotul din pieptul lui Ahile, îi cercetează mai ales scenele de pe scutul lucrat de Hefaistos, numără de cîte ori se repetă în epopee cuvintele cositor şi bronz şi reaşează în zarea lunii pasajele despre Agamemnon. Personajele sînt persoane. Bogăţia în aur, încrustăturile în argint şi fildeş de pe pumnale s-au adeverit, mai puţin epitetul „cea cu largi uliţi".

Vechii greci, aşadar, „cu frumoase pulpare", în „ţara păscută de cai", umplînd soarele! prin golul larg în care arhiva hitită consemnează la vest existenţa unui regat Ahiyava (secolul XIV î.e.n.) şi faraonul Merneptah menţionează pe pereţii templului din Karnah (secolul XIII î.e.n.) că între învinşii într-o expediţie împotriva Egiptului sînt şi aheeni, cărora pune să li se taie mîinile. Strălucitori de aramă, înălţînd morţilor ruguri, dispunînd de femeile învinşilor, sacrificînd zeilor capre şi tauri şi vieri deasupra cărora au presărat boabe de orz şi ospătîndu-se, după învîrtirea şi rumenirea hălcilor deasupra jărateculuí, cu „parte la fel fiecare" şi cu adînci căni de vin, stăpîniţi de un acut simţ al onoarei, netemători în război şi meşteri, după preceptul:

„Oricît ar pune pe sine temeiu şi ar şti hăţuitul,
Nimeni asupra duşmanului singur să nu se răpeadă
Nici să se dee-napoi, mai lesne bătut o să fie.
Cine din caru-i putea-va s-ajung-a vrăjmaşilor care,
Lancea să-ntindă lovind . . ."

Obsesia regelui deşerturilor şi fabulelor, de pildă, din comparaţia prin care e potenţată voinţa lui Hector de a

captura leşul lui Patroclu, vine din tangenţe cu alte civilizaţii, din memoria unor alte peisaje originare, dintr-o altă vîrstă planetară a mediului nemean? „Cum pe la ţară păstorii nu-i chip de la vita răpusă leul cel roib să-l alunge“... Sau numai reiau o îndătinată emblematică, după cum procedase şi zeul „beteag de picioare“, iscusitul decorator al scutului? „Groaznici s-arată doi lei, care-nhaţă un taur“. Cultul taurului, s-a văzut, avusese îndelungi stagii minoice, iar coloana pe care o încadrează deasupra porţii cele două sălbăticiuni heraldice, mai groasă sub capitel şi mai îngustă la bază, o întîlniseşi doar în Creta. Un argument în plus pentru mereu actualele frecvente supoziţii: noii ocupanţi, izbindu-se de valuri, vor fi trecut marea să asculte vulcanii din Cnosos înainte de a se întoarce să construiască ciclopean, dacă nu e de acceptat mai de grabă că au primit la Nauplion emigranţi cretani. Gustul gravurilor miniaturale, al superbelor podoabe vestimentare, al scrisului şi al frescelor, atestate, incită oricum.

Dotîndu-i pe decedaţi cu din cele necesare vieţii — vase, arme şi bijuterii şi însemne ale puterii — spre a putea străbate departe şi îndelung, protogrecii gîndeau în afara superstiţiei, îl aveau în vedere nu pe Charon, ci pe Schliemann şi Allan Wace şi Papadimitriu, iar prin Hades înţelegeau cărţile de călătorie şi studiile savante în care negurile şi pietrele sînt ca acasă. După dovezi materiale că pe colina de aici se locuia de prin anii 3000, de pe la începuturile epocii bronzului, şi încă prosper[4], rolul e cedat mormintelor, cinci tipuri principale, spre a conduce, de prin 1600, pas cu pas, concentric, pînă la prologul *Orestiei* (cuvintele Străjii şi Corifeului). În formă de puţ, păstrînd scheletul aşezat pe o latură, cu genunchii adunaţi sub bărbie, sau compuse din numai patru dale de piatră, în primele patru secole ale mileniului II; în formă de groapă, podite, scobite în stîncă, cuprinzînd mai multe trupuri, prin alte vreo două sute de ani, sau, contemporane lor şi întrecîndu-le pînă spre războiul

[4] Conform şi celeilalte frumoase legende, despre Danaos care venit din Egipt îi supune pe pelasgii cîmpiei iar urmaşii săi zidesc fiecare: Acrisios, Argosul; Proetos, Tirintul; Perseu, după rătăciri prin Asia, Micene.

Troiei, în formă de cameră cu o bancă sculptată în roca vie, adevărate cavouri de familie, precedate de nelipsitul dromos; în formă de tholos, apoi, cameră circulară, largă, încheiată deasupra cu o calotă, în număr de nouă, între care cele atribuite Clitemnestrei și lui Egist, cel al Geniilor — cușete de regi toate, în exteriorul și interiorul incintei, coborînd pînă la „tezaurul lui Atreu" și urcînd iar în punctul cel mai de sus unde șezuse un altar și *casa coloanelor* al cărei Megaron e geamăn cu al lui Ulise. „Ochii tăi se pot desfăta în sfîrșit cu o priveliște ce atît de mult și-au dorit-o"[5]. Nicăieri ca la Micene literatura nu-și învinge condiția de joc secund. „Cred în Agamemnon, e clipa să spui, cum cred în Homer și în Shakespeare"[6]. De el „toți ascultă" fiindcă e „stăpîn pe mai multă oștire", e „cel mai slăvit între oameni și mai ahtiat după avere", cine s-ar crede una cu el și ar vrea să-i stea-nainte trebuie „să tremure", singur poate porunci fiindcă strînge-n mîini sceptrul dăruit strămoșilor săi de Zeus, deține cele mai multe corăbii în bazinul egeic, domnește „peste Argos întreg, peste multele ostroave"[7]. Dramele atrizilor care au dat locului povara de „peșteră grozavă de măceluri" contracarează voluptatea peisajului, și de la un munte la altul, de jur împrejur, de la Arachneion la Kilusa și Tritos, de la Artemision și Kylini la Parnon și Cynuria, cadrul e simplă scenă pentru zborul de păsări negre al cuvintelor Electrei: „Pură lumină a zilei, spațiu imens al eternului care înfășoară pămîntul, de cîte ori, de îndată ce negura nopții s-a ridicat m-ați auzit scoțînd triste suspine și lovindu-mi cu pumnii sînii însîngerați"[8]. Teatrul antic, pentru 20 000 de spectatori, l-aude parcă, al Argosului care în (468 î.e.n.) distruge și Micene și Tirintul, și coboară și el sub pămînt nu fără a-și transfera viața, orășelului de azi care-i poartă numele. Principiu de vase comunicante, cetatea își trimite spre templul Herei, pe cîțiva kilometri în direcția nord-est, în dialogul umbrelor — o făcea tot la 4 ani — cortegiul de adoles-

---

[5] și [8] Sofocle, *Electra*.

[6] Camille Mauclaire, *Le pur visage de la Grèce*, Grasset, Paris, 1934.

[7] *Iliada*.

[8] Eschil, *Agamemnon (Orestia)*.

cenți și fete încărcate de flori și cei o sută de boi albi îngrășați anume spre a fi sacrificați patroanei olimpiene, răspunzînd coregrafic magiei verbului. Acolo zeița ține-n mîini rodia (simbolul căsătoriei) și e opera lui Policlet, elevul lui Ageladas, amîndoi argieni.

Arhitectura micenianã, cîtă a rămas, face imposibilă tema ruinurilor, trăncăneala, prea cu cale, despre neant și soartă, și impune observația exactă, cuvenitele cîntăriri, precizări și disocieri. Caracterele, conflictele istorice și mitice, cronologiile se abandonează toate acestei substituiri a pietrei, loială și atașantă, colectivă și mută, elocventă, comunicativă. Zidurile de incintă, groase de 10 și 15 metri, nu înalte, azi fără crestele crenelate. Blocuri de calcar sau conglomerat, cioplite rudimentar sau tăiate în muchii ascuțite, avînd interstițiile astupate cu pietriș și pămînt, enorme, pînă la trei metri lungi și peste suta de tone grele, inexplicabile, și unde imaginația, dacă uiți piramidele Egiptului, apelează la uriașii cu un singur ochi, aduși din Licia, pentru ca să străbați cu fantomele lor galeria ogivală, gotică, de la Tirint și să urci treptele la altarul regal, dreptunghiular, scobit la mijloc. Palatul tipic, de o solidă simplitate, diferit de delirul labirintic și la adăpostul forturilor. Pe potriva exigențelor unei dinastii de războinici care atacă și pradă și pot fi atacați și prădați, și care țin sfat în jurul focului, a vetrei între patru coloane de lemn, din sala întinsă, pavată cu dale de gips și înconjurată de celelalte odăi, dînd și ele în marea curte. Adaptare la condiții specifice, sau continuare a unui prototip autohton, germene, o mie de ani mai tîrziu, structurii templului clasic. Și între deducții, realitatea pregnantă a mormîntului lui Agamemnon. Simetria, știința rotundului, proporțiile. Unii ar propune această coșniță înaltă de 13, 20 și cu diametrul de 14, 50 metri — adaos la cele șapte minuni. Cum ridici capul, rețeaua de plăci care fac inelele mereu mai largi, ca-ntr-o apă, în jurul *cheii,* pietrei rotunde din centru și din vîrf, o mai poți compara și c-o pînză de paianjen, pentru a-i respecta întregul mister, nu numai cu un cer de raze unde ar fi încremenit la zenit un soare negru.

Tolerat în trăsura altora, oameni îndatoritori dar realişti, am tot mai puţine şanse să ciupesc ceva în plus pe seama epocii eroice. Bunăvoinţa lor, de staţionari cu anii în teritoriu grecesc, s-a subţiat treptat şi de unde la început se întreceau în a-şi deşerta sacul informaţiei istorico-geografice, acum, subit amnezici, surîd obosit şi se privesc îndelung la fiecare altă propunere de bruscă frînare prin Argolida. Pentru Tirint sînt limitat la 15 minute, în fortul Palamede cată să consacru în întregime celelalte tot vreo 15, acolo sus pe zidurile din 1711—1715, evident eliminată Acronauplia, nu atît oraşului din vale, al morţii lui Capodistria şi primă Capitală, cît largului unde insuliţa Burtzi, toată zidită şi de forma unui vapor, cîndva locuinţă de călău, azi hotel cu terase şi şezlonguri şi plante agăţătoare, iese maiestuos dintr-o radă care-o urmează la 450 de metri prin nesfîrşiri de ametist şi de email şi de chihlimbare. S-a luat decizia de a nu mai fi amînată masa de prînz: un sat pescăresc situat prin apropiere, „e drăguţ, am tras acum un an la plaja aceea, are un restaurant unde am mîncat şi am băut acceptabil", ne va primi în jumate ceas. „Îi zice Tolon". Să-l căutăm pe hartă. „Din prima bifurcaţie, un kilometru la dreapta". Şi tot de undeva de aici, „la doar 500 metri... Asine". Dumnezeule mare! Nu în Mesenia? Localitatea enigmatică în epopee, alături de Hermiona („cetăţi cu afunde limanuri") şi scormonită de arheologi suedezi, în fine poemul de zile mari al lui Seferis, *Regele din Asini*. Caut să par indiferent: cît pepenii, într-adevăr, portocalele pe care producătorii horticoli le îmbie pe 5 drahme; caisele, mari şi ele, cît piersicile la noi; în exclusivitate femeile aici în negru; chiar, nu e pisc să nu se fi procopsit cu un mic paraclis ori biserică, dacă nu cumva ţine în soare un fragment de acropole ori de templu; la cea mai mică neatenţie te poţi trezi angajat spre Kramidon şi Porto Cheli...

Din fericire, am ajuns.

Prînzul e răsplată, nu încape vorbă, unei dimineţi de alergături *en quinconce*. Deschidere plină de pitoresc, sub

vigori de briză, în soare torid, mesele de-a dreptul pe nisip.

„Păsări ca îngeri de apă
marea pe țărmuri aduce . . .“[9]

La peşte prăjit (se scot aici rîndunică de mare, dorade), vin de Nemeea. Altă viaţă! Bărcile, trei mahune, înşirate perpendicular pe vibrarea undelor, tocmai bine ne-ar scoate la insula atît de mică şi de rotundă din faţă, artificială parcă, loc de desfătări pentru prinţi pescari. În dreapta şi stînga, la distanţe minime, uscatul înaintează mai departe de ea, îmbrăţişînd-o în apele golfului, iar privirile îmi sînt mereu spre stînga fiindcă pe sub chica mea răvăşită şi-n dosul frunţii mele încreţite nu-şi mai află astîmpăr versurile care mă scaldă în altă emoţie decît în clipa cînd le transpusesem în româneşte:

„Şi acest ţinut ca o frunză de platan pe care
o duce torentul soarelui
cu vechi monumente şi actuale tristeţi . . .“

Să mă laud că-l recunosc? „Verde şi fără sclipăt, piept de păun ucis, marea“ . . .

— O cafea, drept încheiere?

— Ba bine că nu . . . Cum se numeşte acolo, kìrie, unde vezi „lumina şlefuind mari diamante pe ziduri“?

— Asinè.

„Doar un cuvînt în *Iliada*, şi acela nesigur, aruncat ca o mască de aur funerară“. Între masa noastră şi ţintă, cel mult 300 de metri. Totul devine limpede:

„Vinele stîncii descindeau din înalt
răsucite viţe, goale, ramificate,
reînviind la atingerea apei . . .“

Planul e şi făcut, un vicleşug care prinde repede: nu mai prididesc în a blestema canicula şi a lăuda limpezimea apei. O fi rece, o fi caldă? „Zău, ce idee!“ Şi-n timp ce bunii gardieni ai timpului renasc de plăcere în valurile care vor fi gîdilat acum 3000 de ani pielea regelui din

[9] Lucian Blaga, *Peisaj transcendent.*

Asine, paşii mei sînt din stîncă-n stîncă, pe cărări tăinuite printre arbuşti pitici, pe fragmente de lespezi şi mortar, peste şanţuri şi peste gropi circulare, de unde pîndeşte şarpele, pe lîngă înnoptate peşteri şi înecate fîntîni, în puterea superioară şi absolută a mişcării de aer. Îmi dau seama că Seferis a fost fericit cînd, în faţa grotei de la poale (probabil cîndva grotă marină, haltă pentru naiade), nu putea fi vorba de o alta, la zbucnirea unui liliac speriat, duh al morţilor, a găsit imaginea „se lovi de lumină ca săgeata de scut". Cele cîteva fragmente, apoi, de incintă în apareiaj poligonal, urmele vagi de morminte cu coridor şi în partea cea mai de sus resturile unei construcţii pe care arheologii n-au ştiut-o identifica, au decis restul:

„printre aceste linii frînte, aceste creste, aceste piscuri
aceste adînciturí şi rotunjimi,
există oare
aici unde se-ntîlneşte drumul ploii, al vîntului
şi al distrugerii,
există mişcarea feţei, expresia
duioşiei
acelor ce s-au micşorat atît de straniu
în viaţa noastră
care-au rămas doar umbre de valuri, gînduri
în nesfîrşirea mării
sau poate n-a rămas nimic decît singură apăsarea,
nostalgia apăsării unei vii făpturi
acolo unde stăm fără sprijin plecîndu-ne
ca şi crengile salciei . . ."

Un indefinibil, o invazie de timp, transparentă, prin care ţi se revelează mai firesc, în această necropolă fără nici un paznic, abandonată mării, ceva din ceea ce caracterizează fără excepţie, dincolo de diferenţe de stiluri, poezia numai a neogrecilor, purtătoare de povară fatală, a străvechimii. O derutantă, obligatorie absenţă de opoziţie între ieri şi azi, o imposibilitate a mişcării, din viziunea eleată. Drama perpetuă rezidînd, ca pentru autorul *Mythistorimei,* doar în ciocnirea lumii absolute, ideale, rezultantă a tot ce omenirea a experimentat, şi lumii in-

sului, ţării şi epocii care vrea să ia act de sine, să se conteste şi reîntemeieze, şi vede raţiunea noilor şi noilor voci lirice nu în transmiterea cît în primirea de mesaje, condiţie mai favorabilă stabilirii distincţiei între fatuitate şi durată.

... La coborîre, revanşa lor:

— „Un ciob, cumva?“

— Pe stînci se face mai straşnic plajă.

Am urmărit pe valuri „un gol“ sau „un punct întunecos călătorind ca un peşte“[10], încercînd să mă ţin în echilibru. Pe pintenul dinspre insulă am întîlnit un bătrîn dormind pe care fără să vreau l-am trezit cu umbra-mi. Şi-a dat jos de pe faţă o mască de aur de genul celor descoperite la Mykene (din foiţă groasă, astfel bătută încît să aibă pronunţat în relief „ochii mari, buzele curbate“, urechile, nasul, sprîncenele şi părul), ca să mă poată privi. Discuţia cu el a răsturnat tot ce citisem. Vechii greci, triburile lor la-nceput sălbatice, n-au venit din nord, ci din toate punctele cardinale. Şi din Asia Mică şi din Sciţia, dar şi din Carpaţi, din Alpi, din Pirinei, din Atlantida, din Africa. Atraşi de imensul magnet lichid, ca de lună oceanul, de la Gibraltar la Azov au încheiat superbul colier de colonii-cetăţi, de jur împrejur, pentru ca ulterior să călătorească spre a-şi regăsi copilăria pierdută, marea fiindu-le agora şi areopag, insulele temple; aceasta bineînţeles dacă n-au dreptate alţii, de asemenea adormiţi sub obrăzare de aur şi care pretind că stirpea lor a ieşit din mare, ca focile, rămînînd un timp pe ţărmuri să ne privească distrat cu ochi neobişnuit de albaştri.

* * *

Aici să strigăm replici: „Nebun e printre muritori acela / Care se bucură crezînd că fericirea...“; „Ridică, apropie focul. Port facla, ador, luminez“. „Alungă păsul tău; cuminte vei părea / Nicicînd să nu socoţi norocul mo-

---

[10] Toate expresiile şi pasajele în ghilimele, care nu reprezintă contrapunctic fragmente de dialog — din poezia lui Seferis, menţionată în text.

horît". „Cu pînzele umflate merg dușmanii mei / Nu-i nicăieri un golf să m-ocrotesc în el". „Și-ncepe a cînta în mine ca un viers nebun / Și a juca desfrîul unui joc asurzitor"[11]. Măști de femei și de bărbați, mișcări ritmate în unduirile dansului, speranțe avîntate spre cer ori căzute la pămînt, blesteme, vaiete, cuvîntul înflorit și cuvîntul spadă — în care mileniu? În secolul lui Demostene, cînd marii poeți dramatici au și dispărut și (în 386 pentru tragedie, în 339 pentru comedie) e luată hotărîrea ca pe lîngă producții în primă audiție să se admită în repertoriul Bachicelor și cîte o piesă veche? Sau al lui Seneca? Sau al lui Arrabal? Tatăl ridică pe brațe cu cotiere de aur boiul fiicei și-l dă rugului. Fiul trece iluminat pragul palatului cu pumnalul încă împurpurat de sîngele mamei, de el răpusă. Mama, după ce privește capul spart al copilului aruncat de pe ziduri, prin voința oștirii, intră cu pas decis, de femeie sortită iar nunții, în corabia fiului ucigașului soțului. Clipa în care creionul scrie, în care basileul transpiră sub reflectoare, a și fost, Thespis-Gabriela-Electra-Nikos-Oedip-Adamos-Hecuba-Petros! și noi am și devenit de demonstrat, de dedus, de descoperit. Proiecții ale unor alte existențe, între necesitate și fatalitate, actorii ne-au cuprins în hora lor dictată:

„Căile gîndirii divine
Merg la ținta lor, prin desișuri și umbre dese
Pe care nici o privire n-ar putea să le pătrundă".

Dar ca să te sustragi ironiei lui Aristofan, rîsului său atotprezent care-ți aruncă mereu în față „O nu grăi așa adînc!", trebuie să revii în teatrul din Epidavros ziua, chiar să așterni pe hîrtie impresiile ziua, numai ascultător al pămîntului și pietrelor care răspund coral și cu aceleași proprietăți de ecou ca și bucuriei lui Policlet cel Tînăr. Din rîndul extrem, deslușești exact, ca-n susurarea lor primă Lamartine, vocalele și consoanele din *Le lac:*

---

[11] Hecuba și Casandra (*Troienele*, traducere Dan Botta), Iason și Medeea (*Medeea*), Oreste (*Hoeforele*, traducere G. Murnu).

„Aimons donc, aimons donc! de l'heure fugitive,
Hâtons-nous, jouissons!
L'homme n'a point de port, le temps n'a point de rive;
Il coule et nous passons!“

Profesoara într-un deux-pieces verde, sub pălărioară cu boruri gondolate — ai crede-o de aceeași vîrstă cu micii eleni pe care i-a împrăștiat spre toate treptele sociale ca să-i umple de ciripitul franțuzesc al vocii ei — jură pe toate muzele și pe toți țapii Traciei că rostește numai șoptit cuvintele care în aer dobîndesc ceva metalic, enorm și intens, de acolo din centrul orchestrei circulare ce-ți pare acum o sferă. Dacă nu crezi, una din cele 22 cărări radiale *(kerkide)* ale etajului superior, apoi una din cele 12 ale etajului inferior, te absorb pe platoul sacru, în inima sunetului. Din peste 14 000 de locuri, dacă sînt ocupate 14. Totuși orice text ai alege, te reduce la distihul din *Broaștele:*

„Cînd e de necrezut ceva crezut
Cînd credem că-i crezut . . .“

Încît alegi tăcerea și foșnetul pinilor care înconjoară măreți și indiferenți și brusc cu aripi de erinii taluzul potcoavă. Nu vei improviza.

Epidavriile sînt consacrate exclusiv tragediei și comediei atice vechi. „Reluate“ în 1938, de un amplu succes în 1954, instituționalizate din 1955 sub auspiciile Teatrului Național, ca și Festivalul de la Atena, ocupă anual sîmbetele și duminicile de la sfîrșitul lui iunie pînă la mijlocul lui august. Dintre numeroasele teatre în trepte, de identificat pe întreg cuprinsul grecesc, în aproape toate orașele chiar și în unele sate — construcții semicirculare sau rotonde, provocări „civilizației“, inestimabile — s-au asociat și altele cîteva acestei inițiative de strămutare a textului dramatic în cadrele originare care i-a decis altădată consacrarea și gloria: Delphi, Philippi, Thassos, Dodona, Salonic. Publicul, autohtoni și străini, se deplasează și el în pustietățile frumoase, cu haitele de mașini și autocare ce-l vor aștepta cîteva ceasuri printre măslini cît trăiește sub stele starea de catharsis prin situații li-

mită. Astfel ostatecul secolului XX își demonstrează inepuizabilele resurse ale speței de a relua totul de la capăt, de a se regăsi ingenuă, elementară, emoționabilă și pură. Concesie regiei, separarea spectator-actor rămînînd însă definitivă. Nevoia de joc, din zări paradisiace — ca de pildă ale Cretei minoice, cum reprezentările-i plastice ne-au încurajat să ne-o reprezentăm — omul se poate înfățișa cu ea lui Dumnezeu, cată să constați, în proxima Centauri sau într-o învecinată galaxie, fără complexe, cum i-ar restitui, neofilită, floarea încredințată. Convenția nedisimulată, rudimentele scenografice, lungimea tiradelor, costumația, împrejurarea de a te afla pe aceleași bănci de piatră, erodate nu de vînt, sînt întrepătrunderi grațioase. În cercul singur Elena, în spațiul imaginar, cariatidă însufletită, agitînd cu mîna stîngă un văl ca un abur, te convinge că n-a fost la Troia: „Am căzut pradă frigienilor, nu persoana mea, ci numele-mi doar". De pe cele două extreme ale acoperișului palatului lui Proteu, ca din cer, bărbații nemișcați pe care-i credeai în întuneric statui, încep să scandeze deodată: „Theoclimene, rege al acestei țări, potolește-ți mînia, ascultă glasul Dioscurilor, fii ai Ledei și frați ai Elenei [...], ea trebuie să se întoarcă în patria ei și să locuiască la soțul ei". Și ești mort de spaimă.

Ce se va fi reprezentat la Epidavros în anii ligei macedonene, ai epocii elenistice și ai ocupației romane, problema altora! Cu informația că în întregul Peloponez aveau loc spectacole populare primitive, cu certitudinea că la Argos se desfășurau festivalurile Heraia și cu faptul că la cîțiva pași Asclepionul atrăgea o infinitate de pelerini mai interesați decît oriunde în a obține bunăvoința divină — contextul religios și ritualul premergător concursurilor, pe care-l cunoaștem din tradițiile Atenei, stau în afara dubiului. Actul de naștere al teatrului grec, al Teatrului, s-a semnat în Atica, strălucirea-i de coif al lui Ahile umplînd cerul secolului V, și emulația de acolo se va fi extins pretutindeni, în insule și în Ionia, dar inscripții pe monumente cu trepied nu știm să spună de acordări de coroniță de iederă în preajma muntelui Kynortion. Piesele s-au reprezentat, în concavitățile folosind savant relieful stîncos, cu ocazia festivalurilor și niciodată în stagiuni per-

manente. Să aştepţi, ca după plimbarea statuii zeului, după evoluarea fecioarei ducînd coşul cu ofrandă şi a bărbaţilor împărţind cîntece obscene, după libaţii şi sacrificii făcute de preot, de magistrat, de coreg, din cortul improvizat sau din clădirea dreptunghiulară situate în spatele platformei acoperite cu un nisip fin să apară personajele şi corul care îţi vor pleda cît mai bine cu putinţă cauza, dînd prima dată viaţă acţiunii, de tine imaginate, făcîndu-i spectatori (chiar făcîndu-i? au plătit fiecare 2 oboli biletul de intrare) să uite trecerea orelor, purtaţi pe neobservate de tetralogia ta din dimineaţă în seară, să găsească cu haz butada, avenite lacrimile, suportabile monoloagele, grozavă crima, nimerită înţepătura la adresa regilor ori zeilor, negăunoase reflexiile despre destin — ce aspră şi inegalabilă favoare! Ca pe cîmpul de luptă, nici o trişerie, lucrul pe faţă şi imediat. Şi omagiul, de adus numai patronului vinului; în nordul istmului, cel puţin. Trei din patru festivalurile dionisiace, Dionisia rurală, Lenaia şi Dionisia orăşenească, fac încercarea aceasta (de foc şi gheaţă) posibilă. Zeul fusese dat morţii de titani (plîngeţi, satiri!) şi (cîntaţi!) zeul înviase. Ne trebuie autorul complet, expert în toate faţetele sufletului, care să coboare şi-n Hades, să ne urce şi-n florile primăverii, şi-n Olimp. Ceata zgomotoasă care-l însoţeşte şi transa menadelor, străbătînd satele şi oraşele, mii de ani, trebuie lăsată iar liberă, iar, umplînd de nebunie frumoasă pămîntul.

* * *

Cum pentru Argolida Corintul, sudul Arcadiei e doar introducere: la aporia Spartei. Tegeea, unde mîinile lui Scopas mai dăltuiesc în aer pe Meleagru şi Atalanta, şi împrejurimile Vururei, cu grupul medieval de bisericuţe unde un miniaturist fantast experimenta cu sute de ani în urmă poezia spaţială, desenînd din inscripţii sfinţii, sînt simple irealităţi prin vuietul cavalcadei doriene care te-a şi cuprins. Lumea lui Menelau cu Amyclai, Helos, Vaphio şi Pharis, atît de închisă aici de munţi, atît de deschisă în sens contrar spre mare, ca să pătrundă cu daruri Paris,

abia de semnalizează. Cele două cupe de aur, lucrate în Creta între 1600 şi 1500 î.e.n., una mai înaltă, să bea din ea regele, înfăţişînd lupta bărbaţilor-talie de viespe cu taurii sălbatici, şi una mai scundă, să bea din ea regina, înfăţişînd, parcă sub palmieri, hora hieratică de tauri domesticiţi, îi ţin cununi, dacă nu-şi vor fi făcut intrarea prin Githion mai tîrziu, în sacii de pradă ai năvălitorilor care după anii 1200 au navigat spre sud-est, pe lîngă falezele Kythirei, să distrugă în fabuloasa ţară ce mai scăpase cutremurelor.

Ultima categorie de invadatori greci în Hellada, un singur val vijelios sau rînduri de infiltrări şi lunecări prin decenii şi veacuri, cea mai brutală, n-a simţit răul de avion sau de mare pe care ţi-l dau curbele atît de zvîrcolite, cum *Dacia* coboară în goană de la Tripoli, prin defileul Clisurei, surdă şi ea la cîntecele de purpură ale florilor *rechea,* covoare întinse umplînd colinele. Rîurile lor umane s-au scurs întîi pe albiile rîurilor în Dunăre, după ce s-au rotit generaţii şi generaţii în stepe răsăritene, între corturi şi zări somnoroase, între fumuri ale nordului şi fierbinţi Tauride, şi au pierdut printre crengărişul Balcanilor lîna de aur a locurilor geto-scitice, rostul aici fiind unul nou: îngroparea epocii eroice, pregătirea epocii arhaice. Operă lentă, „ev mediu" lung, cît încă subsolul cu tezaure nu se decide să vorbească altfel, incluzînd desprinderea egeenilor şi ionienilor pe nave uşoare spre coastele Asiei Mici, şi transformarea populaţiilor anterioare, pelasgi şi ahei, în robi ai gliei, cînd nu se dovedesc invincibili, ca-n munţii Arcadiei, ca-n dosul cîtorva ziduri ciclopice. Munţii deodată, Taigetul cu vîrfuri înzăpezite, cu largi crenelări albastre, Parnonul apăsîndu-şi puternic tălpile contraforturilor, au păstrat chiotele de atunci, de entuziasm, cum te apropii de Selasia, ca să le verse nealterate de superba metamorfozare în frazele patetice unde rămîne neîntrecut Barrès. „Cîtă forţă şi măreţie îţi trebuie pentru escaladarea lor, cît calm exercită ele asupra poalelor cîmpiei ocrotite cu blîndeţe şi cu cîtă cutezanţă este înfruntat cerul"! Şi te resemnezi: „Nici un scriitor nu va putea descrie această măreţie şi această forţă copleşitoare şi ameninţătoare, culorile în mii de nuanţe, alternanţa din-

tre realitatea sălbatică şi copleşitoare care purcede din livezile de portocali şi urcă pînă la fortăreţele gheţurilor"[12]. Fapt în afara controverselor, dorienii nu rămîn separaţi, amprentele lor etnice se atenuează şi se contopesc, prin convieţuire, războaie şi comerţ, în grecitatea în care s-au întors, proces în aşa măsură încheiat încît depistarea caracterului iniţial, dialectului şi credinţelor lor e pentru ştiinţă subiect deschis. Cu o excepţie: valea Laconiei, atît de îngustă (7 km.) şi de scurtă (30 km.) şi de joasă, care de cînd ţi-a răsărit dinainte nu te mai scapă din ochi, cîmpia ei unde adevăraţii heraclizi s-au apucat să ofere viitorimii o temă de meditaţie mereu la zi: statul ca instrument, dar şi ca proprietar, al castei, al obştei.

„Căci dacă oraşul lacedemonienilor s-ar ruina şi ar rămîne templele şi temeliile construcţiilor" .... istoria a săvîrşit, l-a confirmat pe Tucidide şi, în defavorul peisajului încă verde în noiembrie, relaţia glorie-putere dobîndeşte cîştig de cauză pe malurile Evrotasului, unul din puţinele rîuri care curg în toate anotimpurile. Chestiunea nu e de a compătimi („Avec Athènes, malgré toutes les fautes de celle-ci, quelle pitié que de songer même à une esquisse de comparaison!") sau de a exalta („l'un des points du globe où l'on essaya de construire une humanité supérieure")[13], deşi ambele atitudini au rădăcini adînci de pe cînd funcţiona un cult al lui Licurg. Soi de ilustraţie la versul *nimic nu-i nou sub soare,* Sparta (oricît ar găsi etnologii asemănări între modul ei de organizare şi al unor popoare înapoiate din Polinezia sau din Africa) mizează totul pe o Cetate a Soarelui experimentată patru veacuri. De prin anii 900—800, aşadar, demonstraţia că în condiţii de excepţie suprastructura îşi poate controla şi crea structura, prevedea şi controla existenţa, lua în sarcina ei ceea ce în alte cetăţi e lăsat dialecticii economicului, dirija libertatea în funcţie de ceea ce s-a stabilit ca „necesar", îmbrăţişa formula colectivismului, subordona iubirea, arta, familia, viaţa şi moartea, unui singur scop, cu o tenacitate şi o indiferenţă la individual care ne-o fac contemporană.

---

[12] Traducere L. Voita, în *Secolul 20,* nr. 7—8, 1970, p. 270—271.

[13] Citatele, din Camille Mauclaire (*Le pure visage de la Grèce* Edition Bernard Grasset, Paris, 1934) şi Barrès.

Singularitate dreaptă, nedreaptă? „Ceea ce mă miră peste măsură — și Xenofon scrie *Statul spartan* de pe poziția admiratorului — este că, deși ceilalți greci laudă în unanimitate legile spartane, nici o altă cetate nu le imită". Cu aversiunea-ți funciară la noțiuni ca *înregimentare, militarism, xenofobie*, intri, în acest paradis de livezi, crispat și reticent ca printr-un Hades numai temporar pacificat, ca și cum din orice pală de vînt s-ar putea întrupa pe loc în invariabila manta roșie, „cu grumazul, mîinile și picioarele întărite prin exerciții fizice", alegînd spațiul tău dintre ochi pentru sticlirea de stea a vîrfului lăncii lui și lăsînd să-i înflorească pe întreaga figură surîsul care nu lasă nici o iluzie, de monstru blînd, al *Luptătorului numit Leonida,* din Muzeul Național din Atena, bărbatul „folositor numai Cetății". Stare psihică păguboasă, desigur („mai degrabă statuile de bronz și-ar îndrepta asupra ta privirile decît acești adolescenți"), stil de a pătrunde cu voluptate de manierist alexandrin în miezul unui cuvînt *(laconism),* căci în sus și-n jos, pe post de portmonee, spre agora, tocmai trec trăsuri cu mari bucăți de fier (s-a găsit leac strîngerii de averi) iar spre gimnazii staturile cele mai frumoase de adolescente și de efebi („podoaba unui spartan nefiind veștmintele luxoase, ci vigoarea trupului"), în campanii santinele sînt așezate astfel încît „să privească spre interiorul taberei, deoarece nu trebuie supravegheat dușmanul, ci observate mișcările prietenilor", iar cinstirea regilor e moderată, nici să trezească în sufletul lor îngîmfarea și nici în al cetățenilor invidia.

Gînduri care nu adorm: taxe-sancțiuni, celor necăsătoriți; practicarea virtuții, un exercițiu public; călătoriile în afara hotarelor țării, oprite; viața ca efort: o lege împotriva celor care nu fac nimic spre a deveni mai buni; după cuceriri, „toți cetățenii de vază au ambiția ca toată viața să fie guvernatori într-o țară străină"; un bărbat bătrîn căsătorit cu o femeie tînără, pentru a avea copii, putea aduce în casă un bărbat pe care-l prețuia pentru calitățile lui fizice și sufletești".

Rhetra! Democrație și oligarhie, moștenită sau adoptată (înrudirea cu tablele de la Gurnia nu-i reduc spectaculozitatea), aprobată la Delphi, validată și infirmată de viață, nu inferioară Partenonului prin vastitatea persua-

siunii educaționale și prin randamentul maxim de forță fizică pe cap de locuitor, preludiu tuturor marșurilor. Femeia, destinată procreației, pregătită și ea în palestre; copiii, care n-au fost aruncați de pe stîncă, sustrași familiei de la șapte ani și încredințați paidonomului, vieții de internat, înainte de a fi încredințați oștirii, la 18 ani, după flagelația ritualică în templul Artemisei; intransigența și austeritatea; proprietatea egală asupra loturilor *(cleroi);* antrenament gimnastic continuu, în timp de pace și de război; instituționalizarea curajului și a stigmatizării lașilor; să fii neînvins și docil: „probe de destoinicie pînă la o vîrstă înaintată"; mesele în comun, incluzîndu-i și pe regi. La ce să mai reproșezi cetății formate din cinci sate, și care nu simte pînă în secolul III î.e.n. nevoia unui zid de incintă, că n-a dat nici un poet, nici un sculptor, nici un filozof de marcă? Dacă e de ales, e între călăreț sau hoplit. Subterfugii: prezicător sau vraci. Slujbaș al muzelor, numai ca flautist sau autor de cîntece vitejești. Cîntăreți cu gura, toată lumea, din mers, renumitele coruri ritmate de pașii bine bătuți. În plus, baletul plutoanelor în redresare la întîlnirea cu dușmanul și jertfa adusă de regele-mag, spre biruință, lui Zevs-conducătorul. „Cel ce asistă la această scenă ajunge la concluzia că ceilalți greci improvizează și că singurii experți în arta militară . . ."[14], dar iată SPARTI.

Inventii durabile: *periecii* („cei ce trăiesc în jur"). Aliați dependenți, la care privesc trufaș armele de fier. Care te ajută în războaie, îți plătesc tribut, au drepturi materiale și n-au drepturi politice.

Coincidențe: cifra 15. La sisitii, unde aduc cotă-parte în alimente și vînat, *egalii* sînt repartizați cîte 15. Lotul care ți se dă prin tragere la sorți, uzufructier, e dotat cu pînă la 15 familii de iloți (robi sau șerbi). Organul statal suprem, *gerusia,* e compus din (2×15=) 30 „bătrîni".

Orașul de azi, cu peste 10.000 locuitori, producător al mătăsii, capitală de județ — o creație neogreacă. Nicăieri ca aici nu ești surprins să vezi cum arborele ornamental,

---

[14] Citatele, de pînă aici, inclusiv acesta, din Xenofon, *Statul spartan,* traducere M. Marinescu-Himu (în vol. *Statul spartan, statul atenian,* Editura științifică, București, 1958).

între maşini şi cîrduri de fete ciripitoare, crescut la distanţe egale din asfaltul trotuarelor, e portocalul. În toţi, globuri de aur, ca pregătiri de Crăciun. Scunzi, cordiali, prolifici.

La muzeu, ca şi la acropolea Spartei dorice, ca şi la Menelaion, te afli mai mult pentru o comunicare mistică. Lucrări relativ recente, clasice şi romane, vorbesc cu precădere de Artemis, de Heracles şi de Tindarizi. Fragmente de zidărie, de coloane, baze de altare pe care desfaci (ne) stingherit merindarul cu pîinea drumeţiei, mărginesc între lire discrete de măslini o fîşie de ogor pe care-l sgîrie cu un plug sumar un cal şi un om cu şapcă. Omul se duce şi se întoarce fără să-ţi arunce o privire; cu ochii numai în ogorul pietros şi ceramic, cu bulgări ca figurine de bronz. Cum ar aparţine Taigetului. Spartiat sau ilot? E proprietar pe platoul cu templu şi amfiteatru, sau lucrează pentru oraş? Şi una şi alta, căci răspunsul la întrebare e întrebare: „Din care ţară?“ Ca şi în cazul celuilalt loc, pentru care te deplasezi cinci kilometri, de sub zarea mitică. Fusese un sanctuar dreptunghiular, după cum se înălţa piramidal. Închinat regelui ginere la Sparta şi fiicei Ledei. De fapt, frumuseţii fatale. Instrument al destinului, prin întîmplarea de pe muntele Ida? prefăcătorie şi labilitate feminină, Elena? „L'un de la demander, l'autre de la garder“[15]. Contradicţie în termeni? Nesiguranţa, îndoiala.

* * *

Trecerea Taigetului, noaptea, numai parţial una din cele mai spectaculare, cum o definesc ghidurile, fiindcă întunericul prin care norii se bat cu stelele doseşte multe din fanteziile reliefului. Pe cîte totuşi le aduce în prim plan le şi potenţează, halucinatorii, dinamice şi cereşti, cum le-ar scoate nu din drama expresionistă a geologiei, ci din capul înfierbîntat al sculptorului de metope aflat pe cale pentru începerea lucrărilor la friza templului din Olimpia. Asfaltarea în curs, abia terminată, situează încă tentativa automobilistică sub zodia curajului: defileurile profunde

---

[15] Ronsard, *A Hélène.*

și țîșnirile de stînci nefălțuite, care gîndești că se apleacă deasupra drumului ca enorme macarale, țin loc de borduri. Un sunet de rîu și adierile aspre care îți aduc în piept miros de catran și respirația brazilor cu cetină și rășină nu pot anula impresia, odată ajuns pe creastă, de unde se deschide jos valea Meseniei tremurătoare de lumini, unui marș extraterestru.

Epigonica noastră confruntare cu necunoscutul găsește răsplăți diverse. Orașele Calamata, pe care-l ghicești după pata netă din stînga, acolo trebuie să fie golful, și Meseni pe care îl prelungește spre Megalopolis un tot mai pierdut zbor de pîlpîiri, deși se saltă continuu, parcă s-ar depărta. Comportare firească: venim doar din Sparta și intrăm în istoria ei. În războaiele pentru înjugarea *țării* din vest. Primele două izbiri cu oaste, și lungi și grele (743—724 și 645—628), „reușite", sînt suport „reformei" sociale și agrare, cu loturi, pentru învingători, de pe ambele versante ale muntelui. În intervalul de pînă la al treilea război (459—450), mai vast de un secol și jumătate, presărat de răzmeriți sever strivite, nimbul cel mai ferm: epopeea de la Termopile, apogeul disciplinei („mai degrabă statuile ar prinde glas"), și liga peloponeziană. Războiul peloponeziac (431—404) afectează și el peninsula care pornește de aici și se ascute spre Acra Acritos și sfîrșește în dreptul insulei Sfakteria; înflăcărează și îndurerează cu fiecare eșec și victorie inimile hopliților aruncați de obicei în exteriorul enomatiilor, premergători, pentru dezorganizarea liniilor inamicului. Replica tebană, succesele lui Epaminondas la Leuctres (371 î.e.n.) și în construirea orașelor-scuturi, grandioase (la Megalopolis se înălțase cel mai mare teatru din Elada), cu pagini de eroism, imaginabile, de partea mesenianană și arcadiană, marcînd imensul declin al romanului cavaleresc prefațat de Tirteu.

Prin geamul odăii de la etajul unuia din hotelurile aliniate în fața largului, după un somn scurt, dimineața pătrunde rece, iar glasurile de pescărușii mai sinistre, în orașul Villehardouinilor. Motiv suficient pentru a renunța ușor la ruinele cetății antice și pentru demarare spre sud-vest printre pîlcuri, șiruri și singurătăți de chiparoși. Soarele răzbate și se ascunde, lăsînd cactușilor cu fruct

ca o pară, plantaţiilor de măslini cu lucitoare frunze argintii-fumurii, ca răchite albe, indecentelor agave, plopilor pitici şi trestiilor lungi să exalte avantajele climei calde, de seră.

La noua întîlnire cu marea, cu Marea Ionică de astă dată, vrăjmăşiile vîntului suscită iar evocări de fapte de arme. Rada Pilosului, un poem plastic, unde triumful escadrelor anglo-franco-ruse asupra flotei „egiptene" în 1827 e unul din marii paşi decisivi spre crearea statului neogrec, o contactezi dintr-o latură, cum te-ai uita peste-un lac, fiindcă, pe dibuite, din stradă-n stradă, te-ai pomenit întîi, sub vuietul unei păduri de pini, în Neo Costro, citadela cu şase bastioane şi incintă crenelată construită în 1573 de turci şi botezată astfel spre neconfundare cu Castrul mai vechi, din nordul golfului, Avarinos, sălaş între secolele VI şi IX unei Slavinii, de coloratură avară. Mica insulă Pilos care-şi face vizibil farul şi monumentul din 1890 al marinarilor francezi veghează intrarea dintre ea şi Sfakteria, în zona Cap Kipri, „dinspre mare abruptă şi dinspre pămînt foarte greu atacabilă" ca şi pentru Tucidide. „Şi se găseau şi înotători pe sub apă, care străbăteau spre insulă portul, tîrînd, în burdufuri legate cu sfoară, mac amestecat cu miere şi grăunţe măcinate de in". Lacedemonienilor blocaţi le e scris să piardă aici, „atenienii, pe aceşti străjeri din faţă, spre care au pornit în fugă, îi ucid imediat, în aşternut", cînd „are loc debarcarea", aşa că tactica de urmat e direcţia Grota lui Nestor, din nord, unde stalactite în formă de animale şi de piei suspendate repovestesc raptul comis de un Hermes copil, inventator al lirei. Un bananier, un rodier, cîteva dealuri cu vii, soarele ca un delfin, bărbaţi în pantaloni strîmţi — nu ştiu încă dacă să-ţi dea un indiciu cît de mic privind curţile Neleizilor. Că trebuie să te depărtezi cîtva de coastă, deduci din Homer:

„Iar după asta călăreţul Nestor
Urmat de gineri şi de fii purcese
Spre casele lui mîndre".

Că-i vorba de o distanţă mică ţi-o spune în sfîrşit o săgeată indicatoare, iar înaintea ultimei curbe mai ai drep-

tul să speri faptele să se repete ca-n faţa ochilor lui Telemah:

„ . . . . . *Cînd sosiră*
Cu toţii la palat acolo-n sală
Pe rînd şezură-n scaune şi-n jeţuri".

Relativ ocolit de epidemia turistică, palatul micenian de aici, celebru prin participarea la războiul Troiei, dar de o viaţă scurtă, numai cinci generaţii, prima contemporană cu Augias şi ultima cu invazia doriană, arată azi, după deshumarea făcută prin 1939 şi după săpăturile reluate din 1952 de Carl W. Blegen, ca-n Ilion Nestor pe lîngă Agamemnon: mai apăsat de „bătrîneţele grele". Dar şi cu ceva din „meşterul cuvîntător", „cum fost-am odată", dispus să se destăinuie. Structura simplă a construcţiei nu mai pune probleme. Excrescenţele fundaţiilor, restaurate cam la acelaşi nivel, îi aşteaptă numai pe arhitecţii ahei să dea un pumn de jos în sus, şi să-l arunce-n nori, tavanul protector, din metal, şi să ducă la acoperişul iniţial înalt zidurile curţii unde crăiasa îi pregătea omului ei patul de dormit, între fresce, megaronul cu locul tronului, al vetrei din mijloc şi al celor patru coloane, şi cetele laterale de magazii, portice, coridoare, bănci de piatră. În dreapta unei săli, o scară (opt trepte) a început să povestească ceva şi a uitat, s-a întrerupt. Cîteva chiupuri enorme, în schimb, cum ar „Amesteca cu apă un vin dulce", nu pierd cursul cuvintelor; dialogul se poartă, ireverenţios, deasupra sălii principale, de la nord la sud, cu una din odăile unde s-au escavat cioburi a peste trei mii de cupe, iar aceasta reia şi transferă sensurile spre încăperile de lîngă intrare, două la număr, de arhivă, de unde M. Ventris şi W. Chadwick îşi vor alege cele 600 de tăbliţe Liniar B. În care timp, spre accentuarea demitizării, Baia cu vană smălţuită, lipită de perete, într-o stare atît de bună, schimbă cu Policaste priviri semnificative: „3 cade pentru apă de baie, cu scurgere, 3 rezervoare de apă, 3 vase de gătit, 2 amorfe, 1 hydrie şi 7 ulcioare de bronz"[16]. „Şi-l îmbăie şi-l unse cu miresme /

[16] Tăbliţa cu nr. 996, Iv. Lissner, *op. cit.*

Şi-l învăscu într-o manta şi-o haină, / Şi de la scaldă el ieşi ca zeii“ . . .

De-aici, cu Mentor, Nestor, domnitor peste „vîrsta de-a treia“, vedea aceleaşi pîlcuri de măslini. Tatăl său avusese 12 odrasle, dintre care 11 au pierit în războiul cu Hercule. Certurile cu vecinii din miazănoapte, etoli şi epei, se iscau mai adesea de la răpiri de cirezi. Ceea ce nu excludea vizitele de ospeţie, încît la serbările de la Buprasiu, cu prilejul înmormîntării unui Amarinceu să ieşi învingător în întreceri de trîntă, aruncarea lăncii, pugilism, şi să fii învins doar la alergarea cu carul. Amintiri. Şi vedea colinele în descreştere, cu semne de soartă, puse de chiparoşi, *linia drumului şerpuitoare / Şi golful în culori, chiar poarta-ngustă / Prin care, între insuliţa Pilos / Şi ţărmul unde-i astăzi fortăreaţa, / O proră-şi arăta sticlind intrarea.*

Păşeşti peste măsline scuturate, / Te mai întorci odată şi vezi munţii / Ce, dincolo de orăşelul Pilos, / De piatră goală, dau ocol tăcerii. / Rămîne dar regatul, de o vîrstă / Cu Argos şi Micene, sub hangarul / Pe care l-au durat americanii / Să nu mănînce ploile rugina / Ţărînii care leagă strîmbe pietre / Şi unde oale îngropate-nvaţă / Să uite focul şi sînt iar pămînt.

Dar cu extremitatea sud-vestică a Greciei îţi închei socotelile abia după vizitarea muzeului despre care-i explică, prin gesturi largi, şoferului, paznicul. Butoaie şi putini de lut, opaiţe, ulcioare zoomorfe, podoabe de aur care evocă trupuri feminine, un pumnal de aramă cu ţinte de aur, cupe de aur cu două torţi scoase parcă nu din pămînt, ci din cîntul III al *Odiseii*[17], fotografii din ora săpăturilor, fragmente de frescă — enumerarea aparţine carnetului de notiţe, ca şi restul: *Plecăm din Khora unde e muzeul, / Chelar temut vignetelor legendei, / Şi trecem printre saci cu verzi măsline / Şi printre cactuşi grei de roşe ţîţe / (Nu-i înţelept să le atingi, vezi bine, / Un gardian ascuns te pedepseşte / Cu ploi de vîrfuri de săgeţi mărunte, / De parcă mîna ţi-a-mbrăcat, de vată / De sticlă, o năprasnică mănuşă). / Şi tot prin dreapta mării. Un solariu /*

---

[17] Din care sînt toate citatele anterioare.

Necontenit, unde în zeci de arbori / Necunoscuți se făurește neamul / De fructe sudice prin care Nordul / Mai domolește-asprimea iernii scite / Cînd stă la munți de jar și bea rachiul / Prin nopți prelungi și-n scuturări de plete ...

Nici nu mai știi cu mersu-acesta ritmic, / Mașina zboară zvelt ca o cvadrigă / Spre Pyrogos și Olimpia unde Zeus / Umplea, în fildeș, de uimiri, vechimea. / Am o tristețe pentru Kiparisia / Cum urcă-n trepte să privească valuri, / O capră albă pare-o barză tandră, / Pe stînca ei, gingaș ciupindu-și blana. / În port-bagaj sînt crengi cu foi de laur. / „Nu-nvie morții, e-n zadar, copile".

* * *

De îndată ce ai lăsat în urmă Pyrgos, rumba uscatului cu marea face practic indiferentă retina la detaliul peisagistic continental. Pentru mine, Itaca e ducerea la bun sfîrșit a unei proze despre Grecia, astfel că insinuarea la orizont a *florii levantului*, roșietică prin albastru, nu precede nici un arhipelag, oricît ar sta la pîndă cîinii hexametrilor. Totuși o fervoare schliemanniană îți leagă privirile strîns de valuri, te surprinzi așteptînd să ți se arate ție întîi brazda săpată de cele douăsprezece corăbii „rumenite", ținîndu-se pe lîngă țărm și dîndu-ți prilejul să te intersectezi cu ele în dreptul podului peste Iardanos, tainice printre crengi de palmieri și eucalipți. Ca-n insulă arheologii, despre această etapă nu găsești în epopee nimic, afară de detaliul, și acesta incert, întrucît e vorba de momentul sosirii în Creta, că Ulise „purta o mantie de lînă purpurie țesută în două și prinsă cu o cheutoare cu două țevi, lucru de meșter, în față cu un cîine ce ținea sub labele de dinainte un ied de ciută ce se zbătea privindu-l"[18]. Sentimentul că ești în plină geografia Odiseei reprimă și domină. Zborul Atenei cu escale în „vechea Scherie", Maraton și „măreața Atenă" anulează sunetele prezentului, ca uruitul unui elicopter. De-aici în stînga, cît

[18] Acesta, cum și restul citatelor fără trimitere, din Odiseea, versiunea neritmată a lui E. Lovinescu (Editura tineretului, 1955).

vezi cu ochii, prin scoborîrile soarelui: realitatea magică ulterioară furtunii de la Akra Malleas, „marea fără insule", drumul spre ostroave vrăjite și împărăția morții, ieșirea din condiția de agrarian în cea de marinar, lanțul peripețiilor cu flirt și coșmare, orizonturile cunoașterii! „Cum bate crivățul toamna o tufă de mărăcini uscate, așa-l împingeau și vînturile în toate părțile" — forța considerabilă a valurilor, azi, învălmășite, actualizează. Localitățile țărmului vestic, semn că au fost bătute cu pasul, sînt în totul puternic implicate. Ca borne, Pilos, Ahaia, „Negrul Epir", din prologul și epilogul la *Povestirile de la curtea lui Alcinous*. „Cînd soarele asfinți și negurile se lăsară peste drumuri, împinsă de vîntul bun, corabia trecu pe lîngă Fea și pe lîngă coastele Elidei, pe unde stăpînesc epeii și de acolo Telemah lunecă iute pînă la insulele stîncoase, că nu știa dacă scapă cu viață ori moare".

Deschiderea acum dintre Same și sudul istmului unde Telemah debarcase prudent, curgerea de fluviu a canalului unde peților s-au postat zadarnic pe insulița Dascalio, perceptibile nu doar cu ochiul memoriei, îi conservă Itacăi conturele de abur din versurile cîntărețului orb. El, „se cuvine să-l cinstim", nu pleacă de la informații vagi, și a înaintat spre ea parcă tot pe țărmul peloponezian: „mai mică, e mai departe și iese cea din urmă din valuri dinspre apus". Cum nu ți-e dat încă să apari printre „două maluri rîpoase" în „portul lui Forcis" (s-a convenit: Vathy) și să încerci decepția că lîngă apă nu „se înalță un măslin stufos, a cărui umbră ascunde o peșteră plăcută închinată Naiadelor", ci la grota adîncă a Nimfelor ajungi după un urcuș istovitor, abrupt, cu 200 metri deasupra nivelului mării, în interior lărgindu-se suficient pentru a fi putut găzdui provizoriu cadourile feace, a te mulțumi cu panglica „acelui pașnic fum" pe care o imaginează, din aproape, un clătinat chiparos. Condiția îți mai permite să exclami: „Uite și mîndra curte a lui Ulise" (ai cunoscut-o lesne în toate centrele miceniene); „are mai multe rînduri, ograda e frumos împrejmuită cu ziduri, porțile au două canaturi și sînt așa de puternice că nimeni nu le-ar putea deschide"!

Nici o obligație, de a-i schimba locul inițial de la nord la sud, de la est la vest. Dacă m-aș afla nu la Kilini, ci pe

unul din promontoriile de acolo, trama ar fi desigur numai frumusețea austerității, ca pentru Claude Dervenn[19]: frumusețea „nu a pămînturilor ierboase, a graselor prerii, a cîmpiilor supuse și monotone", ci una „de limpezime și despuiere, singuratică, nudă, rebelă, pură", unde tronează „muntele de aur, fără un copac, fără o brazdă, plonjînd în safirul apei".

Lucruri scoase toate din ficțiunea „la mine în țară nu-s păşuni, nici drumuri pentru care", după principiul *la început a fost cuvîntul*. Dar „chiar de-i aspră și nu hrănește cai", așa lipsită de vestigii antice cum e pînă în cazul de față, Itaca „e încă rodnică, de vreme ce rodește din belșug grîu și vin" în graiurile tuturor popoarelor, iar lumea n-a renunțat la vapoare, „acești cai ai mării, ce duc pe oameni peste noianul apelor".

Din vremile lui Augias, regiunea se știa fabulos bogată în vite, averea fiului lui Laerte e calculată în cirezi, stîni, cocine și staule de capre, pentru păşunat folosindu-se și proprietăți din exterior, din Kefalonia, unde-și petrece copilăria văcarul Filetios, sau de pe litoralul elidean, unde peţitorul Noemon deține 12 iepe cu mînzi neîmblînziți. Totuși, dacă are dreptate André Bonnard[20], substratul prozaic, nemistificat, al peripețiilor dintre curtea Circei și grota nimfei Calipso, cele două zeești crivaturi, rămîne unul industrial, respectiv devoranta foame a cositorului pe care o civilizație încă imens legată de bronz începuse să și-l procure nu numai din Colhida argonauților, ci și din minele Etruriei, de dincolo de strîmtoarea Mesinei. Asigurarea liantului pentru realizarea armurii (coif, cuirasă, jambiere pe pulpă, scut în brațul stîng) în care strălucesc eroii *Iliadei* ar mai constitui și în secolele IX—VIII (î.e.n.), ale săbiei de fier, o preocupare vitală, și cine altul de nu dobînditorul armelor lui Ahile să fie ales pentru camuflarea într-un strai de legende mai vechi ca războiul Troiei, născute toate de practica piraterească și comercială care-i va duce în curînd pe greci la controlarea întregului bazin mediterano-egeean? Sub imperiul unei atari forțe

---

[19] *Iles grecques...*, Horizons de France, Paris, 1955.

[20] *Civilizația greacă*, I, traducere Iorgu Stoian, Editura științifică, București, 1967.

de mai presus de alegere, autorul unic, născut la Chios sau la Smirna, temător de valuri şi desigur „umblat prin cetăţile mai multor neamuri", trebuie să uite Scamandrul, şi decorul dulce anatolian, pentru muntele Neritos şi meleagurile „craiului Echetos, crudul schiloditor de oameni", să dea *polisurile* Ioniei pe *marea* Ioniei şi să-şi apropie, pînă la a o putea atinge cu mîna, insula unde în „vase şi ulcioare de piatră" „îşi pun albinele mierea" şi „pe nişte gherghefuri mari de piatră" făpturi de aer „îşi ţes pînzele de purpură".

Devenit „vedeta mulţimii eterogene de marinari, negustori şi aristocraţi-industriaşi", după Bonnard, eroul, despre care să se poată spune, în epopee, ca el „nimeni dintre greci nu s-a ostenit şi n-a pătimit" mai mult, expresia universală a călătorului deschis tuturor experienţelor, raţional şi afectiv, temerar şi susceptibil, reflexiv şi inventiv, ţărmurile şi istmurile şi ostroavele şi golfurile dintre Kerkira şi Pilos îl pierd într-un fel din zarea lor şi Odiseus e numai lupul de mare cu barba în vînt şi ochii la ecranele stelelor, pe care ni-l arată ceramica începînd din secolul VII î.e.n., căpitanul între vîslaşii săi sau exploratorul singur care aude, prin vastitate, ca un glas interior: „Înalţă-ţi catargul, întinde pînza albă şi stai aşa nemişcat în voia crivăţului ce o să-ţi împingă corabia printre valurile oceanului", „nu ştim dacă ţinutul acesta e înspre apus ori spre răsărit", „cată să ieşi cît mai repede la lumină şi ţine minte tot ce vezi". În acest punct de libertate suprem, cînd zorii îl pot saluta în orice port fenician, cînd parcă s-a desprins de pe orice orbită şi scena intenţionat indeterminată poate fi tot atît de bine spaţiul cosmic al epocii rachetelor, mereu în situaţii limită şi în succesiune de labirinturi, existenţa întreagă se pune de acord să-l răsplătească. Infernul îi organizează gala cea mai scumpă, a doamnelor celebre de odinioară, care s-au îndrăgit cu rîuri, cu zei, cu propriii fii, cu păsări şi fiare sacre, de-au zămislit prolific, una mai indiferentă sau mai plină de regret decît alta; paradisul îi scoate în cale (dezavantajat cum se afla în postura adamică) cel mai graţios specimen de fecioară al antichităţii, cum numai lîngă altarul lui Apolon în Delos i se mai prilejuise uluirii, acolo din partea unui lujer de palmier, o adolescentă al cărei nume,

cînd buzele se întredeschid să rostească, se transformă în melodie: Nausicaaaaa...; iar poeții și-l știu contemporan, „căci așa-i făcut să ne placă tot ce e nou"; își vede cu ochii propria legendă, căci la masa din sala de banchete a lui Alcinous — unde el poartă „pe obraji și pe grumaji un har", bea „vin roșu" și ascultă „încîntat" rapsodia „minunată despre dragostea lui Ares cu Afrodita" — îi poate cere lui Demodokos: „Dar cîntă-ne acum mai departe ce-a fost cu calul de lemn"...

Din lumea poveștilor cu zîne, cu antropofagi declarați sau deghizați, cu plante revărsînd sau contracarînd uitarea, unde protecția unui zeu ți-a asigurat invulnerabilitatea, de unde sustragerea e cu prețul îmbătrînirii și morții, Ulise întoarce spre noi o față nu împietrită, ci atașantă, consolatoare. A învățat de la cei învățați și sfaturile pe care ți le dă nu vor fi epuizate. E decepționat fără disperare, luminînd în direcții multiple: „și nu uita că din tot ce viețuiește pe pămînt, ori că zboară, ori că se tîrăște, nimic nu-i mai șubred decît omul, pentru că atîta vreme cît îl ocrotesc zeii și-l țin pe picioare, nici nu-i vine în cap că l-ar putea lovi necazul, și numai cînd l-a ajuns năpasta, atunci vrînd nevrînd rabdă, căci mintea omului se schimbă după cum îi schimbă zilele Părintele oamenilor și zeilor"; reduce întrucîtva originalitatea ideii lui Alexandru al Macedoniei de a cruța în Teba casa lui Pindar: „ai să te căiești dacă-i ucide un cîntăreț"; „se frămîntă cu mintea", e încrezător și mărturisește în incertitudine: „Cîtă vreme scîndurile acestea sînt legate, o să rămîn și o să rabd; cînd valurile le vor împrăștia o să mai am timp să mă arunc înot, că alt mijloc n-o să-mi mai rămînă".

Deznodămîntului aureolar, al întoarcerii soțului și restabilirii fericirii casnice, îi arunci o privire din Araxos. Pe un pat de pînză de in, așternut chiar pe punte, în somn, Ulise va sosi în zori, după o singură noapte de navigație rapidă, la urgia arcului care-i va transforma pe petitori într-un morman de cadavre. „De aceea — îmi spuse Atridul — bagă de seamă să nu fii prea bun cu femeia; nu-i spune niciodată toate gîndurile. Spune-i numai unele, iar altele ascunde-i-le". „Nu te mînia și nu mă mustra că nu te-am primit cu dragoste de cum te-am văzut, că-mi tre-

mura inima în mine ca să nu mă înşele cineva cu vorba venind aici".

În lungul ultimului golf care mai reflectă movurile cerurilor din vest şi e martor unităţii de timp şi de loc înscăunată de la cîntul XIV şi pînă la versul 374, „în vechiul pat cu drag se-adăpostiră", din cîntul XXIII, cu care filologii alexandrini propun să considerăm încheiat textul iniţial, original — patronul călătoriilor asfinte şi el, coboară la Kato Achaia, spre a ceda un mic spaţiu *problemei homerice.*

În ambele poeme au avut loc interpolări, este cert, mai multe epopei fiinţau înaintea *Iliadei* (vezi cîntul IX), literatură orală. Diferenţe de tehnici, de concepţii despre oameni şi zei, referiri la stadii de civilizaţie diferite pot propune doi autori. Dar în măsură egală, şi două vîrste diferite ale aceluiaşi. Întrucît — se amuză Robert Flacelière[21] — nu se poate exclude ipoteza că scrierea n-ar fi dispărut în întregime între declinul sistemului silabic al tăbliţelor miceniene şi apariţia sistemului alfabetic de inspiraţie feniciană, nu se poate exclude nici că Homer şi urmaşii săi aveau posibilitatea şi să-şi fi scris creaţiile, aşa cum s-a făcut contabilitate în greaca prehomerică, azi cunoscută. După actele de contestare a paternităţii prin *Conjecturile academice* ale abatelui François Hédelin (1666, anul scrierii; 1715, anul publicării) şi *Precuvîntările la Homer* ale germanului F. A. Wolf (1795), îmbrăţişate de romantici, şi conform cărora cele două capodopere ar fi doar rezultatul aglutinării aluviunilor epice, la început separate, în care şi-a găsit expresie prin voci de rapsozi geniul popular grec, războiul între tabăra *analiştilor* şi *unitariştilor* rămîne în curs pînă la alte eventuale descoperiri tranşante. Secta chirurgilor, înarmată cu teoria *stereotipiilor* şi a *stilului formular,* în creştere, dar contradictorie şi împărţită, ameninţînd să conteste pînă şi existenţa versurilor în cauză, e mai antipatică. Orientarea unitaristă, venind de la cei vechi, operînd estetic, ţine seama de legăturile interne mai adînci şi se bazează pe arta compoziţională identică, relevată de Aristotel: autorul „a compus

---

[21] *Istoria literară a Greciei antice,* traducere Mihai Gramatopol, Editura Univers, 1970.

în jurul unei singure acțiuni". Ea urmează calea bunului simț și a tradiției, are în vedere unitatea de concepție, de construire a personajelor, de alcătuire a metaforelor ample, de motivare psihologică, din ambele poeme, într-un cuvînt readuce la viață autorul contestat tardiv, de recunoscut întotdeauna prin grija-i de a-ți da „repere utile pentru a înțelege arhitectura generală a operei", cum observa Albert Severyns[22], și de a crea emoție și a ți-o comunica pe a sa proprie. Trecut din recitările rapsozilor în ediții stabilite la Atena de Solon, de Pisistrate și de Hiparc, e autorul marei Cărți și domină în asemenea grad spiritualitatea și cultura greacă încît acestea să poată însemna și numai „o cunoaștere și o aplicare a poemelor homerice[23]. Filosofia, teatrul, retorica. De aici reacția. Încercarea de a-i lua din mîini aedului lăuta de aur. Bătrînului nins ca muntele din creștetul orașului Patras, cel de al treilea port al republicii elene.

*

* *

Și cercul, periplul, roata — de închis. Ultima obadă. Grecia modernă aleargă pe autostradă, în dreapta cu crestele Arcadiei și în stînga cu Golful Corintic. În dreapta cu cascada Styxului și cu Kalavrita, tîrg prin preajma căruia, la mănăstirea Haghia Lavra, în 25 martie 1821 e ridicat steagul Independenței.

Cu Egion, începea ce-ai sfîrșit: campania Troiei. În acest punct geometric, centru al rombului dintre Trikala Tesaliei și Githyonul Spartei, dintre Eubeea și Kefalonia, i-a adunat Agamemnon înaintea plecării pe șefii mirmidoni, aheeni și danai. Aici te desparți de ei, sau te desparți de Homer, deși „tovărășia lui nu ia sfîrșit decît odată cu viața", cum se spunea pe vremea lui Augustus. Piscurile Arcadiei, cuiburile lor de vulturi, prăpăstiile lor i-au vorbit cu mai multă curățenie limba, sustrase fluxului dorian. Nimic mai normal ca instalarea capitalei ligii aheene la Egion: monument temporar agoniei Spartei.

---

[22] Citat de R. Flacelière.
[23] R. Flacelière, *op. cit.*

Prin întuneric vapoarele, cu care vehicolul rutier, victimă bolii vitezei, parcă s-ar atinge, curg cu mii de geamuri luminate spre apus. Ca spre o pădure sinistră sau blîndă „unde cresc plopi înalți și sălcii fără rod". Tăcerea și oboseala unei zile lungi așază distanțe și veacuri între tine și tovarăși. Ce-ai primit și ce-ai dat? Încet, însingurat, comerciantul din noi pe care-l ratăm socotește neantul pierderilor. „Aceste peisaje ne-au înfrumusețat amintirile? Sau amintirile au înfrumusețat peisajele? Dublă întrebare ce rezumă Grecia întreagă în ceea ce ne oferă ca antic"[24]. Fățiș sau escamotat, întrebarea li se pune tuturor scrîntiților întru Odiseu. Dar se răspîndește ca efectul unui leac din plante ale ținuturilor, peste răni pe care ți le dau conștiința trecerii, vinul itinerantei. Dacă lași la un punct de refugiu benzile largi cu sens unic și cobori pe sub un pod să continui spre Kiaton și Siciona pe drumul vechi, asfaltat și el, mai puțin luminat, mărginit de arbori, marea clipocește chiar sub portieră. Gustul nisipului, păunii razelor pînă la pragul plajei, oracolul unui avion dinspre Delphi sînt sută la sută viață. „Grecia nu e o necropolă, oricît de nobilă, ci înflorirea cea mai armonioasă de uscaturi și arhipelaguri care s-au răspîndit în imensa grădină albastră a Mării Interioare".

---

[24] Citatul, ca și următorul, din *Le périple des archipels grecs* de A. E. Serstevens, B. Arthaud, 1963.

LESVOS

De pe bulevardul Singru autobuzul de ora 12 a înhățat vreo 10 pasageri și gonește spre Paleon Faliron, pentru cursa de Mitilene. Un bătrîn muribund, adus de subțiori, bărbați nerași și femei scunde cu boccele și cu valijoare, tăcuți, sugîndu-și gingiile, conversînd aprins despre cumpărăturile făcute — oameni din insule. Alceu, Sapho, Arion, Baudelaire, pe celelalte scaune, aparent goale. Himetul, în culoarea lui viorie, îl pierd printre blocuri în construcție. Va trebui să străpungem un strat de nori bunicel, odată depășită clipa infernală a ambalării motoarelor pe aeroportul pentru zborurile interne. S-a nimerit să am locul în față, de unde prin ușa deschisă mi se divulgă neașteptat munca piloților. Sînt doi. Pe un ecran rotund, printre și dincolo de cefele lor, vreo 5 săgeți verzi fug în curcubeu de la apus la răsărit, schițează o emisferă de paralele. Ne și aflăm deasupra mării, în lumină lăptoasă, difuză. În dreapta mea, peste culoar, un american între două vîrste, dezinvolt, cu picioarele proptite sus, pe perete, ca la el acasă, duce la gură un casetofon minuscul, cît o muzicuță. Își *spune* impresiile, nu le scrie. Confrate, probabil. Gazetar, agent de publicitate al unui oficiu turistic, scenarist. Lucrăm amîndoi. Eu cu sapă, el cu tractor, în pămîntul de aer. Sistemul tehnic nu dă oboseală, pentru că după vreo 15 minute omul gustă plăcerea somnului. Se păgubește astfel de spectacolul insulelor din stînga, mai de efect. Una, ca o stridie, singură pe o suprafață apreciabilă de albastru, tivită de jur împrejur cu plajă. Altele, înconjurate de verde sub apă,

închipuiesc meduze. Eubeea e rîpoasă spre Kavodoro, mai mult cremene, cretă, cu vegetație pitică pe unele pante și mai ales în văi, ruginie și verde închisă, fără case. Acum sus norii și jos Egeea întinsă, compactă. De la altitudinea de 3 000, valurile par împietrite; crestele lor, puzderie de scame. Un vapor cu o dîră scurtă, ține direcția Pireu. Lui îi disting mișcarea, apei nu. Un altul are direcția noastră, ușor mai nordică. Asia epică! „Pe Lestirgoni și pe Ciclopi, pe sălbaticul / Poseidon, nu-i vei întîlni / dacă nu-i duci în propriul suflet"[1]. Desenez insula Psară. Țărmuri foarte fiordate; cîteva drumuri în mijloc, și culturi; cîteva clădiri. În rest, coline și dialogul pietrelor cu vastul. O preced alte două uscaturi mai mici, primul ca o cheie franceză, următorul ca o piele de taur, despărțite de o protuberanță și mai sumară, o stîncă. Sînt toate grăbite. Nu-mi rămîne nici răgazul să compar copia cu originalul. Trag repede, cartograf, între ele, subțiri și dese linii paralele, retrăind melancolia distrată a versurilor lui Maiakovski: „Și va trece și viața cum au trecut / insulele Azore".

Dar la fel unui turboreactor, unui monstru transoceanic, avansează, iată, din nori groși, limpezindu-se, Lesvos! Intră în mare cu șanțuri de văi secate, cu vegetație și cu spinări granitice. Deocamdată, în ipostaza aceasta, poezia și muzica. Gravă, ca-n zorii elegiei. Cum diminuăm mereu înălțimea, golful seamănă cu un arc de triumf, pe sub care ar fi să trecem. După ce te-au exasperat cu încremenirea, valurile prind să se desmorțească, să dea semne de viață. Vibrează sub soarele orei 16. Sîntem pe marginea celui de al doilea golf, ca mărime: Yera. Apa se năpustește spre port cu miliarde tridente albe.

* * *

Faptul că Lesbos Mytilene e o insulă multimilenară simplifică și complică într-o măsură lucrurile. Forma ei de arc deschis spre miazăzi, de liră căreia-i prinde corzi

---

[1] Kavafis, poezia *Itaca*, amintită.

virginale în fiecare dimineaţă Apolo deasupra golfului Kalonis, compensează sugerînd destinaţia diferită. Ucis de femeile trace, Orfeu, primul poet, conform imnurilor homerice, nu-şi va domoli cîntul la care nici fiarele şi nici stîncile nu rămîn insensibile. Aruncat în apele rîului Hebros, capul lui e purtat de curenţi pînă la aceste plaje, cîmpii şi piscuri, unde-şi continuă ritmurile divine sau în care se transformă spre a şi le continua.

Situată la distanţe relativ egale între Ilion şi Smirna, în Sudul Troadei şi în nordul Ioniei, aproape îmbrăţişată de ţărmurile Asiei Mici, la care priveşti ca peste un fluviu, etapele ei greceşti se limpezesc dinspre preistorie cu ale întregului litoral anatolian, sînt şi ele materie de reflecţie pe seama migraţiilor postdoriene din jurul anilor 1000, a vastei opere de colonizare a vestului şi nordului, în fine a strălucirii culturale şi vigorii noi care-i Arhaismul.

Helen din Thesalia a avut trei fii: Aeolus, Dorus, Xuthus. La Atena, Xuthus devine ginerele regelui pelasg Erehteu şi are cu Creusa doi fii, pe Achaeus şi Ion (dacă acesta din urmă nu e făcut cu Apolo). Ion se căsătoreşte cu Helice, fiica regelui Selinus, ajunge rege în Atena, şi pe urma acestor evenimente Ahaia şi Atica vor purta fiecare numele de Ionia. Descendenţii lui vor trebui să emigreze, din motive de suprapopulare a zonei sau presaţi de întoarcerea Heraclizilor, spre răsărit, pe mare, sub conducerea fiilor regelui atenian Codros şi să înfiinţeze acolo confederaţia celor 12 oraşe „deoarece şi atunci cînd locuiau în Peloponez, aşezările lor tot în număr de 12 erau“ (Herodot). Pentru naşterea celei de a treia Ionii, pe care însă i-o transmite istoriei, legenda rezumă astfel un proces de vreo 400 de ani (alte numărători propun 600) şi la care au participat comunităţi diferite: eolieni, primii care se aşează la rame sau sînt împinşi de un vînt stîrnit din Tesalia şi Beoţia, între latitudinile 39 şi 40; peloponezieni, ahei şi dorieni, alegînd linia Creta—Rodos—Asia meridională; iar între ei, între latitudinile 39 şi 37, ionienii propriu-zişi, smulşi din ogoarele şi porturile Aticei, Ahaiei, Eubeei şi Cicladelor, toţi cîţi ţineau Apaturiile, sărbători de trei zile, timp cînd erau trecute în scripte numele noilor născuţi.

Procesul nu e încheiat bine, de înrădăcinare în aşezări de coastă şi de asimilare a populaţiilor băştinaşe (lelegi, carieni, pelasgi, mai vechi refugiaţi cretani, lydieni), cînd (secolul VIII î.e.n.) febra unei alte roiri spectaculoase cuprinde Grecia asiatică şi europeană — „insulele erau fără odihnă", se sorocise încă din vremea lui Ramses III —, menită să amestece şi mai mult mărfuri, dialecte, stiluri, obiceiuri şi zei, şi făcînd neamul helenic omogenizat să se simtă din Iberia în Chersonez (Platon): „ca broaştele pe malul unei bălţi". Sunase ora să se ivească Marea Grecie pe un colier pornit din Corcyra, prin sudul Italiei şi jur împrejurul Siciliei, întrerupt dincolo de coloanele lui Hercule, în punctul cel mai hiperborean din largul insulelor britanice unde vor fi făcut cale întoarsă corăbiile massalezului Pytheas; să fie anexat ţărmul Africii prin Cyrene şi Naucratis; iar din Peninsula Calchidică în lungul ţărmului tracic, prin Helespont şi Propontida, să fie încovoiată, pe conturele Pontului Euxin pînă la pragurile Bithyniei, o cange aurită. Corintul, Megara, Calchis se numără printre pionieri, dar iniţiativa, prioritatea revin oraşelor ionice, Miletului, ca-n atîtea alte privinţe. În formarea statului-cetate sclavagist şi în dezvoltarea urbanisticii, în dobîndirea prosperităţii maxime prin comerţ şi meşteşuguri (metalurgie, ţesătorie, ceramică), în introducerea monetei, de electru, în trecerea de la dominaţia aristocraţiei gentilice la democraţie, în cioplirea marmorei, în iradierea unei culturi literare, filosofice şi ştiinţifice fără precedent. Smirna şi Chios îl dau pe cel mai mare poet; Efesul, ordinul ionic; Halicarnasul, pe Herodot; Miletul, pe cel dintîi filosof şi om de ştiinţă.

Din tăcerea sa, Lesbosul iese în secolele VII—VI î.e.n. pentru a pune la dispoziţia istoricilor artei o mostră de *capitel eolic* şi pentru a participa la fenomenul general al luptelor civile şi instaurării tiraniilor, reuşind prin Pitacos să smulgă lumii întinse helenice unul din cele şapte locuri în tabloul mendeleean al Înţelepţilor. Dar mai cu seamă pentru o ispravă pe atunci fragilă, azi inestimabilă: zarea lirismului.

Disponibilităţile excepţionale de creaţie care produc refluxul spiritual ionic hrănesc mistica scafandrilor la ho-

tare dintre cunoscut și presupus. Clima diafană, cordială și generoasă, straturile adînci de civilizație vest-asiatică, prosperitatea și concurarea Tyrului la titlul de piață mondială — sînt factori externi și materiali respectabili. Vin apoi implicațiile etnice. Oameni care se știau bate pentru libertate, cu gust pentru discuții și iubiri rafinate, moliciune și lux, cunoaștere, speculații ale minții. Cadrul îl oferă gimnaziile și nunțile, asociațiile de cult, banchetele și, din belșug, curțile stăpînilor politici aduși la suprafață de revoluții. Policrate din Samos, Periandru din Corint, Pisistrate, Hieron, nume nu doar de edili și moderatori ai extremelor sociale, ci și de mecenați, atrag ca niște lămpi. Pe spinări de delfini sau în galere mînate de 50 de vîslași, chitariștii și flautiștii, dansatorii și arhitecții își caută temporarele adoptive patrii, de la continente la insule și de la insule la continente, de la est la vest și de la sud la nord, cu o frenezie căreia îi pun capăt anii 494, al distrugerii Miletului, și 480, al Salaminei.

*
* *

Instalat la *Xenia*, la 3 kilometri de oraș, în camera 207 cu vedere spre mare, încerc să uit senzația penibilă provocată de încăpățînarea mea de a nu lua un taxiu. Fîșia pe care aterizasem e un capăt de istm, o singurătate, de pe care la cea mai mică neatenție vîntul te poate împinge sub mal. De acolo autobuzul străbate pe lîngă valuri mai mult ca 10 kilometri, cu gîndul și el la diavolii de aer ce-i scarpină coasta. Insula lui Eol?

Cu un simplu bagaj de mînă, aș vrea să-mi descopăr singur — mai am două ceasuri de lumină — culcușul stabilit încă din Atena. Ce direcție, ce distanță? Dar, un complot general. Ori pe cine întrebi, răspunsurile invariabile. Toți sînt șoferi de taxiuri ori complici. Las birourile agenției și traversez unicul parc, ca-ntr-un tîrg pe care l-aș cunoaște. Bat cîteva străzi ca să înțeleg unde mă aflu. Femeia cu coșul de cumpărături, vînzătorul de la debitul de tutun, perechea de tineri marinari, în uniformă, la braț, sînt cu limbile legate. Capitulez. Aleg

anume o mașină din celălalt capăt al coloanei ca să constat cu stupoare că mă aflu exact în ghearele ursuzului de care voiam să mă descotorosesc, care mă atacase de la sosire, scriindu-mi pe cutia de țigări, mașinal, ultimativ: 20.

În hotel sînt singurul chiriaș, dispun așadar de o reședință, în acest sfîrșit de noiembrie. Devin calme toate. Doi băieți veseli vorbesc *galikà*, la recepție. Au nenumărate variante, pentru un program de două zile. Într-un fotoliu, fără a surprinde pe nimeni, un cuplu de mîțe albe, prospere, trag un amor nebun, întinse pe tihneală, în poziții umane și într-o muțenie convenită, ca a tinerilor soți țărani nevoiți să doarmă în aceeași odaie cu părinții. „Molaticu necăjit / S-apucă de hîrjăit"[2] ...

Cercetată odaia, aprobată, să răspund mării. Cobor, ocolind piscina secată. Atîta libertate, discreție! „Urcă femei și fecioare cu glezne plăpînde", ai fi zis acum două luni, printre pinii adînci, pe aleea în serpentină, încet angoasantă cum ziua scade. La o cotitură, deasupra, hidra unei agave. Scurt schimb de priviri între curaj și lașitate. Mă apropii de mare pînă îi percep șoaptele, clipocirile, foșnirile de stihie și ființă. „Blînd zefirul mîngîie unda rece". Am trecut drumul și stăm așa. Ea „Caută să transmită dincolo de valurile care ne despart, / aceste cuvinte care nu se înțeleg, / această voce misterioasă".

Pe terasa cea mai de sus, moment romantic, asist la răsărirea lunii. Din apă, din nori și din liniște reușește repede forma sferei. Tot mai convins că trebuie să-i uit pe marii morți. Undeva foarte lăuntric se reinstituie ceva din încrederea vastă, așteptarea fără obiect precis și înfiorarea adolescenței. Lumea confuză a amintirilor, regretelor, dorințelor, potențată. Din capătul de dincolo al mării de sub colină, treptat: cărarea, preșul, puntea de lumină care cîștigă spre inima întunericului. „Din nou Eros ... dulce și amar ... monstru invizibil", pe care îl percepi prin suferință. Cum îmi adun pulpanele pardesiului, îmi ghicesc postura marțială. Aveau dreptate creștinii, apoi turcii, recent modernii, repudiind trecutul

---

[2] Tocilescu, *Materialuri folkloristice* ..., II, 1900, p. 907.

din grijă pentru viaţa *lor*, arhitectura *lor*, navigaţia şi aventura *lor*. Trăgînd strat propriu de uitare şi de orgoliu şi de prudenţă. Pot fi mulţumit de felul cum îmi pătrunde în ochi, în creier, în sînge imaginea acestui chiparos nepiramidal însă de o formă piramidală, necontorsionat, zvelt, involt, clătinîndu-mă şi lovindu-se acum de lună. „Iarăşi hora stelelor îşi ascunde / strălucirea frunţii cînd luna creşte". Perceptibil, „din vîrf ce-şi tremură frunza, molcom, picură somnul". Norii care o învăluie trădează, ca de prima dată posedaţilor marmorei în urmă cu 2500 de ani, tehnica de a face să se vadă prin veşmîntul transparent, încreţit ori întins de mers sau de respiraţie sau de zbor, forma trupului. Firele sînt conduse orizontal, vălul e omogen, deşi în intensităţi alternante. Şi într-o secundă de neatenţie, astrul ce între zeităţi era femeie a fost furat de noapte. „Ştim cu toţii: omul să nu-şi clădească / Fericire fără hotar. Mai bine / Din frînturi să-şi agonisească soarta". A regăsi treptele care duc în hol. O vietate nautică, lipsită de orice scăpărare electrică, înaintează neagră prin cenuşiu, spre interiorul golfului. Numai sunetul distinct al motorului anulează impresia de moarte. Acum — că „luna s-a culcat, şi Pleiadele" — pentru inima, pentru nervii, pentru tiroida singuraticului, o pauză!

Dar mai este şi cina. La o masă intimă, care descifrează singură cu trei lumînări un întreg salon, fraţii hotelieri şi asociatul lor vor să te simţi *în familie*. Unul crede în Dumnezeul creştinilor, altul în supremaţia cunoaşterii. O pictoriţă din Alpi, aciuită de vreo doi ani, cu şevaletul, într-o căscioară de prin apropiere, prea nearătoasă, totuşi, şi netemătoare de întuneric, beneficiază de aceeaşi pîine a prieteniei. Vinul roşu, umbre dănţuind.

În singurătatea odăii, mai asculţi un timp corabia beată care te poartă prin apele Egeii. Clătinările de ramuri, cercurile valurilor, lumea stelelor curăţată de orice zăbranic. Imponderabilitate, spirale de aburi şi fericirea gîndită. Bărbat încă pe o treaptă cînd mai poţi exclama, fragmentînd fragmentele:

„— Ai venit și ai făcut bine . . .“
„Precum o apă, ai țîșnit în sufletul meu aprins . . .“
„Salut, o Gyrrinna, cu un număr de saluturi egal duratei . . .“[3]

Ceea ce textul nu ne trădează, în privința numelui sau sexului, ceea ce nu aflăm uneori decît din întîmplare nu trebuie să vînăm dincolo de text, „Atunci cînd acest text, rostindu-se de la sine, ne descoperă orizonturi poetice cu mult mai vaste decît considerațiile istorice“[4].

* * *

Chestiunea primordialității epicului sau liricului în istoria poeziei pare să cunoască o atenuare, grație concluziei de bun simț: modalitățile au funcționat paralel ori intersectat, la popoare și civilizații din cele mai disparate. În Egiptul memfit, în *Cartea cîntecelor* chineză, în *Biblie*, în *Rig-Veda*, în frescele minoice, imnurile urcă la o vîrstă anterioară închegărilor narative, după cum în plan oral dăinuirea miturilor indică așijderi un fir la văi de geneză.

În ce privește creativitatea lor, la vechii greci genurile literare se constituie, ocupă și cedează scena pe rînd, ca generațiile. Deși în Atena și în Alexandria epopei se vor mai compune, poemele ciclice originale nu pot coborî cu șanse sub secolul VII î.e.n.; deși în secolul III Teocrit și Calimah și ulterior florilegiile de epigrame au a-i îmbogăți speciile și registrele, lirica se resimte, după Pindar, de mai bine de două sute de ani de muzică și dans; secolele V și IV absorb toate talentele imaginative în vîrtejul și construcțiile complexe care au devenit tragedia și comedia.

Ca de fiecare dată în dezvoltările ulterioare ale liricii europene cînd un moment de resurecție o marchează, aspectul unei reacții și emancipări față de epică e dat dintru

---

[3] Citatele, din fragmentele saphice — unele în traducerea Siminei Noica (*Antologie lirică greacă*, Ed. Univers, 1970), altele în a lui Iorgu Stoian (cartea lui A. Bonnard, menționată).

[4] A. Bonnard, *op. cit.*

început. Cu tot prestigiul *Iliadei* și *Odiseei*, al *Teogoniei* și *Muncilor și Zilelor*, fragmentele cîte rămîn din Arhiloh parcă se întrec în a-l ignora pe Homer, în a enunța și nu a istorisi, în a se consacra dialogului cu oameni concreți și ai epocii, la ceea ce îngîndurează, revoltă sau rănește, din experiența personală. Condiția nouă e atinsă pe căi felurite: menținerea în aceeași albie ritmică (alternare de hexametru cu pentametru) dar cu grija de a scurta, de a concentra pînă la distih; angajarea în cadențe ale cîntecului popular: iambul, care aduce cu el sarcasmul, și troheul, ambele permițînd combinațiile ludice și variațiile de ton cele mai neașteptate, ductile la fluxul psihic și mai adecvate limbii naționale vorbite; logodna strictă a textului cu muzica, manifestă în lirismul individual al odei și în lirismul coral, „singură de ajuns pentru a asigura grecilor nemurirea în istoria culturii omenești“[5].

Legi compoziționale stricte operează disocieri în această poezie-spectacol, atestată mitic la curtea lui Alcinous iar istoric în lungul și-n latul veacului VII. Corurile dorice ale elegiilor lui Tirteu, spuse de soldați, și ale parteneenelor lui Alcman, legănate de tinere fete în cortegiu procesional, epiniciile constînd din strofă, antistrofă și epodă și ținîndu-i pe autori mereu în lumină, hiporchenele învîrtejite și năpustite, nonii liturgici, peanurile, enkomiile de la nașteri, înmormîntări și nunți. Pînă și atît de intimele partituri saphice par destinate unor rostiri colective („roată stau ele în jur de altar“). Dar dincolo de exigențele de detaliu, e conturat definitiv *poeticul*, intermediu însă, spre care tinzi „printr-un fel de instinct și o inspirație divină ca prezicătorii și profeții“[6], și care nu în tropi își are diferența specifică („s-ar fi putut pune în versuri opera lui Herodot și, versificată, tot istorie ar fi rămas, cum era în proză“). Evident, delimitările teoretice cardinale nu se reduc la atît. Poezia „povestește ceea ce e general“, abordează „întîmplări care

---

[5] Werner Iaeger, *Paideia*, cf. fragm. (traducere Zoe Dumitrescu-Bușulenga) din *Secolul 20*, nr. 7—8, 1970.

[6] Platon, *Apărarea lui Socrate*.

ar putea să se petreacă", dar își și poate lua „un subiect din faptele petrecute cu adevărat"[7]. A te cunoaște pe tine însuți, lozinca delfică și socratică s-a făcut atotstăpînă peste inimile valurilor de chitarezi. Lumea eului:

„Unii spun: nimic mai frumos pe lume
Ca oștirea celor călări. Iar alții
Flota sau pedeștrii i-aleg. Dar mie
Scumpă mi-e numai
Draga mea . . . E lesne să prindeți tîlcul".

E drept, obținuseră prestigii certe angajarea civică, exaltarea spiritului de sacrificiu, chemarea la arme. „Somnul vă poartă învinși. Pînă cînd? Veți trezi voi vreodată / Tineri, în piepturi curaj?", Callinos din Efes e din capul locului pe un drum fără capăt: „Formez vos bataillons!", „Acum ori niciodată . . .". Simonide din Ceos a și rezumat imnurile viitoare despre eroi: „La Termopile, înfrînții / Aflară o soartă de slavă. Fără de seamăn sfîrșitul. / Altar li-e mormîntul; nu bocetul crește, / Ci doar amintirea; iar lauda dă cumpănă milei". „M-am străduit să-mpart drepturi, mulțimii", „am potrivit / Legi pe măsura tuturor, iar cînd le-am scris / Și pe puternici i-am cuprins și pe mărunți" — omul de stat Solon nu ține un raport de justificare în areopag; cînd patetizează: „Și ca un lup m-am răsucit sub colți de cîini", oficiază în *poeta vates*.

Simțul simetriei și echilibrului e-n cooperare cu duhul proverbului, la factura gnomică. Theognis din Megara („Nu-l prinde drag, nici nu-l lua de prieten pe omul nevrednic / Ci ocolește-l mereu ca pe-un nesigur liman") și Phocylides („Toți sînt nemernici în insula Leros, nu unul sau altul: / Toți în afară de Procles, dar Procles . . . și el e din Leros"), doar două exemple! Sentințele, preceptele morale, concluziile dau strofa cristalină în care rîndurile sînt coloane metamorfozate, iar carența emoției e compensată de arta ideilor:

---

[7] Citatele, din Aristotel, *Poetica*, Editura științifică, 1957.

„Lumea întreagă străbate-o și n-ai să găsești destui oameni
Nici chiar o luntre să umpli și să pornești către larg ...
Oameni ce știu să-și arate în ochi și-n rostire sfiala,
Pe care setea de-averi să nu-i fi-ntors spre cruzimi".

Satira socială atinsese și ea cote definitive prin verva lui Archiloh, originar din Paros și slujitor lui Ares în Thasos. Niciodată nu-și vor toci liniile efigii ca: „Astăzi comandă Leophilos. Leophilos este stăpîn absolut. Totul se tîrăște la picioarele lui Leophilos. Nu se mai aude decît de Leophilos" (leophilos = prieten al poporului); „Smochin de stîncă ce hrănește multe ciori, cît de blînd își hrănește oaspeții Pasiphile" (pasiphile = dragă tuturor); „De lancea mea-mi depinde rația de pîine de orz, de lancea mea vinul de Imaros, pe care îl beau sprijinit în ea". La adăpost de orice retorism.

Energia, chiar violența expresiei, pentru care antichitatea îl situa uneori lîngă Hesiod și Homer, i-o ilustrează prioritar erotica. „Pielea ți se veștejește și plugul tristei bătrînețe o brăzdează"; „aș vrea ca brațul meu să poată strînge pe Neobule, să mă arunc peste acest burduf fierbinte, la treabă, să lipesc pîntec pe pîntec, coapsă pe coapsă". El anticipase, cu sinceritate, într-adevăr: „Vai mie. Sînt cufundat în dorință, lipsit de suflu și Zeii mă străpung pînă la oase cu dureri chinuitoare... Iată că mă supune pofta care-mi sfarmă brațele". Dar vocea — „adio, sărbători și frumoase poeme" — rămînea una exterioară, consolarea care lecuiește se trădează. Un curent înrudit, de prefigurare epicureică, mai mult exaltînd decît denunțînd iluzoriul voluptății, va funcționa în poezie continuu, începînd cu Mimnern din Colofon, și va prolifera, asociindu-și tema ospețelor, trecut prin Anacreon și alexandrinism, în toți Khayyamii epocilor beneficiare. A trăi n-are sens „cînd își stinge Afrodita din inima noastră lumina", „Anii în floare se cer fără zăbavă culeși", „Nu-i este dat nimănui viața s-o-nchege senin", în genere ceva anxios s-a infiltrat între atîta rațional, un pas dinspre etic spre existențial s-a făcut, sentimentele sînt trăite.

Un focar al acestor tendințe, nu și o mutație, poate un dram de cîntec în plus, e, o clipă, Alceu. Vinul, vinul de

Mytilene, pe care Aristotel îl va declara superior celui de Rodos, găseşte în oda sa un pocal de cristal sonor. El bea, cum s-a spus, şi fiindcă apune şi fiindcă răsare soarele, şi fiindcă e iarnă şi fiindcă flori vestesc primăvara, şi de secetă şi de moartea tiranului Myrsilos. Mînuieşte invectiva politică. Iubeşte. Natura îl angajează plural:

„Ce păsări vin dinspre ocean, din depărtări? Cormorani? Scînteie gîtul luminii. Lung bate aripa-n zbor".

Şi avem miracolul Lesvos. Anul 600. De la ţărmurile cu băi adînci spre sud se desprinsese Terpandros, în prima jumătate a secolului VII, „cel mai vechi poet a cărui figură are un caracter istoric". Îndrumător muzical la Delphi. Din partea nord-vestică, luase drumul legendei Arion, „inventator al ditirambului" mulat pe ritmurile fierbinţi dionysiace, deprinse în nopţile înstelate cînd arborii şi marea se transformă la Methymna în aci eşuata liră tracă[8]. Din Eressos probabil, pentru că oraşul va bate monedă cu efigia ei, intră în competiţie Psappho — „frumoasa", după Socrate *(Phaidros)* care avea în vedere spiritul; „mica şi negricioasa", după alte mărturii, care priveau pămîntescul; „neprihănita", după Alceu care pe cap purta mitră şi ducea o viaţă senzuală; cea „cu văluri violete şi dulce surîs". Un portret ca şi complet.

Evenimentul survenit ţine de domeniul anomaliilor. Poezia iese din peroraţie, din descripţie, din naraţie, din cerebralitate, din voia bună, din pedagogie, din *impur* — dintr-odată. Cît vor descoperi şocaţi, pe rînd, cînd Pleiada, cînd romanticii, cînd modernii, e făptuit, pe tăcute, de pe acum.

Depăşind ceea ce mai tîrziu va fi în ştiinţa retoricii aticismul, cuvîntul se încarcă de sensibil şi în acelaşi timp se spiritualizează pînă la impersonalizare. Materia sau sursa stă în gama eroticului. Dar — „natura, deşi nu-i supusă nici unei legi [...] totuşi nu se lasă în voia întîmplării şi nu-i cu totul împotriva regulelor" — atît încordarea trăirilor cît şi prospeţimea şi ordonarea muzicală

---

[8] Ambele formulări date între ghilimele, din J. Defradas, *Literatura elină*, Editura tineretului, 1968, traducere Ileana Vulpescu.

a imaginilor fac figură de simple accesorii la a comunica inițiatic cu *nevăzutul* și *neauzitul*, țintele dragi lui Rimbaud. Încă autorul *Tratatului despre sublim*[9], din care am citat, stabilea distincția acestei lirici grave și nobile, în cuantumul ei de absolut și în virtuțile ei formale. Subtilitatea de a doza și armoniza contraste, încît autoarea să pară „cuprinsă nu de o singură pasiune, ci de toate pasiunile la un loc", modul în același timp detașat de a angaja imediatul, de a cerceta *„din același punct de vedere* sufletul, corpul, auzul, limba, ochii, culoarea pielei, toate *ca pe niște lucruri străine ce se sting*" (subl. n.), și faptul că „suferințele ce țin de furia iubirii" sînt luate „din urmările și din însuși adevărul acestei pasiuni". Îi mai rămîne lui André Bonnard (*Civilizația greacă*, I) doar să reformuleze, atunci cînd remarcă „opoziția izbitoare între puținătatea cauzei și intensitatea efectului", între întinsele spații ale emoției pe care le parcurge poemul și restrîngerea la un singur detaliu (voce, surîs, gest), la ceea ce putem numi „semne", „simbolism în sensul prim al cuvîntului", dizlocarea *realului* în *absență*.

Singura întreagă, *Invocația către Afrodita*, uluind prin economia părților, de scandat în atitudine hieratică, întrunește și condiția baudelairiană a capodoperelor liricii: scrisă „numai pentru plăcerea de a scrie un poem"[10]. Tehnica rugăciunii, a farmecelor pentru adus iubitul, iubita, a evocării repetatelor epifanii ale divinului, face din strofele savante trepte cerești. Una din ele:

„Pe un car de aur. Măiestrite vrăbii
Te purtau ca vîntul deasupra gliei
Sure. Aripi roată zoreau în slăvi. Din
creștetul bolții".

Al inimii, dar și al intelectului, limbajul deprinde cursul cel mai fluent și mai familiar. Kavafis, un inova-

---

[9] Traducerea lui C. Balmuș, 1935.
[10] *Notices sur Edgar Poe.*

tor pentru poezia secolului douăzeci, nu face decît să calchieze:

„Adu-ţi aminte de toate
Clipele dulci petrecute-mpreună . . .
Tu, care, alături de mine, îţi aşezai
în păr atîtea cununi
de roze, de violete şi de şofran, amestecate . . .
Smirnă din belşug, preţioasă esenţă".

Monologul sau replicile coboară la şoaptă, amplificîndu-şi rezonanţa metafizică. Totul e despărţire, solitudine, deposedare, dorinţă, regret, încercare de salvare a fericirii, plîns, disperare iluminată, un disimulat epitaf, printre atîtea indicii de prezenţe prieteneşti. Totul neatins de timp, pantomimă inalienabilă şi patrimoniu fiecărei biografii:

„Iat-o deci plecată pentru totdeauna,
şi, fără a minţi, aş vrea să mor.
M-a părăsit, plîngînd cu lacrimi calde
şi zicînd: „Vai, Safo, ce soartă crudă!
Îţi jur că fără voia mea te părăsesc".
Iar eu îi răspundeam: „Mergi veselă,
şi adu-ţi aminte de mine,
căci ştii cît te iubeam".

S-a demonstrat impecabil în acest stadiu al istoriei poeziei, natura şi dragostea sînt unitate. În sensul funcţionării corespondenţelor secrete dintre psihic şi cosmos, dintre viziuni şi flori, astre, stihii, afinitatea de substanţă care le uneşte fiind deplin intuită, la fel legea după care parfumurile, culorile şi sunetele îşi răspund. Dimensiunea visului, şi trecerea neîntreruptă, cum ar spune Hölderlin, „de la un infinit definit la un infinit mai general", se pun cu precădere în evidenţă în fragmentul în care Arignota şi luna strălucesc, una peste mare, alta în memoria afectivă, dinspre Sardes. Din comparaţie („aşa cum după apusul soarelui . . .") se alunecă voit în confuzia subiectelor, magnific: *ea* înaintează „printre stelele pe

care le întunecă"; pentru a se opera distinct, apoi, transferul de roluri:

„*Atunci,* în lungile sale curse rătăcitoare,
Arignota își amintește de dulcea Atthis" (subl. n.).

De acum înainte, modernitatea, eteritatea, încărcarea de o frumusețe suprafirească și inepuizabilă a discursului, absolvă de orice comentariu. Mesajul proiectează protagoniști și cititor printre umbre:

„Și, acolo, chemarea ei pătrunzătoare ne invită să o
întîlnim,
iar noaptea, cu urechi fine,
caută să transmită dincolo de valurile care ne despart
aceste cuvinte care nu se înțeleg,
această voce misterioasă".

După această primă conștiință de sine integrală ca artă autonomă, neliteraturizatoare, sunet doar și ardere prea înaltă, lirica antichității nu se mai bucură de abolirea într-un atît de acut grad a frontierelor. Picturalul, manierismul, silogisticul, grațiosul, didacticismul, reîntîlnirea cu mitul și angajarea imnică, satira, confesivul cantitativ vor favoriza doar prestigioase aliaje, din care poeticul să emită parțiale intense străluciri. Și aporturile nu sînt neglijabile. Anacreon, „superficialul" cu tristețea elegantă, miniaturizează durabil:

„Eros,
Care-mi văzuse
Barba încărunțind,
Bătu din aripi aurii
Și își luă zborul".

Scoliile atice filtrează și ele și etalează rafinamentul stilistic:

„De-aș fi ulcior de aur
Nepetrecut prin flăcări,
Frumos,
Iar o femeie frumoasă să mă poarte
Limpede în gînduri" (subl. n.).

Ibycos, metaforic şi senzitiv („O, inimă, cum mă mai strîng sub aripi; / O pasăre cu aripi purpurii"), aspirant, s-ar părea, la o confluenţă a liniilor monodică şi corală, aude cînd şi cînd dincolo de convenţionalul care începea să devină tradiţie:

„În primăvară-nfloresc
Cu tărie gutuii...
Numai iubirea în mine
nu are timpuri, ea vine
ca o furtună din Nord, cu fulger aprins,
în febră uscată, stranie, fără ruşine,
vine, vuind, dinspre Kypris"[11].

Autenticizare, datorată contactului cu lumea ioniană, la Samos. Lumea ioniană şi limba ioniană-eoliană, care (fără să uităm marile excepţii: Tirteu, Solon, Theognis, Steshichoros, Pindar) îşi poate revendica, după aurora homerismului, titlul de patrie a liricii, neprimejduită de vicisitudinile istoriei şi întins elevată.

Numai că forţa cu care e posibil să fuzioneze din nou liricul cu epicul prin cel de al doilea de excepţie bard teban, aplauzele cu care e acesta răsplătit în confruntări panelenice, nevoia de reinterpretare a miturilor şi de întrebare a ambiantului, căreia fostele librete continuă să-i răspundă cu poezie „de circumstanţă", dincolo de cuantumul de interes, variabil de la epocă la epocă, pune într-un fel sub semnul dubiului capitulările succesive, din fastuoase amurguri, în faţa imponderabilului.

* * *

Vîntul persistă cald, blînd, în dimineaţă. Bucuroasă descoperire la pas a drumului. Vreo 3 kilometri. „Mersul sub zare largă mă ţine într-o stare prielnică plăsmuirii

---

[11] Citatul, în tîlmăcirea lui Lucian Blaga (*Din lirica universală*, ESPLA, 1957). Restul citatelor: care au indicată dispoziţia versurilor, din antologia Siminei Noica; fără respectiva dispoziţie, din cartea lui A. Bonnard şi din cartea lui Robert Flacelière, la care de asemenea s-a mai făcut referinţă.

poetice. Creez de preferință în ritmul pasului". În dreapta, marea. „Redat rostului meu ziditor"[12]. „Marea scălda țărmul închis, acoperit cu un nisip mărunt". Sari din loc în loc taluzul să atingi cu degetele nisipul, tremurările lichide. Printre arbuști pitici și subțiri ca linii, înclinați, mai păstrînd cîte o frunză palidă, vezi peste valuri, dincolo de omul cu barcă, istmul orașului sub fortăreața medievală. Farul la margine, case cubice sub un brîu de pini peste care cresc zimții crenelurilor. La început îl crezi o insulă. Cum de fapt era în veacul lui Longos, II al erei noastre. „Tăiat de brațele mării". „Împodobit" — pentru asta ar trebui să te furișezi sub valurile albastre transparente — „cu poduri de piatră albă și cioplită". Dar pe atunci sînt și scurși vreo 700 de ani de la anii poetei Sapho. Chiar și pentru o trecere în revistă fotografic, „à vol d'oiseau", traversarea pămîntului care i-a fost leagăn și *museion*, își are rostul. „Munți plini de vînat, văi roditoare cu grîu, dealuri cu vii, pășuni cu turme". Autobuzul e pentru oameni care se duc sau se-ntorc la Molivos, cadrul romanului pastoral, de aici „cam la două poște"[13].

Una din alesele desfătări vizuale o furnizează golfurile Yera și Kaloni. Spre primul, treci printre vegetația și arboretul familiare. Măslinii pe rod, ai lui Machado și ai lui Van Gogh. Însetoșații, prăfoșii, împlîntații „din culme în culme, ca franjuri brodate", scînteietori sub soare și poleiți sub lună, cum vor fi umplînd cîmpiile Andaluziei — „olivares y olivares". Bătrînii închirciți de furtună și de timp, de lupta cu roca aspră ades în cutremurare și cu nervozitatea aprins delirantă a unei fantezii sălbatice prin aerul „de aur și argint" de la Saint-Rémy. Cadru mai degrabă pentru o poveste terifiantă. Hotelierul pretindea aseară că insula deține nu mai puțin de 700 000 exemplare și că produc uleiul cel mai bun. Lume, mai ales femei, zeci de Nape și de Myrtale, au început scuturatul.

---

[12] Lucian Blaga *(Note), Poezii*, EPL, 1967, ediția îngrijită de G. Ivașcu.

[13] Citatele, ca și altele de aici înainte, din *Dafnis și Hloe*, traducere C. I. Balmuș, ESPLA, 1956.

Se mai adaogă şiruri de plopi, trestii foarte lungi din care tinerii bogaţi făceau undiţe, ca să pescuiască pe stînci, „să-şi petreacă", iar boarii naiuri din cîte nouă fire „lipite cu aramă, în loc de ceară", portocali neculeşi şi smochini culeşi. Aidoma grădina lui Filetas.

Faţă de nivelul golfului, masivul Olimpos, de pe celălalt mal, apare enorm. 940 de metri! Se joacă cu noi de-a punctele cardinale. Nori forfotitori îi retează vîrful ascuţit, despre care ai impresia că s-a desprins şi umblă singur peste genuni. Satele de la poale, Hagiassos şi Skopelos, aşezate în pantă, văd în adîncul şi în întinsul verde manevrele peştilor şi soarelui.

Între localităţile Lambu Myli şi Mesa, coruri de pini în freamăt, tineri, deşi, grei de cetină şi de coceni uscaţi, negri. Colţ potrivit întru „învăţătura de dragoste" cu nevasta isteaţă a plugarului Hromis, în căutarea gîştei furate de uli. Printre tulpini, pietre şi stînci albe, pistruiate de muşchi şi smocuri de iarbă, contrastînd cu sticlirile oglinzii de lac marin. Arături, cîte o căsuţă în cîmp, de cel mult două odăi, un căluţ priponit, şi o . . . „salt factory". Numeroase limbi de apă, despărţite prin grinduri paralele, egale, amenajate special pentru extrasul clorurii. Albe şi negre — încă avem în stînga cel de al doilea golf — pîlcuri de oi: nici un dubiu că pe sub roţi fuge terenul idilei postteocritiene. În curtea liceului mixt din orăşelul Koloni, protagoniştii principali sînt în recreaţie, El bate mingea, Ea are o uniformă de un bleumarin ţipător. Pline de inedit, colinele de piatră spre ieşire, văzute de jos. Poroase, găunoase. Cum urci, printre pietroaie şi un arbust repetîndu-se ca muşuroaie mari, rotunde, te simţi tentat să notezi cu vorbele din carte: „de jur împrejur, tot locul era sălbatic, plin de spini, mărăcini, ciulini şi scai: acolo, chiar un lup adevărat s-ar fi putut uşor dosi". Din coamă, pădurea de pini din nou şi jocul de solzi şi metale al frunzelor de măslin cît cuprinzi, una ştiu: „Dragostea n-are leac nici în băutură, nici în mîncare, nici în descîntec, ci numai sărutul, strînsul în braţe şi culcatul împreună". Comunicări cu „Mi se pare întocmai la fel cu zeii / omul care chiar dinainte-ţi şade". Alte dovezi: „sufăr şi n-am nici o rană; mi-e inima rea şi n-am pierdut nici una din oile mele", „ard şi stau la umbra deasă". Fluturările de

aripi blînde, printre care face semne, de pe o șea de pietre depărtată, multicolor, ca din cer, Stypsi, ivirea grațioasă, de statuie, lîngă plaja cu bărci, a bisericii din Petra căreia drumul îi dă ocol, cîmpia din dreapta, bordată de munți, pierd fiecare cîte ceva, de dragul cuvintelor care trec pe sus, enunțînd: „Eros e un zeu tînăr, frumos și înaripat, de aceea îi place tinerețea, umblă după tot ce-i frumos și dă aripi sufletelor. E tot așa de puternic ca și Zeus. El stăpînește toată firea și astrele și pe ceilalți zei de-o seamă cu dînsul". Dar cu crîngurile și pășunile, înfășurînd în iederă coarnele vacilor și caprelor, mai puțin dispus la trăncăneli, pune capăt nălucirilor, și punctul pe i, un alt zeu, Pan: „Voi nu veți vedea Methymna cu astfel de prăzi în corăbii, și nici nu veți scăpa de naiul acesta, care vă tulbură, ci o să vă înec și o să vă las pradă peștilor, dacă nu veți înapoia cît mai repede pe Hloe nimfelor". Și în semicerc ros de mare, sub castrul cu turnuri, casele dreptunghiulare zugrăvite alb, roșu și verde din Methymna îți deschid stradelele lor în trepte unde riști să-ți lași profilul în tablourile după natură ale pictorilor veniți de aiurea, instalați în cîte o răscruce, cu penelul dus la tîmplă (olandezi, ți se spune), te învăluie în arome de bucătărie turcească, îți prosternă, peste grilaje, ofrandele îndătinate: trandafiri, crini, zambile, primăvara; struguri, smochine, rodii și mirt verde, acum, și oferă coatelor tale gînditoare un parapet spre Egee, de unde să schimbi păstoritul cu cabotajul.

Suspendat astfel timpul. Spre a face calea întoarsă pe mare — în loc de vapor, *Une jeune fille nue,* romanul pe care Nikos Athanassiadis, autorul, mytilenian, mi l-a dăruit la Atena alaltăieri. Excelentă ediție de lux, în franțuzeasca revizuită de Jacques Lacarrière, parfumată cu reproduceri de mozaicuri prin care iubirea e frumusețe și viceversa. Mijlocul acesta de locomoție duce pînă la Sigri, partea litorală cea mai vestică (prin dreptul Antissei, te întîlnești cu barca cu motor a poștei) și sat pescăresc cu tavernă pe stăvilarul portului pescăresc. Caracatița, pe care m-am învățat s-o mănînc la Halkis într-o plăcută companie, o plasez aici. E izbită, masa asta protoplasmatică, albvineție, cînd cu o parte, cînd cu alta, de stîncă, pînă s-a *frăgezit,* continuînd să mai miște în moartea-i lentă, e

spînzurată de trestii pînă s-a uscat şi-a devenit maleabilă, sînt înşirate apoi pe grătar părţi din tentaculele ei cartilaginoase, atît de gustoase lîngă un vin acrişor. O pescuieşte cel mai priceput specialist al locului, bărbatul aspru, cu o năframă albă legată după ceafă; să-i zicem Thomas. Cum procedează? „Întîi şi-ntîi, trebuie să vezi cum îi vorbesc. Şi trebuie să vezi cum ascultă. O fluier în lungul firului. Vin', vin', micuţa mea caracatiţă... drăguţa mea... bravo... momeala e pentru tine. Uite cît de proaspătă... cît de bună. Acum ştii de ce am ales-o ieri, am pus-o de-o parte. Şi-i spun că-i anume pentru ea, că-i aşteaptă lăcomia. Să vezi atunci cum o miroase. Cum îşi întinde tentaculele. O atinge cu vîrful, tot aşa de fin ca un vierme de nisip. O atinge din nou. Dar de fac o mişcare ce nu-i e pe plac, de-o pildă dacă mişc smucit undiţa, dă drumul cernelii ei şi înnegreşte întreaga zonă. Şi atunci, adio! Trebuie memorat bine locul. Revin a doua zi dimineaţa şi-o regăsesc. Gluga îi e înălţată şi ochii îi sînt umflaţi ca boabe de mazăre. Tentaculele, curbate, formînd o coroană. Moment tocmai bun să-i pot spune: „Bună ziua, micuţa mea caracatiţă". Chiar de-i o namilă de două oca. Vrea vorbe dulci. Nimic nu merge, dacă nu-i ştii vorbi. Îndată ea cată din nou la momeală. Dar eu, eu n-o tîrăsc pînă deasupră-i. O preumblu încet împrejur. Ea mişcă puţin, se subţiază. Şi eu depărtez niţel momeala, cum i-aş lua-o. Atunci, ea acţionează. Îşi umple guşa şi aruncă apa prin dos, dintr-o opintire, şi întregu-i corp ţîşneşte înainte, ca o săgeată". „E clipa cînd s-a năpustit asupra momelii şi cînd harponul s-a-nfipt adînc şi trage prada sus".

Mod de-a vorbi cu marea, cu făpturile ei, ca-n nuvela hemingwaiană. De-a privi în oprit. Şi nu singurul: altădată, pescuitul cu felinar, pe întuneric. Scobori găleata de sticlă şi te apleci peste marginea bărcii. Şi ochii-ţi culeg rarişti de nisip verzui şi desişuri negre de alge, caleidoscopuri de scoici argintii printre care, ca bănuţi de aur, găsesc cuib stele căzătoare, stînci viorii de forme speriate, bande de creveţi geologici, care lunecă şi dispar în noapte mai multă. După aceea, vîslitul pe direcţia insuliţei Kavaluros, sub vîntul de uscat, stîrnit dinspre pantele muntelui Ordymnos, spre punctul unde legendele ţinutului

așază sub valuri arborele vrăjit, venit din interiorul pămîntului, anterior nașterii lumii. Poveste legată de pădurea pietrificată de la Eressos. Peisaj straniu, real, unic, unde „seva s-a congelat", „nici o pasăre nu vine să-și facă cuib. Nici o furnică nu se cațără". Totuși un mușchi sărăcăcios acoperă movilițele care au fost crengi, așchiile de cremene care au fost scoarță, iar păstorii de capre se jură cîte unui vînător că au văzut prepeliță. O pădure de cedri și de stejari și de platani, care, cu milioane de ani înainte, s-au schimbat în piatră, în marmoră. Brațele le-au căzut, trunchiurile s-au culcat ori au rămas în picioare, cum se mai văd și azi. Ca resturi de coloane de pe cînd constructor era erosul primordial, piscurile nu primiseră formă, apele albie, vietățile suflet, iar o materie roșie, țîșnită din măruntaiele planetei și recăzută ca o ploaie compactă din cer a îmbrăcat cu foc și cu piatră și a pătruns pînă în cele mai adînci fibre lemnul, carnea imperiului vegetal și animal. „Și în această epocă un val titanesc, înalt ca un munte, dezrădăcină pe regele arborilor pietrificați. Îl luă cu refluxul. Apele se despărțiră. Fundul fu zguduit de uriașul desprins care se rostogoli în adîncuri pînă găsi un loc drept. Acolo se fixă el, cu crengile întinse și începu o existență vrăjită", diferită. „Dacă se înfurie, spun oamenii țărmului, poate răscula marea" și ești pierdut. „Nimeni nu știe unde se înalță exact. Nici o barcă n-are curajul să treacă pe acolo". Stelele, melcii, lianele țin tovărășie noii lui vițeți de rocă, de zeitate chtoniană. „Prieten îi este un delfin care-i aduce știri de afară. Îi spune de ziua care se ridică, de soarele care scapătă. Dacă plouă, dacă e vară ori iarnă. Și atunci arborele își amintește de cealaltă viață a lui, din pădure". Și prieten îi mai este și o ființă umană, care aparține în măsură egală uscatului și apei, o sirenă: Angela, fata pescuitorului de caracatițe. Ea pleacă în larg seara și se întoarce spre sărăcăcioasa baracă de pe mal la adierile aurorei. Ea poate plonja și șerpui printre crengile-brațe de jos, deprinsă să țină tot atît de mult timp aerul în piept cît și cetaceul uriaș pe care localnicii, superstițioși, se feresc să-l vîneze. Și de care o leagă o pasiune neobișnuită. Îl cheamă cu formule de descîntec, de transă: „Ai reușit, în sfîrșit, să-mi recunoști vocea... Mă auzi cînd te fluier. Ai învățat să mă înțelegi și te apro-

pii de mine să ne unim cum o doresc" etc. Iar el apare, descrie în aer salturi acrobatice, îi dansează. Nucleul însuși al cărții. Marea, personaj principal ca în atîtea intrigi vechi și noi. Și iubirea eliberată de orice prejudecăți.

„Reine du doux empire, aimable et noble terre,
Et des raffinements toujours inépuisées . . .
Vierges au coeur sublime, honneur de l'archipel . . ."

Nereidele, permanente, produs al fuzionării lumii umane cu lumea acvatică, tip de comunicare ce a dat grifonii, gorgonele, centaurii, sfinxul. Delfinul, care are limbajul lui și în bazine speciale se străduiește să-l deprindă pe al omului. Care s-a ivit să-l salveze de oameni pe Arion; pe cutare marinar, de rechin. Femeia, negricioasă, arsă de soare, cu o șerpuitoare cicatrice pe corpul gol, și care crede că marea e mai frumoasă decît pămîntul, mai loială.

Dar pe domnișoara care ocupă scaunul din fața mea o cheamă Melina. De la *miere,* desigur, de la *méli.* Prin geam, o prisacă de stupi. Gîtul brun, cu firișoare mărunte de păr negru, curbat fiindcă privirile parcurg o carte. Ca s-o luăm razna . . . o reîntrupare? Vine din Metimna unde a pictat 3 zile, citește *Nerantula.* Traducătorul grec, Tasos Lazaridis. Data apariției, 1971. Coperta, de Tonitza: „Nina șezînd". Ei, nu! Cusute cu ață albă, se va spune. Căci cîntecul și dansul grec care i-a inspirat povestea, tot de dragoste, ibrăileanului, și tot despre o amantă redată apelor, sună așa:

„Ea va trăi mereu,
Pe prundișurile
Insulelor trandafirii,
Mereu nesupusă,
Mereu sălbatecă,
Cu gleznele-i
Atît de alb-strălucitoare
Încît vederea lor
E ca un fulger . . ."[14]

[14] Din prefața semnată la *Nerantula* (Editura Eminescu, 1970, traducere Alexandru Talex) de Apostolis Monastirioti.

Coboară în staţie la Kaloni, doar pentru a sorbi o cafea. Merge la Mytilene, unde o va lua în primire un unchi sever cu sprîncene groase (n-a minţit). „Lesbos, où les baisers sont comme les cascades“ ... versul îşi are plauzibilitatea. „Qui des Dieux osera, Lesbos, être ton juge...?“

* * *

Ceea ce în antichitate era o insulă şi ţine pe creştet, ca o coroană princiară, Castrul construit de genovezii Gateluzi, desparte, prin sugrumătura de pămînt care o leagă acum ferm de restul oraşului, portul de ieri, de unde Alceu şi prietenii lui aristocraţi puneau piciorul la întoarcerea din exilul egiptean, azi un idilic fiord adăpostind cîteva uitate bărci cu motor sau cu vîsle (mărginit de un maidan, o plajă faţă de care vasele păstrează o prudentă distanţă), de portul nou, o radă largă înţesată de vapoare şi ambarcaţii care încarcă şi descarcă şi îşi trîmbiţează sosirea şi plecarea pe dinaintea întrupării albe, de pe chei, a poetei Sapho şi a şirului de prăvălii, bodegi, cafenele, chioşcuri unde cumperi cărţi poştale cu reproduceri în culori după Theófilos.

O după-amiază întreagă singur prin singurătatea mohorîtă înconjurată cu ziduri. Pe paznic îl voi observa abia la ieşire, în înserare, cînd voi face şi descoperirea sinistră că peste noapte locul acesta de stafii rămîne închis, iar domnia sa tocmai se pregătea să trîntească poarta de fier şi să atîrne greul lacăt. Un popas atît de prelungit e cum te-ai supune canoanelor veacului XIX, transmutat în pielea lui Volney şi Delille şi Cîrlova, torturilor sufleteşti căutate, sub zarea melancoliei, care să nască poemul romantic. Adaosuri bizantine şi otomane, de edificii întregi, doar fără ferestre, prin care bufneşte vîntul, o iarbă uscată, buruienoasă, fîşcă imitînd suspine sau gemete, păsările negre de pe metereze, apostrofîndu-te parcă, întreţin realmente, continuu, un sentiment pregnant, înrudit cu teama. Culcate, cîte un femur de stîlp de marmoră cenuşie sau, încastrate în zid, cîte o vertebră de capitel, ca material de construcţie, alături de blocuri neregulate

de piatră roşie şi de cărămizi bine legate cu mortar. În partea cea mai de jos dinspre portul vechi se vede bastionul care încheia fortăreaţa în gura mării, turnul rotund deschis galioanelor cu arme şi alimente, şi la care ducea un coridor lung, rectiliniu, din preajma acestor trei adînci încăperi subterane cu uşa de acces zăvorîtă. Pe la mijlocul incintei pustii, o biserică, o geamie. Pe urmă încă una, mai spaţioasă. Cupolele turtite, de deasupra, cîteva fesuri din piatră, nu din cărămidă. La o enigmă învecinată, deasupra intrării, o placă patrată de marmoră, cu scris turcesc. Acoperişul în două ape e tapetat de scaieţi. Urci pe un îngust zigzag diagonal de trepte din piatră roşie şi eşti pe creastă, asemeni lui Cocteau în *Le poète de 30 ans*. „Je me tiens à cheval sur ma belle maison". Răsplătitoare vedere asupra mării cu insule spre nord şi ţărmul anatolian. În estompare fină, o dungă înaltă, sinuoasă, cu creste relativ egale. Zidurile cu creneluri şi contraforturi din direcţia oraşului sînt pline de cuiburi de corbi şi de alte păsări ale paraginei. Prin ele, amurgul a devenit cîntec şi zbor de negru. Un gen de exclamaţii monosilabice care nu-s de transcris prin „Chiar!", ca la Bacovia, ci prin „Aşa!", „Da!", „Ia", concluzive.

Undeva-n faţă, puţin mai în interiorul continentului asiatic, trebuie să vină Pergam. Îi atingi cu mîna terasele, peste cureaua de apă deasupra căreia mişună umbre. Stă cu morminte ale artei elenistice, spectaculoase, despre care ai citit. Templele lui Dionysos şi Traian, gimnaziile, abruptele teatre, faimoasa bibliotecă cu 200 000 de cărţi, care aprinde gelozia Ptolemeilor. Importul de papirus de la Nil interzis, noul material pentru pîinea copiştilor, pergamentul descoperit, brevetat la Roma cu menţiunea „durează cît omenirea" ...

Venind spre casă pe lîngă mare, pe lîngă undiţari cocoţaţi pe stînci, pe lîngă un consulat, parcă al Belgiei, pe lîngă Poştă şi docuri, pe lîngă un parc zoologic, printre copii năvalnici şi grădini aromatice, închei o zi lungă, bogată în văzut, eşti sub lumini intens mov, vernil, portocalii. Statuia cu harpă rămîne în urmă privind catargele; cerul întreg, de jur împrejur, laudă un poet al paletei.

„Ceva din acea pulsaţie a prospeţimii". „Era un om din popor, un nebun în ochii lumii, care-l vedea spunînd lucruri absurde despre picturile sale, şi-l vedea rătăcind pe străzi". În braţe, în inimă, oboseală grea ca o bătrîneţe; aproape durere, pacea galopantă. „Această suflare omenească rămasă într-un trunchi voios, într-o floare misterioasă, în dansul unui vestmînt, aceste lucruri pe care le-am căutat atîta, pentru că într-atît ne-au lipsit", cuvintele pe care le traduc din Seferis, despre Theofilos — umbla „în fustanelă, străbătînd satele între Pelio şi Mytilene, cu pensulele la brîu", „îi făceau glume proaste: o dată i-au tras scara pe care era urcat ca să lucreze: căzu" — curg ca un ulei.

Uşierul la Consulatul grec din Smirna, boemul, după aceea, rătăcitor prin insule, care-şi lua imaginile din viaţă, iar uneori din acţibilduri şi litografii şi vederi, zurliul care se drapa în Alexandru, urmat de o turmă de băieţi de prăvălie îmbrăcaţi ca „macedoneni", cititorul de octoihuri, curat sufleteşte ca un schimnic care vorbeşte în fiecare zi cu Dumnezeu, şi care încheie cu cele trecătoare în 1934, adaogă familiei tot mai numeroase de naivi şi vizionari, reprezentanţi ai „realismului magic", lîngă al lui Henri Rousseau Vameşul, Pirosmanişvili, Orneore Matelii, Generalii, o temă încă-nrouată. „Trebuie să se vadă totul în pictură", afirmase testamentar. La cîţiva kilometri dincolo de hotelul „Xenia", într-un sat din direcţia în care merg, ştiu casa-muzeu unde s-au salvat o parte din captările-i de lumină paradisiacă, prin care „a spălat privirea noastră". Prin care insula înclină să dea sunetul pe culoare: coloniile de pictori străini şi greci, aciuiţi cu anii aici, la nord şi la sud, s-au asimilat, pentru localnici, peisajului. Am dinainte două variante ale *Dansului batistei,* cu cele trei femei monstruoase, în şalvari, pretext fiecare pentru un alt festin cromatic, evocarea unei scene din războiul pentru independenţă şi *Oier din Lemnos.* Omul, muzica, florile. „După Theofilos nu mai privim ca înainte". Deşi ajutîndu-se singur, găsindu-şi stilul „pe dibuite", „în ungherele întunecate ale sufletului colectiv", rămîne „un fenomen care nu se asimilează folclorului".

Lumină deci, în lumina aceasta tot mai ireală, „ca în prima zi a creației“[15].

Casele sînt frumoase, vile, cu coloane, cu foișoare, cu ronduri de oleandri și de portocali, cu balcoane invadate de verdeață și de zorele, cu grilaje cărora fructele mărgele corai ale unor arbuști le sînt flori. Toate de pe stînga vor fi avînd în spate scări la mici debarcadere și la amfora lunii. Pe unul din acoperișuri, patru statui de femei care privesc largul sau vin din larg.

---

[15] Citatele, toate din Seferis.

MARILE LOCURI

Cerul, un *uriaș* fecundînd *glia*, divulgînd prin toți ochii stelelor dispoziția erotică infinită, cuprinzînd cu brațe de energie șesuri, munți, rîuri, mări, pentru ca în lumina zilei zămisliri să-și strige forme și nume, cerul în această postură mi-l mijlocește o noapte cu nori negri rari. Șerpuirile drumului, capetele de monștri stîncile, foșnetele din conifere sînt martore că *încerc* nu imaginez o atare emoție, deși faptul că pot *să văd* în ea îl datorez unei premeditări.

În aspirația de regăsire a unității distruse prin prima diviziune genezică greacă, menită însă a cufunda în și mai mare uitare cosmicul ou primordial, cu ivirea și vîrsta Uranizilor, între care Okeanos, Cronos și Hyperion, Tethis, Rhea și Themis, cîntece lungi, n-am șansa să mă aflu deplin. Traversarea Pindului, dinspre Trikala spre Ianina, în direcția Dodonei, nu-i o ispravă oarecare, hotelul lăsat în urmă, într-o așezare de notorietate etnografică, devenit regret, magnet, reușește să ne întoarcă din drum, să putem vorbi a doua zi din mers, profan, de stejari, fagi, brazi, de istorie și prezent social, și să nu ratăm șansa unui somn rustic, vindicativ, zdravăn. Vor avea loc și fulgere peste crucea ferestrei, vor trudi vise, și seninul desăvîrșit care va triumfa dinspre răsărit și dinspre nordul Tesaliei nu va păstra nici un scut titanilor și titanidelor, nici o rațiune de a fi, aerul foșnind doar de pași

de Charite, de voci ale Muzelor, de arome de ambrozie şi de acorduri de liră, hierogamiile putîndu-se plasa în timp, firește, doar după insurecția săvîrşită de olimpieni.

*

* *

Te insinuezi în Dhodoni venind din cărți, ca în 1876 Constantin Carapanos decis să citească sub iarba colinei Paleocastrion temple, altare, tezaure. În ciuda atîtor precizări, conveniri, stabiliri, identificări, privind de o parte Teatrul, din 292—272, anii lui Pyrus, de alta Sanctuarul, în repetate rînduri distrus şi reconstruit, cu vestigii urcînd de la Filip II pînă în secolul VI creştin, ştii tot puține, după cum eşti mai cîştigat ca oriunde la zarea de ceață şi rarişti, indoeuropeană. Cărările fug mult spre obîrşii, dincolo de epopei şi teogonii, de acuplări cu nimfe sau războiri cu giganți şi typhoni, prin memoria nomadismului. Una din ele e Oracului — fără ecou pentru Plutarh şi Tit Liviu, în strălucire egală cu Delfi pentru Alexandru cel Mare, încă nestins pentru Eschil şi Pindar, sursă, cu preotesele şi preoții de aici, de documentări subtile pentru Herodot, o autoritate în întrebările lui Ahile şi ale lui Ulise, cel mai vechi al elenilor, şi parcă din prim ceas de opriri, pe traiectoria nord-sud, pelasgică, ahee, doriană[1].

În vîrsta ei fragedă, divinitatea care va fi răspuns întrebărilor umane scrise pe plăci de plumb ori de bronz, sau rostite, trebuie să fi fost una nu mai conturată decît este azi pentru noi Zalmoxis, un suflu, prin nimic inferioară ca măreție, bineînțeles cînd confruntările vizau problemele fundamentale, nu închirierea unei părți a casei sau regăsirea unui obiect pierdut, oricum înrudită cu celeştii Dyaus (al Vedelor, vezi şi Varuna, Ahura-Mazda, Indra), Wothan şi Thorr, Jupiter (feretrius, omnipotens),

---

[1] „Şi-ai Heraclidienilor urmaşi / Pe dealurile Taigetului / În obiceiuri hotărîte de Aiginios mereu să rămînă / Dorieni. Au luat Amyclai, norocoşii, / *Venind din Pindos* şi-au devenit celor cu cai albi, / Tyndarienilor mult vestiți, / Vecini..." (subl. n.) Pindar, *Ode*, II, *Pythianice*, Editura Univers, 1975 (traducere Ioan Alexandru).

celtul Taranis (tunet), lituanicul Diewas, goticul Tius, stăpîni și ei ai furtunii și adesea ai lumii.

Cultul stejarului, interferînd speculațiilor nordul germanic, al copacului unit cu cerul prin trăsnet (statistici îl arată drept cel mai neocolit), implicînd și o mai veche adorație destinată aici mamei Gea (preoții care dormeau direct pe pămînt și nu-și îndepărtau sub nici un chip praful sau țărîna de pe picioare), neexcluzînd participarea ramificației sudice a credințelor religioase care vor fi întîlnit în iureșul lor obstacolul de apă mediterano-egeeano-euxinic: cei doi porumbei negri în zbor din Teba Egiptului, unul spre Libia, unde se va înființa în oaza Siwa un oracol al lui Amon, și celălalt spre Dodona, sosit să ceară, odată așezat pe stejar, înființarea unui oracol al lui Zeus — parc-ar continua.

Frunzele trebuiau să se înfioare și să murmure ca acum cînd („— Puteți rupe una!") sîntem în plină toamnă, cu ceva metalic surdinat, convertit din lucirile de amurg ale soarelui peste munți, iar candelabrul cu lumînări sau farfurioare de ghindă, mii, în incinta sacră, un dreptunghi larg, să fie vreunul pluricentenar și nu de circa 10—15 ani, virginal și încă nesăturat de foc, dar așa stau lucrurile.

Personajul transmis de Hesiod, sumă desigur a cîtorva cicluri cîndva independente, literar și eroic ca Heracle, tangibil, antropomorf, se lasă altfel descusut. Născut în Arcadia, cum concede și Calimah din Cyrene, crescut în Creta, alegîndu-și drept reședință augustă Olimpul, ca pentru a da o axă centrală arcărilor estice și vestice ale triburilor grecești, iată-l primă metaforă unei fuzionări mai presus de ginți, expresie etnicității. Înzestrat în vederea victoriei asupra lui Cronos, de către unchii-i paterni, făpturi supranaturale, cu „uneltele de nădejde"[2], care sînt

Tunetul, fulgerul alb și trăsnetul scînteietorul[3],

---

[2] Cleanthes din Assos, *Imn către Zeus*, traducere Ion Acsan.
[3] Hesiod, *Teogonia* (*Opere*, traducere, studiu introductiv, și note de Dumitru T. Burtea, Editura Univers, 1973).

arme fără rival, e dintr-odată „părintele naturii orînduind prin lege totul“[4],

Monarh ce stăpînește cerul, infernul, marea și pămîntul[5],

deși fratrial domeniile și le-a limitat, cedînd lui Hades Infernul, lui Poseidon marea.

Latura spectaculoasă, pledantă stă desigur în ceea ce codifică acest *dintr-odată* mitic, respectiv în luptele cu făpturile monstruoase, în acest efort de ordonare rațională a hazardului și haosului biocosmic, din angajarea eroică neexcluzîndu-se inepuizabilul zel procreativ, metamorfozările în taur, lebădă, vultur, vicleșugurile, imoralitatea. Creator al panteonului, nu al lumii și nici al omului, ocupant, supraveghetor al destinelor și totuși în conflict cu Prometeu, „cel mai nobil sfînt și martir din calendarul filosofic“, de care aceleași confabulații leagă originile civilizației, mi se autopropune în final despuiat de aura de teroare, tolerant ca față de atenienii din secolul V care în Jurămîntul Efebilor[6] îl scriu pe locul al optulea între autoritățile cultice invocabile; interiorizat cu gravitate și rafinament, în prag al clasicității, ca-n expresia capului de bronz găsit la Olimpia, păstrat în Muzeul din Atena; pădureț și năstrușnic, cotropit de voie bună și din nou redat legendei ca-n ceramica în care, păstor, l-a înhățat pe Ganimede, făcînd posibilă, mai convingător ca orice altă viziune plastică, tema narată: „umanul, degradare a divinului, divinul idealizare a umanului“.

* * *

Unii călători mărturisesc starea de paradoxală pace, înclinare spre reverie, chietudine, care ar invada la spectacolul osuarului de piatră din Olimpia. Așezarea a fost

---

[4] Cleanthes din Assos, *op. cit.*

[5] *Fragmente orfice*, III, *Către zeul zeilor* („Orfeu, *Imnuri*“, Editura Univers, 1972), traducere Ion Acsan.

[6] „Iau martori ai acestui jurămînt pe zeii Aglauros, Hestia, Enyo, Enyalios, Ares și Atena, Areia, Zeus, Thalo, Auxo, Hegemone, Heracles, Fruntariile patriei, Grînele, Orzurile, Viile, Măslinii, Smochinii“.

scoasă, ca orașele Sumerului, de sub nisipuri aluviale, începînd din 1875, și parcă mai ales se resimte de îndelunga tăcere a peștilor, după cum foșnetul pinilor marini intruși, crescuți din noul humus, mistifică în felul său, totuși, urmările celorlalte două mari cataclisme, al cutremurelor survenite prin secolul VI bizantin și al incendierii și zdrobirii poruncite de Teodosiu II prin secolul V, care marchează atît de grav fostul templu al lui Zeus, nereconstituit, sînt nu numai ferestre în inima doricului de la sfîrșitul arhaismului, ci și neliniște. Pietrele de moară urieșești care, suprapuse, deveneau în jurul *cellei* Atlașii coloanelor, fragmentele de arhitrave, altare și cornișe, în vălmășeala cea mai proaspătă, ritmurile acestea sinistre, replică mînioasă a urmașilor fanaticilor martiri care se lăsaseră sfîșiați de lei și spînzurați cu capul în jos pe crucile Romei, au a fi convertite de fiecare dată în celelalte, armonioase și transfigurate, înmănunchind și înțelepciunea și superstiția, și știința și evlavia, și inovația și tradiția statelor grecești geniale pe durata unui mileniu. Cuib de credință ucis de credință, arta neputincioasă prin argumentul propriei autonomii și valori, ca să mai ai cînd să urci treptele, răsărirea minunii a șaptea, de aur și fildeș... patetizările o iau razna. Olimpia își demonstrează orgolios și autenticitatea și atuurile; sufletul e-n încordarea maximă, ca odinioară, în luna lui Apolo, spre stadion, corpurile tinerești; Pindar se face auzit: „Tot am să pier; și-atunci, / De ce-aș rămîne-n beznă? Să-mi deapăn în zadar / O bătrînețe stinsă? / Să nu-mi deschidă viața frumuseți? / Nu, am să-nfrunt primejdia!“

Tîrnăcopul german (Ernest Curtius, Wilhelm Doerpfeld ș.a.) a scos de sub albii metodic, gras: 130 statui, 1300 obiecte de aur și 15 000 de bronz, ceramică, monede și 400 inscripții, destul pentru a transforma muzeul construit de Andreas Singros într-un nou sanctuar, și a supus devotului de azi suficiente date pentru ca din plin în Altis să se simtă înfricat de ochii celor zece hellanodici: Gimnaziul și Palestra, cu bazinul de apă rece și pătratul curții bordată de stîlpi încă-n picioare, în lungul cărora poți trage o fugă de 264 de metri, cu pumnii la piept; Leonidaionul, prin 350 (î.e.n.), cu 3 etaje și 80 de camere pentru oaspeți, „cel mai mare hotel al antichității“;

Bazilica din secolul V, unde pe o piatră vezi semnul crucii exact în locul unde arheologii au găsit ciocan, nicovală și un pahar fără picior pe care stă scris „aparţin lui Fidias"; Buleuterionul, palatul senatului olimpic, al documentelor și al membrilor juriilor; Prytaneul, nu numai încăpătoare sufragerie mult apreciată de romani dar și adăpost altarului Vestei pe care ardea „focul sacru"; rezervorul de apă Exedra lui Herod Aticul; Porticul Ecoului, unde Neron va introduce concursurile artistice pentru a se vedea încoronat el însuși ca mare ghitarist; Kripta, poarta cu arcadă, dînd în Stadionul „nou", construit în secolul IV (î.e.n.) și la vedere numai din 1958, dreptunghiular, lung de 196,25 metri și larg numai de 30, între taluze de iarbă, fără trepte sau bănci, înclinate ușor ca laturile unei vane; templele, pietre de hotar, ale ultimei străluciri: Filipionul, bază circulară cîndva, sprijinind între coloane ionice statui de aur și fildeș macedonene, și ale licăririlor de-nceput: Pelopionul, înălțat peste mormîntul chiar al eroului mitic unde era jertfit anual un berbec negru; sălașul Herei, construit în secolul VII sau chiar VIII, care mai păstra, cînd l-a vizitat Pausanias, în funcţie, una sau două coloane de lemn, nucleu de diamant cărţii lui Kazimierz Michalowski, *Cum și-au creat grecii arta*[7]; soclurile dispărutelor „tezaure"; Marele Altar, destinat celor mai importante sacrificii, crescut ca o stalagmită, pînă la 7 metri prin timp, din amestecul de apă din Alfeu și cenușă de pe vatra Hestiei cu care era uns succesiv, și-n fine palatul „părintelui zeilor".

Palatul, prin Fidias. Pentru că statuia, căreia-i ţineau companie alte 3000, îl înfăţișa stăpînind lumea.

Templul grec matur, de la începutul secolului V, pe care-l recompui cu ajutorul tiparelor din memorie, al Theseionului atenian și al sanctuarului Aphaiei, eginet. Rezultat prin transformarea megaronului din locuinţă a regelui aheu în locuinţă a zeului. Prin înălţarea tavanului, pentru luminat, cu ajutorul unor grupuri de cîte trei stîlpi de lemn: trigliful, pe care construcţiile în piatră îl vor menţine și după ce nu va mai constitui cheia întregii structuri ca-n atîtea capodopere din Grecia Mare. Prin

---

[7] Editura Meridiane, 1975.

împrejmuirea pe toate laturile cu „picioare“ rezistente, îngroşate la mijloc spre a asigura impresia de curbare sub greutatea masei. Prin ideea frizei.

„. . . Images accomplies de la force virile, de la perfection athlétique, de la vertu militante, de la noblesse simple, de la sérénité inaltérable“[8].

Testările de sublim al preclasicului atins după Marathon şi Plateea, fragmentele frontoanelor est şi vest compensează şi răsplătesc cu fără de măsură, virtuale arcuri de triumf. De o măreţie elementară, ca acţiunea piesei *Perşii*, de o potenţialitate lirică densă şi de o complexitate psihologică în proporţie directă cu fixitatea protagoniştilor, poate cel mai frumos mister păgîn despre Destin, clipa premergătoare întrecerii, urmînd a sfîrşi în moarte şi nuntă, dintre Oenomaos şi Pelops, cu figura Ghicitorului, turburată, care *ştie*, şi a lui Zeus judecător imparţial, imperceptibil răsucit spre dreapta însă, şi contrapunctic scena încăierării dintre lapiţi şi centauri — s-ar fi intenţionat: dintre greci şi barbari — îmbrăcată în mişcare, înverşunată şi parcă subordonată unor legi coregrafice, cu modelare viguroasă, unde capetele de expresie al Deidamiei şi al lui Apolo sînt de asemenea o întrecere, între frumuseţea feminină şi masculină. A sta mai îndelung să admiri mîinile unui slujbaş al lui Eurytion strîngînd călcîiul şi glezna unei torsionate lapite, degetele uimitor de reale înfipte în poala chitonului, abia pliată şi moale — a prefera *Iliada Odiseii*, balada imnului!

Deoarece metafizica detaliului, pînă la proiectarea în cosmic, de unde îmi place să cred că va fi învăţat în mod secret Michelangelo pictorul, e apanajul metopelor, culmi ale aşa-zisului „stil sever“. Heracles luptînd cu taurul din Cnosos şi Heracles oferind păsările stymfalice, vase comunicante între Olimpia şi Luvru. Gips şi marmoră. Te mulţumeşti, scutit de contrarietate, cu episodul dobîndirii merelor de aur ale Hesperidelor. Momentul actual, îngrijorător şi posibil, fracţiunea de veşnicie cînd omenirea a preluat pe umerii ei, de la zei, întregul glob terestru, răspunderea întreagă. Linişte, evlavie, încordare, forţă, vagaţia suflurilor . . .

---

[8] Taine, *Art en Grèce*.

Trei alte popasuri: un cap enorm, din tuf, al zeiței Hera, prioritar s-ar părea (600 î.e.n.), în privința „surîsului" enigmatic propriu statuilor de adolescenți și de kore, care vor prolifera, Victoria (425 î.e.n.) fără aripi acum (totuși neepuizînd aerul că urcă prin aer sau tocmai coboară, cu mesaj ceresc, dezgolită de-un aer), și Hermes de Praxiteles (343), (originalul? copie?), „cea mai frumoasă statuie din lume" vezi scris sub o reproducere, cu paroxismul moliciunii și modelajului, ochii migdalați și pierduți, fața triunghiulară, care-i definesc nudurile efeminate și care alături de operele lui Scopas pline de patos, violent preocupate de expresie, înseamnă revoltă față de ritm, simetrie, echilibru, canoanele clasice, te-au petrecut, fir al Ariadnei, anticipînd, prin toate trei vîrstele daltei.

Înălțat, într-adevăr într-un cadru calm, între 470 și 457, de către cetatea Elis, din 675 stăpînă în Altis, aflată la 50 km nord-vest, azi ruinele de la Amalias, cu meșteri dintre care unii ne sînt cunoscuți, ca arhitectul Libon și sculptorul Paionios, și anterior Partenonului și templelor din Delfi și Epidaur, peripterul hexastil al lui Zeus se bucură de aceeași corporalitate, grație și evocării Jocurilor. Ca un suprem omagiu adus lor, un eseist contemporan, Ghiorghios Kournoutos, găsește cu cale să situeze în acest cadru, al Olimpiei, gradația întîia, „pragmatică, materială, vie", una din cele patru care în accepția platonicianâ alcătuiesc „itinerarul virtuții grecești, conducînd de la trupul frumos la ideea Frumosului, la ideea Absolutului, ce se identifică cu însuși Binele"[9], deși în Atena se afla palestra din poarta căreia se ivește auroral Charmides. Zeci de direcții te fură, ajuns în acest punct, ademenitoare toate — începutul cronologiei, anul 776, semnificația de drept internațional a Convenției Sacre, reprezentativitatea panelenică, componența, vîrsta și derularea competițiilor, implicațiile etice ale premiului, reflectarea în literatură sînt nu dintre cele secundare — încît salvarea îmi e numai în a privi, devot incurabil, cum te-ai apleca peste o apă pînă o atingi cu pleoapele, treptele

---

[9] *Privire asupra Olimpiei, din arenă către binele absolut*, în *Gîndirea greacă*, traducere Antița Augustopoulos-Jucan, Editura Dacia, 1976.

estice ale fundației, trei la număr, lucioase, poroase, mirosind a ploaie, de unde dai în prodom, la duhul mesei lucrate de Colotis, ca să ridici de pe frunte forma cununei de măslin și s-o restitui ofrandă; numai în a trece imaterial pe „drumul procesiunilor" și pe lîngă soclurile de *zani*, spre rariștea unde o dată la patru ani, în pepluri albe striate, artiste neogrece preiau de la soare „flacăra" ce urmează a fi metamorfozată și fluturată lumii prin sateliți; numai în a atinge în opistodom cioburi cu fibră ascunsă, ca desprinse din Gorgias, Lysias și Isocrate.

Prelungire în real a unor scenarii mitice, Jocurile sînt nu inițiate, ci numai reintroduse prin secolul IX de legendarul rege Iphitos. Fiecare nivel al imaginației hesiodice își are corespondentul material. Gea care stăpînea pămîntul de aici, aici e și adorată un timp în Gaion. Cronos, care îi ia locul lui Uranos, aici și-ar fi ales reședință și altar, pe care la cîțiva pași le mai invocă dealul Cronion; pe Zeus l-ar fi protejat Cureții aici, și aici și-ar fi învins în luptă tatăl, cu proiectile de stînci. Luptele sacre la care se adaogă victoria pugilistică a lui Apolo asupra lui Ares, a lui Hermes la alergări, conferă întrecerilor laice, dintre regi, tirani, patricieni, cetățeni liberi transcendență, noblețea scopului. Învingătorul la sărituri, disc, suliță, alergare, lupte, curse de cai, răsplătit cu o pensie viageră la Atena, cu dreptul de a muri în război alături de rege la Sparta, cu nopțile vieții mereu sub o lună plină, e un contaminat de divin: cîrmuitorul ceresc i-a fost favorabil, pe care l-a văzut numai Fidias.

Ca să-i poată fi redate trăsăturile, cum știm, sau zeul a coborît pe pămînt, sau sculptorul a urcat la cer. Părerile, împărțite, îl fac, pentru expresia dată feței, pe criselefantin, cînd născocitorul exclusiv al chipului celui mai desăvîrșit al autorității supreme, cînd un simplu mare meșter, beneficiar al tradiției, nu prea original tocmai la acest capitol. Pentru senzația ta de nimicnicie, lîngă tronul de abanos, dispui de aceeași scară de care s-a folosit și prietenul lui Pericle prin anii 437—433 î.e.n.: reprezentările din *Iliada*. Căci trebuie crezut pictorul Panainos, asociatul și fratele. Te apropii astfel de Sfînta sfintelor călcînd pe dactili. Ochii a-toate-văzători, sprîncenele de un negru greu, plete la revărsarea cărora vu-

ieşte de cutremur Olimpul. „Dacă de cer atîrna-veţi un lanţ... dacă lanţul l-oi trage spre mine...", viziunea grandioasă. Te gîndeşti la cumpăna cu talgere de aur pe care pînă în iad coboară soarta lui Hector. Auzi rîsul sarcastic reluat de două ori de cîte şapte coloanele laterale de care fug livizi trimişii lui Caligula[10]. Vezi prin lumina uleiului de măslin, pe fond albastru, cum fiii Latonei ucid fiii Niobei, soarele răsare şi luna apune. Trece asupră-ţi, din moneda din Elida, bunătatea şi calmul şi viaţa şi încrederea, de care vorbeşte Dion Hrysostom.

Detalii, materiale pentru un imn după formula colajului. Casca de bronz pe care scrie „Miltiade o dedică lui Zeus" şi casca pe care e scris: „Atenienii au luat-o de la Perşi, ca pradă". Piatra de 145 kilograme, pe care e scris că un oarecare Bybon (un „oarecare"!) a ridicat-o într-o singură mînă deasupra capului. Versurile „Nu căuta un astru / în pustiul miez al zilei / mai arzător ca soarele, / mai demne de-a fi slăvite / lupte".

* * *

Spre Delfi nu mai purcezi de pe mare, din golful Itea, abandonînd nava neagră pentru „nisiposul mal", preot de o zi, abătut de la rosturi terestre, „neamul ferice să-l lauzi al celor în veci fără moarte", ci dintre brazii Parnesului, printre lanuri de orz copt şi arături noi, prin Tucidide şi prin Sofocle, cu kilometri pe oră 100. Triumful automobilului favorizează pentru moment acest traseu, ici colo în suprapunere cu zborul început din Pieria şi Lectos, întrerupt în Telfusa confundabilă cu Livadia, unde opreşti cît să mănînci o *suvlaki,* traseu bun, purificator, de urcuş nu facil, „cu piciorul neobosit", ci interior, grav, aerostatic, prin numărul mare de schimbări în stînci, chiparoşi, creste de piatră goală, movile, izvoare, troiene, gropi, ale unor uimiri şi infinităţi din adîncul fiinţei tale de metec, pe care le numim Oedip, Pelopidas, Plateea, Electra, Laios, Amphiaraos, Mnemosyne, Lethe, Polinice,

---

[10] Veniţi aici pentru a transporta statuia la Roma unde împăratul ar fi plănuit să înlocuiască capul zeului cu capul său.

Helicon, Hippocren, și rău, pentru că în toate cărțile de drumeție ogorul ivind din dinți de balaur ostași în zale, sfinxul sancționînd cu moarte, confruntarea unde Grecia continentală unită vindecă definitiv oștile imperiului persan de visul Europei, arenele tragediilor labdacide, cu nimic mai prejos de cele ale Atrizilor, constituie numai pretexte și rudimente introductive, prilej de invocări didactic sentimentale, umplînd de ură.

Deși „O vizită la Delfi este punctul culminant al unui voiaj în Grecia"[11], pe agenda mea e doar prima ieșire din Atena, din primul meu drum „la părinți", cum ar zice Ion Pillat, în anul de grație 1966, primăvara, cînd „întinerește lumea și lumina", și, ca-n religia lui, peisajul nu-mi vine să-l cred altfel decît livresc, simulant, cu stînci ca ruine, la poale cu zdrențe de vegetație săracă, răchiți albe, turme de capre cu tălăngi („sunau răcoare"), smochini spre rod, un cîmp de maci roșii, femei în negru, transpuneri de friză și stelă, semne că negreșit „ce a legat odată pururi leagă". Fixez definitiv: muntele e clar pe cer și cerul e clar și gol deasupra muntelui. În totul nici un mister, ca la contemplarea unor propilee sau la parcurgerea unui poet clasicizant; existența însăși, cum vălurile statuilor atice, transparență și străvezime; forțele suprafirești, zei și muze, între pămînt și azur, convenții, simple metafore. Îl pot ispiti în fel și chip pe „profet", pe mînuitorul razelor-săgeți, „arcaș cu ținte depărtate"[12], pe Sfîntul George al păgînilor și prototipul parțial al Luceafărului eminescian, încă în căutare de sălaș, de oracol.

Figura „deosebit de complexă și neclară", aliaj și ea de vechi culte locale, protector arcadian al păstorilor, olimpian al artelor, paznic hitit sau chiar babilonian al porților *(Apulunas, abullu)*, ostil aheilor și favorabil asiaticilor și tracilor în *Iliada*, „întruchipare a spiritului etnic elenic" ulterior, poate cea mai tipică (în epoca clasică îi erau consacrate peste 50 de temple)[13], mă reține nu atît prin biografia și coerența stabilite de mitografi, im-

---

[11] Georges Méautis, *Pèlerinages en Grèce*, Genève, 1943.

[12] Ultimele două expresii, din Orfeu, *Imnuri (Către Apolo)*.

[13] Cf. (și citatele din) S. A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, Ed. Politică, 1974.

presionante (naşterea în Delos ca frate geamăn al Artemisei, în ziua a *şaptea* din lună, sub *şapte* zboruri în cerc, de lebede, triumf asupra cifrei *zece* din Hesiod; copilăria de *un an* la Hiperboreeni, la zările Oceanului, hiperalbastre, urcarea dintîi la zei; stabilirea sub stînca Parnasului, unde are de ucis dragonul, şarpele, Pythonul), cît prin funcţia ei de creativitate, reflectare şi generare de mituri, intuită parcă şi în Imnul orfic, prin „Ai rădăcini înfipte-n hăuri, stăpîn al marginilor . . .", „eşti începutul ca şi sfîrşitul".

În faţetele de cristal ipoteştene separ — protejat de convenţie, neintimidat de eroare — particulele de Satan, Orfeu, Pluton, Poseidon, din personajul uranic romantic, pentru a sui pe firul „mintea contemplativă apollinică, cu o scurtă criză dionisiacă"[14], nu numai prin peisaj, la arhetipuri. Ca-n oglinda casei de lîngă mare, de unde, la ivirea „Străinului la vorbă şi la port", în odaie „luminiş" „se revarsă", prin faţa Horelor „lumină-n jurul său revarsă" şi „străinul din Delos". „Uşor el trece ca pe prag / pe marginea ferestrei", „călcînd solemn, cu pasul mare". „Un mîndru tînăr", „un om puternic . . . lat în umeri", „Cu negre viţele-i de păr", „cu plete revărsate-n lături", într-un „vînăt giulgi" ce „se-ndoaie-n nod pe umerele goale". „Marmoreele braţe", „ochii vii", „minunata lui tunică" împrăştie, lîngă fata „din rude mari împărăteşti" şi lîngă „fetele cu brîu frumos" din Crisa, „foc de soare", „scîntei o mie" cărora „strălucirea" le-ajunge „tocmai sus pe boltă", „rumene văpăi", întinse „pe lumea-ntreagă". „Plutind în adevăr", „năvalnicul demon al luminii" „de care minciuna n-are voie să se-atingă" „vedea de sus", pradă antinomiei necesare echilibrului cosmic (spirit pur transcendental, voluptate a topirii în natură)[15], muritoare şi nimfe. Dafne, Coronis, Casandra, Marpessa simt sau nu la „crudul său amor" durere în a pieptului coarde, însă nu-l „pot pricepe", stîrnind în trupul şi-n sufletul zeiesc perfect, cîndva în Egeea o simplă coloană de piatră, în Megara o mică piatră piramidală, gama îndătinată a

---

[14—15] G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, I, Ed. „Cultura naţională".

reacțiilor impulsiv tinerești: dorință, perseverență, răzbunare, concesivitate, războire, tandrețe, ură, cu excepția Cyrenei, punct megieș jocului meu contrapunctic getoelen, și din care „munții cu păduri și insulele-n mare" se iau mai mult după prințul Pythianicelor.

Prin fecioara lui Hypseus (lapiților rege, din neamul lui Okeanos, erou în a doua spiță), geniul fără a cunoaște moarte e pe pămînt capabil a ferici pe cineva și capabil a fi fericit, are în sfîrșit „noroc". Dialogului intersideral, de peste hotare și vreme și de peste haos, pe tema Etern-Trecător, îi corespunde unul analog prin extrauman, și fundamental diferit prin voința divină, strigat în acest spațiu, diurn, limpid, delimitat, beoțian-tesalian, cît să tot fie de la casa zeească la peștera centaurului.

— „Oare mi-ar fi îngăduit, cu mîna-mi ilustră s-o ating, sau în iatacu-i să pot culege floarea iubirii dulci ca mierea?" (trad. n.).

— „Pentru această fecioară soț ai venit / În valea noastră adîncă . . ." (traducere I. Alexandru),

deslușești, „De curajul unei femei" „încăierîndu-se cu un puternic leu, singură, fără lance" minunîndu-te cu Chiron și văzînd „cum duce lupta / Cu frunte neînfricată iar inima și-o ține tînără / sus, deasupra caznei". Dincolo de gustul dorian al portretului („Nu iubea să-i alerge mîna încolo și-ncoace pe cărările războiului de țesut . . . / Ci numai cu lăncii de bronz și pumnale / Luptîndu-se, pustia cîmpurile de sălbăticiuni, / Între turmele de boi ale părinților"), artemisian, erosul are — excedînd formulismul odei — clipa sa pură, vibrantă și sonoră, ctitoricească, răpită umanului. „L-a primit deci acolo" — „peste mare", în Libya, „țara cu întinse livezi" — „zeița cu picior de argint, Afrodita / . . . atingînd cu mîna ei / Ușoară carul întocmit de zei. / Și în cortul dulce al iubirii lor aruncă sfială rîvnită, / Potrivind laolaltă pe zeu în nuntă".

Altminteri episoade disparate și mai noi abundă, care-l situează lîngă Prometeu: „slujind pe oameni". Tentativa nereușită de a-l lega pe Zeus în lanțuri și a-l spînzura de cer și uciderea ciclopilor pentru că i-au făurit lui Zeus arma suveranității, fulgerul, fatal lui Asclepios, plătite cu obligația de a îndeplini munci pe lîngă regi sau cetăți;

vraja pentru prelungirea vieții lui Admetus; calitatea de tămăduitor, de urzitor al armoniei și de prezicător.

Teba rămîne astfel în urmă, urbea cu peste 15 000 de locuitori, ca prin ani succedînd războiului Troiei, „pe-atunci acoperită cu codri“[16], iar în memorie ca în *Colosul din Maroussis* de Henry Miller, „în genul amintirilor vagi și tremurătoare care însoțesc o lungă așteptare în anticamera unui cabinet de dentist“. Îmi place să-l urmăresc pe american în această digresiune, de excelent prozator. „Așteptînd să ți se scoată dintele, te afli uneori cufundat pînă în gît în planul unei noi cărți și stai să gîlgîi de idei. Apoi vine tortura, cartea e suspendată din conștiință [...] Și într-o noapte, cînd te răsucești de insomnie, hărțuit de roiuri de gînduri fără noimă, brusc constelația dintelui pierdut trece înot orizontul și te afli la Teba, vechea Tebă a copilăriei tale, cea care a dat naștere tuturor romanelor tale, și vezi dinainte-ți planul de lucru al marei opere a vieții tale, fin gravat pe o tăbliță de piatră — și aceasta e cartea pe care dintotdeauna ai visat s-o scrii, dar vin zorii, ai uitat-o, și totodată Teba, pe Dumnezeu, și sensul vieții și propria identitate, și cele ale trecutului...“.

Cu leul de la Cheroneea, „unde ideologii atenieni, conduși de pasiunea retorică a lui Demostene, au dus la o moarte eroică [...] pe ultimii luptători atenieni și tebani“, cu *teoriile* de măslini, pe zeci de kilometri „o livadă“, „o operă veche, căci în genere trunchiurile scorburoase, sucite, dar mai aruncînd și de jos ramuri nouă, arată foarte lungă vîrstă“, cu sticlirea neașteptată a „Mării Corintului“, „un unghi de albastru adînc, pătrunzînd în piatra roșie a muntelui“[17], „pe mîna dreaptă“ cum vii „pierdut în acest univers de piatră și torturat de ivirea apropiată a necunoscutului“[18], ești în răspîntia drumurilor pelerinilor de ieri și de mîine, în însăși ceata de „inimi adînc mișcate“ că „pămîntul nu-i făcut să aibă butuci de vie, sau pășuni“. Dintre flori mărunte, albe și purpurii ori dintre o prosternare de jnepeni, pe un fundal de creste și căldări suprapuse, terminate cu cîteva fircălituri de zăpadă

---

[16] Imnul homeric către Apolo.
[17] N. Iorga, *Peisagii*, Ed. „Dacia“, 1972.
[18] Al. Rosetti, *Note din Grecia*.

padă netopită, ridici brațele în sus, ușor curbate și depășind cu puțin Parnasul, imaginea obținută fiind a unei lire în care cîntă o adiere de vînt lină și-ți cîntă sîngele, încă tînăr, în bucuria tuturor morților obscuri sau iluștri cărora le și aparții. Desigur (Octavian Paler:) „memoria e prea grea de ceea ce au văzut și alții, ca să se retragă tăcută și neobservată, lăsîndu-ne să ne uităm singuri la peisajul real", de aceea, puținelor fantezii care ne aparțin strict, să le acordăm loc și dimensiuni. Ale noastre sau ale întîmplării. Știu cît știm în secolul XX despre Python, n-au trecut decît ceasuri de cînd am văzut Fîntîna Castaliei, stînca Sibilei, sanctuarul Geei, vetre posibile sau certe ale manticii, și iată, cînd din Amfiteatru iau poteca spre stînga, abruptă, nativă, de lut și stei, ce suie cu ocolișuri spre Stadion, îmi taie pașii, smucit, un speriat șarpe galben.

Deductibilă din distihul faimos, „Stă măgura întoarsă către Zefir și-i spînzură deasupra / Un șir de stînci iar jos se cască o vale-adîncă și pietroasă", redactat parcă de pe terasa templului lui Apollo, priveliștea dintre Fedriade și Kirphis, de o aceeași măreție și elevație, atît privită din albia Pleistos, adîncul pîlniei, cît și de pe muchiile cele mai înalte, cuiburi de vulturi, copleșește în principal printr-un ofensiv sentiment de Timp, sau de ieșire din Timp, de „a te afla în durată fără a-i suporta povara" (Mircea Eliade). Nu am în vedere sensul atribuit unor rituri, de „regenerare periodică", „repetare simbolică", „abolire a timpului profan pentru a trăi în timpul sacru", ci senzația propriu-zisă de care vorbea un autor neurmărit de terminologia istoriei religiilor, că aici „un simplu decret al voinței îl poate replasa pe om în data pe care ar prefera-o din cursul epocilor"[19]. Lui *nimic prea mult* lumina, iarba, piatra îi contrapun un *nimic prea vechi*. Dacă e plauzibilă clipa 381 bizantină, a lui Teodosie, de proscripție a păgînismului, de mutilare și rapt, nu mai puțin plauzibile sînt clipa tutelei romane, „păstrătoare" prin Traian, Domițian, Hadrian, Octavian, clipa suzeranității etoliene, cu sărbătorile *Soteria* și triumfuri asupra Galilor, clipa „dreptății" macedonene „deschizînd" seria *războaielor sacre* — al pa-

[19] Camille Mauclaire, *op. cit.*

trulea, 339—338 („Alergînd acum de curînd la Delfi, mi-a fost dat să văd case distruse, ziduri dărîmate“[20]), al treilea, 356—346 (contra amfisienilor pentru că au arat „cîmpia sacră“), al doilea, 448 (anulînd temporara dominație focidiană mijlocită de Pericle), întîiul, 600—590 (aducînd autonomia, sub supravegherea și în gestiunea Amficționilor, consiliul celor 12, interelenic) — cum și secolele VII—VIII î.e.n., cînd sanctuarul, conform arheologiei, depășește importanța pur locală și e dispecerul, prin oracol, al factoriilor comerciale coloniale, sau secolul XV (î.e.n.), al idolilor micenieni de lut ars, femeia goală într-un jilț cu trei picioare, deshumați în Marmaria! Epuizat imensul istoric, prin atari inverse transmigrații, rîndul e al Fedriadelor să vorbească și să-l strivească. Viforozitatea rocilor, strălucitoarele, Rhodoni, roșcata, și Phlemboukos, învăpăiata, cortine și prăvălișuri, lavă parcă abia răcită, orogeneză încă proaspătă, pune altfel peceți pe gînd. Mărturia lor tăcută, solitudinea lor sonoră, de martori ai înseși zorilor Planetei, fac recente de tot isprava de taină Agamedes-Trophonios, zădărnicită de incendiul din 548, apoi truda Alcmeonizilor (514—513 și 506—505) și reconstrucția dintre 370 și 340.

Nici o dificultate să-ți alegi intervalul dintre triumful asupra forțelor subterane și prima profeție, referitoare la „trufia“ muritorilor care se vor erija în „conducători“ ai celor cerești pe pămînt. Ecouri de *ie-pean,* în piept „darul atît de dulce al cîntării“, ating, ca valuri țărmurile unui golf, ca versurile dramei sacre pierdute, băncile în semicerc ale Ariei din preajma porticului atenienilor. Asiști și la o confluență Hesiod-Homer: „Cumplita fiară“ care atingea cu creștetul uneori stelele, iar la mîini în loc de degete avea o sută de capete de șerpi, la umeri aripi, în jurul pulpelor năpîrci, sfîrșește nu sub Etna, în Sicilia (Typheu?), ci sub Parnas, în Pytho (Typhon?), după ce „a stîrnit atîtea chinuri“ nu lui Zeus, ci „stirpei omenești“, ucisă nu de fulger, ci de săgeată, și transformată de „pămîntul negru“, de Hyperion „din slavă“ și de re-„aprinsa soarelui văpaie“ într-un „putred stîrv“. Stîrvul exala, al celui care pînă acum avusese și menirea de a păzi un loc

[20] Demostene, *Asupra ambasadei necredincioase.*

de preziceri, un suflu, o pneuma, o forţă ce favoriza prezicerile, odată rolul sau titlul nedisputat, de profet direct, al Geei, abolit. Mai degrabă un transfer s-a produs, de la monstrul „ştiutor" din toate mitologiile la zeul „atotştiutor", care se va autorecomanda, cum ar recita despre Ghilgameş[21], în răspunsul pentru Cresus: „Ştiu numărul firelor de nisip şi măsurile mării, şi-l înţeleg pe mut şi-l aud pe cel care nu vorbeşte".

Sursa sau virtutea „protomantică" se încastrează trainic noii mantici. Cella va fi clădită deasupra „fisurii", deschizăturii care strecoară din adînc exalaţia „rece", „suflarea care inspiră", „boarea binemirositoare"[22]. Pentru prima dată în acest spaţiu al construcţiei sacre va sta nu numai divinitatea, ci şi *vocea* ei. Imperceptibil aluneci din stanţele Imnului[23], unde proaspeţii preoţi culeşi de pe mare ca apostolii lui Cristos ştiu doar că au a ţine fiecare, zdravăn, „în mîna dreaptă cîte un cuţit menit să-njunghie mereu berbecii". Într-un conclav despre care nu mai avem referinţe şi care se va fi situînd imediat după ultimul vers, ei decid ca *vocea* să fie neprihănită, o adolescentă din sat, sau o vîrstnică, şi să-şi aibă scaunul, un trepied, exact în efluviile benignizate. Discuţiile rămîn deschise: dacă, în scopul stării vizionare, un abur natural, sau unul artificial, provocat, respira Pythia, după ce se spăla în izvorul Casotis, ardea puţină făină de orz şi mesteca frunze de laur, pe care le-au iscat rezultatele săpăturilor. Nici o urmă de cavitate subterană, nici o urmă de orificiu, subsolul neatins; totuşi găurit, ca şi soclul pe care-i fixat, „buricul" gravat cu arhaicul GA şi cu misticul E delfic, bethilul indicînd centrul lumii.

Ca-n poezia lui Kavafis *În drum spre Sinope*, ghicitorul aflat în comerţ cu un zeu nu poate întotdeauna „vedea clar", sau „înţelege bine", dar e cel puţin în situaţia de a da un sfat: „să se mulţumească, mă gîndesc, cu cît are, regele". Deşi şi la Delfi s-ar fi preferat chestionările

---

[21] „Cel care a văzut totul pînă la marginea lumii, cel care a ştiut totul şi a cunoscut totul ...".

[22] Justin, *Filipice*, 24; Strabon; Plutarh.

[23] Homer, *Imn către Apolo (Suita Pythică*, traducere Ion Acsan).

despre prezent, recolte, boli, foamete, pace, mariaje, călătorii, cele despre viitor displăcîndu-i părintelui olimpic, totuși despre cum va fi, cum va reuși, cum se va încheia o acțiune, o opțiune, o angajare au de ispitit mai ales solii veniți din perimetrul elenic, elenistic, romanic. Învinge-va Cresus, sau Cyrus? Mezii, pot fi bătuți în Elada? Belșugul insulei Sifnos dura-va, cît? Sparta sau Atena? Care din Lagizi? Îi va zîmbi soarta lui Iulian? etc. Dacă „prielnică ziua nu e" o spune și comportarea animalului înjunghiat pe altar (capră, mistreț, taur): picioarele nu-i sînt cuprinse de un tremur. Ce vede și rostește mediumul în transă transcrie sau formulează dintr-o încăpere alăturată, din vecinătatea consultanților, preotul numit *profetes*, în versuri sau în proză, și pentru mai multă limpezime deliberează consiliul mai larg de preoți, *exegeții*. Doza de ambiguu sau nota de concizie, „lucruri ca printr-o umbră", impuse de exigențele metaforei, ghicitorii și proverbului, își revendică o părticică din gloriile universale ale minții. „Să se asigure (sifnienii) față de cîrdul de lemn și de crainicul roșu, dacă primăria și piața le sînt strălucitor de albe". Sau „La Tageea, în Arcadia, se află o pîrloagă întinsă. Acolo șuieră două vînturi. Lovitură și contralovitură. Acolo îl ascunde pămîntul pe fiul lui Agamemnon"[24]. Deși cu cîteva erori grele (între care „medizarea", în dorința evitării devastărilor templului), revelația delfică, prin norozitatea legendei (Cadmos, Licurg, Teseu) și prin 1000 de ani de istorie, cum să nu agite, influențeze, neliniștească? „Oare există altceva în care să avem mai multă încredere — apelează la o vast înrădăcinată mentalitate, în anul 380, Isocrate — decît în ceea ce ne poruncește zeul prin glasul Oracolului, în faptele pe care le admit cei mai mulți dintre greci, în cele spuse de mult și potrivite cu cele ce se petrec în prezent, ca și în acordul dintre cele înfăptuite și cele prezise . . .?"[25]

Nu faptul de a se fi răspuns sau nu întotdeauna inspirat interesează întotdeauna, cît faptul de a se fi asigurat — superior, viclean, cu sfințenie — pregătirea necesară des-

---

[24] După Ivar Lissner, *op. cit.*

[25] *Discursul panegiric*, în *Pagini alese din oratori greci*, I, E.P.L., 1969.

curcării tuturor ițelor social-politice, economice, geografice, comerciale, familiale, diplomatice ale lumii pe atunci cunoscute, în acest punct de intersectări, de reflectivitate și cunoaștere, în care generațiile anonime de „șarlatani" din limbajul vulgarizatorilor ateismului sînt implicați frumos. Din suma agoniselii celor șapte înțelepți, din dictoanele atribuite lor, gravate pe pereți, filtrată „sentința maximă a lumii grecești", trădînd adevăratul „ascunziș" al divinului, și însemnînd prin Socrate deplasarea investigației filosofice dinspre exterior spre interior, de la cosmos la om. Fiindcă punea pe cimilitură preț, ca-n Lindos Cleobul, fiul moașei și elevul Diotimei e mai de neomis decît Plutarh. „Cînd vreunul năzuia la o înțelepciune supraomenească îl îndemna să se îndeletnicească cu arta ghicitului", „prin care zeii aduc la cunoștința omului voința lor", încredințează Xenofon. Răspunsul dat de Pythia lui Cherefon: „nimeni nu-i mai înțelept" îi e decisiv pentru întreg cursul vieții, ca dialogul Dumnezeu-Saul. Nu e exclusă posibilitatea dovedirii netemeiniciei oracolului și speranța replicei „Ai spus că sînt cel mai înțelept și iată unul care e mai înțelept", cu ceva din francheța replicei lui Ahile: „M-ai abătut de la zid rătăcindu-mă-ncoace, tu zeul [. . .] Crede-mă, eu ți-o plăteam, dacă mie-mi era cu putință". Dar e și confirmată spusa oracolului, indiferent de persoanele sondate: inexistența adevărului absolut. „Tocmai cei cu renume mai bun se dovedeau aproape cu totul lipsiți de înțelepciune". Acestui exercițiu maieutic, fatal, demonic, cu prețul unei „neîntrerupte sărăcii, în slujba zeului" („n-am avut răgaz să fac ceva mai de seamă nici ca cetățean în stat, nici ca membru al familiei") îi datorăm și „adevărul asupra poeților, anume: că operele pe care le creează izvorăsc dintr-un dar al naturii, dintr-un entuziasm"[26].

Cu cercetarea Omphalosului (înfloriturile „stemmata" — plasă de pescar sau stilizare de constelații), înlocuitorul, din secolul VII, al pietrei mai vechi, meteoritice, și unicul supraviețuitor dintre obiectele Aditonului (statuia în aur a lui Apollon, mormîntul lui Dionysos, trepiedul Pythiei), poteca schimbă direcția, toată din cotituri, ur-

[26] Platon, *Dialoguri*, E.L.U., București, 1968.

cări și coborîri, și, redat magiei literare antice delirul orgiastic, se metamorfozează în însăși Calea Sacră, ajutată de Fîntîna Castaliei unde-ți confunzi imaginea, în apă, cu altele, de poeți latini, decupează și estompează, prin procedeul transfocărilor, vraiștea sau buchetele de marmori care fac Delfiul contemporan, smuls timp de o sută de ani, de francezi, de sub satul Castri, și etajatul în platouri decor filmic extatic.

Pe triunghiul său, Gimnaziul sticlește cîteva secunde, rămas în urmă la vreo 500 de metri, arhaic, rezidit prin secolul IV și reîntremat de romani, lăsînd să se mai distingă pista de antrenamente, *paradromis*, lungă cît stadionul (177,55), și ochiul de ciclop al piscinei în care, fugărit de Demetrios, copilandrul Demokles (vezi Plutarh) s-ar fi putut salva. Marmaria îi ia locul, extremitatea sud-estică și poarta orașului cînd veneai la Zeu prin Beoția și Focida, domeniul Atenei Pronaia, unde urmele templelor vechi și nou parcă se autoreprimă în avantajul Tholosului, construcția rotundă, înrudită cu Prytaneul atenian, poate vatră de asemenea focului obștesc și arhivelor și care deasupra a trei trepte circulare prelungește, drese sub un fragment de arhitravă și friză, trei din cele 20 de coloane dorice lungi de aproape cinci metri, spre niște crengi de măslin înflorit. În cercul cu diametrul de 13 metri, un altul de 7, din zid, protuberanțe mari, asigura spre centru unor coloane corintice (10 de toate) rostul de a înconjura altarul elenistic, acum în Muzeu, „ornat de o grațioasă compoziție: într-un iscusit relief, tinere fete, grupate două cîte două, cu brațul ridicat, prind bentița de o ghirlandă din frunze“[27]. Cochilia cu scenă și 35 de gradene, apoi, opune, în răspuns, vibrări, prin duminică, peste aparate de fotografiat remorcînd turiști și peste domeniul îndoielnic al zeului mării, uimitor încuibată, teatru în teatru (dacă ne gîndim la comparația lui Strabon pentru întregul cadru delfic) și valorificînd, dincolo de decorurile spectacolelor inițiate în 1927 de Anghelos Sikelianos, un fundal nu inferior revoltei lui *Prometeu înlănțuit* sau plînsului *Rugătoarelor*. Asociat la elanul resuscitării frisonului antic, din anii premergători războiului de-al doilea mondial, concu-

---

[27] Émile Bourguet, *Delphes*, „Les Belles Lettres“, Paris, 1925.

rent deci prin reluarea Jocurilor, desigur caricaturale sub deghizaj hoplitic, cum o fotografie le evocă, Stadionul, de prin secolul V, de prin zilele lui Herod Aticul, care se putea mîndri cu 7000, nu cu 5000 de spectatori, semnalizează aşijderi. Taluzul nordic nu şi-a lăsat mîncate strierile din calcar, stîlpii de arc de triumf imperiali se au bine cu iarba-nspicată, banca cu spetează, din *proedria*, tribuna juriilor, stă locului, cei 22, 25 metri lăţime îi poţi străbate fără a primejdui vreun record.

Funcţia de expoziţie plastică permanentă, de „trecere în revistă" a „variatelor fluxuri şi curente ale creaţiei artistice autohtone de pe toate teritoriile locuite de greci", îndeplinită de Delfi şi Olimpia începînd din secolul VI, de care vorbeşte Kazimierz Michalovski, Calea Sacră o întreţine cu străşnicie sau o supraveghează din plin — variantă de moştenitor al Pythonului, şerpuitoare din arhaismul tîrziu prin zenitul clasic spre splendorile decadenţei — chiar dacă prăbuşirile de stînci, catastrofale în 373 (î.e.n.), lăcomia cuceritorilor diverşi, apetitul de „constructori" comozi al „delfienilor" medievali ne-au rezervat alte popasuri decît lui Pausanias. Nu întregi templele-capele ridicate de diferite oraşe, state şi insule, mai mult schiţe în plan orizontal, linii, totuşi realităţi prin Tezaurul Atenienilor şi macheta Tezaurului Sifnienilor, nu rărită ci defrişată pădurea de statui, peste 3000 (alternările de columne, piedestale, socluri, suporturi, războiri pe verticală cu zgîrcenia spaţiului, reuşind să ţină toate în lumină imaginile închinate luminii), totuşi desluşită, salvată, din inscripţie în inscripţie, pun („Urcam şi coboram Strada Regală"[28]) semnul egalităţii între *relatat* şi *văzut*.

Porţiunea dintre intrarea cu 5 trepte şi prima cotitură declamă într-adevăr tirada unităţii şi discordiei: statele-cetăţi intercooperînd şi autosfîşiindu-se. Excepţie Taurul de bronz, recunoştinţa de prin 480 a locuitorilor Corcyrei pentru un pescuit de pomină (resturile bazei au păstrat numele sculptorului: Theopropos din Egina), ofrandele numesc fapte militare, iar amplasarea divulgă intenţia de replică. Atenienii, din prada luată la Maraton, implantează, cu vreo 30 de ani după 490, 13 sau 16 figuri

[28] Vers de Mihai Beniuc.

(Apolo, Atena, eroi), dintre care o parte executate de Phidias. La numai 4—5 metri distanță, față în față cu Miltiade, e locul potrivit să se etaleze ex-voto-ul lacedemonienilor, grupul de 37 unde Zeus și Poseidon îl încoronează pe Lysandru, învingătorul în bătălia navală de la Aigos-Potamos (404). Unul din cei 9 sculptori peloponezieni e argianul Antiphares. Navarhii, de o patină verde albăstruie, fascinau, știm, îi păreau lui Plutarh, în actuala nișă, „a ieși din mare". Revirimentul teban și respectiv succesele confederației arcadiene („poporul autonom al Sfintei Arcadii") pe seama Spartei, fondarea Meseniei (369) sînt repovestite, la numai cîțiva pași, de fundațiile semicirculare ce susțineau pe dreapta 20 de vechi regi și regine din Argos, pe stînga 7 profilurile Epigonilor, fiii mai norocoși ai eroilor lui Eschil (din tragedia *Cei șapte contra Tebei*).

„Tabloul cel mai semnificativ care poate fi imaginat, al luptelor fratricide ale Greciei" (Georges Méautis) — chestiunea mai poate fi discutată: de ce nu una din modalitățile de sugestie a labilității și caducității celor umane în raport cu cele eterne? — nu-l lași definitiv în urmă aici, alte rame ți-l reamintesc, Tezaurul siracuzanilor, de pildă, ridicat, după înfrîngerea lui Alcibiade în Sicilia, exact în fața celui cecropid.

În medie lungi de 8 metri — dacă scazi 1 metru, 2 pe seama pridvorului deschis, precedat de două coloane — și late de 6, aceste martore ale începuturilor templului de piatră, întrucît Herodot atribuie Tezaurul corintienilor, care adăpostea un palmier de aramă, tiranului Cypselos, cunoscut între 657—627. Asimilată experiența babiloniano-egipteană, transpus la scară monumentală ruloul din trestie stilizat, cum crede Walter Andrae, realizate deci spiralele atît de grațioase ale capitelului ionic, imaginația poate, prin mirosul de făină caldă al impactului fierului cu piatra, suplini coloana, astfel ca, potrivind cu grijă ciob cu ciob, emisarii Școlii franceze din Atena să vadă mijind, anterioare cariatidelor Erechteionului, între cei doi stîlpi *in ante*, trupuri feminine. Suplețe, însuflețire, eleganță. La fel, de-acum de nedisputat ornamentul flori de lotus în alternări cu palmete; brîiele decorative, uneori din ove, perle, bucle și inimi au și fost găsite, spre

a încadra frontonul, friza în curgere pe toate patru laturile. Anii sînt 525 î.e.n., din care mesajul vine, mulțumită unei prosperități miniere de scurtă durată: patronul manticii în primejdia de a pierde trepiedul, reușind, ajutat de Atena, să-l facă inofensiv pe Herakles; lupta zeilor cu giganții, pietroaie, scuturi, lănci, olimpienii superiori, recognoscibili „delianul", Artemis, Hera, Dionysos, Atena, Hermes; caii înaripați și carul Atenei, din care „apriata" femeie tocmai coboară, sau carul Cybelei tras de doi lei; defilarea de efebi călări; disputarea trupului lui Patroclu sub privirile și vorbele repezite, pătimașe, distante ale arbitrilor cerești, Zeus pe tronul său, Apolo mai suav decît mama și sora sa, spre care tocmai s-a răsucit să împartă grăbit o idee de salvare a Troiei. „Il y a même un peu d'excès", în ruga mea tăcută pentru Cnid și Sifnos (insula Samos „să se-astîmpere"![29] „Căci ce sîntem și ce nu sîntem? Visul unei umbre[30] ..."), o fi așa: „les personnages humains ou divins ont quelque chose de trapu, de ramassé, les masses musculaires sont souvent surabondantes"[31], dar numărul mare de premiere artistice pe care la celebritate Acropolea Atenei le va duce după decenii, sau după un secol, obligă.

Scufundări în primordialități, raiduri prin ateliere înghițite de timp, unde opera nu se deosebește de formele reale de la care pleacă, echilibrul nu se confundă cu obsesia simetriei, modelarea și finisarea respiră tihna cadranelor solare, sînt, după frize, metopele. Cele din Sicyona: Europa s-a aplecat cu amîndouă brațele peste grumazul din dungi verticale, în alergarea de spaimă; Dioscurii și fiii lui Afareu, părul împletit în cozi lungi, tunica despicată din umeri, mîinile strîngînd strămurări, și-au ritmat pașii cu ai boilor furați pe drum de cîmp din Arcadia (capetele vitelor, ochi, urechi, coarne, sculptate minuțios, aliniate heraldic spre privitor); corabia Argo, care s-a lovit rău de stînci, reia atmosfera mării, a unei mări neprimitoare (cavalerul trac, mi-ar plăcea să exclam pe

---

[29] Expresia, din Pindar, *Pythianica I, Ode II Pythianice*, traducere Ioan Alexandru, Editura Univers, 1975.

[30] *Op. cit. (Pythianica a opta).*

[31] Émile Bourguet, *op. cit.*

seama omului călare din stînga punţii; mereu tulburi siluetele lui Linos şi Orfeu, de cîntăreţi din chitară). Şi cele din Atica: Hercule al forţei, supravieţuitor cerbului cu picioare de păianjen, foarte ros, repetînd soluţiile anatomice propuse de placa din Dipylon cu exerciţiile de palestră, Tezeu al inteligenţei, aducînd în lupta cu Antiope ceva din rafinamentul coafurii şi surîsului Corelor, iar în ivirea dinaintea Zeiţei cu egidă întreagă distincţia picturii din conturele lui Polignot sau de pe farfuria lui Exekias. În sens de libaţie: „Chiar dacă dezvoltarea ulterioară a culturii greceşti s-ar fi întrerupt la începutul secolului al V-lea şi Grecia învinsă ar fi devenit o satrapie persană, moştenirea lăsată de greci (incluzînd şi statuile *Cleobis şi Biton* ce scot din anonimat printre primii pe Polimedes din Argos) ar fi rămas mai departe pe locul de onoare pe care îl ocupă în istoria universală a culturii“[32].

Însă din vrajă te desprinzi numai după ce ai plătit tribut încă unei autorităţi, concepţiei Eugen Violet-le-Duc[33]. După ce de pe soclul care susţine sub cerul liber trofee, ai urcat între coloanele faţadei estice ale paraclisului atenian, cu faţa spre Fîntîna Castaliei şi, lîngă braţul drept, din dreptul taliei pînă mai sus de creştet, cu unicul tambur original canelat, de o nuanţă mai aurie. Alţi cîţiva paşi de-a-ndăratelea, şi cele 3 ziduri fîlfîie răcoare, o adiere din 490: „Vai, perşi, armata întreagă a pierit“, / „Xerxes, vai! unde i-ai dus, / Xerxes, i-ai dus pe Tartaruri“[34], pentru că reconstrucţia e aproape originalul. Elevii lui Th. Homolle (sau ai lui Descartes) au reuşit să înnegrească aproape complet pătratele de cuvinte încrucişate cu blocurile de Paros, odată dezlegat că zidurile aveau un *fruct,* un *entasis,* erau şi ele la mijloc mai bombate, spre bază nu realizau aceeaşi grosime ca spre tavan, ba în urcare se subţiau fiecare diferit. Inscripţiile numeroase apoi, acoperind partea exterioară, trecînd uneori de pe o asiză pe alta, legînd deci mai trainic decît chingile şi cepurile de bronz, au desăvîrşit metoda.

---

[32] Mihail Alpatov, *Istoria Artei.*

[33] Arhitect (1814—1879). A restaurat mai multe monumente medievale, între care catedrala Notre-Dame şi cetatea Carcassonne.

[34] Eschil, *Perşii.*

Conținutul textelor, unele ornate cu coroane, nu atît al decretelor onorifice în favoarea Atenei, cît al Dedicației ATENIENII... DUPĂ VICTORIA LOR ASUPRA MEZILOR... OFRANDĂ COMEMORATIVĂ... etc.), al celor două imnuri către Apolon, cu note muzicale, al Pythaidei (procesiunea solemnă de la Atena la Delfi) și al decretelor privindu-i pe actorii lui Dionysos, în balanță cu valoarea în sine a acestei orgolioase miniaturi dorice, pregătește o a treia vamă, cea mai de taină, în soarele puternic: sanctuarul Pămîntului.

„Aici orice gînd e mai încet / și inima-ți zvîcnește mai rar / ca și cînd nu ți-ar bate în piept, / ci adînc în pămînt undeva". Stînci în stare brută, păstrate din antichitate, dosesc umbre. Înaintezi prudent sau „te așezi pe un podmol de lut"[35]. Dispunea de un izvor. Structurile clare cedează, ca-n cetățile dacice. Încă înaintea Ei, cuvînta de pe bolovanul acesta o Sibylă. Ca și sora-i din Cumae, proorocița deveni pe măsură ce îmbătrînea tot mai mică la trup. „Temei al lumii", „ce-n chinul facerii se zbate", „cu sînul mare nesecat", ascunsă sub „atîtea chipuri"[36], asociindu-și fiica, „stăpîna taurilor", „mamă" așișderi „de făpturi eterne"[37], chemînd ploaia sau aducînd pacea. „Bălaurul ascultă spre hotare deșarte / și-și lipește urechea de drum", „Lîngă fîntîna secată" „o fată" se ivește: „Sfîntule, cum să ți-o spun? / Sfîntule, mai departe nu te duce, / că toate fecioarele [...] te blestemă [...] să ți se frîngă sulița în solzii verzi"[38]. Dar apariția, pe una din stînci, e în fapt zeița Leto și sfatul pe care-l strigă e exact opus. Să întrebi Sfinxul din Naxos? Mai tardiv, din secolul VI, pe capitelul ionic cu volute largi, în vîrful unei coloane lucind de 44 de muchii, înaltă de 9 metri, frumos executat sau gîndit, un triunghi, din profil, aplecarea energică pe labele dinainte cumpănindu-și-o cu masa curbă, abundentă a aripelor, ar putea relata cel mult despre unul din indiciile materiale ale deznodămîntului: trasarea zidului poligonal lung de 25 de metri, capodo-

---

[35] Citatele, din Lucian Blaga, *Sufletul satului.*
[36] *Zeiței pămîntului* (XXVI), Orfeu, *Imnuri (op. cit.).*
[37] *Zeiței Rheia* (XIV), Orfeu, *Imnuri.*
[38] Lucian Blaga, *Drumul Sfîntului.*

pera inginerească din 548, atît de norocoasă, gravată cu peste 800 de inscripţii şi tăind şi diminuînd nemilos teritoriul zeităţilor chtoniene, din vestul Buleutherionului pînă dincolo de piaţa rotundă Alos unde Calea Sacră se odihneşte cîteva zile, o dată la 8 ani, în sărbătoarea pythianică, înainte de-a suferi o nouă răsucire, spre Răscrucea Trepiedelor.

Monumentul Plateii, 10 la sută prinos din prada împărţită între învingătorii în Beoţia, se înălţase pe împletitura din 3 şerpi de bronz, torsada care ornează în Istanbul piaţa At Meydani, spre a glorifica polul opus al vieţii politice a polisurilor, intercooperarea, solidaritatea, frăţia de arme şi gînduri, rol şi îndeplinit de prin 479 pînă prin 356—346, cînd focidienii sustrag Marele Trepied şi vaza de aur, surzi la jurămîntul amficţionic. Simbioza coralăpanelenică e slujită nu mai palid de Carul Soarelui, rodian, de statuile regilor din Pergam şi din Bithynia, de palmierul lui Eurymedon şi de Coloana din acant, baze patrate, triunghiulare, circulare, liniare, bordînd dalajul redevenit trepte. S-au potolit strigătele lui Ares, zăngănitul de lănci şi scuturi. Din jerbă în jerbă de frunze, ca o tijă de apă care în vîrf unde se răsfrînge a cristalizat în trei trupuri de dansatoare, creşte tulpina vegetală suplă. *Ce chapiteaux d'un type neuf!* (acum, în muzeu). „Le bras gauche était abbaissé, à peine infléchi, la main retenait les plis de la fine tunique qui frissonne au vent et qui, tantôt plaquée contre la chaire, tantôt soulevée en vagues souples, précise et cache tour à tour les formes élancées sans gracilité, la vigueur délicate de ces corps en fleur“[39], de crezut, da, că Afrodita Urania a lui Fidias şi Afrodita din Cnidos a lui Praxiteles trezeau pasiuni, „nu sentimente religioase, ci mai curînd erotice“ (K. Michalowski).

În vecinătatea jilţului de fier pe care stătuse la festivităţi Pindar, printre statuile laureaţilor sportivi, „de biruinţă la Pytho, cu telegarii avînd parte“, prin alergarea dublă, prin lupta cu braţele, în întrecerea hopliţilor ori în întrecerea flautiştilor, „Cuvîntul Imnelor aleargă, ase-

[39] Bourguet, *op. cit.*

meni albinelor, / Cînd pe una cînd pe alta din florile slavei". Deşi Gelon „darul vredniciei" de arme credea să-l înalţe mai sus, victoria din 481 asupra cartaginezilor se dovedeşte simplă himeră, baza monumentului care-l reprezenta împreună cu fraţii săi „vestindu-l erou pe Hieron". „Vestea despre cvadriga ce a zguduit pămîntul", graţie întîmplării că pe bardul din Teba nu l-a părăsit „Preacurata, lumina Charitelor cîntătoare", şi nu atît faptului că „Din toţi acei ce locuiesc în Hellada" „nici unul n-ar cuteza să spună c-a trimis / Către Loxias mai mult aur"[40] e cauza că „Pînă departe se văd cununile legate de el cetăţii Ortigia".

Dar ce loc aş găsi mai potrivit să contrapun „lira dorică" preferinţei eolic-ioniene exprimate în capitolul *Lesvos?* „De-ar şti [...] cineva / Dintre muritori drumul adevărului, trebuie să poarte / Cu uşurinţă norocul ce-l împart zeii prea fericiţi. Cînd de-aici, cînd / De-acolo suflă vînturile cereşti; / Belşugul nu le vine pentru vreme îndelungată oamenilor", citeşti ca din Hölderlin. „Din avuţia zeului voi fi împrumutat", „Nădăjduind să dobîndesc glorie înaltă în vremea ce vine", e diriguit un orgoliu spre Horaţiu. „Este desigur înţelesul muritorilor pripit / Cîştigul necinstit a-l lăuda mai mult decît pe cel drept, / Deşi omul se tîrăşte apoi în tristeţe pe drumul cel aspru", recunoşti călcătura Shakespeare.

Tehnica *epiniciilor,* care de regulă trebuie să înmănuncheze în partea lor finală idei generale, reflexii gnomice, concluzii moral-religioase, mijloceşte atari „vîrfuri ale cuvintelor". Scoborîrea în mituri, nucleul central, care desfundă, cum s-a spus, alte izvoare, reinterpretează şi spiritualizează zeii lui Homer, în vederea angajării mercenare de preamărire prin strofă, antistrofă, epodă, nu epuizezi, la o cercetare atentă, cum excelează în a aduce la suprafaţa actualului, imediatului, concretului, sonuri din nevăzut şi indefinit, reflectări de Atlantide.

Flatările învingătorilor, tot atîtea căutări în uman a idealului apolinic. Ca-n vînătoarea lui Alexandru, de Lisip, dispărută, curajul şi dîrzenia, agerimea sporesc tine-

---

[40] Aceste două citate, din Bacchylides, *Lui Hieron* (traducere Simina Noica). Toate celelalte, din Pindar *(op. cit.).*

reţea. Ca-n statuia lui Agias, victorios la pancraţiu, formele atletice par o clipă scop în sine. Corpul, cum ar brava, sprijinit pe piciorul drept, accentuata lărgime a pieptului şi umerilor, în contrast cu ochii în visare, această viziune din secolul IV, încă energică, de comparat cu elegia de marmoră a lui Antinous, studiată, tîrzie, emotivitate, îţi asociază în gînd întrupările „spăimîntător de cinstite la faţă", „convertind frumosul spre arătare", pe care în modul cel mai clasic le rezumă cadenţele consacrate, într-o laudă pentru Arkesilas, lui Iason. Sculpturalitate şi mişcare, binomul *vigoare fizică-tensiune spirituală*, din hipodromul Krissei, cînd spectatorii („Doar nu este Apolon acesta?") sînt numai ochi: „Fie ca străin, fie ca cetăţean . . . Însă la timpul potrivit / Apăru cu două lăncii la fel un bărbat / De mirare: cu trupul strîns anume-ntr-un veşmînt dublu, / Cum poartă-n ţara lor magnesienii, / Cuprinzîndu-i minunatele mădulare — / Se apăra în blană de panteră de înfriguratele ploi, / Iar pletele părului, bogate, nu răbdase să le taie, / Ci coborau cu flacări pe-ntreaga lui spinare . . . / Iute însă, de-a dreptul a mers / Şi stătu, pentru ispitirea voinţei sale de neclintit, / în Agorà, în mijlocul gloatelor".

De la un identic tipar va fi pornit şi sculptorul care prin 475 îl vroia nemurit pe un al treilea frate al lui Gelon, Polysalos, de asemenea surprins sub aplauze, după ce de 12 ori străbătuse arena într-un car tras de patru cai. „Biruitor, cu frîiele nevătămate", chipul său n-a strălucit decît o sută de ani, pentru că din cutremurul amintit, de sub dărîmături, s-a sustras, astfel izbăvit de locul secund, doar conducătorul de cvadrigă, instrumentul biruinţei stăpînului, şi replica plastică antică cea mai importantă lucrării Stesichoros—Bacchylides—Pindar. Tumca fără mîneci, antinomii în armonie (pliurile orizontale, ondulante sau în unghiuri ale bluzei, canelurile verticale de coloană, ţepene, ale fustei), încordarea liniştită şi destinderea strunită a figurii, „de o virilitate juvenilă", simplitatea atitudinii şi coafurii, dar cîrlionţii stilizaţi pînă la a da „impresia unei virtuozităţi care se distrează", mîna ţinînd hăţurile slăbit şi uşor, între degete frumoase, cu unghii minuţios conturate, gura senzuală, cu buze întredeschise, ca spre a vorbi, ochii din email alb şi onix,

concentrînd în pupilă, pietricica de culoarea cea mai închisă, un punct luminos care furnizează „toată viața privirii“ (E. Bourguet), perfecțiunea.

„Spre cutremurătorul *omfalos* / Al pămîntului, spre templul sfînt înaintînd“, („Năruit, el vestește tuturor pilda sa“), prefer să mă aflu în dreapta conducătorului auto, în automobil, pe serpentine care au lăsat în urmă groapa Adython și cele cîteva tambure suprapuse, neterminate turnuri de termite, pe drumul Parnasului. Sub un eter încercat de vînt, „Căci noi ogorul [...] Charitelor venim să-l arăm“, sînt cu toți porii deschiși să deslușesc foșnet de conduri de mătase. „Toată vremea / Horele fecioarelor, cîntul lirelor și melodiile flautelor / Se revarsă [...], Boli [...] nu-i ating / Și bătrînețe distrugătoare nu cutremură seminția sacră“ — echivalez alternanța de calcar și ierburi înflorite, valurile line de pustietăți alpine, cu un Olimp. „Tu stingi chiar zigzagul de veșnică pară din trăsnet / Și pe sceptrul lui Zeus atipești pe vultur [...], „Însuși năprasnicul Ares uită de lancea-i“ — problema funcției sociale a artei sau problema inspirației atentează din mediul lor firesc. Pe un paralelipiped de marmoră impecabil cioplit, pe un bolovan sfărîmicios, dinaintea unei plăci rotunde, constați că ai spus prea destul pînă acum „și de stejar și de stîncă“[41]. Destinatarele tuturor Invocațiilor, cu inimi „deschise și fără tristețe“, nedespărțind încă de dans cîntecul și din cor vocile singulare, mă fac să mă gîndesc la aspectul cel mai nevralgic al epocilor de tranziție, a lui Hesiod sau a mea. „Noi știm să rostim“, aud prin aerul rece, „Neam de rușine, păstori ce dormiți lîngă glie, cu gîndul / Numai la burtă, minciuni aidoma cu adevărul“, „dar cînd vrem, știm să vestim adevărul“. Le laud, „și-n versul din urmă“, pe toate 9.

*

* *

Cînd digitez pentru acropolea Atenei, întorc fișe, ca într-un joc de cărți, și straturi din amintire, ziarele abundă în știri despre pericole pe care le-ar constitui poluarea

---

[41] Citatele folosite pînă aici, fără trimiteri, toate din Pindar. Fragmentul acesta și imediat următoarele, din Hesiod.

atmosferei, zborurile avioanelor, fenomene carstice și de eroziune, fisuri progresive, alterări fizice și chimice reclamînd toate înlocuirea originalelor cu còpii și prevestind un final clamărilor suave despre duetul atic al marmorei cu lumina sub cer deschis. Ne vom număra astfel printre favorizați, în comparație cu pelegrinul din deceniile x, y, care se va-mbăia, pentru Cariatide, în efluvii de neon, sau se va roti, pentru distanța speculată dintre coloanele dorice, ca-ntr-o altă planetă, sub un clopot de sticlă enorm?

Fotografii color sau alb-negru mă arată, pe stînca cecropiană, fericit între ediții princeps. Et in Arcadia... De la răsăritul pînă la apusul soarelui, dar și în nopțile cu lună plină.

Locuită cu trei milenii înainte de nașterea fiului Mariei, cum spun din belșug semne neolitice, soclu micenian și elen de palate regale și nobiliare o mie de ani, unde istoria pe bună dreptate speră să smulgă încă mult legendei, Acropolea în exclusivitate conglomerat de sanctuare își oprește ca și Olimpia aureolele în secolele VII—VI, cu toate că disputa Poseidon—Atena (țărmurile peninsulei și centrul peninsulei) soldată cu cîștigul măslinului, asociază memoriei primului monarc atenian și un prim templu al zeiței fecioare și o primă preoteasă, Pandrosos, prin norii... 1600!

Evident acolo, în sus, pe firul erelor, dorm tresăririle de poezie mare arhaică densă, cu care lespezile gălbii-vineții, de sub pași, comunică. Ciclul eroic Teseu, cu aromele *minotaur, scaunul uitării, lupta cu Amazoanele, lîna de aur,* cu implicațiile Medeea, Ariadna, Phaedra, Pirithous, Hercule, Elena dar și cu valențele-i istorice: unirea tuturor demelor într-un singur stat; descinderea din Tesalia, a lui Xouthus, fiul lui Neleu, nepotul lui Deucalion, strănepotul lui Prometeu, soțul Creusei, tatăl lui Acheos și Ion, succedată de emigrarea în nord-vestul Peloponezului și fondarea celor 12 cetăți ioniene; regii jumătate oameni și jumătate șerpi: Cecrops, totodată colonizator venit din Egipt și totodată autohton, asistînd ca arbitru, între olimpieni, la stabilirea supremației asupra Aticei, și domnind 50 de ani, timp în care reglementează instituțiile căsătoriei și proprietății și este inspirato-

rul organizării Acteei în 12 comunități independente, și Erechteu, fiu al lui Hefaistos ba cu Geea, ba cu Atena, sau fondatorul cultului Atenei și constructorul primului templu, transformatorul sălii tronului în locuință a *xoanon*-ului, idolul din lemn de măslin primitiv, pînă în zorii epocii clasice obiectul cel mai de preț pe colina-platou înaltă de 156 de metri, lungă de 300 și largă de 150, abruptă în trei părți și accesibilă numai pe latura sudică; Menesteu, nenorocos în războiul troian și în fine Codros, precursor sui generis democrației. El alege tactica indicată de oracolul delfic, în fața invaziei doriene: învinge armata al cărei șef va fi ucis. Măcelărit în drapaju-i de țăran cusurgiu, de către Heraclizi, mijlocește atenienilor, pentru moment biruitori, abolirea regalității, prin sacrificiul său astfel înnobilată încît numai un zeu de acum înainte se mai putea face demn de ea.

De-a lungul evului mediu grec supremația dorianã va fi favorizat de asemeni această transferare, de la uman la ceresc, a rosturilor Pelasgiconului, construcția cea mai veche de pe Acropole, zidul de incintă ciclopic, vizibil și azi lîngă Propileele Pisistratizilor: Neleus și Androcle punîndu-se în fruntea ionienilor refugiați din Aigialeia și navigînd spre coastele Asiei Mici, Medon și restul de 10 arhonți pe viață medontizi, magistrații în timpul lui Clistene aleși numai pe un an și din toate clasele sociale libere stabilindu-și de obicei reședința în orașul propriuzis, de la poale, alături de ceilalți locuitori, eupatrizi, mari proprietari agricoli, armatori, comercianți, meșteșugari, slujitori ai muzelor, meteci, femei, copii, sclavi, o populație care nu depășește 400 000.

Epoca istorică, cu excepția accidentelor — tiranii, Demetrios al lui Antigonos etc. — nu mai găsește aici decît pe Atena, sau Atenele, proliferările ei și, asociați subiectiv sau prin evenimentul inițial, pe Artemis Brauronia, pe Poseidon și pe Hermes. Megaronul consacrat de Erechteu, preluat de o construcție „geometrică", „Vechiul Templu Venerat" distrus, după Herodot, de perși în 480, după americanul William Bell Dinsmoor, de către Pisistrate, prin 529, spre a fi înlocuit cu unul „nou", secondat sau suplinit cîndva de ceea ce fundații distincte, la suprafață, între loggia Corelor și Partenon, propun drept ade-

văratul „Vechiul templu al Atenei Polias", şi convertit în Erehteionul terminat de arhitectul Filocles prin 406, de dragul ochilor noştri, rostogoleşte peste bolovani, prin bogăţia-i de *dovezi* ale *eternei reîinceperi,* mai concentrat duh vechi. Între limitele aceleiaşi structuri, pe cît posibil în spaţii separate, urmînd denivelările terenului, bazei, trebuiau a fi cuprinse deopotrivă stînca unde fratele lui Zeus şi-a lăsat amprenta sceptrului său marin făurit de ciclopi, descifrabilă încă; ochiul de apă sărată, izvodit tot *atunci,* de către aceeaşi revendicatoare voinţă, încă în secolul II creştin oferind „o particularitate notabilă: prin vîntul de sud percepi aici lărmuiri de valuri"[42]; măslinul miraculos, înainte în regiune necunoscut, somat de fiica lui Zeus, printr-o lovitură de lance, să răsară, mereu regenerat sau autoregenerîndu-se ca în ziua următoare incendierii poruncite de Xerxes; mormintele lui Cecrops şi al lui Erehteu; altarele lui Poseidon şi al lui Hefaistos; statuia căzută din cer, salvată pe corăbii în refugiu şi contribuind la victoria Salaminei, spălată şi îmbrăcată în straie noi la serbările de primăvară *Plynteria* şi *Kallynteria,* cînd lua la Paleo Faliron contact cu marea.

Totuşi aura de taină şi de înfiorare întru Atena are de învăluit întreaga stîncă, într-o progresivă dilatare spre est şi spre sud, cînd superstiţiile se diminuează, funcţiile magiei revenind artei, şi o inscripţie în marmoră găsită la intrare, un singur cuvînt, *Hecatompedon,* aşează ipotetic, în apropierea mai tardivului zid al lui Cimon, un peripter de prin 570, căruia puteau să-i fi aparţinut fragmentele din tuf pictat (taur şi viţei sfîşiaţi de lei, demonul cu trei capete umane, figuri rîzătoare şi triplă coadă de balaur, Hercule luptînd cu Triton), demolat de atenieni înşişi îndată după 490, în scopul implantării unor mai trainice fundaţii de coloane dorice, pradă la rîndul lor în 480 celui de al doilea masacru med şi materie primă masei solide, terasei de susţinere, peste nici 40 de ani, a Partenonului.

Dedicat aceleiaşi zeităţi, ca şi alte, de dimensiuni variate, lăcaşuri, altare, statui onorînd parte din cele aproape 50 de epitete pe care i le ştim, sanctuarul Eragné (Lucră-

---

[42] Pausanias, *Atica, XVII.*

toarea), imediat spre vest, în apropierea Calcotecii, sanctuarul Hygieia (a Sănătății), statuile în bronz gîndite de Fidias să stea în aer liber, Lemnia (propunînd o alternativă a păcii și creativității, femeie fără cască și fără armură, de prin 450) și Promachos (de prin 454, în stînga Căii Sacre, războinică, tutelară, depășind în înălțime 9 metri, astfel ca ziua creasta coifului și vîrful lăncii, aurite, în scîntei, să nu treacă neobservate de pe corăbii, cînd ocolești Cap Sunion), templul Nike (a Victoriei), replică, parcă, tezaurului Sifnienilor din Delfi, legat în promontoriul sud-vestic, începînd din 432 (î.e.n.), și, dacă îl privești dinspre Odeon, cu volutele capitelurilor, nu pe terasa îngustă din patru trepte, ci direct de cer.

Și ai și rătăcit printre principalele trăsături ale fizionomiei celei de a treia, după Zeus și fiul Latonei, autorități din Panteon. Preelenică, purtătoare de reminiscențe totemice tenebroase, protectoare a agriculturii la început, de orașe apoi, titulară treptat, ca și alți zei, a mai tuturor faptelor de civilizație ale omului, traversînd cînd domeniile lui Ares, cînd ale Demetrei, al lui Apolo, al lui Hefaistos, Atena invită în cel mai înalt grad la meditații asupra religiilor civice nedoctrinare, cu probleme deschise, nedependente de un reformator sau de revelație, ci de evoluții de credințe naturiste și de tradiții, în raport cu exigențe materiale, sociale și spirituale, dictate de evenimente, și asupra faptului că monumentele înălțate în semn de recunoștință pentru sprijinul în ale meșteșugurilor sau ale războaielor sînt în fond omagii comunității, demonstrație a măreției și conștiinței de sine, cum formulează M. I. Finley. Cel mai temerar, dificil pentru daltă, de largi registre pentru cuvînt e însuși crezul ivirii ei în lume: dintr-odată, „năvalnic", din „țeasta dumnezeiască"[43]; izbită de secure, lîngă lacul Triton, în Libia, în costum și cu strigăt războinic; cu lance ascuțită în mînă. Ca-ntr-o oglindă, virtuțile Aticei: curajul și prudența, vitejia și rațiunea, „fecior și fată deopotrivă"[44].

Friza Partenonului, în aceeași soldă. Călăreții, magistrații, conducătorii de car, reprezentanții diferitelor

---

[43] Expresiile, din imnul homeric (trad. cit.).
[44] Din imnul orfic.

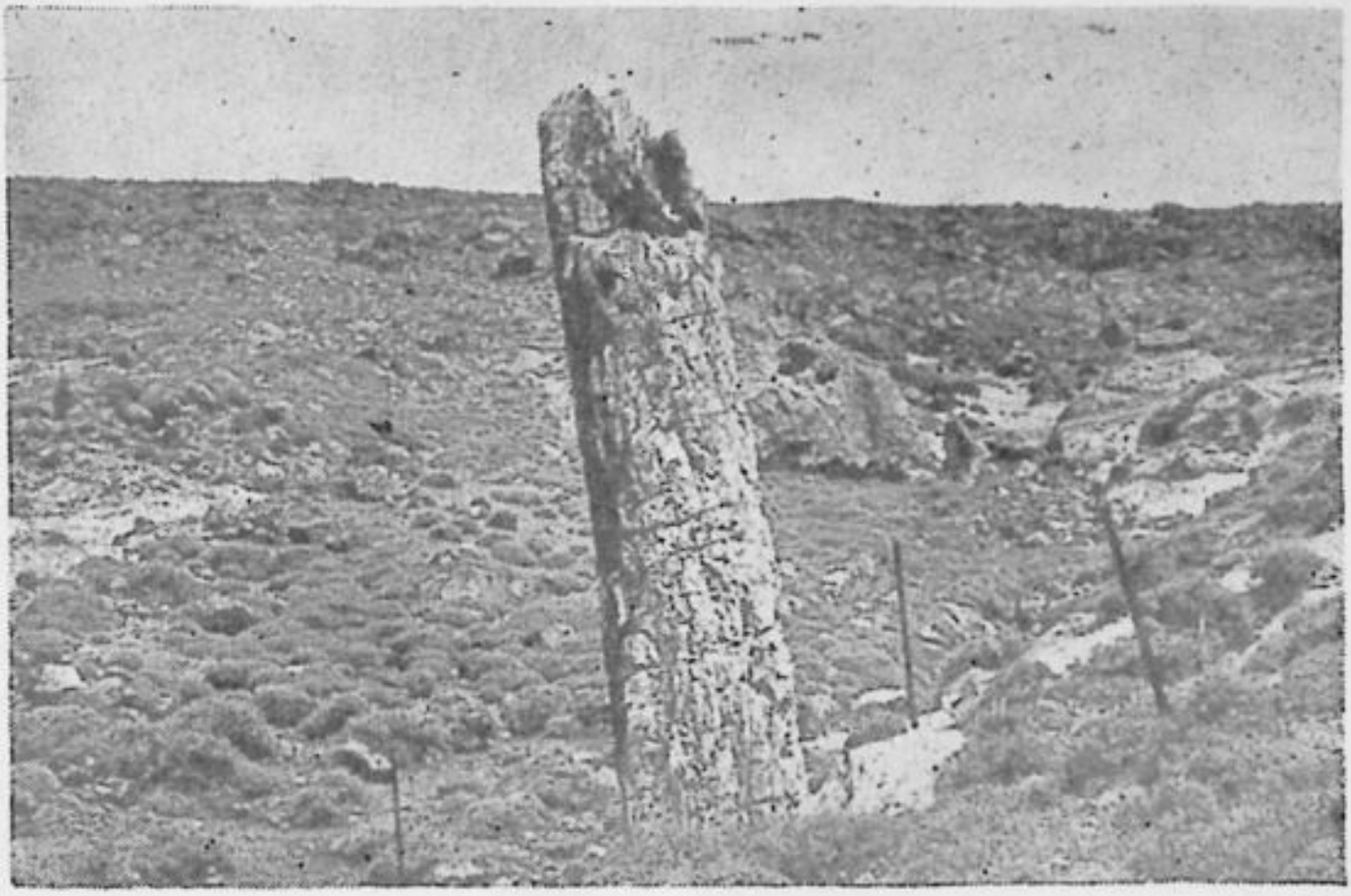

Trunchi de arbore pietrificat,
Sigri-Lesbos.

Statuetă
a unui cavaler,
găsită la Dodona
(bronz).

Victoria inaripată a lui Paionios
(Muzeul din Olimpia).

Sfinxul naxienilor,
580–560 î.e.n.
(Muzeul din Delfi).

Sanctuarul Atenei
Pronoia – Tholosul
din Delfi cu trei
din cele douăzeci
de coloane dorice
şi un fragment
din friza sa,
ale cărei metope
înfăţişau lupta
amazoanelor.

triburi, hidrioforii, muzicienii, femei, tinere fete, efebi, cu nimic din teroarea basoreliefurilor mesopotamiene, solemnitate sobră, abstracți, se aduc pe ei ofrandă, sau își duc lor pînza fină țesută „cu degetele Atenei".

Dacă, prin sacru, patriotismul de cetate orgolios-suverană se vrea egoist, restrictiv, prin tendința de după Pericle de a se imprima Acropolei caracteristica de muzeu cu opere artistice de o factură tematic eterogenă idealul panelenic al bărbatului cu capul țuguiat care-și adjudecă pe bună dreptate apogeul grec e ca-n Olimpia slujit din plin. Gura lui Pausanias nu se mai oprește din cîntat. „Între alte lucruri pe care îmi amintesc că le-am văzut": o imaginare în bronz a „Calului de lemn" construit de Epeios („se văd aplecîndu-se în afară Menesteu și Teucros, cum și fiii lui Teseu"), un Hermes de Alcmene, o Afrodita de Calamis, un Perseu (după ce a tăiat capul Meduzei), o Geea rugîndu-l pe Zeus să ploaie, „Grațiile filosofului Socrate" (!), un Apolo Parnapios (al Lăcustelor: într-un rînd le-ar fi deturnat din Atica), atribuit lui Fidias, Artemisa de Praxiteles, Atena lovindu-l pe silenul Marsias. „Dintre toate bunurile ce se află la îndemîna oamenilor și pe care nu le datorăm zeilor, ci oamenilor înșiși, nu există nici unul la care să nu fi contribuit cetatea noastră"[45]. Dar, sentimentul rhenanian că e secunda să înceapă „Ruga...", faptul că, după valurile roman, creștin, turcesc, venețian, Choiseul-Gouffier, lord Elgin, mesajul de lampadedromie rămîne în continuare intact și unul universal, chiar așa năpăstuit, cum apare, de un infestat văzduh atomic, abate păcatul tăgadei.

Numai că, din nou, întîiul acord e atacat dinspre locul unde Atena își va fi pus prima dată pe cap, hrăpăreață, bufnița; dinspre răsufletul oaselor legendei unde leul și taurul n-au mai lămurit care zodie își are aliat viitorul, Herakles, după ce din trecerea lui pe pămînt a rămas mai puțin decît din tentacolele Hydrei, își primește apoteoza într-un imobilism și minuțios oriental, iar sacrificatorul Rombos nu-și poate reprima din priviri mîndria verticalității, de hotar de eră; dinspre fîntîna secată, unde o bază, din poros, de coloană de lemn, preistorică, rezistă încă,

[45] Isocrate, discursul Panegiric.

pitită după un grilaj, şi 16 trepte tăiate în rocă mai scot din fostul Megaron. Paradoxul „Cunoaştem mai bine astăzi vestigiile din perioada arhaică tîrzie, dinaintea războaielor medice, decît operele artei clasice, care, începînd cu perioada lui Pericle, au împodobit Acropolea ateniană", şi temeritatea „Sfîrşitul perioadei arhaice reprezintă, poate, etapa cea mai interesantă în creaţia artistică a Greciei antice"[46] complotează cu şanse.

Încăpăţînarea lui Temistocle de a restaura cu prioritate întăriturile, Zidul, şi a lui Mardonius de a-l face, cu orice preţ, mincinos pe Demarat (: grecii pot fi bătuţi), îl apără de defăimare pe Pisistrate, mai grăitor ca Aristot. Eflorescenţa de Sirene a Corelor, din Muzeu, strămută în interiorul incintei „sanctuarul Afroditei Grădinilor" şi în clipă muzica auzită de Ulise. Grădina multicoloră pe care o realizau împrejurul Areforelor şi a idolului de lemn fără chip aceste preotese curtezane, cu un fruct sau o floare în mîna dreaptă, cu eşarfă oblică peste sîni, petrecută sub subţioara stîngă şi fixată cu o fibulă pe umărul drept, se refuză oricărei minimalizări, înserieri sau subordonări. Artiştii refugiaţi (reveniţi) din Ionia, acum aservită, unde Mimnerm spusese „O, cînd îşi stinge Afrodita din inima noastră lumina / Vieţii-i rămîne vreun tîlc? Eu mai degrab-aş pieri", în Atica liberă unde, primiţi cu solicitudine, lucrează, alături de talentele originare, pe teren sigur încă în secolul VI, născocesc sau redau portretele cu fervoare de-ndrăgostiţi, exploatează rafinat nu maimuţăresc surîsul eginetic precursor, exacerbează jocurile de linii ale chitonurilor şi himationurilor pentru că o religie a nudului, a anatomiilor sugestive s-a insinuat, încremenesc expresiile pentru că au optat pentru o stare psihică dominantă. Marmora e lustruită cu ştiinţa milenară cu care marea sau suveicile ochilor năierilor şlefuiesc Ciclade; verdele, galbenul, roşul, opalinul, teracotul păstrează căldura rece a mostrelor de roci rotunjite pe care palpitările apei le etalează la pragul plajelor; ochii oblici sau drepţi ştiu cu prudenţă că sînt reflectanţi dar şi transparenţi, fîntîni ale fiinţei; arcuirea buzelor, consimţind-oprind, respirînd spre pomeţi o lumină, e vorbită cu zbo-

[46] K. Michalowski, *op. cit.*

rul sprîncenelor şi cu multe alte semiluni; dichisul complicat întreg, pieptănătură, împletituri, legări, broderii, podoabe, mişcarea ondulantă a siluetei din tălpi pînă-n creştet şi grija degetelor de a păstra la distanţă potrivită, spre jumătatea coapsei, conul scoică al pliurilor fustei ţin de ordinea lumii. Cînd surîsul, la moartea lui Hiparc, să zicem, şovăie, linia buzelor se destinde, se îndreaptă, şi o provocăm pe „îmbufnată", repetînd flatarea „trestie!" (înmatricularea 685) şi-l consolăm pe Antenor (numărul 681) pentru voiajul la Susa; cînd surîsul asfinte, colţurile arcului în loc să urce coboară, unghiurile pleoapelor sînt în plan pur orizontal, şi-l fericim pe Euthydikos (numărul 586) pentru revirimentul anteic atic, între distincţie şi tristeţe — s-a trecut ce hotar? Şi ne vom fi ales cu mai mult din „dărîmăturile persane" decît din delirul lucid, de grandoare, al lui Pericle, din secolul VI decît din secolul V? E drept, fiul ostracizatului are orele lui, şi tehniile, din care nimic nu-l clatină. Apărat de cască, sîcîit de vocabula „imperiu", e gelos numai pe Tucidide: „Căci cel care a făcut un bine este mai sigur că recunoştinţa i se va păstra neştirbită, ca fiind o datorie a celui căruia i-a oferit-o de bunăvoie, pe cînd cel care a contractat obligaţia de recunoştinţă este mai rece, şi fiindcă este obligat la o comportare frumoasă, nu pentru a-şi cîştiga el recunoştinţă, ci ca să se achite de o obligaţie". Nu sună rău. „Şi pentru spirit am oferit numeroase destinderi"; „Iubim arta simplă şi desăvîrşită şi cultura care nu moleşeşte sufletul". Da. „La acel lucru să reflectaţi, că toate au fost dobîndite de bărbaţi îndrăzneţi care ştiau ce trebuie făcut şi care în faţa faptelor erau însufleţiţi de onoare, iar dacă cetatea dădea greş într-o încercare, nu credeau de cuviinţă să o lipsească de virtutea lor, ci îi făceau acest sacrificiu, cel mai generos." Căci „oferindu-şi vieţile în interesul general, au primit în particular lauda care nu îmbătrîneşte"; [. . .] Căci „orice parte a pămîntului este mormîntul oamenilor slăviţi şi nu o inscripţie, în ţara lor, pe o stelă funerară, ci şi în ţări străine dăinuieşte amintirea lor neştearsă, în sufletele tuturor, nu în probe materiale"[47]. Articulaţiile sînt la strategul din

[47] *Războiul peloponeziac*, II.

Amphypolis mai pregnante decît între capiteluri şi arhitravă, sugestia de compartimentări egale între fusele frazelor mai perfectă, şi autorul portretului său în piatră reduce spaţiul dintre sprîncene, accentuează ascuţimea de cuţit a conturelor gurii, nasului, ochilor, obrajilor. Va mai reflecta pînă la o nouă ridicare în zbor peste Pnyx...

Pendularea între Partenon, Propilee, Erehteion e rătăcire prin Marele Secol. De aceea ai urcat. Pentru că trăiesc în capitala albă nu puţini oameni care îţi mărturisesc a nu fi vizitat „ruinele" niciodată. Cu cartea în mînă. De aceea ai schimbat de atîtea ori din Pireu, din avion, de pe Eolu, din piaţa Syndagma, din strada Kavallas, de pe colina Filopappos, de pe steiurile Areopagului, cum ai roti degetul pe un pahar de cristal, intensităţile primplanurilor, avînd dinainte cînd o fortăreaţă numai muchii şi cuburi pe care o asaltează etern o Spartă de pini, cînd un singur postament patrat, ca o cetate de şes, deasupra căreia într-o dantură sănătoasă superbă sau într-un piepten de aur se autoacuză spărtura Morosini, cînd o liră singuratică înaltă spre care se precipită din dreapta şi din stînga făpturi confuze, cînd, spre Licabet, între postăţi de gri, pe un rotocol de spume, o triumfătoare arcă. Răzbunarea e apoi gesticulaţia patetică, dojenirea sau manevrarea morţilor, mimarea originalităţii în metafore cu punct de pornire cunoscut, sau numai sughiţul declanşatoarelor sau fleşurilor. Dar... cum spune Pausanias, „trebuie să înaintez în descripţia mea, dacă vreau să descriu toată Grecia".

Pentru nou veniţii pe Acropole, atîţia, primii paşi sînt spre Partenon. După ce ai suportat iradiaţia, purgatoriul stîlpilor lui Mnesicles, bineînţeles. Destinaţia lor iniţială, de poartă monumentală, s-a păstrat. Clapele de marmoră lungi, fluierele verticale cu aerul de a fi fost menite numai să arate în azur, apoi înrobite de arhitrave, legate prin nodurile în spirală ori în dreptunghi, sub şirurile de cifra trei romană a triglifelor, singure, încăperea unde au stat picturile (un Musaios, un Ulise faţă cu Nausicaa, un Alcibiade), găuri de ţîţîni şi răspunsul recelui şi luciului la un fascicol de raze matinale... De la fetişism, la o înmugurire de pietate simplă. Condiţie fără doar şi poate statornică, necesară.

Valurile de calcar ale rocii native, turme de mioare, cratere vulcanice, fotografii de pe lună într-o deschidere neobişnuit de largă, neprotejată de atmosferă, exală evlavie, cum înaintezi, urci, ca pe o înclinaţie piramidală, spre faţada vestică a sumei arhitecturii. Întîlnire de efect, pentru că luîndu-şi avîntul de pe un postament ce depăşeşte în înălţime statul tău de om, favorizat de perspectiva orgei nordice şi de deslușirea parţială a galeriei sudice, peristilul se înfăţişează dens, neştirbit, maiestuos. „Suflul viu şi incoruptibil". Încă originali, Cecrops şi fata lui cea cuminte, în locul stabilit de Fidias, chezaşi! „O oră vine, cînd armonia acestor coloane grave, îndepărtată încă şi pe moment imperceptibilă, ne invadează inteligenţa şi coboară pînă-n adîncul inimii. Se organizează atunci înlăuntrul nostru un examen redutabil. Tot ce am admirat, iubit, apărat prin ani de activitate literară ne trece încă o dată pe dinainte, şi, fără efort, dar nu fără ruşine, lăsăm să lunece în neant şi uitare o bună parte din bagajul care ne părea atît de strălucitor [...] La această înălţime, frumoasele dispreţuitoare se-nduioşează, sau cel puţin se lasă iubite într-un mod mai uman. Ele reprimă orice despotisme, chiar pe al regulelor; orice excese, chiar şi mai ales pe cele care se reclamă de la raţiune". Am înfăţişat genul de a capitula al lui Henri Bremond, care în pagini anterioare ale textului din care am citat mărturisea: „Urcasem dintr-o răsuflare greoaia scară a Propileelor, şi refuzînd să răspund fecioarelor Erechteionului care mă chemau, venisem drept la Partenon. Nu, nu lovitură de trăznet, nu admiraţie sufocantă". Îmi dă de furcă şi bravarea lui Henry Miller: „Prefer baza Acropolei, Acropolei însăşi. Îmi plac dărăpănarea, cocioabele şi haosul, eroziunea, anarhia peisajului". Îi contrapun bonomia aceluiaşi convertit catolic[48]: „Cartea, adevărata carte, e colea, şi mai glumeşti privind imagini, frunzărind un roman".

Deşi dispărute aproape complet statuile frontoanelor, forfecată pelicula de 160 metri a frizei, călătorite, mutilate sau şterse majoritatea metopelor, afectate sensibil diviziunile navelor prin adaptările la culte străine succe-

---

[48] Din Henri, Jean et André Bremond, *Le charme d'Athènes et autres essais*, Librairie Bloud et Gay, Paris, 1925.

sive, în mintea noastră, dar şi sub ochii noştri, aievea, concepţia lui Ictinos e întreagă, concretă, demersul lui, reîntors în matematică, transportabil şi-n alte planete. Cu evidenţa că sculptorii şi arhitecţii lucrau mînă în mînă cu pictorii te deprinzi mai greu, cu fondul roşu al Panateenelor şi albastru al giganto-centauro-amazoano-mahiilor, şi nu-i săptămînă să-i scutim pe angajaţii lui Pericle, entuziaşti, grăbiţi, tenaci boiangii, ceramişti, broderi, gravori, zugravi, modelatori în aur, cioplitori în fildeş şi abanos, de prelegeri de necrofagi despre sublimul alburilor.

Ca despre Ictinos s-ar putea spune şi despre, decît toţi mai păgubitul, directorul general al lucrărilor. Materialele fragile, scumpe, reprelucrabile, aurul, peste 1 150 kilograme, în care i-a plăcut să gîndească, erau predestinate unei vieţi scurte. Rezumativă şi la scară redusă, terestrizantă poate, fidelă însă simbolisticii şi aglomerării detaliilor şi compensînd prin energia trăsăturilor şi prin impetuozitate ceea ce s-a pierdut din fastul şi bogăţia momentelor, copia romană Varvakeion probează deplin opţiunile ideatice şi soluţiile plastice care-i sînt acestui artist organizator, înconjurat de colaboratori ca Alcamenes, meritul principal. Egalul lui Miron şi Policlet şi în marmoră, după opinia multora autorul fragmentului Poseidon-Apolo-Artemis, orgolios şi cu atîtea stagii în statuara sacră, ţi-l poţi de fapt imagina cu greu cedînd altei mîini loja celor 12 olimpieni prezenţi la actul cheie al oferirii peplosului, deşi tratarea acestui subiect încă din secolul VI nu mai pune probleme prea complicate chiar unui talent mai puţin orbitor.

O remarcă revelatoare, datorată unui elenist la care m-am mai referit, vorbeşte de elementul de explozie sau de bruscheţe, de şoc din ilustraţia Partenonului, element denunţîndu-l de asemenea pe regizorul unic. Deschizînd o fereastră spre personalitatea lui Fidias, indicînd şi o semnificaţie mai amplă. Pe frontonul estic, lovitura violentă de secure declanşează ţîşnirea Atenei din fruntea Tatălui; pe frontonul vestic, izbiturile simultane de trident şi de lance sînt dublate de ţîşnirea izvorului sărat şi de răsărirea măslinului sacru. Comoţie vie, evenimente atît de

rapide care cabrează spre dreapta și spre stînga, ca suflul unei explozii, figurile din vecinătate, pe cînd personajele din extremități încă n-au repercutat, ignoră pur și simplu ce s-a întîmplat la centru.

E frenezia însăși care a făcut posibilă terminarea celui mai ornamentat templu, în doar 11 ani. Care după azvîrlirea mezilor peste mare saltă brusc Atena în vîrful unei prosperități fabuloase; care pune omenirii în brațe Teatrul, tragedia și comedia cu opere de maximă longevitate. Care impulsionează democrația, deciziile majorității nedispusă la nici o excepție, nedispunînd de suficient timp spre a nu greși, făcîndu-l să sfîrșească în închisoare pe Dedalul ei, în loc ca arhontele-rege să-l procopsească cu o coroană verde din cele cu care era cinstit la serbările Marmites orice năzdrăvan capabil să dea peste gît mai repede decît toți măsura de vin stabilită.

Natura duală, androgină a zeiței, impunea firește o valorificare artistică necontenită a fuziunii stilurilor doric și ionic, din ani anteriori. Boarea dinspre insule, de bun augur, ca în filosofie școala deschisă la Atena de Anaxagoras, găsește și timp și spațiu pe diagonala sud-vest, nord-est, printre tambure sparte, prisme tetragonale întregi, grămăjoare de cioburi ca herme, de la Victoria căreia i s-au tăiat aripile să nu mai părăsească cetatea, la lampa lui Callimah și la palmierul de bronz, unde lucrările sînt terminate numai cu vreo doi ani înaintea prăbușirii hegemoniei pe mare și pe uscat, urmată de dărîmarea „zidurilor lungi". Alte două benzi desenate continui, deci, 115 metri în total, explorînd mitologia și istoria, Plateea, în marmură de Pantelic sau de Eleusis, după performanța cu peste 400 de personaje, a Partenonului, fresce, tavane înstelate, seriile de cîte 24 de caneluri conducînd la foi de lotus, bucle și melci. Atena melancolică, sprijinită în lance, desculță dar neabandonînd casca; cele șase transparențe ardente sau relaxări încordate, cu cosițe peste piept și privind spre Milet și spre Efes, retrasînd crugul soarelui; draperii învîrtejite, înnebunite de un succes înșelător sicilian, răgazul scurt cît să recreezi printr-un suflu lumea ori cît să-ți legi sandala...

* * *

Printr-o zi absolut albastră, prind în Pireu vaporul pentru Delos, cu sufletul și greu, și plin de neastîmpăr „Dar ce-i cu această corabie?“ Se cheamă *Lito*. Abia am luat act de componența punții: majoritatea tinerei. Avem mereu muzică ușoară, nu puțini amoroși, dar și cîțiva înrolați ca mine care se pedepsesc scriind. E însă iunie, nu mai. Sau „asta e corabia“ cu care, spre Creta... „șapte băieți și șapte fete“?[49] Nu reușim să ne obișnuim bine cu transformarea „cununei“ pupei într-o tot mai lungă trenă de flăcări albe sau de cristaluri verzi, cînd în dreapta și stînga insulele au și început să refacă zigzagat peregrinările de Maică Precistă a fiicei Phoebei. După ce îți iau ochii întîi cele cîteva ghirlande și brațe de la Cap Sunion Între templu și mare, malul rîpos, cu stînci la-ntîmplare rupte. Aici lucrurile sub puterea mării se vor mai fi schimbat, între noi și plonjonul lui Egeu. De la valuri la templu, malul a mai crescut, cu stînci, la-ntîmplare rupte. Colonada se cere privită din față, și se menține pe cer o durată bună, spre a putea fi rostită nezorit ruga către Poseidon printre porțile de slalom ale insulelor, tot mai dese spinări de delfini. Legrena, pustie rocă poroasă, rare petice de mușchi și mai rare pămătufuri de arbori, a pus pe urmele noastre vreo 15 pescărușI care bat pripit din aripi dar n-au curajul să se așeze, se amuză. „Știam că erau frumoase insulele / spre care-orbecăim pe-aici pe-aproape...“, nu scap de Seferis. Pereți drepți, ciopliți, cu vine de marmoră și de argilă — Kea! Sub un pisc ca o acropole, un simulacru de ogor și profilul unui măgăruș lîngă o pată albă, desigur omul. Pe un alt pisc țuguiat pe cer, o o construcție cu detalii indescifrabile. Mănăstirea Aghia Marina? colosalul leu antic, înalt de 9 metri? În dreapta, vag profilată, Kithnos, și apoi iar în stînga, nu departe, Yaros, picturală dar prea tăcută, parcă nelocuită, cu negre scobituri la bază, una lîngă alta, ca niște gratii. „În toate-aceste locuri Leto veni să-l nască pe Apolo“. Cicladele occidentale, centrale, estice, Sporadele, extremele Samo-

[49] Platon, *Fedon*, volumul citat.

traki şi Karpathos, oraşele Eubeii, Calchidicei, Ioniei, Creta şi Egina se angajează în zumzetul de zbor de albină caremi împrumută refrenul din legenda poporană românească în prelucrarea lui Ion Pillat: „Şi au mers mare au mers / urmele de li s-au şters", „Tot prin stele argintate, / de oameni nesemănate", ca să escamotez graficul, din celebrul Imn homeric, bîjbîitor pe conturele de azi ale frontierelor maritime ale Greciei. Dar de fapt lunecăm printre Tinos şi Siros, respinşi din ambele părţi cu o forţă egală, aruncăm parîma la Tinos doar pentru a lua un ultim avînt pentru Myconos, şi iată-ne într-un port colorat, viu, pestriţ, contemporan, în braţele unui oraş numai pătrăţele de zahăr şi clăbuci de frişcă.

„Albă, zveltă şi voioasă, corabia descarcă în fiecare sîmbătă seara lume peste lume, coşuri şi boccele, valize, oameni de prin partea locului ca şi străini de pe alte meleaguri şi atunci ţărmul arată asemenea florilor ce-şi desfac noaptea podoaba lor de petale", „Fetele îşi îmbracă atunci rochiile lor înflorate, se plimbă prin mulţime cu priviri curioase, cu ochi scînteietori şi pletele le lucesc, în timp ce trupul lor întreg răspîndeşte numai voie bună", „Totuşi, oamenii se adună devreme pe la casele lor şi oftează în somn, atunci cînd aud corabia şuierînd de plecare" . . . *Inelul cu poveşti* de M. I. Panayotopoulos[50]. Ca de atîtea alte dăţi între aromele realităţii şi reflectările lor livreşti. De la *În jurul lagunei* de Papadiamandis, un răsărit, la inepuizabila galerie de existenţe visătoare, agonizante, pitoreşti, mizere, halucinatorii, nostalgice, hilare, deznădăjduite, trufaşe, inventive, aventuriere, anodine, exaltate, crepusculare, violente, caline, ale prozei greceşti contemporane.

Între hotel şi *chez l'habitant* (cameră cu duş) aleg, e de înţeles, varianta secundă, încă de la acostare, revoltat întrucîtva că m-am despărţit prea repede de arcul cu vitrine şi forfotă al radei. Îmi spun că întregul itinerar trebuie să-l încep din nou de aici de îndată ce bărbatul tăcut ce mi-a-nşfăcat sacoşa şi m-a antrenat într-un maraton pe străzi fără trotuare, sinuoase şi înguste, mă va depune în colivia mea. Ochii mă dor de lumină. Conducă-

---

[50] Traducerea: Maria Marinescu-Himu, Editura Univers, 1975.

tori de tricicluri sau mici camionete cu fructe, într-o larmă hilară, strecurîndu-se te miri cum, fac să-ți amintești și că trebuie să te păzești și că a trăi e luptă. Femei negricioase, mame și fete, șezînd în fața ușii, croșetînd, cu viteză și ele, jersee, fulare și alte obiecte de lînă, țînci care te opresc să cumperi rahat sau „amygdalotas", pudrate cu același var ca și casele, bătrîni lupi de mare, care lenevesc la umbră, putrezi de căldură — e ce-am adunat pînă una alta înaintea confirmării „arhitecturilor celeste pe care le vezi din avion construite de nori" și respectiv a impresiei că „totul în decorul imaculat al Myconosului aduce cu desenele unui copil menit să fie, fără a o ști, un mare pictor modern"[51]. Sarabanda hornurilor, treptelor exterioare, fără balustrade, ducînd și pînă pe acoperișurile în terase, a balcoanelor, țesăturilor în dungi, fluturînd ca niște steaguri, a capelelor, clopotnițelor, morilor de vînt. Bisericile, paraclisele, capelele, bizare sau umile, cu candelabre de argint sau doar cu o sărăcăcioasă icoană, 360, cît zilele anului, o performanță pentru cei vreo 4.000 de locuitori, cu hram de arhangheli și de sfinți cunoscuți și necunoscuți, reîntrupări și degradări neptunice, protectori ai covertelor, se disculpă de politeism prin unul și același miros puternic de tămîie. „Străin ce trecea"[52]. Pe un drum de țărm de mare, în cristelnița unui golf daurit de amurg, („Întru Hristos v-ați și-mbrăcat"), în expoziția unui pictor tînăr întors de la Paris, prin prăvălii și bazare, în muzeul etnografic. Pentru 5 drahme inventariez un mediocru tabernacol venețian, farfurii de faianță, una înfățișîndu-l pe Byron, alta pe Kolokotronis călare, vapoare de pergament, iatagane. Pe serpentine de stînci, la ciuperci cu căciuli de stuf și roți ca pînze de paianjen, care efectiv pîndesc vîntul. Se macină produse agricole ale insulei: secară, ovăz, grîu, surori siameze cu strugurii, fasolea, smochinele, nu mari cantități, culturi înconjurate cu garduri de bolovani ca și zgîrcitele pășuni care fac să se poată vorbi de oi, capre, miei, viței, într-un rocăriș aproape deșertic, mai mult hrănit de mare, cum o dovedesc, în

---

[51] Claude Dervien, *op. cit.*
[52] Saint-John Perse, *Anabasis* (traducerea J. Pillat).

tavernele cu muzică stridentă şi sughiţată de picupuri, roşiorii, doradele, caracatiţele.

Şi spre port iar, spre băncile şi iahturile ancorate, spre scaunele şi mesele sub largi streşini-vîntrele de postav. În apa scundă familii modeste spală, cu tehnica cu care ţărăncile noastre bat cînepa topită, bureţii de mare spongioşi, vopsiţi galben, îmbiaţi imediat cu zgomotoasă reclamă. Dar ziua scade, soarele catargelor se face o roată palidă, un punct negru. La început subţire, încovoiată tăietură de stilet, pe urmă decis arc, luna lasă să iasă pe sub ea grandios, împovărat de lumini, de regrete şi de noroc, un vapor de mare linie. Droaie de adolescenţi cu bărbi şi plete de schivnici se mută pe chei de la un centru de răcoritoare la altul, femeia modernă exultă de indecenţă vestimentară şi de comunicări dermice oculte cu suflurile şi puterile fostului cuib de corsari, părinţii lovesc peste lungul plisc uriaşul pelican de pe chei pe care îl considerasem de o condiţie cu Mado Mavrogheni, eroina din 1821, statuie adică, şi care se apără deschizînd o gură nesfîrşită, de turcă rurală, ca iarăşi să redevină, în mijlocul foşnetului şi la adăpostul ochilor lui de şarpe, absent, filosof şi posac.

Şalupa matinală, de 8,30, a regrupat ca prin farmec fizionomii cunoscute. Înviorate de briză, înveselite, evoé! Ne vom despărţi însă peste patruzeci de minute, definitiv, cînd după o manevră de ocolire şi răsucire mica abarcaţie ne va depune, stropiţi de valuri, în *portul sacru* sau *antic*, în exalaţii de iasomie şi de sare, pe lespezi lunecoase, într-un decor cum nu se poate mai cupid, unde prin firea lucrurilor naşterile şi decesele rămîn în continuare prohibiri, descinzi cu Phoebos şi pleci cu el, iar plecările sînt în etape, ca ale luminii printre rîpi, ziduri, cioburi, ierburi mişcate. Eu am şi optat pentru cursa ultimă.

Din piscul cel mai înalt, metri 112, enorm în raport cu marea, o metaforă: Egeea, o confederaţie de lacuri. În orice direcţie, uscatul iese din ape, Ararat. Prin aerul foarte clar, docil, spre răsărit, o tremurare de relief care îmi place să cred că e Ikaria. Mitul asaltează concentric. Într-adevăr foc cît cuprinzi, ce poate topi aripile. Şi altă amintire din lupta olimpienilor cu giganţii, spre sud, prin strunga Naxos-Paros, poate Ios, unde, „Rămîneţi sănătoşi cu toţii!“,

să tragi pentru somn. Dar nu aceasta e cauza că virării spre stînga, spre Keraton, altarul construit de însuși Apolo, din coarnele victimelor și unde *dansul cocorului* prima dată l-ar fi executat Teseu, îi prefer ocolul spre dreapta, printre terasa zeilor străini, ascensiunea. Nici versul „Ba pînă-n creștetul lui Kynthos cu stînci golașe te urcai", act inițial, conform Imnului, și inițiatic. Ci un nu știu ce îmbold spontan, poate de a nu jertfi pădurea de dragul copacilor, nevoie prozaică să realizez dintru început dimensiunile vastei munci a zilei, sau felul meu de-a mă pierde uneori, de-a acționa, uitîndu-mi corpul, veacul, setea.

Lungă de 5 kilometri și lată de mai bine de 1, ieslea scoasă din adîncuri de Astarteia, cadou de soră, ba, ce spun, conul, „întinsul povîrniș", împresoară fără camuflaje, cu stane, vegetații sîrmoase și o turmă mică de oi, spre est, cu fîntîni, portaluri, resturi de antrepozite, interioare de case, statui, piețe, spre vest, încît reușești să delimitezi, mod de a cînta *prosodion*-ul, clasificările mari arheologice, odată depășită grota cu acoperiș ciclopeean, „templul lui Hercule".

Răsplata ocupării înălțimii maxime s-ar vrea străpungere de cezuri transcendentale. De dincolo de linearul B și de războiul Troiei, de legenda aheean-doriană, cutează sunete, moi de harfă, iuți de fluier dublu, vecinătatea Keros: stătuseră aici, prin mileniul trei, case, vetre aparținînd civilizației cicladice. Dar inscripția dreptunghiulară, un mozaic ca un preș, din secolul ultim al vechii ere, cu dedicație ferm, pe șapte rînduri, către Zeus și Atena, care și-au avut construite și restaurate prin anii 280, 208, 95, în acest punct, lăcașuri, retrocedează ionienilor cu vînt bun, anatolian, în „înaripatele corăbii", și cu „tunica pîn-la glezne", dreptul de a se întrece „în luptele cu pumnii, în dănțuială și-n cîntări", la comemorarea ortygienei Nașteri. „Făpturi scutite de moarte și îmbătrînire" vor descărca bogatele lor provizii, familiile și slujitorii, și vor avea, despre Iris și Ilithya, ca de argint, în auz, șoapta: „S-au dus pe jos pășind grăbite ca hulubițele fricoase".

Un al doilea nivel cert și abur de mister îl împlinesc nu numai lîngă porticul lui Antigonos dar și în acest refugiu între păsări, să zicem între *potîrnichi*, vestigiile miceniene. Locuințe, altare, obiecte de podoabă sau de vene-

rație, oase. Îndeosebi cele două morminte, platforme sau incinte semicirculare, ale „fecioarelor hiperboreene", deasupra cărora tineri și tinere veneau să depună șuvițe de păr; o amintire de prin 1400—1300, de dezgropat și în versul „Și-aduc aminte de vitejii din vremi străvechi și de femei / Și imn de slavă le închină..." În jocul încă de-a v-ați ascuns, Hyperoché și Laodice, Arge și Opis, indistinctul popor fascinant dinspre marginea *oceanică* a lumii, pe care Iosif Constantin Drăgan, în cruciada-i proseptentrionică[53] nu-l poate distanța prea mult, invocîndu-i pe Hesiod și pe Pindar, de linia „Istrului care curge frumos", nici priva de priorități și adiacențe privind ținta Argonauților, reședința de „fericit" a lui Ahile, obîrșia poeților Linos, Orfeu, Musaios, Abaris.

Un al treilea nivel, premergător expansiunii persane, revine apoi amficționiei de sub protecția insulei Naxos. Centrul e numai panelenic, se face referință numai la varietatea dialectelor? sau universal, dacă la serbări „toate limbile din lume", „pestriță bolboroseală", „la fel răsună: fiecare se jură că-și aude glasul"?[54] La zenitul lor, urcă și creasta templelor. Cel mai vechi, și cel mai nordic din suita de 3, „purificat" prin 543 de Pisistrate, adăpostind o statuie arhaică din care n-au mai rămas decît numele autorilor, Tectaios și Angelion, iar de prin 477 pînă prin 454 grămada de 460 de talanți federali; Artemisionul, cîteva răzlețite prin muzee imagini ale femeii cu căprioară sau simple înalte fundații de granit puțin mai la vest și nedepășind limita 179 î.e.n.: Ueraionul și Letoonul, deși, în semn de reconciliere, ambele nu reușesc să petreacă dovezi materiale dincolo de secolul VI î.e.n., primul o încăpere cu statuiete de ceramică ale urmăritoarei, celălalt cîteva crispări de ruine turburi lîngă niște tîrzii arătoase alternări de coloane feminine și masculine. Aura ioniană, prin care supremația revine Samosului iar theoriile ateniene anuale sînt tot mai vizibile, o certifică și o hotărnicește dîra corăbiilor lui Datis, în 490, care, avînd a juca un rol important în strivirea Helladei respectă totuși in-

---

[53] *Noi, tracii*, Scrisul românesc, I, Craiova, 1976.

[54] Citatele, neprecizate, de pînă aici, din același *Către Apolo* (I), menționat și anterior.

sula sfîntă; dar razele ei mai răzbat. În cîmpie, spre vest, lîngă plajă, poporul Naxosului, rămas aproape fără moşteniri antice la el acasă, iveşte încă braţe din fragmente de porticuri ale unui cîndva prosper *oikos* şi inima arzîndă prin amiază a ceea ce a fost, doborîtă de palmierul de bronz al lui Nicias, crăpată în două de veneţieni, statuia colosală a lui Apolo vorbind cu baza ei: „sîntem din aceeaşi marmoră“[55]. Îl invocă mai ales leii ciopliţi probabil în Dia, în secolul VII, pe socluri, din 9, 5 (în secolul XVII creştin călători occidentali îi văzuseră răsturnaţi şi sparţi), încordaţi, extatici, percepînd în ovalul secat, cu unduiri numai de stuf, limpezimi lichide în care înoată sfînt lebede, paznici ca şi cei din Mykenai, cu picioarele de dinainte drepte, degajînd linişte, cu picioarele de dinapoi adunate dinamic şi deşirînd coastele ameninţător, ciupiţi de vînt şi nisip, omagiaţi de margarete şi maci, sustraşi religiilor, ştiind despre noi totul, autori virtuali nedisputaţi, în orice clipă, ai cărţii „Viaţa cotidiană la Delos între victoria de la Mycale şi consultarea oracolului cynthic de către Iulian“; te îmbarci pentru ei din orice port.

Lucrarea lor cifrată, din viitor, cu profunziune de detalii şi anecdote, cu trimiteri la Strabon şi la Pliniu cel bătrîn — polemică şi discret antiatică în paginile tratînd anii 477—315; pe porţiunea 422—421 frizînd sarcasmul; patetică, proegipteană şi promacedoneană în intervalul 315—166; euforică din 146 — nu-mi dă răspunsuri destule între foşnete de scaieţi lîngă un trup de zeiţă întreg de la soclu pînă sub sîni, dorsal brav marcat, lîngă un fragment de faţadă cu 3 triglife, pe cel din mijloc aflîndu-se sculptat un cap de taur, lîngă un Hermes înalt, înalt, itifalic, ţeastă înfiptă într-un par, imbold deopotrivă Poseidoniaştilor, Hermaiştilor, Theopharştilor şi Competaliaştilor, lîngă un cîrd de postamente ori altare rotunde albe, pe care le înconjoară ghirlande, buori, rozete, lîngă aşa zisa „bancă a filosofilor“, o potcoavă de marmoră decupată şi înălţată anume, izolîndu-te şi încadrîndu-te imperial de cel mai fantastic delir urbanistic grec, în puterea şopîrlelor, stoicele, epicureienele, cinicele.

---

[55] păstrată pînă azi, în litere arhaice.

Instalat confortabil, convin cu graniturile şi alţi duri ai mineralogiei că Atena nu trebuie flatarisită. Anathema sit! Aristid calculează şi împovărează rezonabil, totuşi tributul, *foros*-ul, cînd adaogi întreţinerea garnizoanelor, salariul atîtor funcţionari şi inspectori, ustură, pacea lui Callias prin care sînt retrase de peste Egeea aripile lui Ahura-Mazda ar îndreptăţi despovărări, deciziile referitoare la folosirea tezaurului comun, mutat în Partenon, sînt unilaterale. Totuşi e ora ei de politică externă cea mai sonoră, vîslele din Trirema din muzeul de pe Acropole zvîcnesc puternic şi fără odihnă, vasele „imperiului" sînt 300, cifră pe care n-o poate egala totalul flotei celorlalte vreo 200 de state încorporate ligii, cleruhiile se întind în cetăţile estice şi nordice cîrtitoare, pe Strimon spre minele din Pangeu, duc totodată cu ele orînduielile democratice, Pericle e în persoană cîrmaci expediţiei demonstrative în Propontida şi în Pont de unde au a curge spre Pireu cerealele. Şi apoi unele sinoade s-au ţinut, prin preajma urmelor Prytaneului, reîmprospătînd în sufletul atîtor dizidenţi murmurul de fluviu al cuvîntului Inopos, între 425 şi 417 e început şi dus la bun sfîrşit templul median doric amfiprostil, serbările *deliaste* au sincronizat pe mai departe pelerinajele greco-vechimii cu sejurul din Thargelion al zeului luminii în Bethleemul *arhé*-ei.

Se păşea pe dale transfigurat, după ocolirea cu navele, de 9 ori, a insulei, complexul de străzi întreg redevenea Labirintul, prin care băieţi şi fete, ţinîndu-se de mînă sau ţinînd în mîini o frînghie care îi unea, înaintau în spirale şi inele, Dedal era redat gintei. Ramura de măslin legată cu un smoc de lînă albă, devenită, în dansul contemporan *Candiota,* răspîndit prin marinari pînă în Antile şi la negrii africani, batistă sau un cordon de mătase, mai mult rătăceşte decît găseşte.

Oricum nu evitau ca noi templul Afroditei. Conducătorul şirului, „geranuklos", cel care trage „cocorul" „într-o direcţie opusă mersului soarelui, deci spre moarte", cu poticniri şi înaintări îi antrenează pe dansatori înăuntrul ori înafara cercurilor în scopul de a-i călăuzi la începuturile vieţii şi de a obţine „renaşterea". Cum fantezii încîlcite, din spirale, cercuri, triunghiuri, s-au găsit nu numai pe monete din Cnosos ci şi pe pietre preistorice sau în

gravuri rupestre, originea minoică poate ceda în favoarea unui debut şi mai depărtat. Ba, cum oamenii sînt cei care au scrijelat pietrele, construcţia labirintică de ce nu simbol al şerpuirilor şi opturilor paşilor, invenţia lor? Sau avem de a face, dacă partea primă transpune complicaţia labirintului iar a doua, ca antiteză, învingerea haosului, doar cu figurarea unei „scheme enigmatice rezolvată prin raţiune", pînă şi jocurilor mecanice din bistrouri certificîndu-li-se astfel o sorginte nobiliară! Dar a reveni la ipotezele „drumul anual al soarelui în jurul pămîntului", „ritualuri funerare în onoarea strămoşilor". Pe acest făgaş, neprecizat veacul, „nu mai are rost întrebarea în legătură cu prioritatea spaţiului, a timpului sau a dansului. Spaţiu şi timp, Cosmos şi Orbită, altar şi sărbătoare, sînt toate conjugate şi au aceeaşi valoare"[56].

Legitatea ca viaţa să se înfrunte cu moartea necontenit, şi în planul realului, revanşă a demnităţii deliene rănite, ura de cămările maternităţii şi anticamerele thanatice, pe care le mai zăreşti lîngă apă, scorburi, dincolo de spinarea Hecatei, în Rhinia, au răspuns de fapt cu vîrf şi îndesat asocierii austerităţii umane (decretul din 442), austerităţii naturii, în anii de autonomie sau succesori cînd prin căderea Corintului pieţele, porturile, clădirile publice şi locuinţele deservesc în regim de porto-franc — vreo 60 de ani — cel mai activ centru de tranzit, tranzacţii, cumpărări-vînzări, speculaţii bancare, în contactul maritim a trei continente.

Şi face să te întreţii cu această etapă, de „declin", mai mult decît cu oricare alta. Dinaintea ta pieţele, pentru reuniuni şi dezbateri ale coloniilor italiene, alexandrine, siriene, spaţii largi între porticuri dorice supraetajate ionic, lateral cu loggii, exedre, prăvălii, firide, săli de banchete, străzi hotărnicite din loc în loc parcă de stîlpi de telegraf care şi-au pierdut sîrmele. Scări coboară, una sfîrşind la un bazin cu apă stătută, sau urcă, intrări dau în bucătării, băi, camere de oficiu, curţi cu impluviumuri şi cu cisterne căci cu rare excepţii se trăieşte din apă cerească,

---

[56] Cf. Paolo Santarcangelli *(Cartea labirinturilor,* I şi II, Editura „Meridiane", Buc., 1974) şi respectiv E. Bethe, Kerényi, De Vries şi M. Edsman, şi R.M.T. Böhl, citaţi de acest autor.

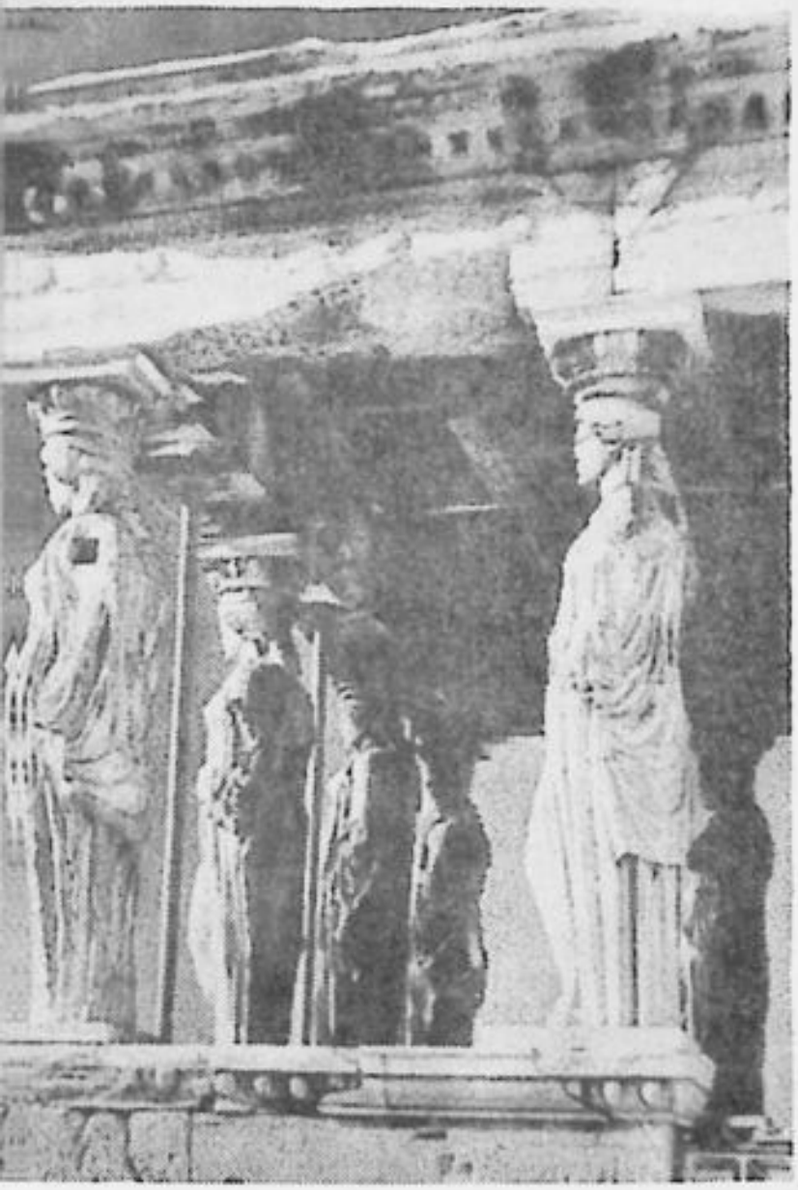

Cariatidele Erehteionului,
421–406 i.e.n.
(Muzeul Acropolei)

Core arhaică
descoperită în 1886,
la nord-est de Erehteion,
cca 520 i.e.n.
(Muzeul Acropolei).

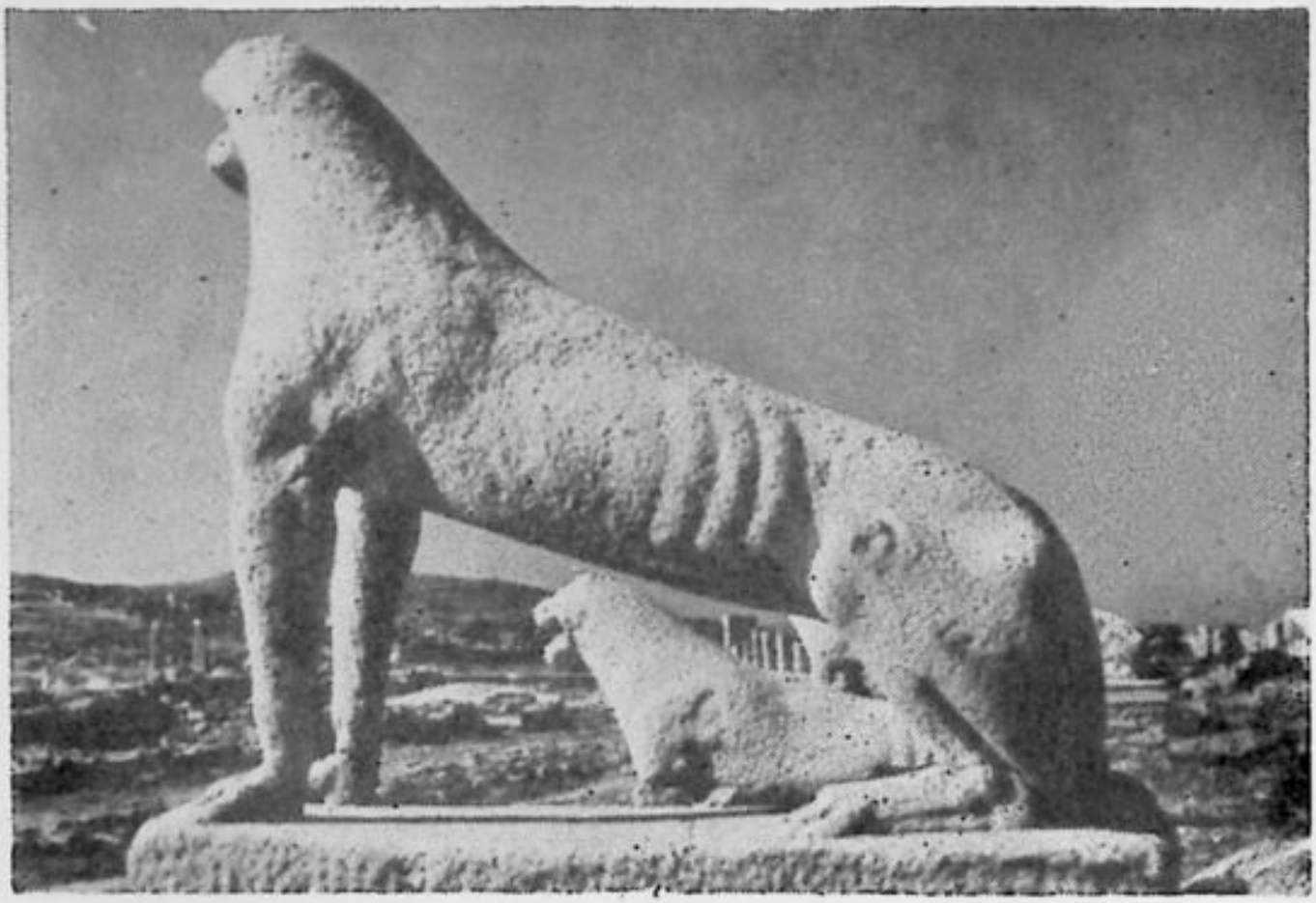

Terasa leilor *(Delos)*.

Dionysos
pe spinarea
unei pantere,
secolul III i.e.n.
(Muzeul din Pella).

iau ochii perlele mozaicurilor. Încerci să te dezmeticeşti: *casa Colinei,* unde nimeni nu mută figuri pe întinsa tablă de şah; *casa lui Diadumene,* pentru că între pereţii ei s-a găsit o copie a celebrei statui de Polyclet; *casa Lacului* pentru că o uşă la vest şi una la est îţi permit să distingi unduiri de stuf; *casa Tridentului.* Aici lucrurile se complică, armatori, patricieni, contabili, curtezane, preoţi, actori parcă deschid uşi. Nu eşti chiar la vila *Vetti* sau la *Casa del Menandro,* dar nici departe de ele. Dacă porţiunile cu frescă sînt puţine, prea şterse, atmosfera creşte într-o încăpere înconjurată de zid netencuit unde singură la mijloc stă o masă lungă, de piatră, cu picioare din două tăblii, cu mai mult de cinci scaune joase, de piatră, de la care convivi abia s-au ridicat, de o sugestivitate brâncuşiană; în locuinţa Cleopatrei şi a lui Dioscurides, atenieni, azi decapitaţi dar magnifici, ea lăsîndu-şi dezvelit pînă deasupra genunchiului piciorul stîng, şi strîngîndu-şi îngrijată cu braţul drept vălurile pe sub sînii plini, el numai drapare, demnitar sau retor; în fine între lumînările peristilurilor, care încadrează supravieţuirile „picturale" şi-şi perindă stearina umbrei peste ancora cu delfin sau peste delfinii perechi înotînd ritmat ca nişte iambi, înhămaţi, struniţi şi călăriţi de amoraşi, peste amfore acoperite, peste chenare geometrice şi florale, combinînd verigi, cochilii, panglici, calmari, împletituri, peste şiruri de măşti şi peste capodopera *Panteră şi călăreţ cu timpan şi tirs,* de-o atîta expresivitate, de un atîta fabulos al detaliilor şi decorativismului.

Te desparţi de *Casa Delfinilor* şi de *Casa Cleopatrei,* în gînd cu grădinile interioare, luxos ornate, din oraşul osc, grec, etrusc, samnit, roman, de sub Vezuviu, căruia Delosul în secolul lui Cicero, în faţa hărţuielilor piratereşti sau pontice, îşi transferă, oglindă răsfrîngînd fascicolul solar, strălucirea. I-l asociezi, în lungul Străzii Teatrului, şi prin alte faţete. Sincretismul religios, odată trecutul, Dodekateonul, asigurat cu atenţiile de rigoare. Osiris, asimilator al lui Ptah, Sokaris, Anedjiti, devenit Sarapis; Isis, divinitate universală şi prin statuia din preajma Cynthului, după ce s-a înfruptat din Astarte, Hathor, Nut, Sekhmet, Sothis. Şi-ntr-un loc şi-n altul îşi au temple şi adoratori din toate neamurile, slujiţi de Anubis, şacal sau cîine.

Toleranța religioasă aşişderi, deşi eforturi de stăvilire a orgiasmului se cunosc şi din partea Atenei ca şi-n Campana, micul teatru al sanctuarului siriac, cu festivitățile-i licențioase închinate principiului masculin Hadad şi consoartei sale Atagartis, trebuind a se baricada după un masiv portic. Mîntuirea prin eros convine enorm amurgului elenistic, şi poate grupul statuar *Afrodita şi Pan,* de prin anul 100, găsit întreg, s-ar vrea emblematic. Cîtimea de *buen estar,* valul de voie bună, încurajarea îndoielnică din amuzamentul Amoraşului de-a se întinde şi-a apuca unul din coarne, ca pentru a îngroşa Keratonul, persistența hîtră a bărbatului țap, cu o mînă atingînd talia, cu alta strîngînd puternic antebrațul zeiței, reacția de apărare a acesteia, rezumată la o amenințare, neconvinsă, cu sandala, „te du în Maleia"[57] sau *pune-ți pofta-n cui,* din cochetăria fetelor cîmpurilor, voluptatea formelor, tonul major al idilicului.

Bucuriile neîncorsetate, dacă nu plînsul, țipătul, îi reveneau însă *orchestrei,* năpădită de vegetație, umpleau *cavea,* grămezi de sfărîmături, sfrijiți chiparoşi, gradenele care, întrerupte la distanțe egale de cîte o scară din patru lespezi, mai scriu conturul scenei, în Teatrul de prin secolul III. Chiar dacă n-are „inimă mai mulțumită niciunde, Phoebus, ca la Delos"[58], acordurile solemne ale peanului evocate anterior țin piept anevoie dezlănțuirii frenetice pe care o aud Ariadna în Naxos, femeile în Teba („e primul oraş grec în care am pătruns"[59]), eu în Catul. Atîtea temeiuri: un altar mare, ceva mai la sud de cisterna cu 9 despărțituri, colectoare a şiroirilor de după ploi, învecinat cu un fost templu al lui Apolo, *in antis,* prin 110—109; un altul, mai distrus, în partea nordică a zidului lui Triarius; un temenos probabil împărțind pe din trei prinosurile, cu Hermes şi Pan; un sanctuar arhaic, localizat de mai multe monumente coregice în formă de falus (pupila fotografică are o inspirație bună deschizîndu-se şi înregistrînd relieful în care zeul, ca-n baletul lui Albert Russel,

---

[57] Din epigrama *Dafnis şi Pan,* tradusă de Simina Noica, în antologia menționată.

[58] Imnul homeric citat.

[59] Euripide, *Bacantele* (trad. cit.).

însoţit de un silen şi de o menadă, tocmai spune prin gesturi ample că „urăşte pe cel ce-i dispreţuieşte binefacerile şi nu-şi face o grijă din a-şi petrece ziua şi dulcile nopţi în bucurie“[60]); *Casa măştilor.* În broderia cu centaur, tînărul blond cu plete roşcate, care face să înfrunzească catarge, mînuieşte la fel, în război cu Pentheu, prietenos cu Tiresias şi Cadmus, tirsul şi timpanul. Surîsului neutral, imortalităţii, echilibrului — complementaritatea *totul ori nimic,* nebunia în limitele sănătăţii, omenescul, întinderile iluziei. Pradă acestui ritm, în care distingi instrumentele muzicale ale delirului, poate îmbogăţite prin alambicul latin, parcă misterizate prin botezul Teodor Naum:

„Uite cum altele-n tîmpine bat cu palmele-ntinse
Ori din scobite cimbale scot zîngăte limpezi de-aramă,
Multe au surle şi zumzăie surd răguşitele surle
Şi te-nfioară cu ţipete barbare fluierul frigic“!

Mesaj („urlete“) de acceptat, oricît prin filiera tebană înaintînd spăimos şi aruncînd o ramură înmugurită lui Eugen Ionescu în preajma scrierii *Rinocerilor:* „Am părăsit văile Lydiei, unde aurul abundă, şi ogoarele frigienilor; am traversat cîmpiile arzînde ale Persiei şi oraşele Bactrianei, Media zbîrlită de brumă, şi fericita Arabie, şi Asia întreagă“. Infiltrarea de coşmar, „spre marea ruşine a Grecilor“, calamitate şi lavină barbară, uluise: „muntele şi animalele sălbatice le împărtăşesc furia“, „nimic să rămînă în nemişcare şi să nu alerge“; „ci ele, cu mîinile neînarmate, se năpustesc asupra cirezilor care păşteau; una ţine în mînă o juncă cu ţîţe umflate, despicată în două şi încă mugind; altele sfîşie vaci în felii; se văd coaste şi picioare smulse, zburînd în toate părţile, şi hartanele stau spînzurate de crengi din care picură sînge“; „Ca păsări purtate prin văzduh, de un vînt repede“, „aduc devastarea“. Capitularea în faţa violenţei noii vestiri nu şi-a slăbit imperiozitatea, eşti în trupa Corului ca vîntul în *Exilul* lui Saint-John Perse: „Cine-i în drum? cine-i în drum? cine-i în încăperi? Departe de-aici profani! fa-

---

[60] Euripide, *Bacantele.*

ceți liniște; vă voi cînta cîntări solemne în cinstea lui Bacchos!"

Sfîrșind astfel rîndurile despre Delos, pregătit să reiau drumul pe apă nu din portul sacru ci din portul comercial, nu în corabia care-i duce lui Socrate cucută, ci în cortegiul liberalităților, încoronat cu iederă, reprim angoasa începutului de seară sau apariției „slujitorului celor unsprezece"[61]. Orizonturi diferite solicită. Coborîrea în infern și reîntoarcerea pe pămînt, știința de a extrage din struguri vinul și răspîndirea ei printre oameni, „cel cu două porți" sau „care s-a născut de două ori", „prietenul păcii", „fără vin nu mai e iubire și altă plăcere pentru oameni nu se cunoaște"[62], veselia banchetelor, simulările, arătările, năzăririle punînd semnul egalității între rațiune și fantezie. „Baronii" ahei ai evului mediu grecesc, care au reușit să înfrîneze vîntoasa traco-frigică în perimetrul lărgit „pentru circumstanță" al vieții religioase, folosind în Sikyona metoda homeopatică a lui Melampus, cui pe cui se scoate, tămăduirea de extaz prin potențarea extazului, a ieșirii din sine, mă vor ierta că prelungesc atît, amușinînd, de astă dată straturi mitice primare, cu ajutorul românului Gheorghe Mușu[63]. Problema numelui: nu deocamdată „fiul lui Zeus", prin deducția masculinului *nysos* din femininul *nysa* (cu sensul de „femeie tînără" în inscripția pe un vas atenian), pentru rodul unirii dintre divinitatea supremă cu o pămînteană, Semele (vezi și slavul *zemlja*); nu „al lui Zeus, din Nysa", cum ar tenta referirea încă în *Iliada* la controversata țară legendară a copilăririi între nimfe, cînd are loc agresivitatea lui Lycurg, fiul lui Dryas; ci „șchiopul lui Zeus", pentru cel „cusut în coapsă", dacă Nonnos în *Dionisyaca* descoperea pentru *nysos* accepția de *cholos* (șchiop) în dialectul siracuzan, al unei colonii plecate din Corint, unde o dinastie zisă a Bakchiazilor se prăbușește pentru că fiica lui Amphion, Labde (șchioapa) se căsătorește în străini,

---

[61] Platon, *Fedon*.

[62] Citatele (în proză) toate, de pînă aici, din aceeași piesă de Euripide.

[63] Volumul *Zei, eroi, personaje*. Editura științifică, București, 1971.

în Tesalia. Aspectul chtonian, implicit la un zeu al vegetației, ridicînd de asemenea văluri de pe ajustările impuse de acceptarea în rîndul uranienilor: personificările la mai multe popoare, ale primăverii, sub forma unui tînăr slăbit, trecut peste apă de către un uriaș; manifestarea slăbirii, neputinței, epuizării după imobilitate, prin șchiopătare, trăsătură cu care eposul popular îl înzestrează pînă în zilele noastre pe diavol; faptul relatat de Macrobios că „statuile îl înfățișează pe Bacchos, cînd ca un copil, cînd ca un tînăr, cînd ca un om matur, purtînd barbă, sau chiar ca un moșneag", simbolistică a vîrstelor anului. Infirmitatea ar fi încifrînd-o satirii, sau țapii, prelungiri ale zoomorfismului și purtători ai aceluiași stigmat (piciorul defect), demonii mărunți *tragoi* ai începuturilor dramatice, după cum rudimentele de Melas (negrul) s-au risipit și dosit derutant sub sedimentele lexicului. Autoînfrîngerea prin victorie în „cursa pentru cucerirea lumii" (cînd în Olimp „aduce ceva dincolo de binele și de răul acceptat pînă atunci, deschizînd o perspectivă turburătoare și fascinantă asupra divinului, cînd își arată ultimele sale rădăcini, acolo unde sănătatea se învecinează cu nebunia, acolo unde viața se învecinează cu moartea, acolo unde își au izvorul toate antinomiile"): restructurările rezultate din speculațiile orfice, degenerările în desfrîu și grotesc, ale Bachanalelor.

Dar pentru recenții convertiți contează numai imaginea cultică. „Ferice Dionysos, vino, zeu luminos cu chip de taur", „mănos și năpădit de struguri", „biruitor de neamuri", „zeu săltăreț", „bucură-i nespus pe toți"! Aerul, plin de parfumuri de Siria. Inițiat la misterele Cybelei, El, tînăr. Bătrînul Silenus, afumat puțin, călare pe măgar, chiuind sau veghind între „doici", înconjurat de satiri. Mergem s-o trezim pe frumoasa adormită, „Dionysos dansează acolo unde Tezeu pleacă"[64], ori să așteptăm unde posesorul unui mormînt la Delfi și al unui ritual al învierii trienal, „cu moartea pre moarte călcînd", coboară în iad să-și salveze, înainte de a se face nevăzut, ceresc, mama. Pîndim să scape un cuvînt mai deslușit, printre cascadele rîsului, despre certitudinea că numai trupul

---

[64] Octavian Paler, *Mitologii subiective*, Editura Eminescu, 1975.

soţului Antipei e îngropat nu şi sufletul şi, imateriali, victime ale iluzionismului, bouari şi ciobani, asistăm la ţîşniri de izvoare de munte, de fîntîni cu vin, cu lapte ori cu leacuri, şi ne minunăm cum palate ard şi nu ard, că fereci în lanţuri un om şi de fapt legi un taur, ţinteşti cu lancea nu adversarul ci propria-i nălucă. Se desprind din pavaj, din înţepenire, fac cu ochiul: soldatul fanfaron cu chică zburlită, curtezana cu tiară preoţească, intrigantul, falsa vergură, blajinul cu lungă barbă, linguşitorul.

* * *

„Unu este principiul totului [...] care comandă toate lucrurile, totdeauna unu, numai unu, imobil, care seamănă cu sine însuşi, diferit de rest". De vină-i şi coasta turcă, înaltă, profund uscată, urîcioasă prin pustietate, că dispersărilor sau diviziunilor sociale ale divinului, — „nici la chip nici la minte asemenea muritorilor"! incită Xenofon — le preferi cu Philolaos Unitatea, antidot înălţărilor şi coborîrilor spectaculoase, ritmice, pune între Rodos-Samos. Să fie un kilometru, să fie zece? te surprinzi măsurînd incomensurabilul între un cîrlig de lanţ uriaş şi insula Siymi. Dar prin forţa lucrurilor, din raza dictonului „bine e să-şi îndrepte fiecare gîndul către zei", ieşirea e azi alta.

Dacă Dionysos, de care abia ne-am despărţit şi care-şi învinge condiţia intermediară sfîrşind în Olimp, modifica sensibil accepţiile tradiţionale, Asclepios, care nu va cunoaşte evenimentul Înălţării, barează şi mai brutal întoarcerea la „scorniri ale strămoşilor"[65], oricît în Epidavros inscripţiile ex-voto-urilor le acordă din belşug credit.

La numai cîteva ceasuri de insula Cos care sacrifică magia pe altarul ştiinţei trăieşti lumina ca o durere, apoi eşti redresat, prin tema jertfei de sine prometeice. Omul singur cu reprezentările sale, universul legendei readus la proporţii umane! Va trebui să te consolezi cu mirajul

---

[65] Xenofon (apud D. M. Pippidi, *Fragmentele eleaţilor*, Casa Şcoalelor, 1947).

cifrelor, cu tărîmul experienţei, cu calcularea circomferinţei şi diametrului, cu cataloagele solare, cu observarea proceselor biologice. Spre această margine are acces doar Titanul: „Un ne-ndurat duşman îşi pregăteşte-acum“ Zeus, „O flacără mai tare decît fulgerul / C-un tunet mai puternic decît trăznetul“. Cum s-ar vorbi veacului XX. Insurecţionar prin vocaţie, din idealitate, Prometeu e pedepsit fiindcă i-a iubit pe terieni, fiindcă le-a trezit „din adormire spiritul“. „Priveau cu ochii însă nu vedeau cu ei; / Aveau auz dar n-auzeau nimic“. Scoţîndu-i din grote, învăţîndu-i dulgheritul, domesticirea animalelor, agricultura, astronomia, navigaţia, îi iniţiază totodată în „fierturi“, „alifii“, „balsamuri“, în terapie („Le-am arătat amestecele ierbilor / Cari toate morburile lor le vindecă“) şi prognostic („I-am lămurit cum să-şi prevadă sorţile“)[66].

Vărsat în albia tradiţională, în popor, care trăieşte apropiat de natură, meşteşugul vindecării e trecut din nou întreg unui dizident, prin Chiron, fiara înţeleaptă. Odrasla „frumos înveşmîntatei Coronis“ se află de asemeni pe drumul răzvrătirii cînd — e drept, cu ochii şi la aur, abia un semi-zeu! — încearcă să învingă nu ca pitagoreicii moartea, ori ca în Eleusis, ci înviind la propriu pe Hipolit, sau pe Tyndaros (tatăl Elenei) sau pe Capaneus (soţul Evadnei, unul din cei şapte asediatori ai Tebei) sau pe . . . Lazăr. Asistat, ajutat, continuat de copiii săi care în *Iliada* sînt simpli vraci ai oştirii, Podalir şi Machaon, şi pe care Patrocle cu învăţătură deprinsă de la Ahile, celălalt elev al centaurului, îi poate înlocui lesne în acordarea de asistenţă sanitară lui Evripilos, simbolul mitic al medicinei e-n Pindar mai complex ca-n Eschil, deşi nedepăşindu-se orizontul din Homer. În afară de folosirea unguentelor şi poţiunilor, aplicaţiilor cu ierburi sau rădăcini — intervenţia chirurgicală: „prin tăieturi îi salva“. Geniu alinător: „Eliberează pe unii, gemetele altora le potoleşte“. Preţuind sugestia: „De unii cu delicate descîntece se îngrijea“. Ca-n Tocilescu: „Tu izdate, / Spurcate, / Blestemate“, „Tu să ieşi cu durerile, / Cu junghiurile, / Cu cuţitele“, „Să te duci la fetele lui Ler împărat, / Unde cocoş nu cîntă, / Unde săcure n-o tăia“,

---

[66] Eschil.

„Unde cîinii n-o lătra / Şi popă n-o toca, / Fată mare nu s-o pieptăna...". Sau, la greci, cu mai multă poezie? Urmau sfatul zalmoxian: „Să-i dăm îngrijire trupului dimpreună cu sufletul".

Contracararea maleficului, Asclepios o obţine cînd e obiect de cult, s-ar părea începînd cu secolul VI, a „sorţii singure", prin *enkeimesis*. Se lasă dedus comportamentul hiatric: pentru sistarea cecităţii, spre a fi turnat în orbitele goale e fiert un leac; împotriva gastritei i se porunceşte unui Iulius Apellas să nu se enerveze, să nu se agite, să consume alimente uşoare, cicoare şi coajă de lămîie, să facă băi de nămol. A crede spre a te mîntui era necesar, între zidurile incubatorului, în somnul de o noapte, după ce ai adus întîi sacrificiu lui Apolo, şi el dintre marii autouzurpaţi. Convertirea nu se mai face prin violenţă, ca în Teba, sînt atîtea secole de la asimilarea dorianismului (copilul cu nimb în jurul capului, zărit prin codrii Larisei, va practica blîndeţea), ci prin elocvenţa miracolului: dacă despre cupa spartă, a stăpînului, de către sclavul ce se-ndrepta spre templu, se spusese: „Nici chiar Asclepios, zeul Epidavrosului, n-ar mai putea-o însănătoşi", în locul cioburilor, la destinaţie, în sac va fi găsit vasul intact.

Ca un bunic bun, pus pe şotii, rîde cu poftă cînd, la-ntrebarea: „Ce-mi dai dacă te vindec", un mic chinuit de „boala pietrei" îi răspunde: „Zece astragale". Pentru că s-au îndoit, ateniana Ambrosia are de închinat ca prinos şi ispăşire, după redobîndirea vederii, un porc de argint, iar fostul paralitic trebuie să poarte numele „Necredinciosul". Cum o Ithmonika imploră doar „să rămînă gravidă", va purta sarcina 3 ani împliniţi sau ar mai purta-o şi azi dacă la o nouă arătare nu i s-ar dezvălui că n-a cerut şi „să nască"[67].

Dar de cele mai multe ori visele curg prea vagi, încîlcesc făgaşele eposului sau încurcă personajele scenariului taumaturgic, umplu de neguri posologia, şi e rîndul preoţilor să limpezească şi să intervină, interpretînd alegoriile, ispitind simptomele.

---

[67] Conform inscripţiilor de stelă, descoperite de P. Cavvadias în timpul săpăturilor dintre 1881 şi 1928.

Prin asclepiazi, făptura de aer, cu braţe care abia ating, cu gesturi ce spun „ia-ţi patul tău şi umblă", îşi prelungeşte cu cîteva sute de ani existenţa precară, după cum încă din secolele V şi VI, ale începutului templelor, ei consacrate, se destramă şi volatilizează.

„La vie est courte, l'art est long, l'occasion est prompt à s'échapper, l'empirisme est dangereux, le raisonement est dificile. Il faut non seulement faire soi-même ce qui convient...", navighez în mini-volumul de aforisme, „Éditions André Silvaire", cumpărat la plecare într-o librărie de lîngă piaţa Sindagma, cărticică de rugăciuni s-o citeşti ascunsă între palme, neafectată de vînturile de sud care „îngreuiază auzul, tulbură vederea, dau greutate în cap, în corp şi membre", ameninţă cu „febre cuarte, febre neregulate, splenopatie" şi-mi răstoarnă paharul cu rom, în ciuda centrului său de greutate stabilit de Arhimede. Să cer un altul, „Frigul e duşmanul oaselor, al dinţilor, al nervilor, al creierului şi al măduvei spinării", „căldura li-i favorabilă". De sorbit încet, „car tout ce qui est excesif est contraire à la nature; mais, ce qui se fait peu à peu n'offre aucun danger, et surtout quand on change une chose en une autre"[68]. Efectul se lasă aşteptat, dar dacă „Dintre două dureri apărute în acelaşi timp, dar nu în acelaşi loc, cea mai puternică înăbuşă pe cealaltă", strănutul care mă vizitează o fi spre a mă feri de un sughiţ (VI, 13). „Strănutul vine din cap", iar insula Cos din stînga, cu crengile şi foile de papirus ale platanului lui Hipocrat. Hipocrat nu Patronul, ci Părintele.

Ajuns la obsesia ta, între golf, antica agora şi mare, după ce ai bătut pe jos o distanţă apreciabilă în lungul fortăreţei Cavalerilor Sfîntului Ioan, în „preajma paroxismului toate sînt intense". Copleşeşte nu tulpina, groasă de 13 metri, cît prodigiozitatea ramurilor, pe care n-ai cînd să le cuprinzi deplin. „Învăţarea medicinei — în ce alt context dacă nu acum să enunţi din *Legea*? — este asemănătoare creşterii plantelor; predispoziţia noastră

---

[68] *Maximes et pensées*, Paris, 1964, traducător Ch. Darenberg. Citatele româneşti în traducerea lui Constantin Barat (*Aforismele lui Hipocrat*, Editura medicală, Bucureşti, 1974).

este ca terenul, preceptele dascălilor sînt ca semințele, învățarea din copilărie e ca sămînța care cade pe ogor în anotimpul potrivit, locul unde se face instruirea este ca aerul înconjurător, care generează hrana celor ce cresc, dragostea pentru efort este forța activă, iar timpul le fortifică pe toate spre o creștere completă". Se divid și coboară spre pămînt, fac coturi bruște și o iau spre cer, se interferează și se dilată iar, cu bucle și linii suple, cu brațe ciunge, în toate direcțiile, scapă dintr-o colnare în zenit răspunzînd trăsnetului din legendă c-un invers plurizigzagat tir de fulgere negre, dar și metaforizează, întărite de zeci de pripoane, de cercuri, parcă diversificările și experiența, poate a celei mai vechi discipline. Căci dacă începuturile trebuiesc căutate în punctul cînd omul bolnav s-a departajat de cel sănătos prin simplă reducerea nutriției zilnice, sau și mai înainte, cînd omul s-a departajat de animal prin fierberea „alimentelor care cresc din pămînt" și prin „coacerea" cărnii, oratorul evoluționist, pledant al dietei și umoralismului, ne-a și plasat în întrebare asupra rațiunilor și ansamblului lucrurilor.

Două jumătăți de zi și o noapte mă voi afla în zumzetul de albine al acestui stup deschis, unde alveolele au luat forme de uriaș protozoar și fizionomiile diverse se contopesc în una singură, pe care o împrumut fie din Ostia, fie din Atena, fie din muzeul insulei, indiferent dacă aștept somnul în hotelul Milva sau mărșăluiesc spre Asklepion, dacă stîrnesc cocoșii zorilor sau urc în aer să mă cutremur cu Ioan din Patmos.

Absorbit de legendă și absorbitor în Alexandria de glorii și nume, de predecesori, succesori, adversari și elevi, Hipocrat din Cos e în Cos sub platan, „unu și numai unu" (și platanul, mai tînăr, e totuși din secolele V—IV î.e.n.) și are înfățișarea din statuia elenistică: umărul și partea dreaptă a pieptului dezgolite, capul, cu o barbă înmugurind și părul pieptănat înapoi, aplecat spre stînga, unde mîna îndoită din cot, într-un impact de pliuri, îi rezolvă sculptorului un atît de fericit echilibru cu genunchiul relaxat înainte al piciorului drept, expresia feței concentrată și blîndă, fruntea energică, ochiul larg deschis asupra lumii, atitudinea cu ceva și de înțelept și de martir. Prin „el" bolile ca și moartea, principale instrumente îm-

potriva omului ale zeilor, sînt sustrase arbitrarului, și dacă în *Jurămînt* te legi, spre respectarea datinei, „pe Apollo, pe Esculap și pe Higieia", restul e „artă", factori de mediu, regim, „observație", „raționament", cercetarea „muzelor", „deoarece nimic nu se produce fără o cauză naturală". Mă încurajează să-i cantonez aici, în convenție, periodeut întors pe mări, numărul mare de „intrări" confesive, propovăduitoare, de efect, presupunînd și prezența auditoriului, mulțimea. „Eu susțin că dacă omul ar fi fost un lucru unic, el nu ar fi suferit niciodată, deoarece ca unic existent nici nu ar fi avut de ce să sufere"; „Eu susțin chiar că altădată nici regimul și nici hrana celor sănătoși, de care ne folosim noi asătzi, nu ar fi fost descoperite dacă omului i-ar fi fost suficiente mîncarea și băutura boului, a calului sau a tuturor celorlalte ființe"; „cel ce nu știe ce este omul, nu e capabil să știe nici ce este medicina"; „cel mai bun medic este cel ce practică prognosticul"; „După mine se cuvine să folosim rațiunea în toate domeniile artei medicale"; „Cred că multe indicații asupra modului cum trebuie tratată fiecare boală sînt altfel decît le-au prezentat cnidienii"; „În toate casele în care voi merge, voi intra pentru folosul bolnavilor, străin de orice nedreptate voluntară și vătămătoare și de alte fapte nedemne față de bărbați sau femei, de oameni liberi sau sclavi" ...

Scrise de prin secolul V pînă în secolul III, achiziționate de regii Alexandriei (o Cleopatră își păstrează în Cos tezaurele, un Ptolemeu în Cos vede lumina zilei), recumpărate, spre a ne fi transmise prin arabi, la Bagdad, prin secolele IX—X, cu echivalentul în aur al greutății, mai mult eliminate din literatura generală antică, pentru a constitui temelia, pe drept de invidiat, a templului unei singure tagme, cărțile din *Corpus hipocraticum* (14 din 60, în românește pentru publicul larg prin culegerea *Multum in parvo,* Editura enciclopedică, 1974) impun cu tării de aloe și opiu, sub frunze și lîngă fîntînă, prelungirea acestui act de falsă, tonifiantă inițiere. Nădăjduindu-se că „ar fi totuși drept să învingă cel care cunoaște realitatea", e combătut cineva care cercetează „arta medicală, sprijinindu-se pe ipoteză", pe „ipoteza goală". Cu o acribie demnă de filosofii „fiziologi", cu-

noaşterea naturii este revendicată, orgolios, exclusiv. Dacă „numai prin medicină" („de multă vreme deasupra celorlalte arte": „şi-a aflat un principiu şi o metodă făcînd în decursul timpului multe descoperiri preţioase") „se poate cunoaşte într-adevăr natura, trebuie slujită exemplar", pentru că „va descoperi şi ceea ce a rămas [nedescoperit], atunci cînd un om capabil şi cunoscător al descoperirilor făcute va continua cercetările, pornind de la ele". Corpul omenesc e raportat la cosmos, cosmosul reductibil la apă, aer, foc, pămînt, corpul funcţionînd prin echilibrul sîngelui, flegmei, bilei galbene şi bilei negre, dependent de băutură şi de hrană, de climă şi de curăţenie, de exerciţii atletice şi de social, în vîrtejul infinităţii de factori materiali care decid ca „amestecul reciproc al elementelor, al cantităţilor şi însuşirilor" să aibă loc „cu măsură", ori, dimpotrivă, *crazei* să-i ia locul *discrazia*, „cînd una din umori este mai puţină ori mai multă, sau cînd se izolează [...] fără să se amestece cu toate celelalte".

Nota polemică se ascute, însă: ironia faţă de cei care în „felul lor nou" preferă terapiei individuale pe baza *foii de observaţie clinică* şi adevărului „nu există boli ci bolnavi", aplicarea mecanică a antidotului: *uscat* împotriva răului provenit prin *umed*, „prin frig împotriva căldurii, prin căldură împotriva frigului"; persiflarea, cu un frison prin magistraţi, la adresa purificatorilor, care „spre a nu fi descoperiţi că nu ştiu nimic", „iau paravan divinitatea". O adevărată replică din Aristofan: „Ci numai purifică, ascunzînd în pămînt cele ce trebuie purificate, ascunzîndu-le în mare sau transportîndu-le departe în munţi, unde nu le calcă şi nu le atinge nimeni. S-ar cuveni să facă dimpotrivă, să le ducă în templu şi să le ofere zeului, dacă acesta este într-adevăr vinovat". Dar, „deoarece nu există zei" ... şi totuşi pasajul despre simptomele epilepsiei, cum să-l abandonezi psihiatrilor sau didacticilor? „Dacă bolnavul imită capra sau dacă rage şi îşi contractă partea dreaptă, ei afirmă că pricina e mama zeilor; dacă vorbeşte mai ascuţit şi mai apăsat, îl aseamănă cu un cal, spunînd că pricina este zeul Poseidon. Cînd scapă materii, fapt frecvent la cei stăpîniţi de această boală, atunci le aplică supranumele de Enodia. Dacă ma-

teriile sînt mai dese și mai subțiri, ca la pasăre, vinovat e Apolo Domios. Dacă îi iese spumă din gură și agită picioarele, pricina este Ares. Despre cei cuprinși noaptea de spaimă, frică și halucinații, ca și despre cei care sar din pat și fug afară, ei spun că sînt urmăriți de Hecate și de vedeniile celor răposați."

Și mai mult se impune expropierea părții a doua din *Despre aer, ape și locuri,* tezaur, în secolul de aur, mai de preț decît „semnul secreției". Informații, în întrecere cu Herodot, de la Nil și din ținutul Phasis și de la poporul sciților „sauromați". Mai degrabă viziuni decît realități, în imagini pregnante, existențele lichide și iasma nomadismului. „O ceață deasă acoperă ținutul" „mlăștinos, călduros", „împădurit", „fructele cresc toate pipernicite". „Sînt singur și mă duce-un gînd", „Și n-am tras podul de la mal"[69] — „Oamenii trăiesc în bălți, locuințele lor de lemn și trestie sînt construite pe apă; ei nu au nevoie să meargă la oraș și la tîrg, ci vîslesc în sus și în jos în luntrile lor făcute dintr-un singur trunchi de copac, pe canalele lor numeroase", „înalți de statură și burduhoși", „cu o culoare ca de icter", cu glasul gros. „Ploile cad din abundență". În schimb „ceea ce se numește pustiul scit este o cîmpie cu multe pășuni, înaltă", așezată „sub Carul Mare și Carul Mic, la sud de munții Rifeici de unde suflă vîntul de miazănoapte. Soarele se apropie numai spre sfîrșit, cînd ajunge în anotimpul verii, dar și atunci încălzește puțină vreme și fără putere". „Foaie verde firul peliniței"[70] — „Unele căruțe sînt foarte mici și cu patru roate, altele au șase roate; toate sînt învelite cu stuf. Unele sînt construite ca un fel de locuințe cu o odaie, altele cu trei odăi; înăuntru nu pătrund apa, zăpada și vînturile. Căruțele sînt trase de două sau trei perechi de boi fără coarne". „În căruțe trăiesc femeile, iar bărbații conduc căruțele călare". Înainte de a deveni „molatice" și „puhave", „atît timp cît sînt fecioare" femeile călăresc și ele, „trag cu arcul, aruncă lancea de pe cai și luptă în războaie", necăsătorindu-se „pînă ce nu au omorît trei dușmani". Cu picioarele atîrnate, cu-

---

[69] Bacovia, *Lacustră.*
[70] Voiculescu, *Pe decindea Dunării.*

prinși de amorțeală, gheboșați, bărbații se resimt, ca bărbați, de călătoria continuă, de oboseală și de frig; din cauză că purtînd întotdeauna pantaloni „nu-și pot atinge părțile sexuale cu mîna", „dorința puternică de dragoste" e în eclipsă. „Cînd se apropie de femei și nu se dovedesc cum trebuie — trece rumoarea printre măslini și oleandri — ei nu se sinchisesc la început și își văd de treburile lor; cînd încearcă însă a doua, a treia oară și apoi de mai multe ori și nu se petrece nici o schimbare, socotesc atunci că au greșit față de un zeu, pe care îl învinuiesc; după aceea, îmbracă haine femeiești, își recunosc neputința și ajungînd la fel cu femeile muncesc în rînd cu ele." Reflecții de patolog și de învingător olimpic la înot, de om de palestră.

Dar și de filozof social, în cîmpul proaspăt al antropologiei. „Oriunde oamenii nu sînt stăpîni pe sine și nu sînt liberi, ci se găsesc sub despoți, ei nu mai caută să se instruiască în vederea luptelor, ci doar să pară că nu sînt buni de luptă". „Acolo unde prefacerile nu sînt intense, nici trupul, nici spiritul nu se încordează"; pe cînd „omul care rămîne mereu netransformat tînjește", „în cel supus prefacerilor pot sălășlui truda corporală și cea intelectuală". „Europenii — o urare pentru viitor dacă nu un eufemism pentru atenieni, pentru grecii guvernîndu-se democratic —, fiind independenți și întîmpinînd primejdiile după placul lor, nu după al altora, dovedesc în mod nesilit mult zel și aleargă acolo unde este primejdia; căci ei sînt cei care se bucură de binefacerile victoriei". Dovadă că „obiceiurile contribuie în mare măsură la modelarea felului de comportare", cum și mediul. „Vei găsi de regulă că înfățișarea și dispoziția se potrivesc cu felul ținutului. Oriunde pămîntul este reavăn și jilav, iar apele sînt chiar la suprafață, astfel că vara sînt calde și iarna reci, și oriunde anotimpurile se prezintă normal, acolo și oamenii au părțile moi dezvoltate, sînt grăsuți" și „în general delăsători"; „oriunde însă ținutul e arid, deschis, aspru, stăpînit iarna de ger și vara de arșiță, acolo și oamenii sînt uscățivi, pirpirii, osoși și păroși. În asemenea constituție își găsesc loc agilitatea la muncă și atenția". Mai mult: „sînt constituții care seamănă cu o regiune de munte, împădurită și jilavă; sînt

alţii a căror constituţie este asemenea unui ţinut uscat şi secetos; alţii sînt asemenea păşunilor şi bălţilor; alţii, la fel cu cîmpiile şi ţinuturile golaşe şi uscate".

Deşi „această lucrare este folositoare" şi „celor care mai au de învăţat; celor care cu întîrziere s-au apucat să studieze arta medicinei; celor care încă se mai află pe băncile şcolii; celor care sînt nevoiţi să călătorească străbătînd pămîntul de la oraş la oraş"[71], să mă smulg cumva din strînsoarea străină! „Arterele care se îndreaptă din tot corpul spre creier sînt multiple şi subţiri; două sînt însă mai groase, una care vine de la ficat şi alta de la splină", „Majoritatea bolilor pot fi tratate în acelaşi mod în care apar, deoarece un lucru poate fi pentru cineva remediu, iar alteori vătămător", „boala se dezvoltă şi creşte prin ceea ce i se potriveşte, dar piere şi se stinge prin ceea ce îi este potrivnic" . . . , barierele de specialitate strictă mă ajută. N-am nici de demonstrat că „Hipocratismul nu a survenit ca un accident în istoria civilizaţiei greceşti", meritul esenţial fiindu-i acela de a fi săvîrşit o reformă capitală, mijlocind trecerea de la empirism la practica îndrumată de raţiune, ori că prin cîteva linii de bază e contemporan cu Alcmeon din Crotona, ba chiar cu faimosul *papirus Edwin Smith* unde, prin secolul XVII î.e.n., sînt expuse, sistematic, 48 de cazuri clinice, cu preocupări de prognostic şi cu sumare recomandaţii terapeutice, cum un neliniştit de treptele istorice ale cunoaşterii poate găsi în cuprinzătoarea sinteză *Hipocratismul de-a lungul secolelor* de G. Brătescu (Editura ştiinţifică, 1968), nici de redistribuit pe autori, pe componenţi ai şcolii şi pe epoci, pasaje şi opere întregi, exerciţiu dealtfel, cum s-a remarcat, din cele mai interesante de propus criticii.

Date biografice, întîmplări ipotetice mă vor urmări sau m-ar urmări, ce-i drept, încă. Un nepot al unui Hipocrat (I), fiu al unui Heraclid, din neamul Asclepiazilor, căci meseria se transmite, în familie, auditor de prelegeri ţinute de un elev al lui Pitagora, un talent excepţional îşi poate pretinde mai mult decît îi oferă oraşul său. În

---

[71] Ştefan din Atena, un comentator; citatul din volumul *Figuri ilustre ale antichităţii*, Editura tineretului, 1966.

vîrstă de 17 ani, să caute învățătura în alte cetăți sau la alte civilizații. Devenit celebru, să fie chemat la Atena, și să combată ciuma cu foc și cu flori, chiar dacă Tucidide tace. Să răspundă apelului unui rege al Macedoniei, și din Pella să se abată la Abdera, spre a-l cunoaște sau a-l îngriji pe Democrit. Să debarce pe insula Tasos, să ia un vas milesian pentru Istria, pentru Chersones, pentru Trapezunt. Să se fixeze între Volvo și Larisa vetre de „oblojeli elenice", anteic, să se înconjoare de învățăcei și să simtă nevoia de a se confrunta cu docți de acasă. Polib, Dioxip, Apolonios, Thesalios, Dracon, Soranus — o umbră se prelinge, se distinge printre despărțirile povestite pe lecite, pe stele, din Keramikos, și se interpune între viață și moarte, între fatalitate și șansă. Tînăra Hegeso, care-și privește pentru ultima oară bijuteriile din caseta adusă de sclavă (anul 400), într-o perfecțiune și quietudine de aforism, învie prin această nălucă, s-a reîntronat mișcarea, „qui deplace les lignes".

Alături de tragedii, de paginile istoricilor, cărțile din Cos ridică și ele capacul de cutie a Pandorei de pe borta în care perfecțiunea corpurilor atletice, frizele templelor, simetrice, estetismul, silogismul, alexandrinismul au tasat suferința, mizeria umană, singurătatea în fața nopții. Moartea are de acum un „facies", cînd n-ai preîntîmpinat-o, dacă n-ai reușit să-i surprinzi din timp sănătății accidentele, ezitările: „nasul va fi ascuțit, ochii înfundați, tîmplele scobite, urechile reci și contractate, cu lobulii îndepărtați, pielea frunții uscată și aspră, iar culoarea întregii fețe galbenă, sau negricioasă sau vînătă, sau plumburie". M-a urmărit această frază, ca o gînganie: „cunosc următoarele: mîinile sînt duse înaintea feței și caută în gol, de parcă ar căuta niște fire, smulg fibre din veșminte și desprind paie de pe perete". E de stabilit grabnic dacă ochii muribundului „fug de lumină sau dacă lăcrimează involuntar sau deviază", dacă sînt „mereu mobili, bulbucați sau mult înfundați", dacă „pupilele sînt uscate sau fără strălucire", și de dat lupta ta, chibzuind „asupra celor prezente, celor trecute și celor ce vor fi", transferînd totodată, fără excepție, cazurile, posterității.

Astfel eroii acestui spectacol, contorsionați, transpirați, căzuți înainte și alunecînd spre picioarele patului, „cu pi-

cioarele dezgolite şi nu prea calde", cu „buzele sau nasul curbe, vinete sau galbene", devoraţi de febre, de delir, de crampe, de cefalii, de erupţii, de scrîşnet, de sîngerări, vin pînă la noi învingînd sau pierzînd, după 3, 18, 40, 80 de zile de suferinţă, cauzîndu-li-se din senin, de la o naştere, de la exces de „băutură şi exerciţii gimnastice", de la „dureri în regiunea cardiei" („inima are forma unei piramide"), „în flancul drept", „în degetul cel mare al piciorului", „în regiunea hipocondrelor", în gît şi şale, urmate de surzenie. „Filiscos, care locuia lîngă zidul cetăţii", „femeia lui Filinos din Tasos", „Cleonactide, care locuia mai sus de templul lui Hercule", „un cetăţean din Clazomene", „Erasinos, care locuia lîngă şanţul Boarului", „fata lui Dromeade".

Căderile de cortină: „Paroxismele au apărut în zilele pereche", „A murit repede", „boala a luat sfîrşit", „spre sfîrşitul letal, a fost cuprins de convulsii frecvente", „conştiinţa i-a revenit. Nu s-au mai ivit recidive. După criză, de cîteva ori a avut epistaxis", fără un murmur de reprobare, fără o sticlire de lacrimă, pun capăt viselor unei nopţi scurte, basta! „Arta medicală în totalitatea ei va fi permanent obiectul descoperirilor, dacă cercetările vor continua", travestiţi stîngaci, stropind prea violent cu apa lor lustrală, zorii au trezit, sînt orele 5,30, la Viaţă, tot pămîntul!

Apa lor lustrală: un cer albastru şi galben trecînd în roşu deasupra mării, un nor alungit, compact, ciopîrţit de vînt, leit o insulă din Egeea văzută din avion, un minaret, palmieri ce se clatină peste acoperişuri plate, şi un imens luceafăr de ziuă exploziv, dur, triunghiular.

Decizia pe care o iau e hipocratică. Dacă la orele 12 trebuie să prind autobuzul pentru aeroport iar de Asclepion mă despart 3,5 kilometri, dispun lejer de două ore dus şi două întors la pas.

Al naturii, deci. „V-ar prinde bine 6 kilometri pe zi", îmi amintesc prescripţia medicului de acasă. Război nevrozei.

Cîmpul de ruine al aşezării antice, un templu al lui Dionysos, un Gimnaziu, un Odeon care-şi păstrează 7 gradene originale, băi, mai multe „vile" cu mozaicuri şi fresce, între care o „Casă a Europei", fragmente de bolţi,

resturile unei bazilici, aliniamentele de capiteluri, altare, incinte și fundații, printre care ieși în cîmp, amestecă în frigul penetrant epocile constînd din răgazuri de independență, de relații preferențiale cu Atena, Sparta, Rodos, Egipt, Roma, Chios, Bizanț, conferind prosperitate, și din ani ori secole de dependență: perșii, Mausol, statele numite, macedonenii, latinii.

Grădini de portocali, de mandarini și de lămîi, încărcate de fructe galbene, verzi, roșcate, sînt primii convorbitori cu o stare de surescitare vitalistă, de îmbăiere în elemente primordiale. N-am descusut îndestul limbajul astronomic-meteorologic ca să știu dacă mă aflu „cu fața spre răsăritul de vară al soarelui și cel de iarnă", și dacă recomandînd ca mai prielnice orașele „situate spre apusul soarelui", apele „așezate spre răsărit" trebuind „să fie limpezi, să aibă un miros plăcut și să fie moi și agreabile", elogiază de fapt acest itinerar, dar nu mă îndoiesc că ilustrez pentru moment însumi afirmația „Fețele oamenilor au o culoare sănătoasă și sînt rumene". Mă are încă în seamă luna, exact deasupra drumului, tăiată în două, un C, însemnînd descreștere. Bine ecologic, despărțindu-mă de ora șase, în zi de 27 noiembrie, între munți mari la stînga (pînă la 846 metri), mici la dreapta, prin mănoasa cîmpie care-i face pe localnici mai mult agrari, pieton asclepiad. Cu neînsemnate deosebiri, același decor, nu iert nimic. Cîte-o agavă smulsă, chircită ca o caracatiță pe grătar, smochinii cu frunze veștede, în rărire, ca la nuci, chiparoși piramidali și orizontali, măslini culeși și neculeși. Rup și gust o măslină albastră (miezul violet, gura pungă). Smocuri de nori iluminați de pe sus văd răsăritul, cum și ultimele spinări de munți din dreapta, liliachii de aceeași Veste. Un cimitir musulman, un columbar cu porumbei albi, sculați de mult, gînguritori, flăcăiandri cu biciclete sau pe motorete, transportînd coșuri de nuiele pline sau lăzi cu roșii. Casele gherete, dulapuri, foarte înghesuite una în alta, albe. Copii care merg la școală, ca și bătrîni, salută: Kalimera. Cît pot duce două roți subțirele și un ghidon! Cîrciumarul face curat, printr-un geam văd o gospodină care adună patul. Vaci negre, oi, cotcodăciri și cucuriguri. Se culeg citrice.

La ieşirea din sat, sub pod, gîrla secată. Cactuşi iau în primire taluzele. Ciripit scurt şi subţire de păsări: glasuri cunoscute. Protejat de nori, tăinuit, soarele e prin insulă (altă lumină, şi mai cald vîntul). Nu fac mai mult de 10 paşi şi de după un deal, din stînga, zbucneşte întreg, complet liber, Helios! Ora 7,30. Tot pe partea lui, puţin mai în urmă, teritoriul ales, îngrădit, în vederea construirii din fonduri internaţionale a unui institut mondial de medicină. Idee romantică? Pe mare, o insuliţă ca o cupolă. Cred că am ajuns. De la tălpile mele la prime trepte, un tunel din cîte trei rînduri de chiparoşi pe ambele laturi.

Redresate, amenajate grădinăreşte de către italieni în anii recenţi de guvernare în Dodecanez, stabilimentul termal şi sanctuarul produc impresie. Deasupra subsolului cu ape, sub un aer tonic, necălcată azi încă de nici un vizitator, creşte o iarbă grasă ca-n primăvară. La un alt nivel, un izvor sacru sună. Grabnic, a bea. Între parapete solide, verticale, terasele te trec prin patru vămi pînă la templul cel mai de sus din care a rămas un altar ca un potir alb, profilat pe o lizieră de conifere, şi de unde împingi, ca două coarne de melc, priviri spre Halicarnas şi Cnidos. Tabăra adversă. „Dar nu numai din această cauză nu îi aprob, ci mai ales că ei au folosit un număr mic de mijloace terapeutice, cele mai multe reducîndu-se, cu excepţia bolilor acute, la administrarea de purgative şi la prescrierea zerului şi a laptelui“, hotărît lucru te afli chiar în băncile Şcolii! Acasă la ea numai în texte, imperfect şi acolo, îi poţi fi pe urme pe terasa cea mai de jos, „a IV-a“, cu terme din secolul I (e.n.) şi un bazin pentru băi reci; pe a doua mai ales, „a III-a“, bogată odinioară în surse feruginoase şi sulfuroase, dacă nu pe următoarea, „a II-a“, nimic nedovedind că altarul monumental şi templul înălţate lui Asclepios prin secolul III (î.e.n.) nu înlocuiesc un mai vechi, distrus în secolul lui Hipocrat, sanctuar al lui Apolon Kiparisios (chiparoşi ca obeliscuri negre răspund din toate părţile); pe ultima chiar, „a I-a“, din raţiuni la care am făcut referire, oricît scara de marmoră, 35+25 trepte, vorbeşte de fast elenistic şi roman, imperial, de-un „filadelf“ ori de-un Claudiu. Marele peristil doric clădit pe substrucţii tari de tracit îşi avea ca

și cel ionic de pe terasa a II-a, azi două coloane, groapa patrată unde pelerinii în purpură sau în cîrji, abia coborîți de pe coverte, depuneau două drahme, prețul unui bou, sau un obol, prețul unui cocoș, totuși au fost semănate și pe această înălțime conducte și vane. Alte izvoare (condițiile materiale!) resuscită dubiul. La vreo patru kilometri spre est, izvorul cald Kokinero, numit prin tradiție „al lui Hipocrat"; mult mai aproape, doar cu puțin mai la sud, izvorul Burina, acoperit de un tholos, construcția cei mai arhaică din insulă, ducînd cu gîndul la mormintele cu cupolă miceniene, pivot posibil nu numai unui așezămînt medical de tip sacerdotal, ci chiar „vechii medicine".

Cum „împreunîndu-se între ele, ele devin cînd aceasta, cînd aceea și așa mereu pînă în veșnicie", ca să ne luminăm calea tot ionic[72], băile de pe terasa a III-a, de rit roman, nu mult diferind de stațiuni termale de azi, nu se vor fi abătut de la recomandările și rezolvările din secolul IV. Sînt necesare „un adăpost lipsit de fum și apă abundentă", „Drumul spre bazin trebuie să fie scurt, pentru ca bolnavul să intre și să iasă ușor"; „Amestecul de apă caldă și rece să fie dinainte pregătit, apoi să se execute repede aspersiunile", glăsuiesc din pereți despărțitori porțiuni de apeduct și de canale. Asistă, în două încăperi mari, de subsol, șiruri de trunchiuri din discuri de ceramică suprapuse ca, la Bobotează, turtele cu mac. În alte odăi se văd urme de mozaic și porțiuni de tencuială cu linii și chenare pe fond roșu, două cămăruțe sînt tapetate și pavate cu marmoră. Ades în zidărie, prinse cu mortar, blocuri cioplite fin și fragmente de coloane, din construcții anterioare. „Se va îmbăia fie întreg corpul, dacă acest lucru e de folos în alte privințe, fie numai capul". „Cei cărora s-ar părea că baia le ameliorează boala, trebuie să se îmbăieze; cei care nu au nici un avantaj din îmbăiere, nu trebuie să se îmbăieze", deși „celor cărora le place baia nu le va vătăma nici dacă se vor îmbăia de două ori pe zi".

---

[72] Empedocle, din *Antologie filosofică*, Editura Casa Școalelor, 1943.

Lăsînd în urmă bifurcația pentru Asclepion, trei ore mai tîrziu, în autobuz, pe șoseaua sud-vestică, trasată cum ai diseca un păstrăv spre a-i elimina șira spinării, regret graba cu care a trebuit (am *reușit*, prin protecție: zi de luni!) să vizitez muzeul arheologic, să parcurg străzile cu palmieri și iederă, flămînd și însetat, cu atît mai mult cu cît acum știu că „Nici saţietatea, nici foamea, nici orice alt lucru de care ar fi vorba nu sînt bune, dacă depășesc lucrurile normale“[73]. Farmecele Hygieei cu șerpi, Demetrei, Afroditei, Atenei, Artemisei, statuilor de femei romane, încă vigilente prin prezențele masculine care sînt Dionysos, un satir, Pan, au darul de-a consola. Cît e al scriitorului din toată zdroaba, n-am înțeles, dar să reţin că insuliţa ca o cupolă mi se îmbie iar, desigur dintre Pserimos și continent. Cîștigul meu mai cert să-l constituie oare un poem de factură clasică, notat din mers, la întoarcerea în oraș, și cîteva metafore la care m-am gîndit fără să insist, sau uimirea că ori de cîte ori mă voi uita pe hartă nu-i voi găsi indicat numele fîșiei de pămînt înguste și roase la bază, perpendiculară exact deasupra capului meu, desenată ca un semn de exclamare grav, trădînd un sentiment al datoriei menit să scape coloșilor? Ca să mă conving că munții goi ai insulei Calymnos s-au născut din niște valuri, acum încremenite, și că Leros și Patmos licăresc printre pomi și semănături, de care orarul de iarnă al vapoarelor m-a frustrat, zvîcnesc spre aerodrom primul. Praful stîrnit puternic de elicele „Insulei Milos“, un bimotor, din rocile în care a fost săpată pîrtia, te desparte întotdeauna cu cîteva minute mai devreme de patria lui Apelles.

Îmi place s-o privesc pe doamna luxoasă, smeadă, fină. Cercei albi, de fiecare ureche vreo 20 de boabe de lăcrimioare, soarbe cu paiul dintr-o portocaladă. O însoțește (bunicul, tatăl, unchiul?) un bătrîn în șalvari negri, continuați sub genunchi de tureacul cizmelor. Pe cap tichie de lînă neagră, mustăți albe gălbenite, aprinde o țigară, comandă cafea. Perfectă stare a sănătății. Mișcările-i agere

---

[73] Citate de pînă aici, fără trimitere, cu excepția aforismelor, din florilegiul menționat „Multum in parvo“.

i-o iau înainte tînărului de alături, cînd acesta vrea să-şi plătească partea. Dar iată, orele 13, sîntem invitaţi la *aeroplano*.

Să depăşesc *criza*, aş sta cu cineva de vorbă, cît aripile simt vîntul. Palma stîngă îmi amorţeşte uşor. Dă-mi, Doamne, inima stewardesei! E nostim cum la teama că aş cădea încerc o grijă discretă pentru blocnotes. Cînd cineva pronunţă Ikaria, n-am motive să mă declar mai fortificat. Sînt înduioşat gîndind că scriu pentru oameni nu pentru peşti, exterior eului. Cu ochii lipiţi de geam, recompun, reală, răsturnată, forma luată de cristalul neclătinat, adînc, consternat, crăpat, în punctul unde evadatul din Creta plonjează după ce s-a lovit de soare.

MACEDONIA ANTICĂ

Din Veria, oraş atestat prin secolele V—IV (î.e.n.), ca să pătrunzi în inima Macedoniei antice, geometria îţi împrumută un triunghi. Eşti mai întîi în cîmpia „fertilă", verde, străbătută de trei rîuri şi de un fluviu: Vardarul. Latura sud-estică îţi arată livezile de piersici, de meri şi peri, culturile de grîu, de tutun şi de bumbac, de fasole şi de sfeclă de zahăr, grase trifoaie şi varză strînsă în piramide, ca-ntr-un Nord al Dunării; în afară de Nea Alexandria, comună cuprinsă, nici un nume şi nici un semn de piatră nu asociază istoria, deşi prin această deschidere largă, înclinată spre golful Termaic, caii albi aduşi din Rodopi şi Balcan te purtau ca vîntul la Olynthos, spre a-l distruge din temelii, ori spre Pydna, în josul ţărmului şi la Dion, sub Olimp, spre a-i aduce sacrificii lui Zeus, înainte de-a trece „săratul întins".

Pe latura nordică eşti în braţele lui Archelaos (413—399 î.e.n.): la Pella şi apoi la Edessa, cum ai inversa cronologia operei de mutare a reşedinţelor regale. Greci după cei mai mulţi, coada în septemtrion a cometei doriene, cu adaos etnic de iliri şi traci, socotiţi încă în secolul lui Demostene, la Atena, barbari, supuşii săi sînt totuşi spre sfîrşitul secolului V elenizaţi, după cum cu Alexandru I (498—454) e obţinut pentru urmaşii dinastici ai lui Perdicas I şi Amyntas I dreptul de a participa la competiţiile olimpice.

Pămînt, pămînt, pămînt, regele organizator de infanterii grele îşi trage însă faima de la găzduirea bătrîneţelor lui Euripide. În semn de recunoştinţă, refugiatul scria aici drama cu numele monarhului; din întîmplare pierdută, ca

să nu putem cîntări cît era jertfit, într-un amfiteatru care încă doarme sub glii, adevărului și cît conjuncturii, în epoci mai imperfecte ale ocrotirii artei. Se mulțumea desigur cu puțin cel de al treilea mare tragic, un dram de căldură, de dragoste fără de care înnebunesc poeții, nici „noroc să-i facă traiul trist", nici „bogății să-i sfîrtece inima" (viața i-au luat-o cîinii[1]). Cum spune Doica în *Medeea* — oare așa să fie, el din pricina rîsului lui Aristofan? — „am venit aici la cer și la pămînt", dată sumaritatea ruinelor. Coloane ionice reînălțate, un covor de dale, intacte mozaicuri, „Neliniștea-i în noi"[2], pentru că după cît se știe pînă azi, ne-am afla chiar în centrul orașului descris de Tit Liviu.

Cu un Amyntas III (389—369) și un Perdicas III (365—359), numărătoarea inversă te depune iată la urcarea pe tron a lui Filip II, cînd așezarea dintre mlaștini trebuia să n-aibă nimic inferior în plan edilitar polisurilor helladice asupra cărora își vrea definitivă hegemonia. Printre nori cețoși, soarele umple fruntariile Macedoniei de un foc lipsit de elevație. Înzestratul diplomat și strateg le extinsese cît putu: spre est, în Halkidiki iar în nord-est pînă la țărmurile Chersonesului, în nord-vest ocupînd Peonia, în sud pînă în vecinătatea Atenei. Deși în loc șes, prin ceva indefinibil parcă te afli la cetăți dacice; căldura înăbușită și transpirația te fac prozaic, stînjenit în lumină („Și-a aruncat armele fără să-i fie rușine, cum spune Pytheas, de inscripția săpată pe scut cu litere de aur: *Noroc bun*"[3]).

Tentației solemnității nu i te poți sustrage în acest punct de înmugurire, după lupta de la Cheroneea, la un popor care n-a reușit încă să numere un milion de suflete, a visului nu nou: cucerirea lumii. „Filip, îndată după victorie, nemaistăpînindu-și bucuria, se duse beat la cadavre ca la un banchet și cînta scandînd și bătînd măsura cu piciorul"[4]. În cîteva luni, la Corint, e proclamat șef al confederației panelenice. Isocrate: „Dacă ești cu adevărat vrednicul urmaș al lui Heracles", fă acestea: „Să transfe-

---

[1] În muzeul din Pella, poți vedea unul, de marmoră, s-ar părea anterior (aproximativ 450 î.e.n.).

[2] Citatele, din traducerea lui Alexandru Pop.

[3] Plutarh, *Demosthenes*, traducere M. Jakotă.

[4] Plutarh, trad. cit.

răm războiul în Asia, iar prosperitatea Asiei la noi". Demostene: „Singurul scop, spre realizarea căruia tinde Filip, e jefuirea Eladei". Isocrate: „Toate celelalte neamuri îți vor rămînea recunoscătoare că eliberezi pe eleni pe despotismul asiatic și fericești pe toți oamenii prin cultura elenică". Demostene: „Fără a mai vorbi despre Olint, Meton și cele treizeci și două de orașe ale Traciei distruse de el cu o cruzime nemaiauzită, fără a mai vorbi de nimicirea focidenilor, el a răpit orașelor din Tesalia libertatea și organizarea statelor". Isocrate: „Fie ca acest război, animat de gînduri patriotice" . . .[5].

Săpăturile la Pella n-au fost duse la capăt, ca să ai mai conturată dinaintea ochilor vatra atît de clocotitoarei ambiții, deceniul 348—338 prin care spiritul filtrează și sistematizează sau absoarbe aici tot ce cultura greacă a produs și clădit o mie de ani iar armele se pregătesc să faciliteze restituirea către Orient a datoriilor contractate prin împrumuturi de civilizație. Porțiunea descoperită ca ;i nu multele piese muzeale (un lanț de fier, un călăreț de prin secolul VII și un Hefaistos, ambele de bronz, cîteva amfore pictate) logodesc confuz epoca arhaică, ora de apogeu, veacul Antigonizilor și agonia de sub romani, așa explicîndu-se tentația patologică de a i te substitui Societății Arheologice Grecești și bucuria că un singur paznic, cu nimic de Argus, moțăie pe un capitel undeva în direcția satului Palea Pella. Calci pe desene din piatră cioplită și piatră de rîu, pe lîngă fundațiile unei clădiri ce avusese curți interioare cu portice și era încadrată de trei străzi, înaintezi pe un dalaj care mai aparține secolului IV, al lui Aristotel, spre taluzul colinei unde „lucrările" încetează brusc. Pămîntul, acoperit sus de iarbă și pufos ca o pîine ruptă în două, continuă nepăsător, doldora de cioburi de galbenă ceramică, de bucăți de fier și piatră. Sub curbura-i largă, un deal de toată frumusețea, așteaptă, se presupune, însuși Palatul unde Olimpiada, spre perpetuarea dinastiei, singură în odaie pe întuneric cu Netinav, simți asupră-și pogorîre „cu capul de leu și cu picioarele de vultur, și cu

---

[5] Citatele, din Isocrate și Demostene.

coada de aspidă și cu doauo aripi“ și auzi: „va veni vremea să naști coconul“[6].

Cu un ciob ca o custură încep să scormonesc acest mal, hotar de alt tărîm. Postură hilară, speranță sfîntă de colecționar tîlhar, sol neauzit la porțile curții de Machedonia, răzbat cam un lat de palmă. Un sunet! O comoară? Doamne, orice: dacă n-a fost să fie bronz, sau inel cu camee, sau figurină cu centauri, atunci un fragment ceramic pictat... un profil abia scris, o roată de car, un braț repezind spada! Degajez cu grijă, desprind așchiile și pămîntul din jurul lui, și nimic în afara faptei clarului universal. Un nesmălțuit gît de ulcior, interiorul și el lut, cum ai deschide un mormînt prădat. În afara bășicilor din podul palmei, nici o procopsire. „Arheologia fiind astfel definită, ca studiul civilizațiilor în parte sau complet ascunse în pămînt, se înțelege că nu te poți improviza arheolog și că nu este de ajuns să scormonești conștiincios solul cu un spaclu.“[7]

Încheiat conflictul cu Etica (într-adevăr, te îngrozești: la întrebarea: „Cum se deosebesc cei educați de cei needucați“, răspunsul fusese „ca viii de morți“), mă pot dedica pizmuirii norocului altora: contemplării cîtorva opere plastice dezhumate și expuse în aer liber. Acțiune de medicație, de atenuare a exaltării și delirului, de descărcare a prea-plinului afectiv. Katharsis. Prin Lessing, „transformare a pasiunilor în înclinări virtuoase“. Efect, după Croce, propriu tuturor artelor, nu doar muzicii și tragediei. Încercuit cu sîrmă, orizontal, așa cum a fost destinat cu funcție de paviment, un mozaic policrom de o rară expresivitate reprezintă sacrificarea unei căprioare — sau grifon atacînd un cerb? — între borduri cu motive florale și liniare. Cum te-ai uita într-un lac înconjurat de nuferi în care se reflectă o scenă de pe deal sau țes forme norii. Aceasta nu înseamnă că pentru cele două tablouri din muzeu, expuse vertical, între chenare de gips sau de lemn,

---

[6] *Istoriia a Alexandrului Celui Mare...*, ediția românească din 1794, în *Cărțile Populare în literatura românească*, vol. I, E.P.L., 1963.

[7] Guy Rachet, *Universul arheologiei*, Editura Meridiane, București, 1977.

„Dionysos pe spinarea panterei“ şi „Lupta cu leul“, cuvintele şovăie în a căuta „melodii entuziaste“ ori au motive, cumva, să evite *ditirambul*. Dacă cel de al doilea, cu taina pe care i-o dau deteriorările, desprinde de prin depărtări elenistice un prototip de impetuos arhanghel înaripat şi gestul dreptei cu lance a sfîntului Gheorghe, în schimb scena cu zeul vinului, zeul locului, ferită de vitregii, în căutare de o dinamică hieratică, adună-n ea şi metamorfozează oare nu relatarea din romanul anonim, despre prima încălecare „pre Ducipal“, „pre cal rău şi neînvăţat“?

Umbra filosofului din Stagira, fiul medicului, ţine-n alertă. Simpla enunţare, care-l face abstract în acest cadru: „În al doilea an al celei de-a o sută noua Olimpiade, pe cînd era arhonţe Pythodotos, s-a dus la curtea lui Filip, Alexandru fiind atunci de cincisprezece ani“, o compensează Diogenes Laertios prin portretul atît de tipic pentru un cărturar, de surprinzător totodată dar şi de plauzibil pentru filosoful care avea să pună senzaţiile la baza cunoaşterii: „Avea pulpele slabe, după cum se spune, ochii mici şi avea deosebită grijă de îmbrăcăminte, inele şi felul de a-şi tăia părul“. „Demn de oraş“ şi „mai presus de oraş“ totodată, Demostene şi Demades într-un singur corp, mai cu seamă „demn de o patrie mare“ cum credea el că este interesant să poţi constata despre un om — va fi scris sub astfel de ceruri plumburii, în răgazurile de profesor particular, în castelul regal de la Mieza şi în oraşul natal din peninsulă, parte din cărţile acroamatice. Cele două miracole de trinitate şi continuitate ale Greciei clasice, linia Eschil-Sofocle-Euripide şi linia Socrate-Platon-Aristotel îşi interferează fiecare, semnificativ, capătul de ieşire cu această platformă azi adormită, fără farmec peisagistic şi fără măreţie, unde ospeţele erau zgomotoase, eroul cel mai admirat rămînea Ahile iar inovaţia principală, aportul adus experienţei, fusese falanga.

„Şi, între ştiinţe, cea care este aleasă pentru ea însăşi, cu singurul scop de a cunoaşte, este mai filosofică decît aceea care este aleasă în vederea rezultatelor ei“. „A cunoaşte şi a şti pentru a cunoaşte şi a şti“.

În afara arenelor de antrenament militar, de lupta cu lancea și sulița, în afara concursurilor de călărie și de vînătoare, virtuțile muzicii și tragediei, exersările și orgoliul minții.

„Astfel nu îndemînarea practică face pe șef mai înțelept, dar faptul că el posedă teoria și cunoaște cauzele". „Nu trebuie într-adevăr ca filosoful să primească legi; el trebuie să le dea".

Un orgoliu născut din observație și cumpătare, din „calea de mijloc", după enorma salahorie a savantului care — *de omni ne scibili* — are a investiga toate domeniile științei: natură, istorie, artă.

„Este deci evident că nu avem în vedere în filosofie nici un interes străin. Dar tot așa după cum numim om liber pe acela care își este singur scop și nu este scop pentru altul, astfel această știință este singura dintre științe care este liberă, căci singură ea are un scop propriu. De aceea, cu drept cuvînt, a cunoaște filosofia poate fi apreciat ca ceva supraomenesc".

Suflet al Ifigeniei deasupra rugului, îndemn de salvare a geniului gintei cu armele spiritului. După aventura asiatică și elenistică, profesorul grec de filosofie, sute și sute de ani, își va cîștiga pîinea repetînd la urechi barbare:

„Nu trebuie dat ascultare acelei păreri care ne arată că efortul nostru ca oameni trebuie mărginit la ce este omenesc și, ca muritori, la ce este muritor. Dar trebuie să ne străduim, atîta cît putem, să fim nemuritori și să facem totul în scopul de a trăi după ce este mai bun în noi" . . .[8].

*
* *

Pe aceeași a doua latură a triunghiului pe care ziua-l insinuiază mărinimos, un alt popas, după numai cîteva sute de metri, în periferia urbei unde se încheiase „pacea

[8] Citatele, din Aristotel.

lui Filocrate", îţi prilejuieşte o fîntînă. Dreptunghiulară, adîncă, limpede, stingi cu ea imaginea vetrei din bolovani negri, dispuşi circular, lăsată undeva în stînga drumului, lîngă care, chip al uitării, arde printre ruinele sectorului sudic o floare roşie de mac.

Fir, poate, întrerupt, spre episoade romantice ale unei adolescenţe tumultuoase, simplu ochean pe care tradiţia l-a născocit ca să poţi privi în zenitul reflectat al istoriei locului, *Baia lui Alexandru* e atestată oricum încă înaintea cuceririi romane, havuzul de piatră beneficiind ulterior de numeroase întăriri şi rezidiri. Dincolo de betelele ei argintoase, pe o mică ridicătură, umbră şi ademenire, o pădurice de pini. Se oficia aici, se medita? De ce i s-ar contesta complicitatea pe care o slăveşte numele? Oglinda de apă, alb şi verde în clătinare, peste care te apleci ca atîtea generaţii de iluştri şi anonimi morţi din trecut şi din viitor, primeşte şi sanctifică. Trişerii, fantezii ale soarelui. Cutii de conserve şi bănuţi printre pietre, strat recent, adaogă realism. Să aruncăm prin urmare şi noi, băieţi! o frunză rotundă, găurită, de 10 leptă şi să cronometrăm. Trebuiesc două minute pînă ce, mereu culcată, coborînd în dansat zigzag, amprentele degetelor ni le alină pe suprafaţa unei pietre şi devin stea tăcută acolo în adînc, întuneric care o clipă se limpezeşte.

„Măi unchiule, dumneata,
De stătuşi,
De mă-ntrebaşi,
Adevărul spune-ţi-aş:
Că eu frate m-am plimbat
În oit
În dijmărit,
De la Munţii Pindului,
La Munţii Cadiului".

Adicătelea. Am umblat dinspre Castoria? Dinspre Ianina? Prin eonul X? XIV? Şi — aievea, în luciu, numai prin descifrarea sorţii — a fost cînd:

„Şi eu, nene, mi-am văzut
Pe fata cadiului,
Nepoata-mpăratului"?

Comparația, unde, în alt meleag? de ce nu unde o datină milenară a întreținut jocul, obiceiul aruncării unei monede (atît de subțirile, de ușoarele monede bizantine din colecțiile numismaților), în balada cu subiect, după Iorga, sud-dunărean? Emoția încremenește, ascultînd, ca în întîia asociere, a guzlarului ori păstorului:

„Și din ceas car' mi-am văzut-o
La inimă mi-a căzut,
Ca un nastur de argint
Cînd cade la apă-afund,
Se lipește de nisip" . . . (subl. n.)

Pe fața rămasă spre cer a monetei dăruite de mine fîntînii scrie de două ori, pitagorician, cifra 10; în cuvîntul *leptà* arcuit dedesubt, numai literele *l* și *p* nu sînt latine; iar în partea de sus se văd doi ciorchini de struguri — va fi ușor de recunoscut . . .

Cu Edessa, cîmpia a luat sfîrșit în fața celebrelor căderi de apă. Neveste și gazetari au a zîmbi aparatului de filmat, fericiți și gînguritori ca scăpați din colivii, între cortinele lichide. Vuirile cad bogat la est de antica Aigai (Ege) și pun un văl pe fapta Olimpiei, dacă e adevărat că, repudiată de rege, reprimită în patul conjugal grație și intervenției prințului moștenitor, fusese implicată în complot. O preferată mai tînără și mai frumoasă exista; deci fosta inițiată în misterele insulei Samotrace — conținutul acestora continuă să rămînă mister — de ce s-o depărtăm de culisele intrigii?; regele în ajunul trecerii Helespontului e asasinat pe un fond muzical, cînd își căsătorea una dintre fiice (336); văduva nu suferă urmări, Alexandru, la numai 20 de ani, îmbracă grăbit hlamida, și grija lui e să coboare în Peloponez și să obțină într-o adunare reconfirmarea mandatului de război, acordat Macedoniei; în Atena, senatul votează o coroană pentru Pausanias, mîna crimei, iar Demostene, deși în doliu, se arată în public „cu haină strălucită" — dar autorii tragici au epuizat asemenea subiecte cu Atrizii și cu tebanii, și-au trăit traiul, și literatura beletristică nu adaugă nimic mare acolo unde istoria s-a împăcat cu marile hiaturi. Filip a fost înmormîntat probabil la fața locului, rezervînd regatului mace-

donean încă numai doi ani, singură perioada în care Alexandru etalează pe continent excepţionalele sale calităţi militare, dacă excludem reprezentanţa prin Antipater şi dacă e avut în vedere oracolul conform căruia lumina statului acesta nu îndestul aşezat e sortită să apună cînd unul din regi îşi va găsi somnul altundeva decît în capitala străbunilor, Aigai.

Dacă Alexandru credea sincer că se trage din Zeus, Filip, ca Iosif din Nazaret pentru Hristos, trebuia să ocupe un loc mai restrîns în imperiul sentimentelor filiale. Legătura incestuoasă cu o fiinţă supralumească, reflectată fabulos în romanul popular, mama şi-o explica, prinţesa Mirtale, nepoata lui Aribas, regele Epirului, prin visul avut în noaptea prenupţială cînd a trebuit să stea închisă în odaia miresei: se pornise furtună şi un trăsnet i-a lovit trupul. Cum trăsnetele le trimite stăpînul Olimpului, deducţia justă e numai una. Vînătorul de enigme care e Ivar Lissner asociază obsesiei mistice a mamei, meleagurile copilăriei epirote, vecinătatea localităţii Pasaron cu templul de la Dodona. Relaţia şi acolo stejar-fulger. Explicaţia despre oaza Siwa, pe care cuceritorul macedonean al Egiptului o vizitează.

Despovărată ca şi prima, cea de-a treia latură se încheie seara, cînd nici nu ştii, la Veria. Printre dealurile pline de drahme sub formă de struguri şi de cireşe, printre grîne tălăzuitoare. Înainte de Nausa, grea de copaci şi renumită prin vinurile roşii, laşi drumul 400 de metri pentru că în mijlocul unei livezi de piersici, la stînga, spune un om al locului, ghid neautentificat, dorm solemn doi ghinărari ai Megalului. Nu putem intra, mormintele sînt împlătoşate în sticlă aburită. Poţi distinge doar, la intrare, arcade de piatră, sprijinite la margini de coloane. Ghidul *scris*, însă, vorbeşte de un singur mormînt: „un frumos hipogeu macedonean de epocă romană". „Picturile faţadei sînt bine conservate", a se observa „un războinic purtînd lance şi spadă (probabil defunctul), Hermes, conducător al sufletelor", apoi „doi sau trei judecători ai Infernului, Eac şi Radamant".

Alte morminte cu cupolă, lîngă Olint, dar mai ales lîngă Veria, se saltă cu un veac, la vremea lui Antigonos

Gonatas. Ţinînd parcă loc de temple, vieţuiesc sub pămînt măreţe, împărăteşti, cum ar fi fost readuşi de prin Alexandrii, după petrecerea lor augustă, fiecare dintre diadohi sau epigoni, în raza mai modestelor gospodării părinteşti. Construite din blocuri de rocă poroasă căptuşite cu stuc pictat, constînd dintr-o cameră funerară mobilată cu tronuri, mese şi paturi de marmoră pe care se disting de asemenea urme de pictură în encaustică, şi dintr-un vestibul, uneori conduc la ele, ca-n Micene, boltite dromos-uri. Intrările sînt prevăzute: cu metope, cum cel de lîngă podul-baraj pe malul rîului Haliakmon, cu lintou, prag şi canaturi grele, la cel din hotarul satului Verghina. Dar aici te afli, sub soare şi sub lună, pentru palatul din Palatitsa sau vechea Valla, parcă bucuros că săpăturile n-au prea lămurit apartenenţa edificiului cu terasă, curte interioară înconjurată dreptunghiular cu de patru ori şaisprezece baze de coloane dorice, şi odăi din care au rămas vagi zdrenţe de covoare de mozaic. Oraşul balcanic, vioi, de azi, una din capitalele provinciilor romane din Macedonia ieri, pare să-şi consume trepidaţia unei lupte pentru existenţă prin comerţ, întru totul nepreocupat de această învecinată sihăstrie la care duce un drum în pantă şi noaptea răsar strigoi care refac palatul spre a-l desfiinţa în zori. Unii dintre aceştia interpretează roluri de domniţe şi de curteni care citesc scrisori din Atena, din Cos şi din Seleucia, alţii sar pe coamă de cai iuţi şi se reped la barbarii din nord pe care-i răpun înainte de cîntatul cocoşilor, cînd revin blestemîndu-i pe Lagizi, alţii strîng de pe arii grîul.

Altfel, o dragoste, Veria. Ploi mărunte, cîntînd toamna pe streaşini de bisericuţe fără turle; veri de arşiţă cînd armînii şi grecii se adună pe terasa de la „Ileauă“ şi se răcoresc privind de la mese în larga vale joasă, irigată, cu drepte albii de beton, a Haliakmonului; blocuri moderne luînd locul cocioabelor şi mahalalei, asociindu-şi, în loc de mici parcuri, amenajări de dezgropate conture de locuinţe antice; platanul unde a fost spînzurat sub turci Episcopul; alergătură-n negoţ de fîn, la *farmă*, unde agregatul insecticid trebuie pus în funcţie; la curăţitoria chi-

mică, unde aburii care-ți dau traiul îi respiri ca ozonul; la căşăriile din cîmp, un fel de stîne mai specializate; în turele de zi şi de noapte cu autocarul căruia-i eşti şofer dar şi coproprietar; la prăvălie, unde surorile coafeze trimit, pînă-ți vine rîndul, să ți se aducă *ena kafè;* la preotul bătrîn, negru ca un drac, ieri nepracticant, profesor de religie, şi de curînd om al altarului, ce-şi mută cu atîta firesc în timpul botezului, de la vocalizările sfinte la apostrofarea vreunuia din cei doi naşi şi de la expresia transfigurată la calambur, sufletul nevrozat şi ateu . . .

* * *

De la Salonic spre Kavalla, un timp, mai precis pînă la Rentina şi Stavros, unde întîlneşti din nou marea, e cum ai trage pe hartă un hotar nordic peninsulei chalkidice. Dacă un zeu înfuriat ca-n epocile cînd piatra aruncată după adversar, căzută în valuri, devenea pe loc insulă, ar trasa această linie, în adîncime, cu un cuțit perforant, meduza aceasta de piatră care clatină între tentaculele ei apele călduțe sau agitate a patru golfuri s-ar desprinde şi s-ar lăsa spre Chalkis şi — printre Ciclade şi Sporade — ar porni poate în căutarea Atlantidei şi-a lumii lui Odiseu. Linia curge şerpuit spre est, reluare modernă a viei Egnatia care, venind dinspre Adriatica, traversînd Edessa, Pella, Amphipolis, Philippi, Alexandrupolis, cotea spre Bizanț, ca de acolo să catapulteze cohortele legiunilor în Asia. Dar ea este echivalată mai ales cu o înaintare în nord, dată fiind deschiderea spre stînga pe care o constituie cîmpia Strimonului şi în general rețeaua de văi ale rîurilor care vin din Rodopi şi Balcani să sfîrşească-n Egeea. Înaintare în Tracia tenebroasă, războinică şi fără grai, spre odrizi şi bessi, spre tribali, taulantieni, agriani, spre „geții care se cred nemuritori", spre sarmați şi sciți. Coloniile greceşti înconjoară Pontul Euxin cu un colier de oraşe, semn că un mod de convieţuire şi cooperare, cît de cît convenabil, lungimi de undă, s-au găsit, totuşi literatura păstrează suficiente frumoase hipertrofieri ale groazei de septentrion, şi te trezeşi urcînd cu ele în

sînge, ca-n *Tristele* lui Ovid, prin sfîrșitul de toamnă. Îi poți evoca și îndrăgi:

„Însă cînd iarna mîhnită și-arată hidoasa ei față,
Iară pămîntul de ger marmoreean e-nălbit,
Cînd troienită-i zăpada de vifore, vezi că pe-aceste
Ginți le-asupresțe din greu Polul bătut de furtuni...
Pletele-adesea le sună-mpietrite în țurțuri de gheață...“[9]

Pentru atenianul deprins cu boarea blîndă a Saronicului, climatul Traciei era mereu prea aspru, ceea ce disociem noi ca primăvară și toamnă, pentru el se asimila cu anotimpurile extreme, de aici afirmația, de pildă, că la Enos anul numără 8 luni reci. Lacurile Coronis și Volvis abia de-și îngăduie cîteva dîre de zboruri de lișițe, și-ai și ajuns să ai în dreapta vederea spre Thassos. Oștile urnite de Alexandru, infanteria grea și infanteria ușoară, cavaleria grea și cavaleria ușoară, șterg și ele, în lungul țărmului, o parte din peisaj. Fără nici o ordine, scapă norilor lor cîteva fulgerări răzlețe din azi spre ieri: turme de oi albe și de capre cu păr cernit, lanuri de bumbac coapte, cu scamă de cules, parcă ninsă de sus, cîte un smochin în exil, arțari și nuci prosperi, un bătrîn cu stupii la păscut, aplecat peste una din cutiile colorate, și spectacolul oracular al mai multor miriști în flăcări de la care spre alte cîmpuri vezi alergînd cîte un copilandru ducînd un șomoiog de paie aprins, cum ar trimite munților semnale. Lunga coloană militară cu care ne întîlnim se suprapune celeilalte, din memorie, din primăvara anului 336, și se lasă anevoie depășită, înzestrată cu tancuri și tunuri drapate toate în verde ca natura, nu va avea de făcut prin strîmtori pod de scuturi deasupra capetelor. Regele tînăr, leat cu băieții tunși chilug care acum ne privesc din camioane, curajos și inteligent, plin de neastîmpăr și de învățătură, sfidător de moarte, satisfăcîndu-și prima mare curiozitate geografică prin trecerea Istrului, îl vreau cît mai grabnic la Granicos și mai departe, spre a mă reda posturii mai confortabile de notagiu. Copil te-

---

[9] Traducere St. Bezdechi.

ribil, şi iertător şi răzbunător, atras totdeauna de ţinta propusă, dar ştiind să se şi replieze, să aştepte ori să renunţe, surprins că la întrebarea: ce-i înfricoşează mai mult?, celţii nu-i răspund că numele lui, ci că se tem doar ca nu cumva să le cadă cerul în cap — sufletul său are în expediţia la tribali ceva din fervoarea rimbaldiană, i s-ar potrivi versurile:

„Rêveur, j'en sentirai la fraîcheur à mes pieds,
Je laisserai le vent baigner ma tête nue!“

în ciuda organizării atît de raţionale a atacurilor, în ciuda faptului că, înaintînd pe malul nordic al Dunării, printr-un grîu înalt cît omul pe care pedestraşii, la sfatul lui, îl culcau cu lăncile lăsate în jos, „puse mîna pe cetate şi pe tot ce nu fusese luat de geţi, însărcinînd pe Meleagru şi pe Filip cu ducerea prăzilor spre patrie, apoi distruse cetatea din temelii“[10]. Îi sînt rezervate toate condiţiile care să-l facă pe el strălucit şi pe autorii antici să mediteze mai aplicat despre destin: să distrugă Teba din temelii, exceptînd doar casa unui poet; să-şi împartă prietenilor înainte de a porni în campania răsăriteană toate moşiile, averea, robii şi vitele, şi la întrebarea: „Ţie ce-ţi mai rămîne?“ să răspundă: „Speranţa“; să trimită din preajma Troiei, în Atica, ofrande cu iscălitura „Alexandru, fiul lui Filip şi elenii, fără lacedemonieni“; să-i spună lui Parmenion că, dacă ar fi Parmenion, şi el ar gîndi ca Parmenion, cînd acesta, la asediul Tyrului, îi spuse că, dacă ar fi Alexandru, ar accepta oferta avantajoasă a păcii propuse de Darius; să găsească în Babilon grupul Tiranicizilor, opera lui Antenor, răpită de Xerxes; să radă de pe suprafaţa pămîntului Persepolis, în replică la războaiele medice şi să îngroape acolo pe ultimul rege al regilor persani înainte de a-şi lua el titlul de moştenitor legitim al Ahemenizilor; să ajungă pînă la Sîr-Daria şi să ridice pe malul rîului Hifasis o coloană de bronz cu inscripţia „Aici s-a oprit Alexandru!“, şi 12 altare înalte de cîte 22 de metri fiecare, închinate „tatălui meu Amon, fratelui

---

[10] Arrian (la fel şi referirile de mai sus), traducere Radu Alexandrescu.

meu Heracles", „fratelui meu Apolo" şi altor zeităţi cu care într-un decret din 324 adunarea Atenei îl proclamă egal; să organizeze la Susa *festivitatea nupţială* cînd, într-o singură zi, 10 000 de soldaţi şi heteri macedoneni se căsătoresc cu femei persane; să-şi împlinească visul de a vedea oceanul, scop în care, „lipsindu-se de ajutorul celor care cunoşteau locurile, lăsă pe seama unui fluviu necunoscut şi viaţa lui şi soarta atîtor oameni viteji"[11]; însoţit de filosofi, istorici, geografi, *corespondenţi de front* (vezi „efemeridele"), să străbată cu paloşul însîngerat Asiile ideale, în viziunea lui Plutarh, „nu ca un jefuitor şi nici ca unul care ar fi avut de gînd să-şi însuşească şi să adune prăzi şi avuţii de pe urma unor succese neînsemnate, ci din dorinţa ca toţi oamenii de pe pămînt să înceapă a se supune numai raţiunii"; să prevadă că, îndată după dispariţia-i fizică, istoria îi va organiza „straşnice jocuri funebre" şi la întrebarea pusă de Perdicas: „Cînd doreşte să i se discearnă onorurile divine?", să răspundă că atunci cînd cei de după el vor fi fericiţi[12]; să moară la 33 de ani, nu de răni, şi cînd afacerea în care e angrenat e încă fără poticniri, genială.

Portretul din detaliul de mozaic înfăţişînd bătălia de la Issos beneficiase de un artist bun pentru a exprima şi sacrificiul de sine pentru o cauză supraomenească şi nobilă prin setea de cunoaştere şi vocaţia patologică de măcelăritor întotdeauna în primele rînduri, puterea concentrării interioare în luptă, care l-ar fi pus mai presus de Hercul, şi rezistenţa-i „la osteneală", capacitatea de a-i întrece în vitejie „nu numai pe regi, ci pe acei care n-au avut altă virtute decît vitejia". Dacă s-ar rămîne la aceste „virtuţi" care „îi erau înnăscute" şi n-ar mai veni şi „viciile", chiar şi puse numai pe seama „norocului sau a vîrstei"[13], ce vîrtej l-ar mai smulge pe „lupul singuratic" de pe altare? Nepotul profesorului stagirit, Calistenes, filosof şi el, aflat lîngă rege spre a-i scrie Viaţa şi nemuri faptele, executat prin răstignire (versiunea Pto-

---

11, 12, 13, Quintus, Curtius, Rufus, IX, X, traducere de Radu Albulescu (volumul *Proză istorică latină*, Bucureşti, E.L.U., 1962).

lemeu) fiindcă protestează ca elin la introducerea etichetei orientale, respectiv la îngenunchierea (proskinesis) în fața suveranului, ce lung prilej pentru durere chiar și-n Lykeon, între rarele colecții de plante! Cînd la kilometrul 100 lîngă Strimon apare în stînga pe un soclu leul uriaș de marmoră, elenistic, descoperit la Amphipolis, care la doar cîteva sute de metri își mai are terasele naturale, tocmai te vindeci de tirani cu vorbele lui Demetrios din Faleron, azi involuntar ironice: „Dacă [...] vreun zeu ar fi prezis viitorul perșilor sau al regilor Persiei, sau al macedonenilor sau al regelui macedonean, oare ar fi crezut cineva că în prezent, din perși, cărora le era supusă întreaga lume, nu a mai rămas decît numele și că macedonenii, cărora mai înainte este îndoielnic ca cineva să le fi știut măcar numele, vor stăpini acum lumea?“[14]

Lanțurile Pangeului, nu străin de mirajul exodului și devenirilor elenistice prin celebrele-i mine de aur care intrate pe mîna lui Filip II permiseseră după o reformă militară una monetară, introducerea bimetalismului, rămîn în urmă, cu Elefteroupolis. Un bărbat călare pe un măgăruș încărcat cu lemne, ca-ntr-o fabulă, se clatină excesiv.

— Să fiți bătrînul silen, dascălul înțelept?

— *Kalà!* zîmbește cu voie bună, ducîndu-și mîna la invizibila cunună de iederă, în nici un sunet de flaute, naiuri și timpane.

Cadmos, descoperitorul legendar și primul explorator al subsolului muntelui, în Samotrace cunoscînd-o, ca Filip pe Olympia, pe Harmonia, cu care va săvîrși căsătoria mistică; Semele, fiica regelui Tebei, care vede cel mai spectaculos fulger; Dionysos și alaiul său..., cu serpentinele astea abrupte, fără urmă de parapet în partea mării, parcă ai avea capul îngreunat de vin. Pădurricea prin care cobori spre amfiteatrul de terase și blocuri al Kavalei e de pin iar valurile care izbesc vasele pescărești ancorate în port sînt lăptoase, albastre, gri.

---

[14] Apud S. V. Sergheev, *Istoria Greciei antice*, Editura de Stat, București, 1951.

* * *

În Philippi caut o piatră de care mi-a vorbit Constantin Daicoviciu, care la rîndu-i a aflat de ea, emoționat, de la profesorul M. P. Speidel din Honolulu. O descoperire „senzațională", de tot nouă, caldă încă. Universitarul american tocmai a pregătit un studiu amplu pentru o revistă engleză și un rezumat pentru publicația românească *Acta musei napocensis*. Stela cu pricina aduce din secolul II al erei noastre un text lung, de natură a pune în contradicție opiniile interpreților, și aduce și figura ultimului rege al dacilor, Decebal, într-o a doua reprezentare *de epocă*. Informației deficitare, la data călătoriei mele, în privința locului unde comoara e păstrată, îi datorez o cunoaștere prea amănunțită a orașului colonie macedoneană, clădit de Filip în 356, ca să apere de incursiunile tracilor, și garnizoană romană cu populație sporită după confruntarea dintre Brutus și Antonius — acum unul dintre cele mai impresionante cîmpuri de ruine.

Vîrsta dintîi i-o ilustrează puține elemente. Urmele unui templu care a fost ulterior transformat în cisternă, un rest de zid coborînd din partea estică a Acropolei, mult încălcat de bastioanele de incintă bizantine, și amfiteatrul cu adaptările și adăugirile pe care le-au impus succesiv luptele de gladiatori și luptele cu animale sălbatice. Ca o curiozitate, pe panta sudică a colinei, începînd de deasupra ultimelor trepte semicirculare și rătăcind pînă sus, legînd toate epocile păgîne: numărul mare, peste sută, de inscripții și reliefuri votive. Cele mai multe, dacă te cațări la ele ca după floarea de colț, sînt grai fără cuvinte al locului: corespondentul tracic al greceștii Artemis, zeița Bendis, redată din profil, îmbrăcată scurt, însoțită de cîine sau de cerb, purtînd o ramură cînd nu o lance cu care străpunge cerbul. În trei asemenea dreptunghiulare tablouri dispuse orizontal una lîngă alta la baza stîncii negre, o vezi grăbită în direcția mării, unde în plină după-amiază a răsărit un corn de lună.

În amfiteatru, ecoul nu e cu totul deosebit. La exigențele legiunilor, scena fusese închisă cu un zid cricular perforat de 5 porți, din care s-a păstrat cîte ceva și, ca

la Sarmisegetuza noastră, pusă în legătură cu un coridor subteran. De sub lespedea pe care calc, zbucnește brusc, ca să nu fiu singur, o vietate sură. Un chtonian, un șoarec mai mare. Găsind una din cărările care taie radial semicercul, tropotește speriat spre scenă unde dispare sub proxima treaptă. Senzația neplăcută a morții, a pustiului, pe care o conferă timpului întîlnirea aceasta, o omori cu aparatul fotografic și, cînd ești la *scaunele* de sus, ai neschimbat sub priviri terenul de operațiuni militare care au decis aici apusul democrației în guvernarea romanilor. Cîmpia cu plopi lungi și cu mlaștini, amurgul roșu imaginează fascii și steaguri mai înalte, colina dinspre sud unde inexpugnabile fortificații a încropit Cassius. Cu cine să ții? De-o parte asasinii scriitorului Iulius Cezar, de alta asasinii scriitorului Tullius Cicero. „Niciodată n-au mai dat dovadă alții în luptă de atîta zel și de îndrăzneală ca ei, deși erau concetățeni, prieteni și tovarăși de arme; dovadă că numărul morților în cele două bătălii aproape asemănătoare n-a fost mai mic de partea învingătorilor decît de partea învinșilor", îl auzi pe Appian. „N-au fost trupe recrutate după regulile obișnuite, ci trupe de elită, nu erau soldați care n-aveau încă experiența războiului, ci veterani călîți de multă vreme [...] vorbind aceeași limbă, avînd aceeași tactică, aceeași instrucție și același curaj".

Dar orele fug, nu e pusă în scenă decît sublimitatea cuvintelor. Pe lîngă o Nike în relief, cu sînii rămași nesparți, pe lîngă un enorm rug de mure — cele două, trei boabe pe care le culegi sînt împărtășire din sacru — pot să cobor. Fragmente ca „Dușmanii sînt în nesiguranță; ei sînt puși între voi și foame"; „Spune-i că îi urez să cîștige o victorie completă"; „au ucis în senat un preot îmbrăcat în veșminte sacre"; „Brutus n-a fost prins; virtutea nu va cădea niciodată în mîna nelegiuirii" destramă și consolează. Îmbărbătări patetice și descumpăniri, visele rău prevestitoare, arătările de spectre, lanțul de sinucideri în care eroii cei mai tragici întind mîinile spre neant ca spre găleți cu apă, întreg acest tumult care cu o mie cinci sute de ani înainte re-

petă întocmai actul V din *Iuliu Cezar* de Shakespeare — cedează liniștii" „Deci prin voința divină . . ."[15]

Și-n liniștea solemnă, înfricoșată, de zori de seară, spectacolul pietrelor orașului de jos. De toate culorile, brune, galbene, negre, albe, între smocuri sîrmoase ale unei plante încă verzi și între rare fire palide, în clătinare, acum trandafirii — capiteluri cu cruci, frunze și inimi, muchii striate, jumătăți de coloane în picioare, cu soclul mai voluminos, ca statui, parcă spre a accentua proporțiile dezastrului, sau coloane întregi culcate lîngă frontoane cu păsări baroc și virtuos încondeiate, ori cu șarpe și cap de taur, parcă anume asamblate astfel dintru început ca să realizeze o armonie nouă prin continuarea dintr-una-ntr-alta a fibrelor și venelor marmorei. Manifestarea în asemenea grad a gustului pentru nonfigurativ, care face din anticul Philippi amintirea unei furtuni de fier, s-ar situa timpuriu și tardiv încă și abia între secolul XII, cînd un geograf arab îl menționează ca pe o realitate edilitară, și între secolul XVI, cînd un francez îi descrie ruinele. Să urce oare reușita împotriva forței de rezistență a acestor imense pietre pînă la anul 1208 cînd cruciații franci găsiră potrivit locul pentru o răfuială sfîntă cu longobarzii instalați în Cristople?

Cîteva se sustrag haosului. Cum ai lăsat coasta și ai trecut șoseaua asfaltată, calci de îndată Decumanusul. După ce cu 2 kilometri mai înainte se strecura pe sub un arc, atingînd Pomeriumul, intra prin poarta Amphipolis printre actual înălțații doi mari stîlpi și trecînd prin fața templelor de apus și de răsărit, în lungul tribunei pentru discursuri, ieșea spre Neapolis prin poarta Neapolis[16]. Lespezi late, șănțuite de roțile veacurilor. Peste teritoriul Agorei, în care dădeai traversînd Forumul impunător, cum se cuvenea unei cetăți beneficiind de privilegii imperiale, unde se elabora imperceptibil un idiom latino-greco-trac, se extinsese prin secolul VI „Basilica B", nesocotind jocurile de zaruri și de șotron, anterioare, sco-

---

[15] Citatele, din Appian, *Războaiele civile*, IV, Editura științifică, București, 1957.

[16] Numele antic al Kavallei, devenit mai tîrziu Christopolis (sub franci Cristople).

bite în carourile pieței, care i-au supraviețuit. Brațele ei fantastice pe cer, din cărămidă, cu o inscripție bulgărească în elineşte şi parterul unui zid întreg care proiectează, pe crîngurile unde Octaviu, bolnav, era purtat în lectică printre hopliți, o grandioasă ușă cu arcadă, mărturisesc — împreună cu biserica paleocreştină care-şi arată urmele porticului cu trei nave ceva mai la est şi cu „Basilica A", din secolul V, cu care ți-ai început vizita în orașul de sus — că primii pași ai apostolului Pavel pe continentul european, însoțiți de ai lui Timotei şi Silas şi Luca evanghelistul, au fost aici adînci.

Că totuși un ochi veghează, aflu prin semiîntuneric. Într-o regiune laterală, scurt platou în panta de sub Acropole, există un mic muzeu şi un custode firav, un om între două vîrste. Tocmai se pregătește să-nchidă. Schițez, desenez piatra pe care o caut, mimez scena dinspre vîrful Columnei traiane. Mă asigură, e de mai mulți ani aici, n-o cunoaște. Ne despărțim ca prieteni.

„I-am spus că vreau să caut un mormînt,
Pe care l-am săpat, de mult, cîntînd".[17]

Trebuie să ajung numaidecît în șosea unde ultimul autobuz pe ziua de azi, care vine în goană, are numai oprire facultativă.

Voi descoperi mesajul dacic, după un somn comandat, la muzeul arheologic din Kavalla. Nu în interior, lîngă figurine din lut ars, bijuterii de epocă elenistică, sticlărie romană, un bust al Afroditei ș.a., ci în grădina de pietre care înconjoară clădirea, chiar în apropierea drumului. Cu spatele spre zid şi cu fața spre apeductul ce domină orașul şi spre casa lui Mehmet Ali, spre piscurile Traciei şi spre Istru, „cel mai mare dintre fluviile pe care le cunoaștem"[18], excelent păstrată, din rocă de calcar, gălbuie, atinge vreo doi metri înălțime. Între timp, publicațiile de specialitate i-au făcut descrierea, primirea, o copie în gips o reprezintă în muzeul de Istorie al Republicii în București. Textul curge în rînduri multe, relatînd cariera

---

[17] Tudor Arghezi, *Oseminte pierdute.*
[18] Herodot, *Istorii,* cartea a IV-a, Editura științifică, 1961.

militară a subofițerului de cavalerie Tiberius Claudius Maximus, distincțiile dobîndite în războaiele din miază-noapte și marea șansă a vieții sale, „de a fi prins pe Decebal și a-i fi dus capul acestuia lui Traian la localitatea Ranisstorum“[19]. Constantin Daicoviciu va sancționa prompt noțiunea „capturarea“, ușoară „diformare a adevărului“, explicabilă, ca la „atîția alții din categoria foștilor luptători“, după cum e numai bucurie pentru noul nume care-l face să reparcurgă iar și iar în gînd harta Transilvaniei: „Din problemele de strictă specialitate pe care le ridică inscripția, una singură ne privește îndeaproape: unde e localitatea Ranisstorum *lîngă* sau *în* care se afla Traian și statul său major. Numele e, fără nici o îndoială, *dacic*“.

Lucrată desigur în timpul vieții decurionului, coborîtă după el sub pămînt în satul Grammeni nu departe de Philippi și deshumată în 1955, lespedea funerară corectează singură textul inscripției, prin icoana din registrul de sus. Calul zboară impetuos, călărețul e numai încordare, așternut cîmpului, de o retorică a urmăririi perfectă, dar bărbatului din unghiul drept tocmai îi cade din pumn sabia-seceră cu care și-a luat viața. Scutul, încă unit cu brațul stîng, privirea ațintită spre călăreț, dau întregii atitudini a personajului demnitatea necontestată de istorie, cu toată ondulația sau ruga mîinii drepte, de concedere fatalității.

Scrierea (*Troianu* în loc de *Traianus, Decebalu* în loc de *Decebalum, capu* în loc de *caput*), fonetică, în redactarea titularului („se vivo faciendum curavit“), transmite, din faze de transformări romanice ale latinei, și adieri din începuturile românei, cu metamorfozarea lui a în o și cu lunga domnie a lui u final.

Peste valuri, în Thasos, versurile lui Archiloh, în vîrstă de 2700 de ani, repetă conștiente de conflictul lor cu epica, principale direcții ale liricii. Iubirea încearcă toate tonurile, de la adorație la ponegrire; adresa socială își vădește trainicele resurse, satira mai cu seamă cunoscînd

---

[19] Traducerea dată de Constantin Daicoviciu în articolul *Quidnam audisti de Dacis (Horatius)*, publicat în *Steaua*, 1, ianuarie, 1971. Din același text, și citatele care urmează.

marile perfecțiuni: „Șapte morți la pămînt, șapte dușmani prinși în fugă: iată-ne o mie care i-am omorît"; o rațiune fundamentală a creației artistice și un rîs etern al Poetului se incizează superb: „Ah, voi morți de foame ai cetății mele, înțelegeți-mi o dată cuvintele"[20]. Insula „încununată de păduri sălbatice" pierde totuși în favoarea acestor începuturi de vocabule noi, dinspre sfîrșitul antichității, românești, nu scutite nici ele de tenebre, de fragmentaritate și controversă.

---

[20] Șt. Bezdechi, *Antologia liricilor greci*, Cluj, Institutul de arte grafice „Viața", 1927.

JURNAL RODOS

Cred că mă aflu în unghiul extrem unde uscatul de forma unui romb sau care ar putea fi redus la un romb își are punctul cel mai ascuțit, cel mai părăsit, cel mai descîntat și cel mai guvernat de apă. Ca să ajung pînă la plajă, ar trebui să număr mulți pași, pînă la femeile acelea subțiri, *germinate și ele din pămînt asemeni viermilor, fără nici un creator și nici o bază rațională,* dar eterice, provocatoare în costumele de baie imperceptibile, venite aici din nordul planetei pe urmele unui dram de vară, de căldură, pentru sîngele lor de reptile cu corpul cilindric, adaptat la tîrît. *Soarele e în fiecare zi nou* aici, așa că insulelor plutitoare, palatelor de gheață în deplasare, cîrmuite de elfi, din Saga lor, le-au preferat pe cestălalte fixe, din Levant, de o umiditate caldă seara, hrănitoare, de o lumină energică dimineața, lăudată și de *a văzduhului nesfîrșită înălțime,* și unde-și pot oferi zilnic, un ceas, două, îmbăierea și înotul. Pentru localnici, care s-au despărțit de prin septembrie de un atare gînd, neteama de sciatică e ca un semn de altă infirmitate, într-un veac cu valorile în schimbare, pe care o privesc cu mai mult decît înțelegere, cum hotelurile, barurile, drumurile la temple vechi și la prăvălii răsună de rîsul aurului.

Dar *se cuvine ca oamenii să se ocupe mai mult de suflet decît de trup.* În unghiul extrem nordic pe care stau răstignit îmi caut echilibru în cîntecul elementelor, fiindcă nevoia echilibrului se face simțită, oricît cu ceafa și coatele și spinarea și pulpele iei act de nucile și alunele

prundișului care formează marginea. *Nu trebuie să eviți păcatul din frică*, soarta te-a aruncat *într-adevăr departe de drumurile bătute de oameni*, și e bine, ochii pot sfredeli, prin albastru, însuși centrul unei sfere perfect rotunde. E drept, realitatea singurătății rămîne de demonstrat, dacă *existența se lovește de existență* și *ceea ce tinde să se separe se unește și din tonurile cele mai diferite se compune cea mai frumoasă armonie*. În restaurant ai în fiecare zi posibilitatea să constați inutil că lumea e alcătuită rațional și că scut fiecărei silfide se află cîte un viking, înalt la fel și cu părul blond. Odată definit scopul distanțării de aparentul devenirilor și fenomenelor, în bucuria că *Ființa există, nepieritoare, întreagă, unică, nezdruncinată și fără sfîrșit*, spiritul redobîndește sigiliile regale.

Acceptînd că ființa este *împletită în toate părțile ei* și că *punctul egal depărtat de toate părțile este egal depărtat de limitele ei*, ascult de la nici un metru scandările mării pentru toate făpturile de pe pămînt și din timp și din spațiul sideral.

Reluări de sentințe neînțelese, înțelese, mulate pe ritmul respirației, ceva între exclamația de surpriză și geamăt, între cîntec de leagăn și bocet. Chiar poți conveni că Oceanul poartă în brațe Pămîntul. Ascunsul *nous*, care a dat primul statut mișcării. Dezlegat de orice lanț circumstanțial *(nu cunoaștem nimic, căci adevărul zace în adînc)*. Notei livrești, ținutul îi asociază un timbru distinct, pe care-l dă rostogolirea miriadelor de ouă de păsări mitice, de nasturi rupți din mantiile munților de marmoră, șlefuiți și reduși progresiv și purtînd infinitatea grafiilor pe care omul credea cîndva că le-a inventat. Cifra opt, în picioare și culcată, litera A, cercul, crucea, zvastica, spirala, rozeta, trefla — piatra semn, piatra amuletă. *Înainte de această separare, atunci cînd încă totul era împreună, nu se putea recunoaște distinct nici o culoare, căci o împiedeca amestecul tuturor lucrurilor*. Graiurile popoarelor, hotărît, n-au ajuns să dețină numărul de noțiuni corespunzător numărului de nuanțe pe care le descoperi perplex. Depozitate la soare, aceste teste ale inventivității naturii pierd întrucîtva din elocvența formelor, pe care o au în apă. Marea făurește din ele taluzele,

plajele, dar finalizările îi sînt taină, raportate la popasul de o clipită al unui venetic în insulă. Impresia că doar le înalță pînă la dunga uscatului și le retrage ca simple ispitiri, le suprapune ca să nu mai poți identifica ceea ce ți-a apărut drept emblema norocului tău, corespondentul perfect al liniilor din palma ta, preocupă și scoate din prezent. *Ar fi just să spunem în loc de „a apare" — „a se amesteca" și în loc de „a pieri" — „a se despărți"*. Le-au gravat fulgerul, fondatorii de religii, întîlniri cu cozi ale cometelor?

Nu te smulgi fascinației, nu revii la poziția comodă a comunicării conștiente cu soarele decît atunci cînd ochii dor. Foșnet mineral, murmur de zaruri. *Atomii și vidul ... toate celelalte se formează din ele.* În unghiul extrem al unui pumn de pămînt care încetează să fie una din cele mai mari puteri maritime ale lumii. Ascultîndu-ți doar inima, motorul, nu mai puțin misterios, care asigură înaintarea bărcii tale. Lumea *a fost, este și va fi un foc veșnic viu, care se aprinde și se stinge, conform cu anumite legi,* din care astrul zilei îți distribuie o infirmitate. Pielea e o armură prea subțire, viața și moartea sînt simple denumiri, ultravioletele ating fiecare organ intern. Pot rătăci în voie capete fără gît, mîini desprinse de umeri, ochi lipsiți de frunte, *creaturi cu două fețe și două piepturi,* domnilor Picasso, de Chirico și Salvador Dali! *Intrăm în aceleași valuri și nu intrăm. Sîntem și nu sîntem,* ceea ce percepem e în afara dubiului dacă e condus de rațiune. Intrăm? Intrăm. *Amestecul ... celor calde și reci.*

* * *

Cu sentimentul vinovăției față de presocratici[1] — *vlașca rabota!* — iau în primire uscatul, teritoriul. Satrap, prim-consul, apostol, calif, doge, mare magistru, pașă, duce. În dreapta, orașul nou, cu blocuri dar și cu cei trei stîlpi sub arhitravă, sugerînd acropolea; în stînga cele trei golfuri, bazine, porturi: al Lazaretului, al Galerelor, al Comerțului. În dreapta, șoseaua litorală ducînd

[1] Intercalați mai sus, în cursive, din traducerile existente.

Templul lui Asclepios *(Cos)*.

Inscripţia
descoperită la Grammeni
(Macedonia),
relatînd capturarea
lui Decebal.

Basorelief
(Filippi, Oraşul de sus).

Afrodita
(Muzeul din Rodos).

Strada Cavalerilor *(Rodos)*

printre mare și mori metalice cu aripi rotitoare sub briză; în stînga Fortul Sfîntul Nicolae veghind intrarea în radă, ca și cei doi stîlpi enormi înălțîndu-se la statuile cerbilor lopătari, și Palatul Guvernatorului, operă de artă ce te strămută în arhitectura Veneției.

Dar în imediată vecinătate, Acvariul, unde exilații în apă puțină aud prin pereții groși de beton șoptirile și mugirile mediului vital vast de care au fost frustrați. La cadrul artificial mai concură superbi corali și scoici perlifere. Ceea ce obsedează sînt boturile, boturile care se apropie de geamuri și te contemplă, pe care au încremenit fizionomii, expresii de cunoscuți și de streini întîlniți în răspîntii, într-o casă, într-o țară. Rapacitate, ursuzenie, blazare, țîfnă, timiditate, umilință, agerime, ură, suspiciune, voioșie, distincție, bonomie. Omul se trage din pești. Evoluția lor gravă, tăcerea lor e-n legătură directă cu începuturile. Par s-o spună și focile, un cuplu, din bazinul exterior, descoperit. Aici: necesitatea înțeleasă, viața ca joc. Două punți de ciment de o parte și de alta a dreptunghiului, atingînd suprafața apei care nu e adîncă, sînt desigur pentru a asigura varietatea spectacolului și în fond a existenței, inepuizabilitatea trucurilor și atitudinilor. Se intră pe sub capetele punților, în zonele umbroase și apărate de indiscreția curioșilor și se iese de acolo cu gestul tipic al înotătoarelor de bras cînd își scot o secundă capul din apă, să respire, și își aruncă o secundă privirile, cu importanță și indiferență, spre șirurile de gură-cască, din tribune. Ochi fără gene, în rest ca ai unui tungus, mari, rostitori, rotunzi, în care simți cum îți trece imaginea și te înfiori cînd pielea din jurul lor se adună și ți-o închid pentru o nouă developare pe întuneric. Masculul? Femela? Aceeași feminitate. Lopețile înotătoare din față, mîini cu degete scurte, se încordează în efort și trupul lunecos se rostogolește pe muchia de ciment din marginea bazinului sau pe una din punți, se tîrăște. O scrutare amuzată, un minimum de atenție, apoi preocupări fără importanță, de estetica feței, de ajustarea jaboului, un moment de uitare de sine și un nou lansaj pe spate, cu satisfacție evident sporită, la doi-trei centimetri sub fața apei. Pupilele viu pînditoare preiau acum o fîșie de nor din împărăția albastrului și-ți fac cinstea

de a se smulge din ceresc să-ţi spună că mai eşti în roţile lor. Se schimbă un surîs sau un gînd cu partenerul-partenera care tocmai trece pe alături studiindu-şi umbra remorcată pe dalajul desenat de un simulacru de valuri.

Pantofii în mîna stîngă, cămaşa descheiată şi fluturînd, presimţirea unui sentiment al libertăţii lăuntrice depline. Sau poate dorinţa lui. Hotar de început de nuvelă, de roman. Apa mai de cerneală decît cerul, vile cochete printre arbori, cîte o mică barcă foarte albă departe. Hotelul răspunzînd la numele „Despò". Dar însemnările sînt *bucăţi de noapte*. Ca de obicei, nu pot să dorm. Ies în balcon, unde e luna în descreştere şi un fotoliu din plastic. Printre case văd farul ca un vapor şi porturile, la care trăsesem acum un ceas. Se aprinde la două distanţe inegale: număr pînă la 12 şi pînă la 5, în ritmul pulsului arterial — şi realizez, prin asociaţie, mirosul de alge putrede şi de caracatiţă friptă şi de aventură, din lungul cheiului. Curtea închisă cu grilaj a reclăditei biserici Sfîntul Ioan, briza, răscolitoare şi ea. Banca de sub cerbul de bronz, chiar deasupra apei, chenarele de becuri multicolore care transformă Nea Agora într-o feerie nautică. Poarta modernă a Libertăţii, Dumnezeule, un Sesam! Oraşul între ziduri, da, ţinea de programul unei dimineţi, dar întîmplarea de a te pomeni pe negîndite în însăşi ardenta-i inimă, fără o documentare de detaliu prealabilă, cum s-o măguleşti destul? De nebănuit ca amploare, ca fast şi fantezie cromatică a tavernelor, susur al fîntînilor şi platanilor, rugă de la 6,30 seara, 2 minute, a muezinului întors cu faţa spre Mecca în curtea geamiei Soliman, stress al aromatelor! Din piaţete strident luminate, pe sub bolţi tăcute, în străzi întunecoase şi numai cît să se strecoare un ins. „La ţigănci"? Mă îndemn după un bătrîior. Uşi întredeschise, grădini minuscule în care se aud chicotiri cu acel accent ştiut, excitant, glandular, iar la masă se bea, se ciocnesc pahare. Din prag, cîte o matroană în negru te scaldă în miere: „Horiste!"

Luna e o seceră. Printre funigei lenţi de nori şi schiţe de continente, în cer, stele preacurate. Nu ştiu de ce — poate bronşita stîrnită imprudent cu berea rece — îmi vine în minte Bălcescu. Speranţa lui atîrnînd de un asemenea aer. Exilurile lui, epizodul egeean şi serile blînde,

feniciene. În vreun balcon spre un far, învățînd să nu se sufoce. Și spiritul reușind să suspende mizeria trupului. În direcția fortăreței, o pasăre necunoscută, „la mijloc de rău și bun". În stradă, deasupra unei vitrine cu porțelanuri, o firmă luminată, vis-à-vis de intrarea *Despotului*. Slovenesc literele jucăușe, curgătoare: KAN-TI-MIR-IS. Ei, drăcie!

*

* *

E fatal, absolut previzibil, să urmeze secvența Lindos. Secolul X dorian, cînd zeița Atena preia, odată cu atributul *lindia*, oficiile și templul unei zeități preelenice. Tradiția unei statui de lemn îmbogățită, după incendii, cu foițe de aur și plăci de fildeș; un faraon, Amasis, trimițînd statui de marmoră; Alexandru Macedon în vizită. Apoi tiranul Cleobul, secolul VI, pînă la care liantul e un proverb: „Zece rodieni, zece corăbii". Realitatea cea mai certă. Istorie constînd din convenția cu celelalte două orașe litorale, Ialysos și Camiros, închinate și ele Soarelui, de a destina totul mării: arborii, legile, broderiile, bărbații, statuile, monedele, amforele. Crearea coloniei Gella în Sicilia și a confederației cu Halicarnas, Cnidos și Cos. Portul-cetate, inexpugnabil.

Îl privești prin văpaia amiezii, în prag de iarnă. Canicula n-a încetat cu vara. Privești pietrăria deșertică, faleza de apus, cu morminte rupestre, golful mort, centura de case a orașului, stîncile sure cu chiparoși orizontali, arborele din care localnicii fac pomul de Crăciun, zidurile medievale de cărămidă, pornind din rocă, apoi Acropolea cu inevitabilele și simulatele coloane: „duhul descompusului amor", cum traduce Al. Philippide. *Cenito lindos*, asociezi facil, pentru că frumusețea e una sculpturală, a unui soclu involt și gigantesc, tăiat vertical spre apă, pe care stă azurul sau în azurul căruia stau suflete fericite și triste așteptînd și petrecînd corăbii. Sau a unei platforme ulterioare omenirii, de unde, „Cu zalele-alăturea, drept", să te vrei „supt de-un astru"[2].

---

[2] Lucian Blaga, *Alean*.

Își dispută valoarea numai cu trirena elenistică, prea faimosul basorelief care-ți ia tribut înainte să pui pasul sub portalul Fortăreței boltit. „Et quand je touche — lași plînsul în seama unui alt călător — et que je flaire la roche, il me semble que je sens encore la tiédeur et l'odeur de la pierre aussi frais que s'il l'avait accompli aux premières heures de cette matinée". Gravată direct în stîncă și intactă unde tapetul de marmoră al acesteia nu s-a descojit, în mărime naturală, cu întreagă coada pupei sau prorei, un semicerc, într-o vie mișcare de desprindere sau de lovire de țărm, sau de luptă cu vînturile-valurile, păstrînd și ea un soclu (nișă) și-un jeț, goale, beneficiind încă de crețuri vineții la bază, care dau sugestia hulei, de două mii de ani expusă intemperiilor umane și atmosferice și neprotejată decît de soartă, vine pînă la a ta mînă. „Navele lindiene", de o formă particulară. Prototipul?

Răsucire pe scările monumentale care duc la propilee, vedere în trei direcții: spre Cipru, spre Egipt, spre Lycia. Oglindire în mărgăritarul din care relua drumul mării Sfîntul Pavel. Peste zidul cu știrbituri și excrescențe ca aripi ridicate a zbor, pe muntele Krana, nălucirile țarcurilor myceniene, din lespezi, ale necropolei, și frontonul mausoleului lui Arhokrates (secolul III î.e.n.) pe care în 1803 Luigi Mayer l-a putut desena; stratul de lut sau nisip de pe terasele-acoperișuri știind să absoarbă ploaia (ori s-o provoace?), ferestrele-muște, străzile-poteci cotind și gîfîind printre case-monument istoric, din zilele „Ordinului", care în schimbul a 2—5 drahme își țin ușile deschise sau și le deschid oricărui vizitator.

Curți pavate ca și străzile, dar și odăile: cu pietricele albe și negre, legate mozaical, descriind chenare de covoare, zigzaguri sau brăduleți. Fațade bogat ornamentate, cu muluri și brîie în jurul ferestrelor și porților încheiate sus într-un arc. Sub arcada sprijinită pe grinzi aparente, de zid, sub plafoane împărțite în pătrățele și pictate, dai ochi cu faianțele. Armuri, pe pereți, de farfurii și, pe polițe, de ulcioare, flacoane și cești. Platourile de Lindos ale colecției Benaki și ale tuturor ambițioaselor mari colecții occidentale. Cîte unul, din cele imbatabile, de secolul XVI, culorile rămase, în faza arderii, cum au fost scrise anterior, neîntinse și neplesnite, desenul fin și

ferm, stilizînd floral. Cele mai multe, din secolele XVII—XVIII, cu conture mai revărsate pe fondul alb, dar de-o veselă varietate și de-o densă dispoziție a motivelor vegetale și geometrice, și cu adaosuri de pești, animale, veliere, în toate culorile, mărite ouă de paște — înghesuite una într-alta, despărțite din loc în loc prin fotografii înrămate.

Importate din Orient, și răspîndite prin arhipelaguri, cum înclină să creadă unii? Fabricate aici, cum cred și decoratorii de la „Neofitou Keramik" de lîngă Rodos, vizitabilă pe întregu-i flux tehnologic pînă în sala expoziției permanente cu vînzare? Pămîntul, munții caolinoși, furnizează din plin în insulă materia primă, pasta, azi ca ieri. În sala de creație, băieți și fete, vreo 20, artiști proletari, acopăr cu verde, cu mov, cu violet, cu negru, cu brun, cu galben, suprafețele mate, farfuriile și platourile, figurinele, care le sosesc de la prima uscare, înainte de a le încredința din nou focului pentru luciul de smalț. Sînt produse cahle, suporturi, mînere, plăcuțe pentru numere de case sau pentru firme, servicii de cafea, medalioane, seturi și serii de obiecte de uz casnic. Prețuri piperate. „Hagi rupea din el".

Societatea în autobuz e binevenită. Din nou cu oameni, prin peisajul cel mai fertil, mai dăruit în vegetație, mai locuit. Englezo-americanii, vreo 15, pensionari care învîng urîtul instruindu-se, indiferenți, deferenți, fini, bine dispuși, cu nervii relaxați și cu mîinile pe genunchi, oricum un anturaj. Dar între ei, un intrus; așa explicîndu(-li)-se de ce miss Hellen, angajata oficiului rodian de turism, trebuie să reia, din păcate uneori mai pe scurtătură, fiecare frază sau istorioară, în franțuzește. Faptul e suportat anevoie de un fumător de trabuc, o gorilă cu glas ca un boncăluit și cu aparat de filmat.

Dintr-una-ntr-alta, un minim s-a conturat. Legenda insulei: iubirea lui Apolo cu nimfa și nașterea celor trei orașe. Din iubire, așadar, atîta excesivă și statornică distribuție de căldură și lumină. Legenda cerbului: șerpii foiau, Oracolul spune corăbierilor să introducă cerbi, cerbii ucid șerpii cu coarnele și cu copitele, au fost aclimatizați cerbi și împuținate viperele. Îi vezi naturali în numeroase rezervații, pictați, sculptați. Încă se mai gravează

pe porți un corn de cerb lopătar, care protejează de foc și de boli, ca icoana Sfîntului Haralamb. Muntele Tzambíka: pe el vegetația răzbate destul de sus, lăsîndu-i pleșuv, gri, numai piscul, în vîrful căruia, ca dinții unui negru, străluce albă o biserică aparținătoare jumate pămîntului, jumate cerului. Distingi o cupolă și turla retezată. Dacă o femeie care nu poate avea copii urcă desculță pînă acolo, va avea. E și mai primit dacă urcă în genunchi.

Satele dobîndesc ce-i al lor. Afandu („ascunsul", ca să nu poată fi zărit din larg de piratii veacurilor) are cel mai mare dezmăț de caisi. Frunzele, acum de culoarea lămîii, crengile le cîntă de roz în sfîrșitul lui martie, cînd sînt înfloriți. Arhanghelos, cel mai pitoresc, cu peste 3 500 locuitori, deține replica portocalelor și mandarinelor: rîd printre mirți și rodieri. Bărbații cu pantaloni negri, strînși pe picior abia de la genunchi, moștenire turcească, femeile, în cizme galbene, din piele de capră, confecționate în casă, s-ar mai arăta-n sărbători folcloric. Fustă de mătase roșie, minusculă vestă de catifea neagră brodată cu fir de aur, văl alb ușor deasupra capului... Amintiri dintr-o vreme anterioară răspîndirii țesăturilor de bumbac englezești. Cei din Massari și Malona culeg măsline; pe prelata de plastic întinsă cad boabele amare bătute cu prăjina. Casele cubice par aici mai îngrijite. Sînt văruite anual, uneori pe cîte un perete apare și albastru, ca-n epoca dominației italiene, cînd insinuarea culorilor stindardului grec era consolare și armă.

* * *

Printre cățărătoare bughenvilia, printre mimoze și aliori enormi, printre ibiscușii tăiați și ficuși, prin cartierul Neo-Maras, cu case familiare, și printre vilele elegante dinspre Hotelul Rozelor, coborînd pantele Muntélui Smith, răcorite de banani, în „orașul nou", printre minarete în tandem cu chiparoși piramidali, printre fîntîni cu cupolă și printre arcade gotice, în „orașul vechi", de-a-lungul cheiurilor, înconjurat de mare din trei părți, străbat de două zile, de fapt, „orașul antic". Cetatea scoasă, ca

de o baghetă magică, prin 408—407, dintr-odată, direct ca Pireul — sau indirect ca Pergamul — din capul lui Hippodamos; desfăşurată cu străzi largi şi tăiate în unghi drept, cu case cu peristil, însă joase ca să se detaşeze net stadioanele, academiile, teatrele, templele, gimnaziile, şi crescîndu-şi treptat locuitorii nu la 20—30 de mii cît are azi, ci la 60 şi 80; înfloritoare prin atelierele de ceramică, topitoriile de bronz, fabricile de arme, şantierele navale; somptuoasă prin numărul porticelor, grădinilor, statuilor; centru mondial prin supremaţia navigaţiei, comerţului, dreptului maritim şi finanţelor; unul din principalele focare de cultură elenistică. Acestui miraj nu i te poţi sustrage şi ca Dion Hrisostomul rosteşti „cuvîntarea rodiană".

Dacă Eschine într-adevăr şi-a ales Rodosul după eşecul în procesul Coroanei, atunci el a adus aici nu numai indignarea, cum declara disculpîndu-se, la acuzaţia că ar fi „ultragiat, sub efectul băuturii, o femeie liberă din Olint", ci şi sarcasmul şi raţionalitatea, ironia şi spiritul de care dă dovadă în *Împotriva lui Timah* şi *Asupra ambasadei necredincioase*. Oricum, o şcoală de retorică fusese implantată şi prinsese rădăcini, pentru ca în scale spre secolul I (î.e.n.) să tragă nu numai corăbii cu grîne, cu argint sau cu robi, ci şi cu tineri din Atena şi din Roma, nerăbdători să-l asculte pe retorul Apollonios Molon ori pe filozoful Posidonios din Apameea, să-şi reprime la lumina de aici „abundenţa şi exuberanţa", să-şi amelioreze „modul de a vorbi".

Modul de a vorbi. A nu-ţi permite orice fel de libertăţi, a-ţi potoli excesiva încordare a vocii, a readuce la matcă valurile tinzînd a se revărsa peste maluri. Esenţa, adică, a principiului clasic: *miden agan*. Încă nu, aşadar, modulările teatrale, volutele perifrazei, bombasticismul şi emfaza, cu care-i veştejeşte pe adversarii formulei aticiste, aristotelice, Quintilian *(Institutiones oratoriae)*.

Tînărul avocat din Latium (anii 78—77), „foarte firav, slab la trup, cu un gît lung şi subţire", lansat la Roma definitiv prin apărarea lui Roscius Amerinus, acum pe străzile în trepte, spre far şi spre plajele cu pietricele de marmoră, semipreţioase, care foşnesc rostogolindu-se, ca

bolnav numai de încrederea imensă în *cuvînt*. Poate călite sub aceste zări largi, de pe aceste promontorii, în ore ale convingerii că zborul va fi reluat („plămînii mi se întăriseră"), înaltul crez: „Să ajuți pe cei ce te imploră, să ridici pe cei căzuți la pămînt, să-ți smulgi cetățenii din ghearele morții"[3] și opinia că, raportată chiar poeziei, arta creată de Corax sau de Empedocle presupune efortul suprem: „Cei mai puțin numeroși au fost marii poeți; și, cu toate acestea, chiar și aici, unde rar se ivește cineva cu totul superior, dacă vei dori să faci o comparație cu ce găsești fie la ai noștri, fie la greci, ai să afli mult mai puțini oratori buni decît buni poeți". Întrucît, „dacă în celelalte arte ceea ce este excelent e foarte departe de înțelegerea și cunoașterea profanilor, în oratorie, dimpotrivă, păcatul cel mai mare constă tocmai în a te îndepărta de felul obișnuit de vorbire și de gîndire al tuturor oamenilor"[4].

Promontorii și zări de idei fertile, de evoluții, căci spre primul secol creștin orientarea e asianică, prin Theodor din Gadara. Opusă rigorismului absolut al unui Apollodor din Pergam, frecventată și de viitorul împărat Tiberiu, școala lui, revendicîndu-se din Platon, din Isocrate, Demostene și punînd sentimentul, pasiunea, fantezia, inspirația, extazul chiar, la baza retoricii și poeticii, apreciind arta după capacitatea de invenție și înălțime a expresiei, preconizează criterii care vor fi și ale esteticii de după Hegel și Croce. Raza ei cea mai întinsă e *Tratatul despre sublim*, căruia *gramaticieni* îi mai caută autorul, de n-au optat pentru Hermagoras[5]. Un eseu fin cu care călătorești de fiecare dată înnoit la piscuri ale literaturii antice. Cuvîntul imagine „se mai întrebuințează și atunci cînd, sub puterea unei mari emoții, ți se pare că vezi lucrurile de care vorbești". „Chiar și în locurile comune și în descrieri,

---

[3] *De oratore*, 1, VIII (în traducerea pe care o dă fragmentelor Vasile Florescu, în *Retorica și Neoretorica*, Editura Academiei, 1973).

[4] *De oratore*, 1, III, M. T. Cicero, *Opere alese*, volumul II, traducere G. Guțu, Editura Univers, 1973.

[5] Vezi prefața C. Balmuș, ediția 1935. Citatele aparțin de asemenea traducerii lui.

nimic nu-i mai expresiv ca un lanț de metafore". Demostene, „prin tăria, repeziciunea, puterea și strășnicia cu care parcă arde și totodată răpește totul cu el, s-ar putea asemăna cu o vijelie sau cu un trăznet". Cicero „pare un foc întins care se lățește și se rostogolește în toate părțile, cu o flacără mare ce nu se stinge și care, împărțindu-se ici și colo, crește pe măsură ce se lățește" ...

În sublimarea aceasta devine posibilă și percepția înfățișărilor polisului capitală de republică. Flăcări călătoare prin pulberile de oase albe, foștii călători care vom fi îl verifică pas cu pas pe Strabon. „Nu există oraș să-l întreacă, ba nici să-l egaleze". Și pe Pliniu, care în același veac (I, î.e.n.) numără 2000 de statui, dintre care 100 mari. Cu Eschine, partizan al Macedoniei, se exilează pe coastele Asiei și Africii și arta statuară, după izbînda de pe Granicos hiperbolizată de Lisip. Pierzînd în substanță, dacă vor avea mereu cîștig de cauză accepțiunile absolutizante, totuși în cunoștință *pe viu* de precedente apogeuri și dăinuind tehnic, respectiv strălucind încă magistral timp de trei veacuri, făpturile daltei se cer căutate de acum înainte în Alexandria, în Efes, în Halicarnas, dar *și aici.*

Progresiv, convenim că o epocă dominată de senzualism și rafinament, de cultul ritmurilor și rebeliunea formelor, de prea armonios și de prea haotic, ceea ce profesori iradiați de pedagogic se grăbesc să numească academism și decadență e doar un alt moment în dialectica evoluției artei. Sarcofagul din Sidon — forța și brutalitatea, gesturi de un liric declamator; Altarul din Pergam — omul și-a pierdut unitatea, ordinea înlocuită cu dezordinea, proporția cu exagerarea; Laocoon — melodramă complicată și verbalism exterior, mai mult o căutare coregrafică decît o trăire adevărată etc. Fac barbă atari decizii, prea acreditate. E drept, vorbim de portretul psihologic, de promovarea cotidianului alături de mitologic, de zile faste ale peisajului și mozaicului, de rezolvări noi în scenele de gen, atît în pictură cît și în sculptură. Autorii cu operele pierdute rămîn necontestați. Apelles, preferatul lui Alexandru, dar și rodianul Protogenes, pictor și sculptor în bronz, preferat și prieten al lui Apelles; creatorul din Sicyona, pentru rodieni, al Carului Soarelui, dar și Chares din Lindos,

elevul său, competiționar la una din cele șapte minuni ale lumii. Minunile iau vederea, cum e datina, dar, din păcate, Colosul turnat în bronz bucată cu bucată 12 ani la rînd, primind 55 de ani navele la intrarea portului (porturilor) cu cel mai mare rulaj (cifra totală a operațiunilor anuale se ridica, după un calcul, la 50 milioane drahme în secolul II), zăcînd 800 de ani, după cutremurul care-l prăbușise, frînt în preajma soclului, nu-l descrie nimeni estetic. „Înalt de nu mai puțin de 70 coți". „Puțini oameni au brațele destul de lungi pentru a îmbrățișa degetul lui cel mare; toate degetele sînt mai groase decît multe statui". Aproximativ 300 tone de bronz, asigurat în principal de mașinile de asediu abandonate în 306 de Demetrios Poliorcetul, cît se calculează încărcătura celor 900 de cămile care prin 656 (e.n.) au transportat în necunoscutul arab resturile metalice destinate probabil altor industrii militare.

Secolele II și I în schimb, nemijlocit sau prin còpii romane, strecoară dovezi pînă la ochiul hiperintransigent și la mutra-n grimasă. *Victoria din Samaotrace,* celebrînd biruința amiralului Eudamos în războiul cu Antiochos, din anul 190, *Hercule de Belvedere,* al lui Apollonios, de văzut la Vatican, și *Taurul Farnese,* un *Amor* de bronz, în mărime naturală, ajuns în muzeu, la New York, *Nimfele* sprijinite sau aplecate pe stîncă, de la muzeul din Rodos, *Laocoonul,* cele trei personaje în luptă cu șerpii (autori: Agesandros, Athenodoros și Polidoros), *Venus din Milo* și *Afrodita la baie.* Pliurile chitonurilor descriu vîntul, himationurile sînt abia reținute în jurul sînilor sau alunecă pînă sub coapse, neeludînd pudoarea, atitudinile caută grația, ondulația liniilor, spun suferința sau voința, răspunzînd suveran ideii care le-a comandat. „De trei sute de ani, de cînd s-a descoperit Laocoontele, s-a scris mai mult decît se poate citi", constata Odobescu, fidel lui Michelangelo și lui Pliniu. „Cea mai frumoasă grupă sculpturală a antichității"; „miracolo dell'arte"; „opus omnibus et picturae et statuariae artis praeponendum". Winkelmann, Lessing, rămîneau de asemeni mai lîngă adevăr, în plin secol XVIII. „Precum marea stă liniștită în adîncurile ei,

oricît de turburată i-ar fi suprafața, așa și în figurile . . .“; artistul „a trebuit să aline strigătul în suspin; nu doară pentru că strigarea dovedește un suflet fără tărie, ci fiindcă ea descompune figura într-un mod respingător“ — aserțiunile, cu farmecul epocii și pledante (opera în cauză a trebuit mereu apărată), ating ca mîini de aer. Convenție, opera nu-și propunea nici să strige nici să interiorizeze, cît să semnifice. „Mai întîi — guști «într-o păcătoasă proză românească» sursa literară, «fiorosul tabel» preluat de Vergiliu — șerpii coprind, în vergile lor, trupurile mai plăpînde ale îmbilor săi fii și, mușcîndu-le, se repasc din ticăloasele lor membre. Apoi, viind chiar el în ajutorul lor și azvîrlind săgeți, îl coprind și pe dînsul și îl lănțuiesc în încolăciri uriașe“[6].

Afrodita la baie, o bijuterie, înaltă nici de o jumătate de metru, scăpată aproape fără nici o fisură, de romani, de arabi și de turci, trebuie muzeul din Rodos să-i plătească un gardian cu pistol, care stă în mica odaie numai pentru ea, nemișcat, în lungul orelor. Marmora, albă, cunoaște transe de luminișuri și înnorări. Nimic nu e lăsat închipuirii. Pe cînd genunchiul și degetele piciorului drept fac legătura cu pămîntul, mîinile desprind de prin cer pletele ondulate care ating grele de apă genunchiul stîng. Răsucirea de la talie în sus, spre o oglindă nevăzută, pare să umplă de un orgoliu stăpînit sînii în visare, torsul, elasticitatea întregului. Piruetele mele împrejurul soclului, prelungite, s-ar cădea să-mi aducă nu ticul, semn al atenției, de pe obrajii omului în uniformă, ci, printr-un efort conjugat al direcțiilor muzeelor și oficiilor de turism, o tetradrahmă de argint din secolul lui Chares, avînd pe o parte floarea de rodier, ca de trandafir, iar pe cealaltă, poate perpetuînd fizionomia Colosului, capul lui Helios nimbat de raze-șerpi și raze-valuri, debordant de o energie cosmică.

---

[6] Citatele, din Winkelmann, Lessing, Vergiliu, în versiunea dată de Odobescu (*Grupa Laocoontelui din Vatican . . .* și *Moartea lui Laocoon . . .*), ed. *Opere, II*, îngrijită de Tudor Vianu, E.S.P.L.A., 1955.

* * *

Însă frumuseți tangibile impun tot mai mult orașul cu *chipul său văzut*, cel care după o mie de ani de aproape anonimat și simplă viață marinărească dă din nou insulei nume în patru vînturi și — la fel catedralelor din Chartres, Leon, Orléans, Troyes, Reyms, Beauvais, Amiens, Bourges și Paris — aduce din mijlocul secolului XIV, franc, revelația arhitecturii cu bolți în ogivă, rozete, arcuri butante, turle sfîrșind în cer ca săgeți sau răsfrîngeri de gheizeri. Aceasta, prin asociație, întrucît aici răsfățul e al goticului militar și civil, succedant ca și-n jurul Alpilor și simplificator, preocupat, de cînd cu avîntul artileriei, de grosimea contraforturilor, rezistența donjoanelor și îngustimea crenelurilor, cu casele pitite în dosul metereze-lor iar palatele devenite la rîndul lor veritabile fortărețe, sub ecouri dinspre Aigues-Mortes, Carcassonne, Mont-Saint-Michel, Avignon. Oricum, un miracol. Un specimen complet al arhitecturii defensive medievale, se spune. Între poemele de piatră pe tema homo homini lupus, unul din cele mari.

Nu te poți descurca ușor în fizionomia și istoria „orașului vechi", distincte, corp atît de străin și totodată familiar, unde bufnițe repetă noaptea în fața mării un jurămînt de surzenie la fluxul orelor. *Chevalier au barizel*[7]. Butoiașul rămîne mereu gol, oricîtă apă torni, cît ochii nu ți se umplu de lacrimi. Blondel de Nesle, Gace Brulé, Conon de Béthune[8], trebuiesc invocați.

„Pour lui m'en vais soupirant en Syrie,
Car je ne dois trahir mon Créateur . . .
Que là doit-on faire chevalerie,
Où l'on conquiert honneur et paradis".

Cruciadele, toate 9, se scurseseră pe drumul magilor, după apelul lansat la Clermont în 1095 de papa Urban al

---

[7] Poem anonim francez din secolul XIII.

[8] Truveri din secolul XII. Versurile care urmează, dintr-un *chanson de croisade*, după Gustave Lanson, *Histoire ilustrée de la littérature française.*

II-lea, Sfîntul mormînt recăzuse în 1244 sub picior musulman prin turci, dar Ordinul Sfîntului Ioan, organizat acolo, nevoit să se refugieze temporar în Cipru, are scris în steaua-i încă palidă să menţină cel mai durabil în Levant un steag latin şi să încheie ultimul, în 1 ianuarie 1523, ciclul evenimentelor şi *gesturilor* contradictorii din care Occidentul se va alege deschizător exclusiv al evoluţiilor lumii moderne, pentru o aventură egală cu a antichităţii.

„Vreme cîtă curs-a parcă n-a trecut", graţie conlucrării a trei factori — „noroc" ce l-ar fi putut îndreptăţi pe Kazantzakis, pentru perioadele de represiune religioasă, economică şi naţională, să situeze şi în insulă acţiunea anatoliană din *Cristos răstignit a doua oară:* ocupaţia italiană, dintre 1912 şi 1945, cînd o faptă bună de anvergură are loc, restaurarea tuturor elementelor amintitei arhitecturi; administraţia unui popor care, duşman oricărei schimbări, cu cîteva excepţii, nici n-a clădit nici n-a demolat timp de trei veacuri, garanţie singură pentru păstrarea trecutului cînd nicăieri în lume noţiunea de monument istoric nu se născuse; şi lucrul cel mai important, preocuparea ocupanţilor din 1309 de *a aplica tehnica cea mai avansată* în retrasarea liniilor între care oraşul bizantin se va fi retras spre a face faţă incursiunilor sarazine şi viselor de independenţă nutrite de un Leon Gabalas după căderea Constantinopolului sub Cruciaţi.

Pe un pămînt de cutremure, transpuneri inginereşti de impresii şi învăţături din Franţa, Provenţa, Auvergne, Italia, Anglia, Germania, din cele 6 „limbi" în care stăpînii Dodecanezului, cavalerii în manţii roşii cu cruce albă, sînt grupaţi. În fruntea lor, Marele Maestru, conducînd uneori personal lucrările, ca şi bătăliile.

Din desene de epocă şi fotografii panoramice, din planşe şi după asalturi reluate, reuşeşti totuşi să rupi cercul vrajei. Despărţite de un zid lung (dispărut) vest-estic, pîndesc împreună la primejdiile din afară, spre sud-est burgul, spre nord-vest castelul (reşedinţa cavalerilor) — în miniaturile lui Caoursin. Turnul Morilor şi Turnul lui Naillac (azi, încă nereînălţat) indică fără dubiu portul principal, vegheat în stînga de golful Acandia, iar în dreapta de Mandraki („ţarcul") şi întărit cu ziduri. Turci

(oameni, corturi, corăbii) dau leneș tîrcoale, oamenii lui Pierre d'Aubusson, în dosul ferestrelor, nu se văd, zboruri de păsări au a exprima calmul sau groaza, cum mesajul grafic vine din 1480, cînd asediul se va termina în avantajul asediaților.

Un ocol al fortăreței pune cumva în dimensiunile reale aparatajul complicat al zidurilor de incintă, pe care schematic le cunoști. Turnurile, dreptunghiulare sau rotunde sau poligonale, ieșite mai în afară și mai în văzduh (al Sfîntului Gheorghe, al Spaniei, al Sfintei Marii, al Italiei, ale Sfinților Pavel și Petru) și porțile la care duc poduri înalte (a lui Ambroise, Sfîntul Athanasie, Koskinou, a Sfîntei Caterina, a Marinei, a Arsenalului și a Libertății) îi sînt coroanele ornamentate cu inscripții, blazoane și basoreliefuri. Înconjurate la bază de „bulevarde", ridicături de pămînt și zidărie, apoi de șanțuri, adevărate grădini scufundate, atingînd pînă la 40 de metri lățime și adîncime, unde vezi păscînd cerbi sau melancolizînd dalii, îndură disciplinat trufia Palatului, Il Castello, care de-a dreptul în nori își flutură steagul Greciei.

Clădire pornind de la un nivel mai săltat, cu armătură proprie de turnuri și creneluri, și parcă ignorînd restul obstacolelor, curtinelor și parapetelor, la el ajungi după ce treci alte punți peste gropi fraged verzi și după ce parcurgi un coridor acoperit, strîmt, descîntat de sunetul pașilor. Supraveghează într-adevăr de acolo de sus, ca un catarg, mișcarea întreagă din burg, orașul nou, terasa hotelului meu, porturile, coasta Asiei și Creta, întîmplările apei. Dezordinei romantice a donjoanelor și ferestrelor grațios frînte, din desenele lui Flandin, arheologii italieni i-au preferat ordinea și perfecțiunea poate mai afirmate decît în zilele cînd cavalerii erau învingători în Smirna și Laodicea. Curtea interioară, patrată, descoperită, cu o galerie, cu scară laterală exterioară de pe care ai putea susține un spectacol audio-vizuo, redă în mai mare aspectul tipic și al altor clădiri din Rodos și din zonă. Sălile, de la nivelul superior, reconstruite, mari, una cu trei arcade, locul de adunare al comandanților („les baillis", „les pilliers"), găzduiesc lăzi sonor intarsiate, din insule și — inspirat încastrate în dalaje de marmoră albă și neagră, albă și roșie, uneori autentic joc de pictură abstractă — mo-

zaicuri de Cos (chenare cu peşti, vaze şi flori, scena cu un călăreţ pe spinarea unui animal înaripat, cap de om, trup de şarpe, confuză prin memorie). Cuiburile, teuton din Malbork, corvinesc din Hunedoara, încep şi urmează liniştit un turnir al lor.

Impresia de repetare a zidurilor de incintă, de oraş în oraş, o perpetuează şi restul articulaţiilor Collachium-ului, castelului: strada Cavalerilor şi strada scurtă care o încheie spre port ca un T, dilatată la capete în două piaţete. În trepte, pavată cu pietricele, bordată de clădiri cu etaj de o parte şi de alta, jos etalîndu-şi porţile cu arcadă mare şi cu bolţar, deasupra ferestrele cu obloane, încheiate de brîie în unghi drept sau în acoladă, gheretele de piatră prinse ca melci şi consolele, cornişele sculptate şi burlanele-capete de crocodil — strada *Limbilor* urcă şi coboară cu Guiot de Dijon[9], într-un idiom azi quasiimpenetrabil:

„Il est biaus et je suis gente.
Sire Dex, por quel féis?
Quant l'uns à l'autre atalente
Pot coi nos as departis?"

Auberge de Provence, Auberge d'Espaque, Auberge d'Italie, Auberge de France („Trescrestien, franc royaume", cum se extazia Charles d'Orléans)! Devizele, armele, stemele, leii lui Philibert de Naillac (1396—1421) şi tigrii lui Guy de Blanchefort (1512—1513), crucile în ancoră ale lui Pierre d'Aubusson (1476—1505), scuturi cu trei flori de crin ca trei vîrfuri de lance („Şi mă întreb: pe care să-l aleg / Acum cînd părăsesc aceste praguri" — Radu Stanca). Se luau aici prînzuri şi se ţineau adunări. Tavanele, din grinzi de chiparos. După luptă, cînd aceasta se termina trist, sala cu absidă şi arcadă mediană monumentală ca în Palat, a Spitalului, vizavi de catedrala ursuză a Sfintei Marii, (cîndva număra singură 32 de paturi cu draperii), oferea răgaz bilanţurilor şi susurului de voci din gînd.

---

[9] (+1204); din *Chanson por son corage. (Anthologie de la Poésie française*, Éditions Stock, Paris, 1941).

„In terra d'oltramare
Istà la vita mia" . . .[10]

Clădirea, ca-n 1489 cînd fu terminată, înlăturate acum complet amprentele ultimului război, o operă de artă şi ea, devenită Muzeul, acompaniază cu lespezi tombale, cu zeci de trupuri de marmoră decapitate, cu zeci de capete fără trup, muze adormite, aşteptînd, culcate pe mici socluri, parcă atingerea degetelor, spre a găsi surîsul. *L'expression réveuse* . . . Însă mărturiile pentru viitorime trebuie să rămînă tonice. Treceai pe aici, „à l'Hôpital de Rhodes", şi la sfîrşitul secolului al XV-lea, „pour passer le temps". „Fiecărui bolnav, nota atunci un călător spre Ierusalim, i se servea vin în frumoase ceşti de argint şi carne în frumoase farfurii de argint".

Burgul, edificii publice, case de locuit şi de cult, mai întins şi auzind şi el marea prin meterezele mai înguste dintre Poarta Marinei şi Turnul Italiei, amestecă epocile şi stilurile, însumează tolerant. Tribunalul Comerţului, pe o loggia şi cu basoreliefuri, visează orientul. Acoperişului său în formă de terasă îi vorbesc verandele povîrnite de la etajele străzii bazarului, cupolele băilor turceşti, mai joase, ale geamiilor, unele foste bazilici care şi-au dat clopotniţele pe minarete, mai arătoase. Cea mai mare e Demirli, sprijinită pe 16 arcaturi, şi nedisimulîndu-şi în interior tipul cruciform. Ageamiu în materie, te feliciţi de chilipirul de a surprinde o notă distinctivă: nu un balcon-inel ci două, plus un dichis cu ciubuce pe tija din preajma Turnului Orologiului, între arţari şi palmieri. Fiul lui Selim care adăogase aulae othomanicae Egiptul şi Siria: Soliman, care va transforma Ungaria în paşalîc şi-l va ierta pe domnul moldav, evadatul din cetatea Ciceului, îşi făcuse intrarea în 22 decembrie al anului rău prin poarta Sfîntului Atanasie, de pe uscat, după lunile cinci, între toate mai grele, cît presase cu 300 de corăbii, 1000 de tunuri şi 100.000 de soldaţi nervii celor 6000 de asediaţi şi 300 de cavaleri. Trompeta lui ar fi dormind într-o capelă de lîngă o moară de vînt, undeva prin preajmă. Obu-

[10] Rinaldo d'Aquino, *Lamento por la partenza del crociato.*

Nativitate
(Muzeul bizantin din Atena).

Meteora.

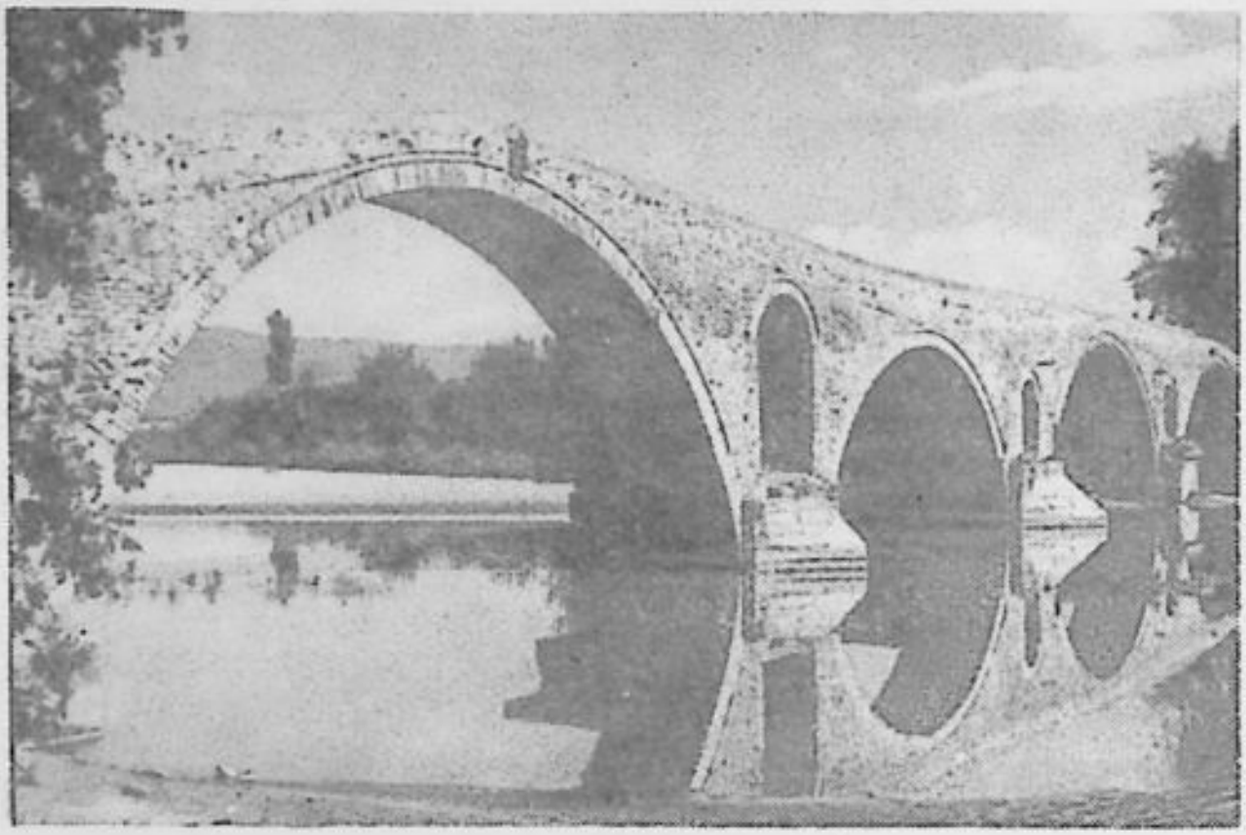

Vechiul pod din Arta.

Pe fundalul Parnasului.

zele de piatră, pînă la 90 centimetri circomferința, care pentru mai multă panică erau năpustite noaptea, făceau piramide comune cu altele de bronz, sub embleme și inscripții creștine, prin anii sute cît, ziua, se puteau vînzoli între ziduri, cu ale comerțului, toate neamurile, iar la apusul soarelui, la bătaia de tun dînd semnalul închiderii porților; puteau rămîne, în bezna nestînjenită de nici o lampă, doar închinătorii întru Alah și Iehova. O imagine diurnă, transmisă din 1854, desigur parțială: în fața cafenelelor portului, pe paturi de lemn, la aer, tolăniți, bărbații, turci într-o margine, greci în alta. Femeile, după zăbrelele haremurilor. Evreii spanioli, în cartierul lor, negustători de stofe. Priponite, sau lunecînd spre sate, cel mult 30 de bărci.

Șterse azi orice graniți, de la castanii peste fîntîni de abluție decorate abstract, printre magherniți de lemn, prin ganguri acoperite sau pe adevărate poteci între parapete și pe lîngă bastioane unde hornuri de aerisit și luminat duc în imense magazii subterane ca-n iad, ostatec veacului arhitecturilor „tranziente", iată-te rîvnitor iar al unei cuprinderi din slăvi. Dar printre stelele filante duce numai strada Socrate care ori te îmboldește spre moscheea pașei Ibrahim, de pe unde-ți face cu ochiul, într-o fundătură întunecoasă, o firmă verde: TAVERNA CAVALERILOR, ori te atrage la calmarii metalici din fața Arhiepiscopiei. Citești, năstrușnic Ivan Turbincă, pe frumoasa casă din secolul XVI: „Pax hui domui et omnibus habitantibus în ea". Nu. Unde-i votchi și sînt femei și lăutari.

*
* *

La masă-ntre lupi de mare, sau pe băncile de pe chei, celebrezi despărțirea de Rodos. Vinul autohton, în butelioare cu săbii, aspru pe limbă, cald în sînge, fortifică. Adierile de larg, batistele albe ale morilor de vînt, minareta-bibelou a lui Murad Reis destramă. Micul cimitir turcesc. „Ce vorbe ar spune mai mult? Și unde e mîna care să dăltuiască / Asemeni cuprinzătoare cuvinte pentru

oei pierduţi pe uscat?“[11] Ştii sigur că noaptea va trece neobservată şi că dimineaţă vei fi departe, prin valurile ce acum „vin cu vuiet spre ţărm ca scoici imense de apă“[12]. Dar încă în inima „trandafirului arhipelagului“, cum i s-a mai zis locului cu trecători benigni care te ignoră firesc şi care nu obligă, porţi ca şi trist, printre catarge şi case, cătuşe de petale. Din experienţa acestor trei zile: fizionomii şi profiluri, fără excepţie pradă unui reflux, smulse din săli de mese, din expoziţii, din străzi în pantă; perechea de superbe specimene feminine, venite cu un iaht — se ţineau de mînă şi rîdeau şi străluceau şi nu-nţelegeau ce le spuneai, acceptaseră amuzat să ducă în dreptul ochilor aparatul de fotografiat „Canonet“ şi să declanşeze ca să te poţi autoadmira etern pe ruinele din Lindos, după cum şi să dea viaţă peisajului, să pară, deasupra stîncilor, proiectate pe cer cum obiectivul le-a surprins, disperări erotice saphice de pe trambulina Lefcadiei.

Pribegi din acel 1 ianuarie, pripăşiţi după 7 ani, în 1530, la Malta, cavalerii Sfîntului Ioan au avut încă mult timp în memorie acest aer sărat şi dulce, dar niciodată liniştea. S-au fortificat din nou, dar de acum înainte istoria lor e doar un reflex al istoriei piraterie. Vor fi înregistraţi cu 8 galere mari, şapte roşii şi una neagră, vasul amiral, vor rezista în 1562 unui asediu similar, de 6 luni, unde vor învinge sub Măestria sa Jean de la Valette, care participase şi la confruntarea cu Soliman, vor pierde şi recuceri în repetate rînduri Tripolisul, dar gloria, una zăcaşă, va fi de partea adversă islamică, peste capete cu turban.

Dispărută cu căderea Romei, o mie de ani, această plagă ivită odată cu navigaţia şi împotriva căreia luptaseră regele Minos, Republica rodiană din vremea Colosului şi Iuliu Cezar tînăr, reapărută la întremarea comerţului cu Orientul prin cruciaţi şi veneţieni, dobîndise dimensiuni inconceptibile anterior anului 1492, cînd Spania se eliberează de mauri şi îi transformă în nordul Africii în protectori şi rentieri ai hoţiei.

[11—12] Edgar Lee Masters, *Week-end la mare,* traducere de Margareta Sterian, în *Antologia poeziei americane,* Editura de Stat, 1947.

Corsari vînturători de flori argotice care se vor fi pierdut. Activînd pe cont propriu cu o fregată-două, în serviciul beilor de Alger, de Maroc sau de Tunis, ori ca amirali ai întregii flote turce. Raiduri fulgerătoare, de primăvară, pentru capturarea vasului vedetă al papei în dreptul insulei Elba; spintecări prin Gibraltar în Baleare, în calea galioanelor încărcate cu aurul Indiilor, ori pentru şicanarea navelor yankee astfel ca America să consimtă tribut anual în dolari şi obiecte; măturări ale litoralelor italic, spaniol şi britanic, pentru smulgerea oamenilor cu miile „din porturile lor", ca să fie transformaţi în robi sau răscumpăraţi; bombardările cu prizonieri francezi, fie aceştia consuli sau preoţi, aşezaţi în gura tunurilor; daruri sultanului: sute de tineri aleşi pe sprînceană, purtînd ca ofrandă cupe de argint şi aur, stofe fine, ochioase pungi cu bani. Şi în replică, expediţiile de pedepsire, cu răstigniri la Pergam, cu incendieri şi încercuiri, cu mutarea mînuitorilor de bici în trăgători la vîsle, cu masacre nu mai sfioase. Coaliţiile de răsunet, 600, 500, 206 corăbii, adevărate escadre, 12, 28, 38 de mii de soldaţi, pînă la răfuiala radicală de la Corint, care dezorganizează definitiv flota Porţii şi pînă ce Algerul şi Tunisul, din 1830, revin Franţei. Strălucitori: Carol Quintul, de-o parte, cu amiralii Andrea Doria şi Ducele de Alba, Ludovic al XIV-lea, Don Juan de Austria, Papa Pius al V-lea, Cromwel, Washington. Seria reişilor, de alta, angajaţi direct, creştini renegaţi majoritatea şi trecuţi la Islam, fiecare cu propria-i pravilă nescrisă; începînd cu fraţii Barbarosa, Aruj şi Kheyr-Ed-din, întrupări ale tartarului şi personalităţi în istoria strategiei şi tacticei, imaginativi, continuînd cu ucenicii lor Dragut, care se pedepsea administrîndu-şi singur pumni în coaste cînd nu izbîndea, şi Murat, ce-şi are ancorat numele, cum s-a văzut, în apropierea Acvariului, calabrezul Uluj Ali, zis Ochiali, cuceritorul Ciprului şi al Cretei, şi danezul Ian Iansz, pitit şi el sub numele de Murat, preşedinte de republică a Piraţilor în Salé, pe ţărmul Atlanticului. Acesta, prin 1640, cînd Robinson Crusoe împlinea 8 ani, trăia, fapt mai puţin cert la data cînd ingeniosul erou al lui Defoe face neplăcut cunoştinţă cu numitul oraş. „Acostînd de astă dată în celălalt bord, vreo şaizeci de oameni s-au urcat pe puntea noastră şi au început îndată să taie pînzele şi

manevrele. Am dat şi noi într-înşii, fiecare cu ce am apucat, cu flintele, cu suliţele, cu cutiile de pulbere sau cu ce aveam la îndemînă, izgonindu-i de două ori de pe punte. Pînă la urmă am fost nevoiţi să ne predăm, vasul nostru nemaiputînd manevra şi avînd trei de ai noştri morţi şi opt răniţi"[13]. Lucrurile devin astfel mai concrete, prin care-i rătăceşti din raza privirilor pe cavalerii ce-ţi toarnă-n pahar, acum nici de Malta . . .

Gustul aventurii, al perindărilor fără ţel sau hram, împinge pînă-n punctele cele mai hazardate ale uscatului făpturile singuratice răzimate de cîte un stîlp, înfipte în pietriş, aplecate spre briză, ca morţi rămaşi în picioare. Pun o fervoare aparte în a asculta vîntul, retragerile şi înaintările valurilor, cum ar recepta un mesaj sau ar emite, cum ar experimenta o existenţă interzisă. Bărbaţi sau femei. Parcă din clipă în clipă vor păşi pe covorul lichid spre lună. Un exces, să adaogi încă o mulcomire sau încă un tumult acestei desfăşurări de conectări la necunoscut şi la incomensurabil.

În mîini creştine, evident la scară mai redusă, prin secolele (XVI—XVIII) de dominaţie otomană în estul maritim, pirateria constituise şi un mijloc de opoziţie la imperiu. Corsarii cretani, băştinaşi şi veneţieni, renumiţi, mînuiau cu aceeaşi rapiditate cuţitul curb, odată săriţi pe puntea ghinionistă. Hydrioţii, rebeli originari în principal din Moreea, greci şi albanezi, reuşesc să-şi transforme insula într-un centru de rezistenţă şi de bravură inexpugnabil, iar în 1821 sînt destul de îmbogăţiţi prin rapt ca să poată participa masiv la echiparea flotei insurgenţilor.

Debarasat de milenaru-i frate siamez, de „odiosul flagel" evocat sau cîntat mai sus, comerţul rodian prosperează sau se vrea prosper. Întors recent la matcă (insulele Dodecanezului intră în posesia statului grec în 1948), e scutit de taxe vamale, ca-n zilele de aur care au precedat înfrîngerea ultimului rege macedonean. *Port liber* iar, oferă cu 50 la sută mai ieftin ca la Atena stofele englezeşti, umbrelele bărbăteşti din Germania federală, whiskyul scoţian şi american, dantelele olandeze, pantofii italieni. Cu

---

[13] Traducerea lui Petre Comarnescu (ediţia IV-a, Editura tineretului, 1969)

escarpinii fini vin pe marea fără capcane, tot din Italia cred, umbrelele de damă avînd mătasea în toate nuanţele Mediteranei, şi mînerele de toate formele, luînd ochii prin fantezia incizurilor în metal şi a diamantelor mari din sticlă colorată. Te tocmeşti, înmulţind ocaziile dialogului, cochetezi adică, partener dezavantajat, cu geniul anonim al gintei. Te oglindeşti în vitrine şi-n religia lucrurilor, împărţit între notaţii distrate, de versuri posibile şi între raportări continue de la dolar la drahmă şi de la drahmă la leu, „îţi faci cugetul hotar / Între înger şi măgar".[14]

În răspîntie, un grup de stewardese şi ofiţeri de marină decid în consens să renunţe la localul din port pentru unul din parcul oraşului, dotat cu spectacol etnografic. Kalităra! Cîntece, dansuri, costume.

---

[14] Arghezi, *Dor dur*.

ARTĂ BIZANTINĂ

Esteticienii s-au pus de acord, cel puţin pînă azi, în a stabili originalitatea artei bizantine nu în respingerea procedeelor vechi sau în aportul de procedee pe care înaintaşii le ignoraseră, ci în aşa-zisul *compromis* constînd din prelungirea dezagregării artei antice, începută înaintea lui Constantin şi totodată din accentuarea ei prin reluarea elementelor anticlasice ale operelor de tranziţie. Deşi, cum s-a observat, proporţia şi ponderea amintitelor două componente nu depinde obligatoriu de data operei, totuşi în mediile rafinate din capitala eleganţei realismul prea dur, oriental, şi înclinaţia romană apuseană spre empiric cedează în profitul unei progresive stilizări şi spiritualizări. Fiindcă finalitatea, teza, trebuie să rămînă de fiecare dată în afara oricărui dubiu, lumea sensibilă neputînd depăşi accepţia de sugestie a lumii revelate, pe pictor nu-l preocupă, în perioada de apogeu, adîncimea şi perspectiva, raportul exact dintre dimensiunile fiinţelor şi lucrurilor, măreşte intenţionat personajele după importanţa prestabilită, dematerializează sau uniformizează voit corpurile şi figurile, combină liber petele de culoare şi spaţiile goale, cum ar compune „fraze sau melodii", obţinînd în suprarealitatea compoziţiilor, în exploatarea unor motive fundamentale ca al naşterii şi al morţii, în transcendentalitatea mozaicurilor, în jocurile ritmice, ceea ce prin sclavia tematică i s-a refuzat.

Istoricii la rîndul lor se unesc în a respinge o *eroare* dintr-o etapă de început a studiilor în materie, respectiv afirmaţia că am avea de a face cu o artă monotonă, instabilă, că, odată ivite cîteva soluţii, fie ele geniale, zugravii

anonimi de la Constantinopol şi aiurea s-ar fi mulţumit să se copieze invariabil unii pe alţii, să repete. Cercetările, descoperirile în plin curs, fără a modifica substanţial împărţirea, devenită loc comun, în trei mari perioade, a evoluţiei, adaugă noi şi noi dovezi de transformare, îmbogăţire, inventivitate. Primei perioade (din 330 pînă la Iustinian inclusiv), care face trecerea de la arhitectura bazilicii la edificiul în cruce greacă, utilizînd în exterior desenul cărămizilor, asociază marmorei ca materiale de construcţie aurul, argintul, fildeşul, pietrele preţioase, smulge Asiriei secretul bolţii pe pandantivi, ia mozaicul padimentelor antice şi, dîndu-i o strălucire nemaiîntîlnită, îl aruncă pe tavane ca un cer înstelat, îi sînt arătate rădăcini ce duc la fresce din secolele II şi III de pe Eufrat şi din Egipt, din temple păgîne şi sinagogi. Vîrstei de perfecţiune de sub dinastiile macedoneană şi comnenă (secolele IX—XII), marcată, sub influenţa miniaturii şi a preocupărilor filologice, de o întoarcere la lecţiile antichităţii, îi sînt recunoscute valori noi în căutările de echilibruri ritmice, în modul cum figura umană este adaptată curbelor arhitecturale, în efectele cromatice savant obţinute. În sfîrşit, ultimei perioade, renaşterii de sub Paleologi, urmînd „cunoaşterii“ latinităţii, cu proliferarea în secolele XIV—XV a şcolilor şi atelierelor, cu tendinţa autorilor de a interveni mai subiectiv în interpretarea temelor, cu gustul pentru monumental şi cu tatonarea timidă a unor apropieri de natură, ca-n Occident, îi sînt demonstrate reluarea mozaicului în decoraţiile vaste, prin restituirile de la Karie-Djami, şi prelungirile nord-vestice în lumea slavă.

Decizia de la Niceea: „pictorilor să execute, preoţilor să ordoneze şi să regleze“ e astfel respectată şi nu e respectată. Gloria Bizanţului cea mai durabilă ar rezida în această îndeletnicire de plăsmuiri sub dogme, prestată cu fervoare, apărată cu preţul mîinilor pictorului Lazar, arse cu fier roşu în vremea celei de a doua persecuţii iconoclaste şi capabile, încă pline de răni, să reia totul de la capăt. Artă care se recomandă atît prin ceasul de început, asupră-şi cu proiecţiile de amurg, grele, ale antichităţii, cît şi prin cel final, zămislitor de răsărituri în ţările

ortodoxe neînglobate semilunii. Evident neîntrecută, în oraşul orgolios de la intrarea Bosforului. De unde pornesc spre curţile şi mănăstirile bogate lucrăturile în fildeş, emailurile cloazonate, faianţele, sticlăria, stofele istoriate, manuscrisele cu litere mici, vasele de ceramică în culori dulci, relicvariile în filigran, diademele şi tiarele, mesele de altar şi basoreliefurile cu Daniil între lei, pentru baptisterii, crucile stropite cu diamante; unde Constantin, spre a stinge în senatori dorul Romei, pune să se construiască într-un singur an un forum identic, Augusteonul, şi un forum circular, care să-i poarte numele, încadrate de statui din Atena, din Cezareea, din Sebastia, din Chaldeea, din Antiochia, din Cipru, din Chios, din Seleucia, din Smirna, din Bitinia şi Sicilia, apoi palatul imperial şi Hipodromul în genul circurilor romane, în fine bisericile Sfinţii Apostoli şi Sfînta Sofia.

Aceasta din urmă, „tipul prin excelenţă al artei bizantine", în dimensiunile şi structura date de Iustinian. La sfinţirea căreia, în 27 decembrie 537, împăratul, descins dintr-un car tras de patru cai, alergînd de la uşa de la intrare pînă la amvon cu mîinile întinse, ar fi strigat: „Solomon, te-am învins!"[1]

„Nicicînd — citeşti în Elie Faure — asemenea lux material n-a legat sentimentul popular de litera unei religii care se pretinde spirituală prin excelenţă", „cupola turtită nu lasă visul să se înalţe, visul se roteşte şi se întoarce neîncetat asupra lui însuşi pe cîteva orbite închise, geometrie mişcătoare în spaţiul care reproduce, rezumă şi pietrifică gravitaţia cifrelor", „Sofistica refugiată în concilii şi matematica exilată fuzionează într-o străfulgerare de puritate, închizînd arhitectura în orbita supusă a lumilor tăcute".

Doar că soarta a vrut să fie diseminaţi admiratorii artei bizantine mai mult pe drumuri care fug din Constantinopol, prin Italia şi Grecia, prin Siria şi Palestina, prin Iugoslavia şi Bulgaria, prin Italia, infinit.

---

[1] G. Bayet, *L'art byzantin*. Paris, Ancienne Maison Quantin, 1883—1884 (nouvelle édition).

* * *

Salonicul modern, cu hoteluri şi terase deasupra cheiului, cu ticsitele-i magazine în lungul străzilor paralele, cu foburguri unde industrializarea îşi propune ravagii, cu multele-i sute de mii de locuitori şi cu parcul Tîrgului internaţional, se-achită bine de sarcina de păstrător al unor atari splendori. Pentru musafirul cu ochi mai ales lăuntrici se face cu plăcere imaterial, transparent, spre a lăsa la vedere, exclusiv, salba-i unică: Rotonda, Hosios David, Sfîntul Dumitru, Aghia Sofia, Sfinţii Apostoli. Cum ai răsfoi un album! Toate momentele importante, toate implicaţiile, dar în primul rînd colocviul, mirajul mozaicurilor.

La Rotondă ajungi după ce înconjuri stîlpii din arcul lui Galeriu, tînărul ginere al lui Diocleţian, norocos în confruntarea cu perşii în Mesopotamia şi Armenia. Scene de luptă sau de sacrificii, călăreţi impetuoşi şi prizonieri îngenuncheaţi, împăratul primind deputăţia unui oraş, mîini şi nasuri ciopîrţite, cîteva Victorii înaripate, reliefurile vin din anul 303, cînd un complicat ansamblu arhitectural — un palat, un alt mare edificiu, octogonal, un hipodrom, un alt arc de triumf şi Rotonda, probabil gîndită ca mausoleu — forma reşedinţa imperială, de nădejde, din moment ce în 379 Teodosie I îşi organizează în acest loc armata iar anul 380 şi-l petrece de asemenea aici, emiţînd edicte şi primind botezul. Clădirea circulară, singura de acest tip în teritoriul fostului imperiu, devenită spre 400 bazilică rezervată Curţii, închinată Sfîntului Gheorghe, cîndva decorată complet, te primeşte sonoră. Centrul, la capătul unei raze de 12 metri, cunoaşte virtuţi magice, aidoma scenei din Epidavros: foşnetul paginilor blocnotesului aduce a răsturnare de valuri; fiindcă ai lovit uşor cu unghia pachetul de ţigări, ţi se prăbuşeşte pe creier, pedepsitor, un vaier de nicovale. Atenuată, înnobilată, senzaţia se continuă prin impresia de auditiv pe care ţi-o dau perindările şi ondulările de coloane, arcade, pavilioane şi bolţi, dantelărie barocă elegantă, şi de candelabre, vaze şi păsări în cîmp de aur, care-i încadrează deasupra nişelor în opt panouri, pe mucenicii războinici. La zenit, unde

decorația a fost răzăluită, supraviețuiesc doar un deget din mîna care binecuvîntă și un rest de cruce dintr-un sceptru. Un semicerc albastru, de rozete, apoi o coroniță florală în care albul, verdele, roșul alternează crengi, un cerc ca un curcubeu și capete de mîini și aripi de arhangheli e ce-a mai scăpat după transformarea în geamie. Spre baza cupolei și pe două din nișe, parcă fragmente de mătăsuri și de covoare cu borduri late și franjuri, cu șiruri de păuni și palmete în fond gri.

Caracterul maiestuos e schimbat la Hosios David (mică bisericuță din orașul de sus, la care ajungi prin stradèle sparte și abrupte) pe unul de arhaitate și simplitate, deși ambele așezăminte sînt din secolul V. Urci dealul pentru o singură imagine, din absida altarului, Isus în viziunea profetului Iezechil. „Iar pe bolta cerului, care era deasupra capetele lor, era ceva care semăna cu safirul, era ceva ca un tron de împărat, iar pe el ședea deasupra ca un chip de om". A fost ales un chip adolescentin, de imberb, nici masculin nici feminin, descinzător din vechi zei care-și părăsesc templele. „Ca de curcubeu care se arată în nouri pe vreme de ploaie. Așa era strălucirea lui", rezolvarea e pentru multe viitoare secole: Imanuil șezînd pe cereasca eșarfă. Autorul a ordonat cumva iconografic haosul poetic al descrierii *arătării*, sau sugestia de vehicul extraterestru care-i face profeți pe adepții actuali ai coborîrii din astre, și-n restul bolții, „care semăna cu cleștarul", distingi ca Iezechil: „la dreapta chip de leu, la stînga chip de taur, iar la spate chip de vultur". Însă în loc de roți vezi la picioarele lor cărți, pe cînd zeitatea, care în dreapta vestește și iartă, ține în stînga un desfășurat papirus. Nuanțele izbutite în jurul figurii fac tehnica mozaicului aptă de impresionism, prin semiobscurul naosului explozia de curcubee realmente emite lumină. Compoziția nu e de coșmar. Pe un brîu ornamental de la bază, pești, o broască țestoasă.

Aceste elemente de realism simbolic, cît și expresia de liniște nu de asprime sau trufie, decid, s-ar părea, comparația cu Bunul Păstor (Mausoleul Gallei Placidia, prima parte a secolului V). Puritatea credinței din imaginile minusculului sanctuar italian, persistența unor teme vechi (vezi și cea a botezului, unde din apă privește scena un

bărbat gol, zeul rîului Iordan), frecvente încă la licăririle constantiniene, execuţia ireproşabilă a detaliilor, îl fac, în ciuda unor urme romane, mereu, punct de referinţă. Dar miracolul produs în continuare la Ravenna, în secolul Sfintei Sofia (VI), Sfîntul Apollinarie cel Nou, cu superbele cortegii ale Sfintelor Fecioare şi Sfinţilor Martiri, şi San-Vitale, cu cele două panouri înfăţişîndu-i pe Iustinian şi Teodora, specie de magi purtînd ofrande, înconjuraţi de înalţi demnitari şi de înalte curtezane, ilustrările poate cele mai generoase ale filosofiei şi specificului artei bizantine la sfîrşitul epocii de formare, întoarce la Salonic: la ex-voto-urile din catedrala Sfîntului Dumitru. Schematizarea siluetelor, toate de aceeaşi înălţime şi lăţime, costumele-draperii cu pliuri, atitudinile frontale, ochii mari. Însă o măiestrie mai rudimentară, un colorit mai auster şi mai proaspăt, portretele mai individualizate, mai sumare şi mai expresive. „Sfîntul Dumitru şi Donatorii“, imobilitate, proporţionalitate, o treime ce te convinge; Sfîntul Dumitru între doi copii, în alb, cu priviri vizionare, pe un verde făcut din alge; iar alături Sfîntul Dumitru şi un episcop, o tunsură romană şi-o barbă; un Sfîntul Sergiu, apoi, feciorelnic, în hlamidă cu flori trilobate şi cercuri roşii — panourile, toate verticale, împodobeau pereţii şi stîlpii construcţiei croită vast din secolul V, cu cinci nave, înlocuind o capelă, exact deasupra amplasamentului termal unde, în acelaşi an 303, viitorul sfînt taumaturg cunoscuse moartea martirică. Fiola găsită sub altar şi conţinînd pămînt amestecat cu sînge omenesc, cripta acum subterană unde într-o firidă se mai vede ţeava prin care un ulei aromat se scurgea spre corul bazilicii, întrucît din mormînt, ca odinioară de sub templele lui Asclepios, curgea un lichid tămăduitor, explică într-o măsură raţiunea acestor ochi ficşi care cred, restrîngea la două, trei personagii între chenare clar trasate, după metoda icoanelor epocii, gesturile de consolare, de asigurare că va fi bine.

În Salonic, ca în Capitală, se decora asiduu cu mozaic, mîini iscusite potriveau artizanal în stratul subţire de ceară albă petalele de sticlă şi de marmoră care dădeau legendelor plauzibilitate şi transcendenţă. Recentă, o descoperire la Durrës în Albania, adaogă tezaurelor din seco-

lul X un frumos Sfînt Ştefan şi un evlavios împărat Alexandru. În acelaşi veac, oraşul natal al fraţilor Chiril şi Metodiu primeşte un dar similar: mozaicurile Sfintei Sofii. Edificiul, interferare de bazilică cu trei nave şi de biserică în cruce greacă străjuită de o cupolă, datează din secolul VIII, clădit sub Isaurieni. Adversari ai cultului icoanelor, moaştelor, sfinţilor, adversari a tot ce i-ar umbri divinităţii natura extraumană şi nota de incognoscibil, noul lăcaş îl dedicară înţelepciunii ei. Absida altarului, multă boltire de argint prin care planează dintru-nceput o mare cruce de aur, lasă descifrabil printre motive abstracte numele lui Constantin VI şi al Irinei care va reda imaginilor libertatea, iar unde suprafaţa devine aurie, în concavitatea estică, găzduieşte întunecata Madonă, după unii înrudită prin liniaritate cu Isus tronans de pe timpanul nartexului Sfintei Sofii constantinopolitane (din secolul XI). De o vîrstă, între restul pereţilor bine descojiţi, cu mozaicurile intacte ale cupolei unde nu s-a mai aventurat zelul islamic, ea ar înlocui, cum arată urmele, de asemenea o anterioară cruce. Cei 12, cu întreaga lor forţă morală în priviri, încercaţi asimetric şi despărţiţi unul de altul prin 13 stilizări de arbori, cîntă un imn omului redevenit duh, purtat de arcuirile a doi îngeri cuprinşi de zbor, sau femeii tinere, graţioase, pure, căreia arhangheli îi promit o eternă admiraţie pămîntească.

Stilul şi programul sînt cele pe care le urmăreşti la mănăstirea Hosios Lucas, în Livadia, în drumul spre Delfi, şi în Atena, la Dafni. „Compoziţiile sobre şi echilibrate unde domină figura umană, mai curînd rotundă, cu privire extatică“, şi „în forme suple“ — caracterizarea lui M. Chatzidakis[2] nu intră în contradicţie cu singura imagine de la Hosios Lucas pe care o revezi printr-un fum: sub un arc geometrizant trei sfinte, domniţe prospere purtînd pe cap coroană sau diademă, solemn drapate ca la Curte, şi-n dreptul cărora stă scris vertical Irina, Ecaterina, Varvara. Din biserica din Dafni, la intrare străjuită de doi chiparoşi, iei portretul colosal, în hlamidă al-

---

[2] Din volumul *La peinture byzantine et du haut moyen âge*, colecţia „Le livre-musée“, Pont Royal, Paris, 1965

bastră, respectiv capul profund, sculptat parcă, expresie de monarh monah şi de-o aroganţă mîhnită, al Pantocratorului, oricît ar avea dreptate André Grabar[3] să spună despre compoziţia Nativităţii că „marchează una dintre culmile stilului bizantin care ar putea fi numit academic“ şi despre Isus din Fragmentul Botezului că „între toate nudurile bizantine acesta e poate cel mai bun“.

Traversat astfel şi secolul XI, care din Constantinopol îşi mai trimite razele la Nea Moni din Chios, la Vatopedi din Athos şi la Sfînta Sofia din Kiev — Sfinţii Apostoli, bisericuţa îmbrăcată toată în cărămizi dispuse ritmic, poate încheia ordonarea artificială a atîtor reluate incursiuni la intervale de ani. Doi oameni de rînd, în pantaloni scurţi, păstori romani, sprijiniţi în măciuci groase şi plini de mişcare şi de o turburare suprafirească văd ceea ce va fi fost apropierea de stîna lor a trei regi străini. Sus de tot, ca-n cer, se petrece mereu Schimbarea la faţă, pe un oval care se va fi vrut translucid şi pe o stea-n şase colţuri, iar în registrele de jos, ce s-a mai ales din frescele vroite complementare mozaicurilor, ambele din secolul XIV. Pentru că la Salonic pictura murală îşi are şi ea statele de vechime. Biserica Panaghiei Calchedon, de pildă, păstrează în nartex şi în altar frumoase zugrăveli din secolul XII. În veacul răscoalei zeloţilor, acesta din urmă la care ne-am oprit, alte trei lăcaşuri (Haghios Pantelimon, capela Transfigurării, de la Mînăstirea Vlatadon, biserica Profetului Ilie) ca şi o bogată zestre de icoane depun întins mărturie în favoarea funcţionării aici a unei puternic conturate şcoli de pictură, căreia exponent i-ar fi un discret Manuel Panselinos. „S-a ridicat — va spune prin secolul XV-XVI călugărul Denis în *Manualul*[4] pe care l-a scris în admiraţia acestui înaintaş — mai presus de toţi pictorii vechi şi noi,

---

[3] *La peinture byzantine*, Editions d'Art Albert Squira, Genève, 1953.

[4] Fără a fi singurul scris sau difuzat în evul mediu, acest text preţios, care concepe pictura ca un act de adoraţie şi atestă perpetuarea unor soluţii artistice datînd din primele secole de artă creştină, e copiat la Atos şi tipărit întîi în Franţa, în 1845, apoi cunoaşte o ediţie greacă, la Atena, în 1853 şi o traducere germană în 1855 (Cf. C. Bayet, *op. cit.*).

cum o arată încă de bună seamă lucrările lui pe var şi pe lemn". „Pictura lui răspîndea strălucire atît de multă prin cunoştinţele-i tehnice, încît era comparat cu luna în toată a ei splendoare".

* * *

După frescele Iugoslaviei (Ohrida, Nerezi, Mileseva, Oracanica), rememorări ale evoluţiei acestei modalităţi picturale mai puţin costisitoare, ilustrări a trei secole de oscilare între clişeu şi creaţie, cu un aport net de monumentalitate, realism, vivacitate, Mistrei din Sparta i se rezervă privilegiul tentativelor de a înlocui arta mozaicului. Urci la irealitatea ei printr-un declin de zi de toamnă cu stingeri aurii, interzis de proximitatea Taigetului şi de adîncimea progresivă a cîmpiei laconiene sub prapori sau nori de purpură. Ai sub ochi nu un oraş de privit printre gene spre a-l sublima pînă la transparenţa prin care arătările străvechimii să rămînă singurele accidente de relief, ci aievea oraşul bizantin al secolelor XIV şi XV unde închipuirea, cîrpind şi nădind, urmează doar să aşeze ceea ce istoria a luat nu de mult: oamenii, iluzia vieţii economice şi sociale. Un zid şerpuitor, cu turnuri dreptunghiulare, îl înconjoară, o fortăreaţă parcă suspendată, spre care urcă incredibil de abrupt colina, îl priveghează.

Aventurările prin această acum stranie necropolă, înfruntare de cărămidă şi chiparoşi, de mortar şi măslini, reclamă întîi terminologia arhitecturii. Poteci săpate în stîncă sau pietruite şi străzi pavate conduc printre vegetaţie abundentă, pe sub porţi cu turnuri crenelate şi punţi mobile şi chiar pe sub clădiri, pe la fîntîni zidite, dintre care una foloseşte un sarcofag roman iar alta cornişa de marmoră a unei ferestre, printre case păstrate pe sfert, pe jumătate, aproape întregi, adesea cel de al patrulea perete constituindu-l panta însăşi, cu subsoluri boltite şi rezervoare de apă, cu arcuri de sprijin pentru balcoane şi nişe, cu parter şi etaje, pe la paraclise, incinte de mănăstiri, clopotniţe cu 2 şi 4 nivele, biserici îmbinînd parterul bazilical cu etajul în cruce greacă şi alternînd vesel acoperişuri şi cupole din ţigle şănţuite, logodind ondulaţiile bi-

zantine cu unghiurile gotice şi într-un caz cu elemente de ornamentaţie islamică. Palataki, „cea mai veche dintre locuinţele Mistrei încă în stare destul de bună“, „cea mai frumoasă“, şi Palatul. Aici tăcerea sună. Spre curtea din mijloc, *foros*, loc cîndva de reuniuni şi piaţă, privesc faţadele caselor aristocraţimii şi aripi ale edificiului principal, de diverse epoci. O adîncitură într-un perete rămas cu dinăuntrul înafară ar fi adăpostit tronul despotului. Un rînd de ferestre rotunde şi un rînd de ferestre dreptunghiulare — se mai disting — luminau sala festivităţilor, primirilor, deciziilor.

Punctul terminal, cel mai de sus, îl constituie fortăreaţa, „Castelul“ lui Guillaume Villeharduin. Văluririle de recolte, de oraşe şi de arbori, cît cuprinzi, intră-n amurg monotone, uniforme, vagi. O senzaţie de frică, de exil în altă eră. Orice apariţie, şarpe, om sau pasăre, de după turnul cilindric, de pe zidul incintei a doua, din fereastra deschisă spre nord, unde ochiul realizează verticalitatea ameţitoare şi de neescaladat a versantului, poate pune în primejdie inima prin absolutul singurătăţii şi liniştii. „Vont“ — îl auzi pe cronicarul căruia Guillaume II îi este strănepot, spunînd despre francii douăzeci de mii porniţi să ocupe Constantinopolul, *chief du monde — por Dieu et por droit et por justice*“. *„La besogne de Notre-Seigneur*“. Fără doar şi poate: *„Qui Dieus vielt aidier, nuls homme li puet nuire*“.

Primul ocupant latin în Peloponez îndată după Cruciada a IV-a, spre 1206 prinţ al Ahaiei, unul dintre recent răsăritele stătuleţe pe ruinele eclipsatului Imperiu, Geoffroi I, ca şi fiul său mai mare Geoffroi II, care i-a urmat pînă în 1245, îşi vor fi justificat şi ei astfel abaterea din campania pentru Sfîntul Mormînt? Urmaşul lor, şi mai ambiţios, luptător dîrz, urcă îngîndurat şi coboară văile Laconiei. Datorită fortăreţei pe care el o aşează pe vîrful Myzithrei şi pe care la un moment dat o pierde spre a o redobîndi, încă înainte de sfîrşitul secolului XIV populaţia Lacedemoniei din vale îşi părăseşte locuinţele şi construieşte aici, pe un teren păzit, mai puţin expus cotropirilor. Din 1348, cu Manuel, fratele împăratului Ioan al VI-lea

Cantacuzinul, un șir de destoinici despoți ai Moreei își au sediul, la fel un șir de episcopi. Orașul e constituit. Va ajunge să numere la 2000 de clădiri și totalul locuitorilor să și-l treacă de 40.000. Va avea o industrie a mătăsii, va aduce din Constantinopol pictori dintre cei mai fini, îl va avea cetățean pe filosoful neoplatonician Gemistos Plethon, una dintre personalitățile secolului XV, om politic totodată preocupat de o regenerare a Greciei, și va da Bizanțului creștin, în persoana despotului Constantin Dragases, ultimul împărat.

Cu umbrele serii, încurci cărările întoarcerii. Semnalul de închidere dinspre poartă, sonor, te smulge mereu din odăi sparte care cască sau ascund, din curți cu ecoul pașilor străin, din ușile bisericilor, deschise, unde trebuie să scaperi chibritul ca să ai din nou schimbul de priviri cu femeile și bărbații secolului XIV, din tablouri votive sau transfigurați, deveniți Panaghia, Sfînta Ana, arhangheli, sfinți Teodori.

Deși parțiale, picturile au rămas totuși multe și o parte în bună stare, capabile să lumineze frescei tîrzii un aspect distinct. Briza adriatică și mediteraniană, italiană și francă, de un suflu umanist, răzbate și aici, dar pe un fond mai conservator, elenistic și bizantin, astfel ca în locul expresionismului și dramatismului sîrbesc, odată cu dispariția austerității scheletice a chipurilor ca și acolo, să se poată vorbi de o artă elegantă și subtilă, care n-a uitat legea proporțiilor și simetriilor, de sub Iustinian. Un exemplu tipic: Grupul Martirilor, din biserica Afentikò. Fețele rotunjite, dulci și spiritualizate, individualizate, conturate realist, mîinile care parcă „fîlfîie" ca-n expresia folosită de Rilke pe seama Cinei de taină; aparenta independență a liniilor corpurilor, luxul costumelor princiar, numai voluptate compozițională, elogiu minții. Biserica din extremitatea dreaptă a orașului de jos, construită spre 1316, ca și cea a Sfinților Teodori (1296), învecinată, de către prelatul Pahome, favorit al Paleologilor de pe cînd i-a ajutat în luptele pentru eliberarea Peloponezului, excelează și prin alte valori plastice, cum ar fi figura decorativă a unui Grigore al Armeniei, menționat și pentru „rozul tandru"

al odăjdiilor, anticipare a unor căutări din viitor, sau dubla reprezentare (despot și călugăr), exact deasupra locului unde este înmormîntat, a lui Teodor I Paleologul — capodoperă în zestrea portretului bizantin.

Calitatea de artă, la polul opus din partea vestică, i-o dă Odigitriei (conducătoarei) Peribleptos (admirata), o altă fostă mănăstire închinată Fecioarei, zidită în ultimul deceniu al veacului XIV. Biserica aceasta mică, dintre agave, încastrată în stîncă, și gardată de un refectoriu azi părăsit, își umple bolțile și pereții de povești înfiorate. Stîncile galbene, roz și brun, sculptural zigzagate și hașurate, complicat născocite, personajele imobile, în prosternări extatice sau în zbor, pămîntești și cerești, animale ale binelui, cîte un arbore-torță, gravitează toate spre inima tabloului unde un bărbat gol a coborît parcă într-o peșteră marină, printre pești, sau o femeie în draperie întunecată se odihnește întinsă lîngă un prunc înfășat. Monumentalitatea e atenuată, ca și în frescele frumoase dar mai eclectice, din secolul XV, ale Pantanasei (regina lumii), mănăstirea învecinată, încă locuită de cîteva maici, singurii supraviețuitori ai orașului părăsit spre 1834.

*
* *

După căderea lui Constantin XI Paleologul pe zidurile Constantinopolei și a Noii Rome, definitiv, fenomenul cunoscut de prin secolele XIII și XIV, al deplasării unor meșteri zugravi spre orașe-reședințe princiare și al activizării unor centre de pictură regionale, se accentuează — în principal din Creta, apoi din alte depărtări ale ortodoxiei continuînd a fi reflectate efluviile emise circular de astrul numit Sfînta Sofia. Una din razele astfel călătoare, lucind vederii noastre, e Meteore. Cuvîntul denumește stîncile stranii din nordul Tesaliei, de care te apropii traversînd Kalambaka, odată lăsată în urmă Trikala, sculpturi grandioase ale naturii sau structuri din cer descinse și căutîndu-l, ca izgoniții din rai, cu crucile-paratrăsnete ale unuî număr odinioară de peste 20 mănăstiri. Foarte înalte,

pornite direct din cîmpie şi atingînd 5 şi 6 sute de metri, de o compoziţie minerală diferită de a solului ambiant, adevărate enigme pentru geologi, prilej de reflecţii pentru cărturari aduşi pentru un ceas cu autobuzul, din cei care îi reproşează copacului că nu e pasăre, ele au oferit, e drept, cu austeritate, de prin secolele XII şi XIII violent încercate de năvăliri, şi mai cu seamă în secolele XIV—XVII, adăpost isprăvilor spiritului. Pe unul din creştetele de piatră, la care nu ştii cum se putea accede, stătuse Ipsilotera (cea mai înaltă) zisă şi Mănăstirea Caligrafilor, unde oamenii cultivaţi copiau manuscrise vechi şi gîndeau arabescul iniţialei. În muzeul alteia, care supravieţuieşte, cu operele patristice fac casă bună lucrări de Aristotel şi în ediţii elveţiene şi franceze din secolul XVII traduceri latine din autori clasici.

Mai cunoscută e „cea de a doua etapă" de consolidare aici a cuiburilor sihăstriei, cînd excepţii monastice ca Atanasie Meteoritul şi un Varlaam, apoi un Ioasaf, fiu al despotului sîrb înrudit cu Paleologii, Ştefan Uroş şi nepot ţarului Ştefan Duşan al VIII-lea, îşi unesc zelul religios cu cel edilitar. Refăcute după incendii, amplificate, măcinate de rivalităţi şi de sărăcie, sprijinite de prelaţi greci şi de domnitori români, prădate în secolul XIX de cete din Ianina, au ajuns pînă în partea a doua a secolului XX, întregi, vreo cinci-şase (locuite de foarte puţini călugări): Sfîntul Ştefan (unde se roagă, în faţa unui altar de lemn filigranat sau la o lacră cu capul sfîntului Ioan Botezătorul, trimisă de un controversat Vladislav al Valahiei şi o Neacşa, un pumn de maici), construită de Manuel III Paleologul pe vatra unui ermitaj din secolul XII; Marea Meteoră, sau a Transfigurării, care din secolul XV preia conducerea învecinatelor lăcaşuri; Anapafsas (linişte, repaos) sau Aghios Nicolaos, din secolul XIV; Sfînta Treime (secolul XV), unde pentru moment nu poţi pune piciorul întrucît funicularul care să te treacă peste prăpastie e defect; Rusanu, de prin 1545 şi Sfîntul Varlaam, renovate în secolul XVI.

Toate aceste locuri au atras pîlcuri şi pîlcuri de nomazi pictori decoratori. După o sursă greacă, între 1527 şi 1573

s-ar fi cățărat pe schelele de aici un număr de cinci grupuri, după cum în purgatoriul mai vast, mai bogat și mai organizat, din peninsula Calchidică, și-au desfășurat intermediul cel puțin 16 grupuri mari. Două personalități distincte care își vor fi avut fiecare suita de împătimiți ucenici și calfe își vor lăsa urma trecerii lor pămîntești de har în ambele centre. Teofanos Strelizas, originar din insula lui Minos, considerat un creator de arhetipuri și Frangos Catellanos, din Teba, colorist exploziv și desenator mai puțin înfeudat clasicismului. Ei dau prestigiu unei arte care în condițiile asupririi turcești crede a nu-și pierde fizionomia numai neîndepărtîndu-se de tiparele inițiale, totuși receptivă la comandamentele vremii și mediului, acordînd în tematica ei mai pronunțată atenție apărătorilor militari ai credinței și anecdotismului ascetic, și îmbogățind scenele care trebuiau apoi reproduse pe pereții și bolțile nartexului și trapezei avînd a adăposti mari obști. De o înflorire certă beneficiază compozițiile cu multe personaje, adaptate contextului arhitectural ades incomod, descoperind atmosfera, sugestia de adîncire în spațiu, raporturi noi între volume, principiul subordonării tuturor părților către un punct iradiant.

Atingerii cu acești trubaduri ai culorii, majoritatea rămași anonimi, sau învecinării cu atari conglomerate de monumente s-ar datora aparițiile de ateliere regionale: în Nauplia, în Atena, în Cipru, în Epir și la o azvîrlitură de piatră, în Kalambaka și Trikala.

Spre Marea Meteoră, mănăstirea azi cea mai înaltă și mai cuprinzătoare, urcușul e spectacular, prin rocă și pe marginea ei, în serpentine. Cînd îl începi, bătrînul despre care voi afla că supraveghează avutul de icoane, cărți și odoare tocmai învîrtește sus roata scripetelui și trage coșul încărcat cu proviziile aduse pe un catîr la baza muntelui. Pictura altarului, din 1484, considerabilă, cedează interesul celei din naos, cu un secol mai tîrzie. În absidele laterale, sub o Înviere, cei din stînga, sub o Schimbare la față, cei din dreapta, impresionează seriile de sfinți oșteni aproape toți uciși în Asia prin secolul IV, cei doi Teodori, Sfîntul Nichita Gotul, Sfîntul Iacob Persanul, tineri și plini de forță, de credință și de francheță.

La Sfîntul Varlaam, acest gen de bărbați cu spadă sau cu lance, în cuirasă, etirați, își pierd prioritatea printre zecile de imagini din katoliconul dedicat „Tuturor Sfinților". Opera lui Catellanos și a fratelui său George, de prin 1566, ocupînd nartexul, estompată întrucîtva prin renovarea din 1780—1782, apasă, simfonic, pe tonalități sufletești din cele mai diferite, imaginînd intransigențele Judecății, căreia-i are amplificat registrul epic trapeza Marei Lavre din Athos, derulînd scene de martiriu, crude, învăluind în barbă lungă un monah alb, învecinînd evlavia unei Cine cu măreția unei Transfigurări și izbutind ca puțini alții o atît de emoționantă și de filmică Adormire a Maicii Domnului.

Conform legendei apocrife răspîndite prin secolul VIII, Maria, în vîrstă de 60 de ani, în hainele și pe patul morții, așteptînd. La capul și la picioarele ei, apostolii, încă făpturi ale țărînii, întrebători, îndureraţi. În două registre imediat superioare, Isus sosit cu „ordinele de îngeri, cu adunarea de patriarhi, cu batalioanele de martiri" (aici distribuiți în mici grupuri, stînd în coroniţe de nori ca-n corole de crini), cu „armatele de confesori și corurile de fecioare". Și în semiovalul din mijlocul tabloului rolurile de altădată sînt inversate. Fiul, acum bărbat, ține de astă dată în brațe mama: sufletul acesteia, care a luat forma unui copil nu a unui mic caier alb ca în alte reprezentări. Poezie, vis, colorit.

Aceeași impresie în paraclisul Celor Trei Ierarhi, unde picturile datează din 1627 și sînt datorate unui meșter local, Ioan din Kalambaka, semnat. Și mai bine păstrate, portretele și compozițiile se străduiesc să nu contrasteze prin inferioritate. Reducînd mișcarea, detașînd cu prudență siluetele, mai puțin preocupat de individualizarea figurilor, autorul realizează totuși două armonios ritmate Adormiri (a lui Ioan Gură de Aur — aceasta tratată și la Mănăstirea Anapafsas, de către Teofanes, unde stă din 1527 — și a lui Efraim Sirul), iar în absida altarului o severă și caligrafică madonă cu pruncul, între îngeri în freamăt, și pe tronul promis.

Mireanul jovial, care ţine taraba cu iconiţe şi cruciuliţe, — un machedon — se oferă bucuros să-ţi dezvăluie în continuare toate tainele. După schimbul amabil de cuvinte pe banca din grădina acoperită de la intrare, mai avem de reţinut butoiul gigantic, de formă cubică, din care cucernicii care acum zac sub lespezile bisericii au gustat prin mulţi tulburi ani sîngele Nazariteanului, şi instalaţia de suluri şi roţi şi cabluri scîrţîitoare, cu ajutorul căreia omul era lăsat în jos, pînă dăunăzi, într-un sac ca un năvod, deasupra genunii.

* * *

Însă de arta bizantină nu te desparţi, dacă te desparţi, fără o cuprindere mai din aproape a portretelor şi scenelor portative care o strămută sub toate zările de pe glob, invenţia ei cu tinereţe, maturitate şi bătrîneţe. Cadou graţios, de la împărat la feluriţi prinţi creştini (Alexandru cel Bun primea unul de la Ioan al VIII-lea Paleologul), de la oraş la oraş, obiect de cult, unde imaginea istorică e treptat idealizată, beneficiind, prin fondul de aur, de lumina-i proprie, icoana excelează în perimetrul grec mai ales prin produse ale secolelor XIII, XIV şi XV. În colecţia Benaki, şi amplu, în Muzeul Bizantin, din Atena, această epocă mai din plin îşi adună puterile spre a demonstra încă odată rafinamentul şi virtuozitatea, fidelitatea faţă de prototip şi reînnoirea formelor de expresie, ştiinţa de a reda realul prin ireal şi supraterestrul prin vizibil, capacitatea de interiorizare şi umanizare fără o depăşire a limitelor hieraticului, distanţarea de manierele anterioare şi reîntoarcerea la ele, receptivitatea şi opoziţia la influenţe exterioare imperiului, pendulările între realist şi stilizat, conform îndătinatului „compromis bizantin". Epocă de înflorire constantinopolitană şi macedoneană, de clasicitate. Lucrări provenind din bisericile din Salonic, între care două Fecioara-cu-pruncul, două Hodighitrii, cu trăsături îngroşate, asimetrizante, oarecum urîţind voit: femeia distinsă, gravă, copilul redat ca un pitic cu antipaticul cap

bătrînicios și fruntea, creuzet de înțelepciune divină, excesiv bombată. Ambele, de comparat cu o Glycophilusa sau Eleusa („cu dulce îmbrățișare“ sau „cu îndurare“), adusă din Bithynia, tratare întîmplător în mozaic a celuilalt tip, reprezentat atît de faimos de Madona din Vladimir, unde Născătoarea cu privirile îndepărtate și melancolice, ghicind suferințe viitoare, ține tandru un copil care-și are lipită fața de a ei și mîinile petrecute ei pe după grumaji, ca-ntr-o apărare de ceresc, îmbinare, cum s-a spus, numai de bizantini realizată, a virginității și maternității, de un liric inefabil. Și altele, în primul rînd datorită perfecțiunii și eleganței artistice atribuite atelierelor metropolei. Panaghii, grațioși Șase-sfinți, profeți — în atitudini orante. Arhanghelul Mihail, bust, înalt de peste un metru, în dreapta cu un sceptru și în stînga cu globul, cu inițialele inscripției „Christos judecător drept“, își alcătuiește fizionomia de efeb nu din conture, ci din umbre și lumini. Două Răstigniri, una din secolele XI—XIII, iar alta de prin mijlocul secolului XIV, etalează știința restrîngerii la trei personagii. Raporturi și corespondențe subtile între linia fețelor Nazariteanului și sfîntului Ioan și linia dreaptă alungită a corpului Fecioarei, ca o veghe de chiparos; culorile reduse, cum și gesturile; monumentalitate, în cea de a doua icoană, rezultînd din disproporția între mărimea Crucii și oamenilor și între micimea zidurilor Ierusalimului, stilizate sumar la bază. În fine, înrudită prin poezie, Ospitalitatea lui Abraham. Din Muzeul Benaki și din secolul XIV te transportă în Galeria Tretiakov și în secolul XV, la Troița riubliovianâ. Pentru plusul ei de pictural și modernitatea cromaticului, vei prefera-o pe cea din Moscova, totuși delicata convertire mistică în uman a divinului, care-i este în asemenea grad infuzată, te învăluie și aici unde verdele nu albastrul domină, unde prin transparențele și tușele clare, de acuarelă, ale penelului, vastele spații de tăcere care separă figurile înaripate și-mpurpurate fac secundar ceea ce prestigiul și minuția miniaturii au impus, în compoziția alungită orizontal.

Cel puțin pînă acum — cercetările, s-ar părea, față de surprizele pe care viitorul le rezervă, aflîndu-se într-o

fază doar incipientă — aceste secole, şi nu al IX-lea, al X-lea şi al XI-lea ca-n decoraţia murală, îşi revendică apogeul în arta icoanei. Deşi prin comparaţii cu pictura manuscriselor s-au putut atribui vremii Macedonilor şi Comnenilor cîteva măiestrite creaţii, profesorul american Kurt Wietzmann în studiul său asupra tezaurului descoperit la mănăstirea Sf. Ecaterina fundată de Iustinian în Muntele Sinai[5] e nu atît preocupat să compartimenteze între secolele VI şi XII cît să evidenţieze o organică şi compactă evoluţie pe deasupra hiatusului iconoclast. Originilor li se acordă aşijderi un cadru oriental. Portretelor realiste de morţi şi hieratice de zei, egiptene şi copte, din secolele II—IV, în encaustică, de la Fayum şi Antinoe, şi portretului Cezarilor, de formă ovală, păstrat în case sau scos la procesiuni înainte şi după oficializarea creştinismului, le vor fi datorînd cîte ceva primele reprezentări pe lemn cunoscute, de prin secolul VI, la fel în ceară şi cu o vizibilă grijă de individualizare şi expresie. Reproducerile color aduc de acolo, între altele, o inepuizabil frumoasă mostră de plastică paleo-creştină în tonuri închise: în canonizatul mauforion, Fecioara cu pruncul în braţe, aşezată pe tron, încadrată de Sfinţii Gheorghe şi Teodor, aceştia în picioare, în draperii de curteni, şi vegheată, în plan secund, de doi îngeri, încă statui antice în efort de transsubstanţializare; poate dintre secolele XI şi XII, o transpunere de enluminură: Scara Sfîntului Ioan Calimachul, unde nu ştii ce să preferi: cîrdul de heruvimi în culori vesele plutind, echilibrat de un grup de aspiranţi la mîntuire, implorator şi ameninţat de zbor de păsări rele, „ritmul însufleţit al ascensiunii călugărilor“ pe 30 de trepte în diagonală, sau arhanghelii negri cu arc şi arcan, dispersaţi şi caligrafiaţi pe fondul de aur; şi desigur din zorii de căutări a emoţionalului şi dramaticului, ca la Nerezi, din sfîrşitul secolului XII, un fragment de epistil: Coborîrea lui Isus în Infern, de unde-i va smulge pe strămoşii omului.

---

[5] Volumul *Icônes*, Artaud, Paris-Grenoble, 1966, tipărit concomitent şi în ediţii iugoslave şi bulgare, la Belgrad şi Sofia.

Astfel, unui al treilea și ultim moment distinct i se găsește locul în secolele XVI—XVII: în perpetuarea artei bizantine prin iconarii călătoriți sau regionali, aparținători Cretei, altor insule, Veneției, țărilor ortodoxe. Pentru că tradiția e respectată cu strictețe, și cel puțin prin primii Constantinopolul își supraviețuiește mai mult ca 200 de ani — dacă savanți și istoricieni de mîine, mai imparțiali și mai completi, nu vor acorda mai mult contribuției nordului, inclusiv meșterilor români de la Argeș, din Moldova și Transilvania, numiți și nenumiți[6]. Rolul cretanilor rămîne totuși unul de primă mărime. Ei lucrează în insula lor ocupată de venețieni (numai în Candia sînt înregistrați, între 1538 și 1578, patruzeci de pictori), dar și în Occident, în suflet cu figurile prelungi ale Înălțărilor și Răstignirilor de acasă (Domenikos Teotokopoulos), pe coasta Dalmației, porecliți „madoneri", la noi (un Nicolae Cretanul îl însoțea pe Mihai Viteazul în Ardeal) și aiurea. Deși în secolul XVII cu mai perceptibile elemente italiene de detaliu, ca în cazul lui Victor căruia îi admiri în Muzeul Bizantin o Sfîntă Caterina, și al lui M. Lambardas, prezent cu o patetică Punere în Mormînt, sau al lui Emanuil Tzanes cu un Cristos și o Fecioară cu pruncul pe tronuri de marmoră vibrînd de acorduri, iar la Benaki o Sfîntă Ana cu Maria, de strictă tradiție — se poate vorbi pentru întregul interval de „purismul" „atît în iconografie cît și în stil" al acestei producții, care o face, cum spune M. Hagidakis, „pictura cvasioficială a Bisericii ortodoxe". Dintre toți, Mihail Damaskinos, semnînd prin ultimul sfert al secolului XVI, extrem de productiv și cu o varietate a formulelor indicînd eterogenitatea clientelei, i-a devenit parcă un simbol. Catedrala Haghios Minas din Heraclion îi păs-

---

[6] În cartea *Acest ev mediu românesc* (Editura Meridiane, 1973), Al. Alexiu dă o listă bunicică înșirînd pe Nichita și Dobre și Ștefan, „oamenii lui Alexandru cel Bun", pe Gavriil Ieromonahul de la Bălinești (1493), pe Dragoș Coman de la Arbore (1541), pe Toma din Suceava, „meșterul Humorului (1545), trăitor la curtea lui Petru Rareș", pe Mateiaș, Grigore, Popa Crăciun și Popa Ignat, de la Dragomirna, pe Matei Ieromonahul, David și Rodoslav, de la Bolnița Coziei, pe Ștefan de la Densuș din 1443 și pe un Mihul de la Crișul Alb (1483).

trează amintirea prin patru icoane mari, între care un gemînd de personagii Sinod din Niceea, iar colecţia menţionată din Atena îi demonstrează într-o singură piesă tratînd o Coborîre în lumea morţilor întreagă adîncimea talentului şi iscusinţei.

Pe lemn majoritatea, adesea cu ambele feţe acoperite de culoare, predominant în tempera, sau săpate în os, fildeş, steatită, gravate în metal, brodate, lucrate în mozaic, icoanele bizantine au întreţinut şi ele prin timp fiorul legendei care transmutase cu abilitate zestrea spirituală a antichităţii şi, oriunde ajunse, sînt mereu şi în punctul în care împăratul Constantin, fiul Elenei, traversînd el însuşi incinta noului oraş, urmează indicaţiile unui înger ce, strălucind, îl conduce. „Am pus-o cu cinste înaintea măririi Tale, nu îndumnezeind-o, ci ştiind că cinstea icoanei se suie la cel zugrăvit pe dînsa", desprinzi dintr-un text liturgic. Artistul aparţinea credinţei sale, dar şi credinţei că odată şi odată ne vom încredinţa mai mult *ştiinţei* lui de sublim.

PATRU ZILE
LA MUNTELE ATHOS

„... ca prin aceasta
să fie pomeniți părinții
Domniei mele și eu."

Urnită în zorii zilei, la șase, în Salonic, în autobuzul de Uranopolis, și-acum la proră, prin vîntul Calchidicei, călătoria aceasta e-o aventură. Te uiți în apa curată, și peștii au aripi de serafimi, ridici ochii la muntele din azur și „vederea feței sale s-a făcut alta". Strîngi haina, cu mîna pe buzunarul de la piept unde în portofel stau scrisorile greu dobîndite, de intrare în „Grădina Maicii Domnului". Stropii te-nviorează. „Nicidecum să nu te întorci înapoi." „Vei flămînzi, și vei înseta." „Deci, cu bucurie bucură-te, și cu veselie veselește-te." „Răbda-vei toate supărările și strîmtorările?" Îngînduraţi, tăcuți, nepăsători de ținuta noastră vestimentară, sîntem vreo zece bărbați. „Te lepezi de părinți, de frați, de femeie", „de deșarta și zădarnica dezmierdare și slavă"; gătește-te nu către „cele de pre pămînt veselitoare și îndulcitoare, ci către nevoințele duhovnicești și înfrînarea trupului". Cum ai pierde din greutate, simți fugind de la tine „neascultarea, împotrivă-cuvîntarea, mîndria, pricirea, rîvna, zavistia, mînia, strigarea, hula, mîncarea pe ascuns, îndrăzneala, prieteșugul cel deosebit, măgulirea, sfada, cîrtirea, șoptirea." Albatroși sau doar vulturi albi, paraleli cu țărmul, se lasă tîlmăciți: „întru aceste făgăduințe te făgăduiești a răbda?"

Cu astfel de vorbe din *Evholog*, reparcurgi ciclurile inițierii monastice. Existente prin secolul VIII, deci și prin X, cînd Atanasie și trimisul studit al lui Ion Tzemiskes redactează primul tipicon athonit, în ele sînt adieri

de clasic secol IV în care se conturau prin lavrele palestiniene şi egiptene cele trei *voturi* (sărăcia, fecioria, viaţa de obşte). Tineri, hărăziţi din copilărie „mîntuirii", bărbaţi în plină putere, curteni şi generali învrăjbiţi brusc cu purpura şi spada, foşti împăraţi şi patriarhi, oamenii sfîrşitului primului mileniu creştin sub obsesia Apocalipsei şi din întreg al doilea mileniu gîndeau aceste oprelişti hotarnice, înainte de a îmbrăca sutana. Dualismul metafizic platonician şi plotinian — suflet şi trup, două realităţi nu întrepătrunse organic ci numai juxtapuse —, trecut prin omiliile Părinţilor Bisericii, transformat, iată, pe fişia de piatră, lungă de 8 kilometri şi lată de 5 şi de 9, care e peninsula din stînga, în fundament al celei mai severe practici a ascezei. Întru totul neimplicat, va fi raţionînd astfel japonezul inexpresiv de lîngă mine, un convertit la istoria religiilor, care aduce, pe sandalele sale tocite, praf de pe pămîntul Americii, Angliei, Franţei, Elveţiei. Cum călugării au optat pentru duh, mohorîta lor recluziune trebuie să însemne în rezumat demonstrarea, zi de zi, a puterii de a te autodispreţui, de „a da din tine" de a te supune unei mortificări lente. Înfricoşător regim permanent de luptă cu un duşman în toate prezent, acesta putînd lua formă de femeie, în vis, de părere de rău după viaţa mireană, în după-amiezi incolore, de curiozitate pentru descoperirile ştiinţei sau libertăţile poeţilor. De aceea, încă de la Pahomie, cît mai multă muncă istovitoare, chiar fără scop, cum de pildă „alegerea bobului" — operă mai apropiată de desăvîrşire în formula sihăstriei. Cazul faimos al lui Akakie Cel Tînăr, trăitor prin secolul XVII într-o grotă, deprins să nu se întindă niciodată, hrănindu-se exclusiv cu ierburi şi mici pietre măcinate. Satisfacţia supremă stă în beatitudine, cu îndepărtarea din minte a oricăror reprezentări sensibile. O ţară de excepţie şi de contraste, de simplitate şi umilinţă, de credinţă naivă[1], de exotism, unde micul cuter, ce-şi lasă auzit profan uruitul motorului, ne poartă. Un tărîm al legendelor

[1] Cf. E. A. de Mendieta, *La prescque'ile des caloyers, Le mont-Athos*, Ed. Desclée de Brouwer, 1955.

și miracolelor, cu anahoreți care au lovit cu toiagul în stîncă și au făcut să țîșnească apă; cu fete de împărat alungate din Muntele bărbaților prin gelozia patroanei absolute. Unde Panaghia însăși sosi să boteze păgînii, sfărîmînd cu un gest războinic templul lui Zeus aflat pe piscul de peste 2000 de metri al Athonului, și lăsîndu-și urma piciorului în piatră, „sfînta urmă" vizibilă și azi și din care vor „mușca cu dinții" generații și generații de pelerini. Scop în care a navigat spre extremitatea estică, înaintînd din sud, deci perpendicular pe direcția noastră, pe sub cerurile numai imnuri, într-o corabie fără cîrmă.

* * *

Cînd coborîm în Dafni, sîntem patru. S-au mai detașat din masa de localnici și s-au adăugat grupului nostru de *xeni* doi nemți, studenți care-și fac vacanțele schimbînd în fiecare vară paralela și meridianul. Trecem cu bine examenul masculinității (sîntem pipăiți cu grijă de la piept spre picioare), controlul pașapoartelor și formalitățile vamale (grănicerii în haine kaki și cu beretă, surîzători, răscolesc totuși mizerabilele noastre boccele ca niște ghiavoli) și, după ce ne ospătăm plătind nu scump, cu o mîncare de fasole verde și salată de roșii, urcăm pe acute serpentine, avînd la stînga, sub pereți abrupți, marea, spre Capitală, cu un microbuz urlător, pavoazat cu sute de iconițe și cruciulițe. Trecînd pe lîngă Xiropotam („Au împodobit mînăstirea, și-au făcut o trapezărie din temelie, și pivniță"[2]), lăsăm într-adevăr în urmă „văi seci" și măslini, pentru a întîlni dafini, aluni și mici conifere, apoi Cutlumuș, ctitoria lui Vlaicu Vodă. „Și fu ctitor mare a toată Sfetagora". Pe cînd tovarășii mei de hagie vor înregistra exterior arhitecturi și culori și văzînd cu ochii roadele deconectării prin pitoresc și inedit, eu voi fi rob și trecutei părintești evlavii, turburat mereu de in-

---

[2] Ne spunea Gavriil Protul, în *Viața lui Nifon* (ediția Erbiceanu).

credibila vecinătate cu Basarabii și Bogdăneștii, cu faptele de peană și de penel ale diecilor și copiștilor din nordul Dunării, prin care „s-au arătat un semn și bineșaguri aici“ timp de 500 de ani. Hrisoavele cu iscălituri meșteșugite și cu grele peceți, ferecăturile în argint, portretele și siluetele votive, pe hîrtie, pe fresce, pe metal, în piatră, pe patrafire și epitafuri, pateriţele, ripidele, chivoturile, tetravangheliile și psaltirele, candelele, inscripțiile pe turnuri de apărare și pe arsenale.

„Dar ce să crezi despre un oraș, unde-s mai multe biserici decît case, unde casele-s și biserici, unde negustorii sînt îmbrăcați mai mult călugărește decît negustorește, sau cu totul călugărește; unde și negustori și public sînt călugări, sau aproape numai călugări și unde lipsește o jumătate din specia omenească, nici urmă de femeie! O lume nouă, pe care o înțelegi sau o aprobi tot mai greu. E reală?“[3], se exclama în 1909, descriindu-se de fapt Kariesa de azi, din 1964. Cărți poștale găsești, însă nu și timbre; o prăvălioară ține lumînări, pește uscat, țigări, fructe, pîine. Într-o vitrină, ceasuri vechi, ticăind reparate. Nicăieri, film pentru aparatul de fotografiat. S-a făcut astfel ora 17. Cînd deschide poliția, cu hîrtiile reverificate și preschimbate treci strada și urci treptele palatului „guvernamental“. Predai din nou pașaportul, plătești un timbru de o sută de drahme, și aștepți. Nu e permis să-ți rămînă brațele dezvelite, așa că îmbraci jerseul peste cămașa cu mîneci scurte, cu toată zăpușeala de iunie. Doi intendenți civili, cu șepci pe care stă încă vulturul bicefal bizantin, aduc pe tave, bătrînilor rumeni în largi rase negre, din pridvor și din birouri, cafele, siropuri, dulceață, răcoritoare. Deduc că am în față pe cîțiva din cei 20 de antiprosopos, aleșii pe un an ai celor 20 de mănăstiri suverane și care constituie Sfînta Comunitate a Sfîntului Munte, conform *Chartei constituționale* votată în Adunare solemnă în 1924, guvernul, oligarhic și colegial, chemat a ține trei ședințe pe săptămînă, fără a mai socoti ședințele extraordinare. Printr-o ușă întredeschisă zăresc o ca-

[3] A. Frunză, *Muntele Athos*, Casa Școalelor, 1943.

napea bidermeyer și un fotoliu ca un tron, lîngă care atîrnă o sabie. O fi biroul Sfintei Epistasii, comisia permanentă exercitînd puterea executivă, formată din patru epistați, sau chiar al protoepistatului, ales dintre aceștia patru, egal cu ei, totuși singur cu dreptul de a purta toiagul de arhiereu al protosului de odinioară, dator a nu părăsi pe timpul mandatului, sub nici un motiv, Kariesa, conducînd lucrările adunărilor și, cînd un orator a depășit limitele decenței, putîndu-l evacua din sală, probabil încingînd anume această sabie, ca un veritabil arhanghel Mihail? Actul pe care finalmente-l primim, de liberă mișcare în teritoriul republicii teocratice, poartă sigiliul (reprezentare a Platiterei), complet, semn că tuspatru deținătorii celor patru sferturi de sigiliu și-au dat acordul să batem la toate marile ziduri și porți.

Biserica Protaton, care găsește atîta verdeață în jur cîtă să-i dea contrast acoperișurilor aprinse de soare, cu tezaurul celor mai valoroase fresce bizantine din Athos, tot mai ferm atribuite lui Manuel Panselinos, și cu arhitectura-i sobră, bazilicală, ignorînd cupola, deschide — ca și semnele acestea cu care ne aflăm în raport direct, de legislație actuală — o fereastră în timp. Oare spre secolul IV, cînd ar fi fost fundată chiar de Constantin? Desigur spre anii 900, cînd e lărgită de fratele lui Nicefor Focas sau e zidită de Atanasie, întemeietorul Lavrei, prieten și duhovnic al generalului învingător de arabi și viitor nenorocos împărat. Anul 963 e piatra de hotar însă, data certă a construirii Lavrei, sărbătorită fastuos acum un an pentru mileniul de viață monastică pe care atunci l-a pornit. În icoana reprodusă în culori de către Marcu Beza[4], donație din partea domnitorului Vladislav III care-și insinuează stins, pe ramele marginale, profilul medievist și pierdut, de rege cavaler cu spadă-cruce și linia de grație veche a Doamnei lui, focosul ascet și prim legislator, originar din Trebizonda, în secolul XVIII trecut

[4] La p. 40 în volumul *Urme românești în răsăritul ortodox*, ediția a II-a, Monitorul oficial și imprimeriile statului, București, 1937.

în rîndul sfinților, are privirile întoarse lăuntric, sub fruntea doctrinară, boltită și încrețită.

După tragosul imperial, păstrat în arhiva de aici, care-i ratifică în fond *Tipicon*-ul (călugării putînd fi cu viață chinovială și pustnici, în fruntea fiecărei mănăstiri aflîndu-se un egumen) ajutat de cîțiva proestoși, conducerea Muntelui efectuîndu-se prin adunarea egumenilor, patronată de protos, hirotonit de patriarh, preluîndu-se definitiv concepția orientală a supunerii ordinelor monahale ortodoxe Bisericii), acest gen de documente se succed la decenii și veacuri, spre a reafirma sau modifica drepturile și mai ales restricțiile și spre a îngloba și puncta istoria athonită. Astfel, tipiconul al II-lea, întocmit sub Constantin Monomahul, în 1046, ca răspuns la slăbirea disciplinei (înmulțirea vitelor femele, aduse la păşunat, și a vapoarelor mari, de comerț, pe lîngă principalele mănăstiri); al III-lea, în 1394 (după scandalul provocat de infiltrarea păstorițelor vlahe[5], după incendiile provocate de pirații franci și de cavalerii catalani, după boicotarea conciliului unionist de la Lyon și după dramatica ceartă isihastă[6]), atenuînd „porunca ascultării și să-

---

[5] Mereu de menționat, datorită epocii în care e atestată o populație vlahă, „în zilele lui Alexie Comnenul, care a domnit timp de treizeci și șapte de ani, din 1081 pînă la 1118". Cu știința egumenului Lavrei, probabil și a Patriarhiei, vreo 400 de familii intraseră aici la păşunat. Relatarea, din secolul XIX, aflată la biblioteca Sfîntului Pantelimon și dată în traducere de M. Beza, e una de farmec: „Și cu turmele au pătruns și femei în arătare bărbătească; și mult desfrîu și spurcăciuni au săvîrșit", „că intrase diavolul în sufletele vlahilor, de-și țineau femeile în straie bărbătești ca ciobani și păşteau turmele și slujeau călugărilor în mănăstiri și le duceau brînzeturi, lapte și lînă și le frămîntau pînea la zile de praznic. Iar cele săvîrșite de ei ruşinos este a le spune și a le auzi".

[6] Ceartă care a turburat profund imperiul bizantin pe parcursul secolului XIV, învrăjbind întîi pe călugări și teologi, apoi clase sociale. Isihasmul, doctrină punînd accentul pe contemplație practicată într-un total repaos fizic și psihic, în asceză și rugăciune. A fost dusă la triumf în 1351 de către Grigorie Palamas, împotriva lui Varlaam din Calabria, un cleric format la dialectica aristotelică. L. Bréhier, în *Le monde byzantin*, Paris, 1949, o consideră de adînci consecințe. În urma înfrîngerii umaniștilor, în

răciei" și deschizînd drum vieții idioritmice[7]; al IV-lea, de fapt o întărire dată celui anterior, în 1406, de către Mannuel II Paleologul, cu adăogarea permisiunii de a moșteni, a cîștiga și transmite avere personală și favorizarea principiului democratic în organizarea și conducerea treburilor peninsulei; al V-lea (1574), un sighilon, creație a doi patriarhi alarmați de atîta colindat cu moaște prin țări străine după pomeni și de răzlețirea pe la metoace unde monahii țineau călugărițe, urmat de apariția de schituri, și ele idioritmice, fidele ascezei; și tipiconul al VI-lea, elaborat în 1783 de patriarhul Gavriil IV, temeinic, împărțind numărul de 20 al mănăstirilor în cinci tetrade și punînd baza formulei legislative în vigoare azi și determinînd mai mult de 10 mănăstiri să revină la regimul chinovial...

— Dar dumneavoastră unde o să dormiți, dacă așteptați aici apusul soarelui? înțelegem mai mult din gesturile dirijorale, din vocea subțire, din mișcările săltate ale bărbii negre cu care ne smulge din somnolență un tînăr preot secretar. Deci pașii tetradei noastre au a stîrni colbul pribegiei. „Oriunde, *bateți și vi se va deschide*, veți fi găzduiți cu casă și masă gratuit pentru o singură noapte, dar nu în Kariesa." Condiția de „închinători", pleavă a pămîntului, haidem la Iviron! Chiar: „...presus de ziduri au adus apă cu urloiul ca de 2 mile de loc de departe", spusese protosul. Mergem spre mare, puțin în direcția insulei Tassos, pe care ar trebui s-o zărim, apoi în direcția insulei Lemnos, pe hartă ca un arc de triumf pentru un învingător bizantin aducîndu-și corăbiile după o expediție în Egipt. Se vor scurge grăbit două ore, pe serpentinele largi, dulci. De la un timp sub vast și foarte adînc tăcut

---

secolul XV călugării devin foarte influenți, contau printre cei mai mari proprietari terieni; dețin suveranitatea în cadrul Bisericii și sînt principalii campioni în contracararea politicii imperiale de apropiere de Roma.

[7] Idioritmie: „stil propriu de viață", funcționînd și azi în mai multe mănăstiri athonite. După unii, o reacție la isihasm; a adus un plus de libertate și inițiativă individuală (prînzurile nu mai au loc în comun), conducerea comunității devine mai colectivă.

soare, se percep murmurele și șoaptele întinderii de apă. Arbuști piperniciți, din nou măslini, chiparoși, smochini. Piscul suveran, de marmoră, neobișnuit de semeț, din care un arhitect ar fi propus Ptolemeilor să se cioplească un Alexandru Macedon uriaș, călare, ținînd în dreapta un oraș de 10 000 de locuitori și în stînga o urnă care să fie izvor unui rîu de munte, pozează japonezului, germanilor. Alinarea astrului zilei îl trece totuși prin purgatoriul creștinismului, îi atenuează sticlirile și-i intensifică distanța și ascultarea iar un vînt albastru, desigur duhul neodihnit al pictorului Denys, împletește deasupră-i, conturează, o coroniță mov-aurie, aproape perfectă.

Frînți morți, cu amurgul găsim sălaș și pacea la curțile copilăriei lui Radu Mihnea, păzite de păduri. Nu vedem, n-auzim, *binecuvîntează, părinte!* O mîncare de dovleci, o bucată de pîine, un pahar de vin, și pe ganguri înguste, cu trepte, sîntem conduși într-un dormitor cu șase paturi. Tineri care „au fiert". Dar viața reintră în vase, în vertebre: un balcon suspendat dă spre o vale plină de rare tălăngi. Cu fruntea pe lemnul tare, în ritmitatea aceasta, cu ochii pe candelele pîlpîitoare ale stelelor, în timp ce protestanții și budistul dorm tun.

Un gînd ca un spiriduș îmi învie în amintire preotul bătrîn, de sat, din orele de religie ale școlii mele primare. Prin te miri ce, clasa îl enerva. Ochii i se făceau mici, pumnul i se strîngea să lovească, buzele subțiate scăpau obișnuita înjurătură, cu pauze între cuvinte, cu toate vocalele prelungite: „Gre-bluța cu care grea-blă Dumnezeu ste-lele diminea-ța" ... Repetată, devine brusc tot mai frumoasă.

Noaptea, spiritualitate. Aducînd rotund deasupra roiurile de lumi, ne face mai singuri, mai nesiguri și mai ductili. Accepția morții ca o cunoaștere, ca intrare în Marea Taină e explicabilă, prin analogie. Tăcerea pămîntului, lucrarea ușoară a unei adieri, poate briză, în care nu sîntem, n-am fost și nu vom fi identificați, e aceeași în osuar, în eucalipți, în dormitoarele cu ferestrele deschise.

* * *

Drumul de la Iviron la Vatopedi e pitoresc prin dificultate, mai lung și mai vămuitor decît spun ghidurile și călugării. Biserica Adormirii Maicii Domnului — gemînd de valori ca un muzeu și strălucind fastuos de fresce, găzduind deasupra exonartexului, în biblioteca ce număra cîndva 1386 de manuscrise, traducerea, primă, pe pergament, a *Bibliei,* pe care georgienii i-o datorează monahului Eftimie, fiul lui Ion Tornikios, copartener curteanului Ioané la fundarea înainte de 984 a celei de a doua mănăstiri după Lavra — nici nu se mai vede dintre spini și crengișuri. Poteca se evaporă, coborîm atunci la mare, unde înaintăm sărind de pe o stîncă pe alta și, atingînd nisipul, crestele de valuri, urcăm iar pînă descoperim o nouă urmă. „Je me souviendrai toujours de ce terrible voyage de deux heures, par des sentiers abominables, qui longeaient fréquement une mer démontée et me donnaient le vertige, abrupts, excessivements étroits, tantôt grimpant à pic, tantôt dévalant vers les rochers inondès d'écume et battus par d'énormes vagues. J'avais les mains en sang, car je me piquais sans cesse à des arbustes épineux“[8]. De aceea vom ajunge numai pînă la Pantocrator, după ce vom vizita Stavoronikita și chilia părintelui Eftimie, în munte din 1927 și acum în vîrstă de 71 de ani.

Ca și Iviron și Pantocrator, „fortăreața“ Stavoronikita e idioritmică. Foarte săracă azi, s-a întreținut și s-a construit cu ajutoare din Principate. Șerban Cantacuzino în 1680 a dăruit mănăstirii cu turnul elegant și crescut din stîncă și cu intrare sub arcade zugrăvite, „un apeduct, cu bazine“. Să lăsăm cîteva drahme! Monahul Antimon, un sociabil, îl cîștig cu cunoștințele mele de *Viețile Sfinților;* mă lovește mucalit pe umăr și exclamă „Bravo!“ cînd încerc să-l fac să scurteze explicarea cu lux de amănunte a fiecărui schelet, chip, nimb. Își potrivește ochelarii fumurii și e cel care îmi divulgă în franceză că la cîteva sute de metri în direcția Pantocratorului, uite colo, stă

---

[8] E. A. de Mendieta, *op. cit.*

un român. Numai că n-aude bine, trebuie să-i bateți puternic în poartă, stăruitor...

Cînd pumnii și glasul sînt gata să renunțe, se urnește ca din fundul unei mori, ascuțit, indignat, grai cunoscut. Oameni buni! Cine? Din țară! Și poarta se deschide spre a ne scăpa de scrutările mirate, bănuitoare, ale unui mulargiu octogenar, foarte brun, cu nas de armean, care s-a oprit să răsufle dimpreună cu dobitocul, vizibil marcați de panta pe care tocmai au urcat-o. După lămuririle de rigoare date de mine gazdei, i se dezlegă și drumețului limba. „N-am crezut să mai văd român pe aici." Ciudățenii ale Muntelui. Privirile-i încețoșate („De unde să fiu, din județul Tutova") îmi spun că sînt iubit.

Eftimie are ochi mari, căutători mereu în sus, albi ca și barba și mustățile. La el în grădină cîntă păsări. Dintr-o tindă îngustă care dă în odaia de locuit ajungi pe neașteptate într-o minusculă bisericuță, cu tot ce-i trebuie unui restrîns serviciu divin. Icoanele, pe hîrtie, toate de acasă. Deschid o carte de rugăciuni, e din 1912 ca și imaginile din rame. Litere latine de-o șchioapă, u final. Pe scaune în jurul mesei rotunde, respectăm toți tăcerea de început de veac. Dar și știința de a vorbi a pumnilor strînși ai lui Eftimie Anghelescu, suprapuși așa cum îi are deasupra genunchilor, doi butuci. Satul, undeva pe lîngă Tîrgoviște. Nici un frate în viață, nimeni din familie. Ei da, firește! Și nici un cunoscut... nici un nepot, un prieten. Era după primul război mondial. În război, serviciul la Crucea roșie. Atîta sînge, atrocitate. Lucrează măsline: ulei. Lucrează la vie. Și așa, dintr-odată, cînd s-a eliberat, a mers la o mitropolie la un cunoscut... Fotografiile, cîteva, îngălbenite. Sfîntul Ioan în cer, dar și botezînd în matca rîului. Rachiul, în sănătatea mîinilor care l-au făcut! Țîncul, un grec, care ni-l aduce în păhărele subțiri pe o farfurioară, se face nevăzut. Rachiul e din struguri; în stomac, peste celălalt, o cantitate similară, un degetar, care la orele 7 ne-a fost micul dejun, înseamnă o nouă furnicătură de viață. „Aici șezum"...

Norocul pentru mine ia forma unui călugăr român, și la Pantocrator. Cum ne rătăcim în interiorul zidurilor cu arcade din cărămidă roșie și cu chenare albastre, între chilii și numeroase alte clădiri anexe, în jurul bisericii

de un roşu intens, lichid în soarele amiezii, şi prin faţa rîndurilor de fresce cretane, în căutarea lui Grigore Teologul, iar, prin uşa altarului, a sfinţilor Atanasie Athonitul, Savu, Eftimie, atribuiţi lui Panselinos, ajungem să ne cunoaştem. Îl cheamă Macarie, ca pe mitropolitul Moldovei sprijinitor, prin secolul XVI, împreună cu logofătul Trotuşanu, al lăcaşului de aici, fapt pe care îl ignoră, cum şi rolul Craioveştilor, cu arginţii cărora se pictează în 1536 katoliconul, respectiv ai Banului Pîrvu, ctitor de-al III-lea după fundatorii, în 1350, Ioan şi Alexie, foste căpetenii ale armatei bizantine, şi după Manuel Paleologul care în 1393 reîntăreşte în drepturi mănăstirea, pentru înlăturarea consecinţelor unui incendiu. E venit în delegaţie, din Kariesa, pentru nişte stupi. Strănepot virtual de-al lui Miron Prisăcaru, accent moldovenesc în pronunţie, „un tînăr“: 58 de ani. Blond, firav, cu o bărbiţă în coadă de peşte. Plecase din Iaşi prin 192... spre Anglia, să se facă lup de mare, navigator, cu alţi doi-trei. El s-a oprit la Pireu. Avea ani 18. „Şi văzînd că lumea e atît de rea“... a dat vela pe sutană. De România, ştie cîte ceva din presa grecească. E reticent cu blîndeţe şi respectiv la „prefacerile“ din urmă, pe care i le vînd cu pîndă. Din cînd în cînd ochii i se luminează ca la dogoarea unei flăcări prea mari proiectată din pieptul lui slab, ascuns în haine uzate. Puţin mai tîrziu, tot el ne va conduce la stînca de sub meterez, spre a lua vaporul. Îl voi lăsa mulţumit de ziua care scade spre munţi, şi mai estompat.

Dar, înaintea acestei „mici morţi“, dată legătura de rudenie pe care ortacii mei au început s-o simtă şi-mi conferă prin forţa lucrurilor, deşi nescrisă, investitură de şef al expediţiei, la Arhondaric. Sus la etaj şi deasupra mării, într-un cerdac suspendat, înviorați, bînd cafele, lăsînd timpul să curgă. Fratele arhondar a fost pînă la 30 de ani frizer la Atena, şi de 9 ani e aici. O decepţie amoroasă? Originar din Corfu, înţelege bine italiana. Ne pune vin, îndoit. Sub aburoasa-i mască de păr castaniu din jurul gurii cărnoase, toată expresia feţei e de un puternic nereprimat masculin. „Şi noi, cari sîntem aici, pe ceardacurile de lemn, cu capul gol şi cu picioarele goale

în răcoarea lumii, ce avem să tot rîdem, dar ce avem să tot rîdem, pe jilțurile noastre, pentru o debarcare de tîrfe și de catîre". O clipă, această asociere din *Anabase*, cum privim spre Asia. Ci să le ia dracu! Unii le-au pus pe jar și le-au fript ca pe berbeci. A lui Jean-Jacque, cu grădinarul. Se cunosc cazuri cînd omul nici nu s-a uitat la ea; i-a spus pleacă și nu s-au mai văzut. Serios? „perditum ducas"! La triburi nordice sînt în mîinile tale instrument de a-ți bine dispune oaspetele. O plesnești, o strîngi în brațe iar și urci în podul casei și-ți iei viața. N-o scapi o clipă din ochi, o închizi cu șapte lacăte și trăiești ca paznic. Zvîcnește tîmpla. Ba te răzbuni trecînd din pat în pat, și de pe coapsă pe coapsă, te-nchizi cu alți zece și altele zece într-o odaie de numai 4 pe 4, pe trei zile a 24 de ore, fiecare doar cu un tranzistor și cu 10 sticle cu rom. Cearcă de le-nțelege! Sau nu asta? Unduitor, lungi, trec prin ploi verzi, prin cortine roșii, prin perdele albastre. Fumul țigării ca și zbaterea pînă departe a mării sînt și acestea din interiorul lumii nu din afara ei.

* * *

Prin seară, debarcaderul Marei Lavre. Steagul galben, pe care-l vedem de departe, atîrnat de un balcon și fluturînd emblema de pe șapca intendentului din Karia, anunță evenimentul: vizita unui escadron de ofițeri greci, ai uscatului, aerului și mării. Vaporul lor a venit paralel cu „motorul" nostru în lungul Filoteiului și Caracalului, în lung de pipernicite schituri albe, ritualici chiparoși îndoliați de amurg, stînci cariate și livezi de măslini. Doar că mai prin larg. Cum urcăm șerpuit spre mănăstire, ne ajung, transportați o parte de un camion condus de un călugăr care seamănă cu poștașul lui Van Gogh (plus butonul de surzenie de la urechea dreaptă), restul zorind la pas ca romanii pe valea Timișului, intensificîndu-și mereu tropotul. Din cauza lor, grupul nostru, căruia i se mai adaogă doi tineri olandezi poligloți, un canadian și încă un neamț, lung de doi metri, greoi și urît, va fi în

posesia paturilor de dormit abia după 11 noaptea. În uşoare, abia perceptibile improvizaţii de subţiri clopote, sînt conduşi prin clădirile augustului, milenarului aşezămînt. Ne vedem toleraţi printre chipie.

Biblioteca Lavrei! Crisobule bizantine, codice ungrovlahe, firmane turceşti, văzute numai de F. Dögler, în 1941, cînd a fotografiat 60 de documente. Avutul de manuscripte, în 1925 erau descrise 2046. Un diamant rar: două foi duble de pergament, din secolul VI, atestînd una din cele mai vechi versiuni greceşti a *Scripturii* (epistolele apostolului Pavel). *Evanghelia* din secolul IX şi *Liturghierul* împodobit cu nestemate, ambele veşnicind fizionomiile lui Matei Basarab şi a Doamnei Elena, de ei trimise. Şi cele 33 de pagini bilingve, pe greceşte şi românește, de *Cîntarea Cîntărilor*, unde un Ion Postelnicul le potrivea savant prin 1755 după modelul sintactic al moldoveneştii lui Cantemir: „Iubi-voiu gingiile tale mai mult di cît vinul, derept am iubitu-te“[9]. Cu senzaţia înghesuielii, memoria reţine confuz cîteva miniaturi şi cîteva iniţiale înflorate: scrise de mînă, un *Apostol* şi un Plutarh. Nu-mi cade sub ochi caseta dreptunghiulară, cu sfinţi în relief şi cu cinci miniaturale turle rotunjite în care Brâncoveanu a decis să stea mîna lui Ioan Gură de Aur, încă în păstrare de la Vasile II Macedoneanul, nici capul sfîntului Vasile cel Mare şi al lui Andrei Sinaitul, şi nici moaştele (ţeasta) la noi celebre, ale lui Mihail Mărturisitorul, de patru ori plimbate între 1640 şi 1756 prin Ţara Românească, s-o scape şi s-o apere de ploi cu lăcuste.

Ferestrele katoliconului, luminate, ţin la distanţă întunericul, fără a atenua însă farmecul de cea mai veche biserică athonită după Protaton, cu liniile dulce ondulate ale absidelor şi cupolelor. În interior nu reuşesc să intru datorită atracţiei excesive exercitată asupra „gradelor“ de către mormîntul în marmoră al ctitorului călugăr, mă mulţumesc să admir din mulţime fîntîna, baptiseriul, graţioasa *phile* care pe opt coloane albe sprijină ca o troiţă

---

[9] M. Beza, *op. cit.*

făgărășană cupola pictată în 1635. Dar arta nu va întîrzia să ne dea satisfacții, bogat și pe-ndelete.

În interiorul trapezei. „Cea mai vastă din Athos și cea mai frumoasă." Sîntem invitați la cină, cu armata. Șansă unică într-o mănăstire idioritmică, unde ospătarea în comun a ieșit din tradiție. Prelungă, traversată îndată cum intri de o navă perpendiculară și în capătul opus intrării terminîndu-se arcuit, are de jur împrejur, zidite, mese placate cu marmoră roasă de timp, iar pe pereți, în trei mari registre, capodopera de culoare și viziune, din 1512, a lui Catellanos. Prezidial la masa semicirculară, deasupra căreia pe mica boltă e reprezentată chiar Cina cea de taină, iau loc: în centru generalul încadrat de doi civili din care cel din stînga nu-i cade ca Ioan la piept iar cel din dreapta îl bănuiesc a fi guvernatorul (am călătorit împreună pe vapor de la Uranopolis la Dafni), la extreme doi preoți. Eu ocup masa a cincea din stînga, mediană, astfel plasat încît să pot observa și prezentul și trecutul și viitorul. După achitarea de cele trupești (o supă cu fidea, gătită cu ulei de măsline, o mîncare de cartofi, pigmentată de același fruct negru, în cantități de miliarde, și, bineînțeles, porții apreciabile de *retina*), lucrările spiritului. Se ridică și vorbește întîi monahul din stînga, Filipos Lavriotul, cum îi va spune un alt orator, și perorează cu gesturi de sacerdot, cu o artă de amvon, desăvîrșită. Începe printr-un istoric al Athosului (prind din zbor „Megalu Alexandru") și încheie cu considerații de actualitate, urmează cel din dreapta șefului armatei, versat în îmbinarea cuvintelor religioase și politice, exagerat patetic, și încheie generalul, care îmi place: iată un om care găsește mai greu cuvintele, nu le-a adus cu el, le ia de prin sală; după puținele-i fraze, oferă veteranului cărunt din dreapta, posibil starețul, cum i-ar da un patrafir, o lată tavă de argint, meșteșugită.

Și atmosfera se încălzește prin viespăria surdinată a dialogurilor de pe la mese. Specie de agora. Mai cauți prin farfurie. Pe peretele din față, registrul din mijloc, scene cu martiri, în rezolvări violente. Trei bărbați

aproape goi stau în picioare într-un vas metalic, în formă de cal fără spinare, sub care trosnește un prădalnic foc. Un bătrîn, aruncat într-o groapă cu lei. Să fie Ignatie Teoforul? Pe gîtul unui tînăr cade o spadă. Sînge în șaluri lungi, sau în explozie de scîntei. Toți au aurora în jurul capului și atitudini contemplative, senine, oricîți călăi în toate costumele epocilor și regimurilor îi taie bucățele, îi spintecă, îi jupoaie, îi frig, îi răstignesc cu capul în jos, îi lapidează, le smulg dinții sau limba, îi îngroapă de vii, îi trag pe roată, spre mîhnirea procesiunii de asceți în mărime naturală, ermiți și cenobiți, din rîndurile de jos, așa ai monahismului egiptean, palestinian, sirian și atonit, cete scheletice, bărbi pînă la glezne, privire fixă. Sau văzînd ca o lumină reprezentările de sub tavanul cu grinzi de lemn, despre viața Panaghiei, cu misterul la care umblă un condae al lui Roman Melodul, și unde conversează încifrat, cu pruncul, mama cerească.

Trecutul e și absida dreaptă a transeptului, sfîrșitul pămîntesc al părintelui Atanasie. Doar că aici ai și... viitorul. Uriașa alegorie a Morții, cu înfricoșătoarea-i coasă, printre oase, și Scara Paradisului, amintind icoana de la Sfînta Ecaterina din Sinai și demonstrînd cît de primejduită e sîrguința călugărului spre perfecțiune. Chiar de pe unul din ultimele fuștee de la un metru, doi de mîna primitoare a Mîntuitorului, un cîrlig scaraoțchian te poate încă agăța și prăbuși în smoala gheenei, despre care amănunțit, doct, la intrare, vorbește Judecata, unde artistul îi întrece în amplitudine și viziune pe toți înaintașii bizantini ai breslei.

Cadrul a devenit ireal și absurd, prin acest dans al lui Zorba în care s-au prins cuvintele și prin clinchetul de pahare ciocnite de tineri bronzați, cu ceasuri antimagnetice, marinărești, și de palizi sau „rotunzi egumeni", cu camilafcă și cozi înnodate la ceafă. Și simt ficatul. Îndatorat, insignifiant, cucerit de Ecleziast (poetul), mă ridic din soborul levantin și, desigur, numai prin versurile aici alese, sînt diaconul lui Arghezi, Iakint:

„Fur și tîlhar întru Hristos
El printre frați trecu sfios.
. . . . . .

Toți sfinții zugrăviți în tindă
Cu acuarelă suferindă
Ai cinului monahicesc,
Scrutîndu-l, îl disprețuiesc.

*

* *

Abia ieșim pe cărarea ce duce la Prodromos, și ajungem din urmă un vîj smolit și arhaic, o arătare de tot pădureață. Pe cap cu o căciulă înaltă, trasă puternic deasupra ochilor, față uscățivă, pometi afirmați, mustăți și barbă cum au țîșnit, cămașă fumurie, strînsă cu o centură și acoperită de o vestă, pantaloni dungați, în picioare sandale, în spate raniță. Asta e din Sadoveanu, ia să încerc.

— La Prodrom și dumneata?

— Știi românește!

Pînă să se desmeticească echipa, sfîntul mi-a și umflat mica valijoară și a aruncat-o peste bagajul său, altfel dumnealui neînțelegînd să continuăm drumul. Și din loc în loc, opriri bruște: „Nu te cred, nu vii din țară". Au mai venit ei, rătăciți prin lume, după război, românași, dar din țară nimeni, afară de Patriarh, care acum un an a participat la Mileniul Lavrei. Îi aduc cu farmece, sub aceeași uimire de marțian, lacul Bicazului cu Ceahlăul răsturnat în valuri, „cășile" cu 15 și 20 de etaje din București, despre care a auzit, fabricile moldovenești care fac haine din . . . petrol. „Bre, bre, bre!", căci omul e vasluian. Dar o uimire nu mai puțin veselă nu conține a-i produce Dando, japonezul. Bunul Climent s-a întîmplat să nu vadă pînă acum, în toată viața lui, japonez. Cum nici chinez, coreean, rasă galbenă. „Aiasta-i una! iapan pe aici". Și-și face cruce. Că-i budist, nu i-o poate ierta. „Ei acolo se închină la un . . . bou", și își reprimă anevoie un val de greață, schițînd un gest de dispreț, de neputință, ca și cînd peste capul, de nimic bănuitor, al asiatului, abia s-ar fi trîntit ușa iadului. Mai aflu de la el două lucruri importante. 1: Că Papa de la Roma nu-i creștin, e eretic ca toți catolicii lui. Și va merge în iad (ne mai vorbind de luterani, calviniști . . .). În genere în iad merg cei mai mulți dintre oameni; numai 1 la 8 milioane merge în rai;

la evrei, numai Isus al lui Nasi ar fi dibuit plaiul; nici sfîntul Moisi n-a putut ajunge. 2: Dintre toate şcolile, cea mai înaltă e cea călugărească. Aici insul învaţă cel mai mult. Învaţă mîntuirea sufletului de păcat, curăţirea prin pocăinţă, post şi rugăciune, întru Sfînta Fecioară etc. Numai călugării din sfîntul Munte, ortodocşi greco-orientali, sînt creştini adevăraţi. Dar şi aici... pe la marile mănăstiri, unii care fumează, consumă carne, puah! Mde! pădure fără uscături...

Acestea din urmă le aflu pe cînd stăm la un izvor captat, cristalin, ţîşnit din piatră, iar la picioarele noastre, prin iarbă s-au risipit floricelele violete. „Lifta" din Kyoto ne fotografiază, pe compatrioţi, într-un covor de bogată verdeaţă, lîngă sfînta apă. „Dar ei, în clipa asta simţeau că-o să rămînă". A trecut mai bine de un ceas de sporovăit pe cale, în curînd vom intra la schit, şi cît mai regret de a nu găsi modalitatea de a-i recita sfîntului, în clipa de ascunse vase comunicante, drept suprem omagiu:

O, cipres, care fără odihnă încerci să-ţi depăşeşti
înălţimea şi cel dintîi absorbi lumina din
infinitul albastru, fără ca vreodată să-mbătrîneşti,

pe mine propria-mi voinţă m-a uscat aici
piatră pe piatră, în fiecare zi pregătindu-mi
salvarea prin cunoaşterea morţii.

Iată, cu mici trupuri elastice, frumoşi efebi
salută soarele din castagnete de-argint,
iată romani acriţi, greci mincinoşi, ovrei ca nişte şerpi!

...Iată copile cu păr scurt, îmbrăcate-n lumină
cu o panglică de mătase albastră
în jurul pîntecului ce încă nu s-a umbrit;

Iată iscusite hetere în bucuria zilei
se scaldă în grup în bazine de marmoră
flori ale fiecărui ţărm, cele mai alese ale fiecărui neam...

Oraşul păcătos se pîrjoleşte,
în praf, urlă şi se tăvăleşte pe jos,
se adînceşte tot mai mult în păcat, fără s-ajungă la fund.

Departe! Departe de mine... Merge alene caravana;
Arapul scuipă și aruncă
cu balegă, dar nu mă poate ajunge,

Căci în fiecare zi mă ridic tot mai sus[10] ...

Zidul de cîțiva kilometri, prin care murmură apa de la munte, ne însoțește pînă în poarta Ioan Botezătorului. Clădirile începute sub Grigore Ghica, ridicate în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, impresionante ca ale unei mănăstiri, sînt pe pămîntul Lavrei, aparținător ei. La mica arhondărie sub poarta dominată de un semeț turn dreptunghi, prima nouă cunoștință se numește Ioanichie. „Nu știți ce fericire...“ e o expresie ce se va auzi des. Ne îmbie cu migdale, rachiu, vin. Om fin în conversație, dinți de aur, nu prea bătrîn. Ne conduce în katolicon, unde zugrăveala e mediocră. „Icoana care s-a pictat singură“ n-o pot vedea pentru că fratele cu cheia e în pădure la lemne. În fața bisericii stă scrisă cu mici și rotunde pietre de rîu, pe pămînt, data sfințirii, și sînt desenați chiparoși cu vîrfurile orientate spre intrare. În aripa din dreapta a incintei, număr vreo 3 etaje, vedem camerele de oaspeți și salonul mare. Au ceva de mormînt recent deschis, păstrat intact. Pe pereți, inclusiv ai coridoarelor, impun gravurile și stampele înfățișînd faptele de arme, chipurile și ctitoriile domnitorilor români. Un Ștefan cel Mare, Mihai luptînd cu turcii, portretul lui vodă Cuza... Pe o masă, două decorații (una evocînd Mărășeștii), o gondoletă din aramă verzuie și o condică unde ultima cugetare e semnată Iustinian. Se constată și în succintul text că schitul e sărac, părăginit, are tavane în prăbușire, balcoane rupte, i-ar trebui un ajutor. Familia de bătrîni și randamentul muncii ei scad an de an. Cu atît mai mult se fac demne de laudă straturile bine întreținute, de zarzavat, bazinul cu pești colorați („pești curați“) și poteca podită cu lespezi de marmoră, coborînd pînă la mare!

---

[10] Kostas Varnalis, *Stîlpnicul*, traducere A. Gurghianu. (*Versuri*, Editura Tineretului, 1969, p. 181—182).

Stareţul, ieromonahul Veniamin, se află la Salonic de vreo zece zile. Prînzul însă — ca pentru oaspeţi de seamă (viţelul cel mai gras): o grămăjoară de ardei iuţi, cîte-o bucată de pîine cît o cărămidă, cîte două măciulii de usturoi, cîte doi pescuţi sărați, de lungimea unui deget, şi cîte un pahar de vin roşu. Răcoarea sălii de mese din subsol e un răsfăţ şi ea, „bucatele" sînt aşezate direct pe scîndura mesei, simplitate şi bunătate evanghelică. Ar putea intra în orice clipă Andrei sau Simon-Petru, sau Ioan, duşi numai pînă la mrejele de sub stînci. Vom fi-n trapeză? Prin 1909, cînd membrii chinoviei se apropiau de sută, într-o zi de hram — relatează A. Frunză — oaspeţii se ospătaseră în eşaloane de 250—300 de persoane. La ieşire, tot atunci, bucătarii şi ospătarii, pînă şi stareţul, stăteau în genunchi, înşiraţi unul lîngă altul, cerîndu-şi iertare „pentru greşelile ce a putut să comită vreunul în timpul serviciului".

Pe „iconom" îl găsesc în vrajba mării, jos la debarcader. Adună cu o mică şalupă nisip în vederea unor reparaţii. Aici îşi are osînda muncii şi smolitul şi fericitul Climent. Descopăr şi un sorocan cu ochi tătari. Toţi trei au ceva de ciobani într-o stînă plină de spuză, te ascultă cu interes, ar dori „vederi de pe la noi" şi cărţi de Eminescu. Dar numele de invocat e al lui Eschil.

Pentru că imediat de sub zidurile atît de poetic aşezate, parcă pentru libaţii în onoarea lui Poseidon, pornesc valurile de piatră care se termină, aproape deasupra capului, cu vîrful Athon, „păios de raze", considerat în vechime cel mai înalt. „Far al Egeii" (a ţinut pe cer un far), ar fi preluat vestea biruinţei asupra Troiei. „Ce mesaj atît de prompt ţi-a putut-o aduce? Hefaistos, cu focurile lui aprinse pe Ida. Din vatră în vatră, flacăra mesageră a venit pînă aici, din Ida, la promotoriul lui Hermes, în Lemnos; din această insulă, vîrful muntelui lui Zeus, din Athos, a primit, al treilea, acest mare semnal al unei torţe de răşină"[11].

---

[11] *Agamemnon:* Corul, Clitemnestra, în scena din faţa palatului.

* * *

Pentru mănăstirea Dionisiu, a cincea în ierarhia actuală, construită prin 1366 și sprijinită de Paleologi, de Alexis III Comnenul, împăratul Trebizondei, apoi de voievozii munteni și moldoveni, încaleci din nou șalupa. Un prilej nesperat, perindarea ermitajelor sud-estice din raza Kapsokalivei, Kerasiei, Karuliei, grote sau cuiburi sau simple platforme deasupra mării. La 50, la 100, la 500 metri altitudine. Deși navigăm în vecinătatea țărmului, spre multe din ele nu poți deslușì prin vînt nici un fir de scară, de trepte, de potecă. „Ținîndu-mă mereu de călugăr, ajung la a treia peșteră. Aceleași bare de fier, înfipte în stîncă, aceleași funii, zigzaguri, urlet de valuri, vuiet, popoare întregi de draci și sfinți înnegriți de fum cei mai mulți, și un călugăr atît de uricios și de strîmb — mai strîmb decît toți dracii și sfinții lui, ne primi rece, aproape ostil". Sau mai pe sus: „În mijlocul unei terase rotunde, stă ceva ca o stîncă, dar cu ferestre și ușă; iar dinaintea ușii — o umbră de om ca de șasezeci de ani, înalt, uscat, cu cîteva fire de păr roșcat în loc de barbă, cu privirea pierdută în spațiu, cu zîmbetul omului bucuros de musafiri, dar fără a se uita la noi, ci tot în spațiu". Viața în libertate! Și „cum te rogi singur, cît?" „Vezi ața asta din cuiu? Că noi îi zicem ață. Amu, ața asta are o sută de noduri. Slujba bisericească, trebuie să țină, să zicem, șeapte ceasuri pe zi. Amu, Dumneata, pustnic, îți faci socoteala: de cîte ori să zic eu în șapte ceasuri, *Doamne Isuse Christoase, fiul lui Dumnezeu, miluește-ne pre noi?* Care va se zică, zici odată: *Doamne Isuse* ... și schimbi nodul de la ață; zici a doua oară: *Doamne Isuse* ... și iar schimbi nodul, și a treia ... și a treizecea oară, pînă la o sută; atunci se cheamă c-ai făcut o ață. Bun. Acum te întrebi, cîte ațe trebuie să faci în șapte, în zece, în cincisprezece ceasuri?" Gînduri de ducă, dor de ai tăi, cumva? Uneori. „Dar pe Maica Domnului cui o lași ..."

Pe fîșia de albastru dintre Cap Capso și o stîncă țîșnind din apă ca o rampă pentru rachete, pătrunderea în sens invers în undele Golfului e din exclamații și extazuri. Urcînd în pantă, turma de căsuțe a schitului Sfînta

Ana, cu voioasele-i acoperișuri roșii. La subsioara unor sălbatici munți, Sfîntul Pavel, de strajă cu turnul său crenelat. Capăt al arcului, eflorescența de o rară eleganță și spectaculozitate a Dionisiului.

Pe la orele 6 după-amiază ne trezim adevărată mulțime în fața porților, care se vor deschide odată pentru toți. Între alții, o familie compusă din copil (de vreo șase ani, urmînd a fi botezat în zori), tată (un marinar bucuros de conversație, știe italiana) și bunic. Răgaz fericit pentru schimb de ocheade cu marea spre Longos, acum depărtată, joasă.

Mireni și preoți, asistăm la serviciul religios de vecernie. Întuneric deplin, sabotat de două-trei lumînări, în întregul naos. Voci groase și subțiri, vreo patruzeci, crescute și stinse, întrepătrunse și suprapuse spre a realiza *cîntarea antifonică*. Veacul al IV-lea, de neostenite bătălii cu ereticii! Sfîntul Efrem Sirul, la frontierele Persiei, asceții Flavian și Diodor, în Antiochia, sfîntul Ambrozie în Milano, Ioan Gură de Aur la Constantinopol, deopotrivă strîngîndu-și drept-credincioșii la slujbe de noapte în cimitire și în biserici și cu voce puternică, alternativ, punîndu-i să strige imnurile și psalmii, astfel ca să acopere năpustirile similare ale adepților lui Arie! Diviziunea în două coruri, preluare de la serbările bahice. „Ceva dintr-o lume anterioară și celei latine și celei romane — să mai adăugăm[12] — răsună în vocile acestor oameni care se întrceau, parcă, exprimînd nădejdea într-o altă viață, căci la cea de aici n-au luat parte, vărsîndu-și în strigătele inimii sfîșiate, suferința, îndurată în tăcere".

Cînd șirul mohorît, negru, e deplin și s-a urnit din loc, „m-alătur" „în convoi", prin curtea interioară corespunzînd celui de al 4-lea etaj, pe îngustele dale care duc de la ușa katoliconului la cea a refectoriului. Voi sta la masă pentru a doua oară într-o trapeză frumos pictată. De astă dată încadrat strict ritualului chinovial. Ni se servește pîine și pește proaspăt, gătit într-un sos alburiu, gustos. Vin nu beau. E aproape noapte și în tot timpul cît ne ospătăm la două lungi mese de lemn dispuse lateral, îngroziți de șerpii bărbilor lui Onufrie și Petru Athonitul

---

[12] A. Frunză, *op. cit.*

de pe unul din pereți, dinaintea pupitrului pe care stă o icoană, în mijlocul sălii, un preot tînăr citește din *Faptele Apostolilor*. Clericii ascultă, mai mestecînd, și ascultă sfinții Teodori, maiestuoși între alți mucenici militari și un armonios grup de îngeri. Secretul e să opui tristeții aceste fresce de stil cretan, datînd din 1547—1548 și 1603. Teodor Bodogae descifrase, într-o inscripție, autorul: un Zorz Zugravul. În trei registre, ca și la Iavra, scenele mai puține sporesc nota de intimitate și de concentrare artizanală.

După răul necesar care în concepția Sfîntului Munte e operația nutririi, rog un călugăr să mă conducă la tabloul votiv al ctitorilor. Prin întunerecul deplin, în strane, cîteva stane și frunze tac sau foșnesc. Mi se dă o lumînare, mi se permite să urc pe un scaun și în zbaterea flăcării pot vedea pe rînd figurile domnești. „Neamul ei întreg", al Ruxandrei, fiica lui Petru Rareș și nepoata lui Neagoe Basarab — acesta din urmă pomenit aici zilnic, în rugăciuni, ca *Neagoș*, cum am pronunța noi Dragoș, numit, după imaginea din frescă și „Neagoș cel Frumos". În îmbrăcăminte și atitudine princiară, un bărbat; la mijloc, două făpturi mai tinere țin o biserică cu trei cupole; mai jos, un alt mic cap încoronat, toți printre stele, în dreapta rochia lungă, încărcată de podoabe și expresia de farmec bizantin a Doamnei. Atît deocamdată, căci lumînarea s-a stins. În fața peretelui, pe un stîlp, mai văzusem o icoană a patronului asceților. De la prima biserică, cea zidită de Dionisiu, supraviețuitoare, împreună cu o mare cruce de lemn, unui pustiitor incendiu, cum mi se spune? Inscripția slavonă de pe ramă, cu numele lui Neagoe care a refăcut mănăstirea „din temelii", să fie de-o vîrstă cu broderia de aur în care icoana e îmbrăcată?

Comunicările de taină cu trecutul le reiau în zori, la 5, cînd sînt smuls din rîndul cel mai de sus al chiliilor prin bunăvoința aceluiași nas coroiat, știutor de *rumanikà*, monahul Teoctist. Are obrazul tras, s-o fi pedepsit pînă acum cu mătănii; printr-un negru labirint de trepte și scări am ajuns numai doi în katolicon, din nou. Aici un alt călugăr se deslipește de tocul unei uși și cu o cheie descuie capela din stînga naosului, să vedem iscusința meșterilor brașoveni, faimosul chivot. Nu voi uita niciodată sentimentul

ciudat şi conştiinţa din acea clipă că soarta îmi rezervă o rară favoare. Biserica în miniatură, din argint aurit şi pietre preţioase, cu cinci turle încheiate rotunjit şi cu cîte o cruce fiecare, încadrate de patru pinacluri gotice, în filigran, prelungite cu fleşe pe care privesc în timp păsări, sub acoperiş, decorată pe tuspatru laturile cu două brîie de plăci de email, patrate, reprezentînd sfinţi şi, la bază, cu sugestiile a 16 duble ferestre şi rozete — „una din operele de artă cele mai valoroase şi mai elegante păstrate încă de mînăstirile athonite", cum se exprimă un străin — răspunde cu licăriri fugare. Lumînarea groasă o înconjură, ca-ntr-o procesiune de noapte a Învierii. Cînd e ridicat capacul, zăresc un os, un femur, din ce a fost cîndva trupul intransigentului Nifon. Ca să se „curăţească greşala Radului". Pe interiorul capacului, în cîmp deschis, un profil plin de graţie, portretul voievodului, un cap încoronat ca al unui sfînt. Mîinile lui („parcă ţi le-a scris") vorbesc cu ale „părintelui sufletesc", acesta nimbat şi acordînd iertarea. Paznicul comorii sărută brusc fruntea încoronată, după ce schiţează maşinal o cruce, iar cînd să cadă capacul, un alt călugăr ivit ca din pămînt reuşeşte un gest similar.

Turnul din vremea şi mila aceluiaşi Domn — biblioteca, de cînd nu mai trebuie să apere de asedii — îi adăposteşte, cum se ştie, versiunea grecească a *Învăţăturilor* (acum, cu graba, de negăsit) şi o icoană dintre cele mai de preţ, în mărime obişnuită, în rame groase de lemn, exact imaginea pe care Marcu Beza *(op. cit.)* o reproduce în culori la pagina 57 ca „frescă": Neagoe şi fiul său Theodosie. Prin clarul rece al zilei instaurate, roşul purpuriu al vestmintelor celor doi (căci tabloul a fost adus afară, pe trepte, să-l fotografiem) are o vorbă cu roşul vermion, strident, de pe zidul exterior al bisericii, înainte de a părăsi iar lumina.

„Lavra noastră", vor fi spunînd prin aer, cum se succed, Doamna Cheajna, Matei Basarab, Petru Şchiopul, Constantin Brâncoveanu, Fanarioţii. Într-o strană din stînga, mai rămîi o clipă cu faţa la iconostas, în oftările elineşti ale oamenilor cutropiţi de păr şi de o mîhnire cronică. Priveşti candelabrul care încheie auriu un cerc larg cît naosul şi pe Pantocrator sub boltirea centrală ca dea-

supra întregii aventuri athonite. Candelabrele în pîlpîiri, încet, te scot din evul mediu ortodox.

L-ar interesa pe ciceronele meu, căruia-i datorez recunoştinţă, vreun extras, ceva despre curtea de Argeş şi o ediţie românească de azi, a *Învăţăturilor*. Răspunzînd că mă îndeletnicesc uneori cu scris de poezii, un tînăr monah, păcătuind prin spontaneitate, mă întreabă dacă-i pot trimite una. Se angajează însă imediat o discuţie de tagmă, doctrinară, în care e rostit de două ori divulgantul *erotikà*, şi mi se traduce că s-a renunţat.

Bune toate! Coborîm în ocol observînd abia acum temeritatea construcţiilor legate într-un singur punct cu pămîntul, spre nord-est, în rest suspendate, excrescute deasupra unor pereţi de stîncă verticală, lungi de peste 50 de metri, cu chiliile şi balcoanele ca aripi deschise, sprijinite numai pe console şi contraforturi de lemn. După Grigoriu şi Simopetra, pe care le desenezi distrat, cum le treci în revistă de pe mare, după un alt ceas de cochetărie cu vameşii la Dafni şi după o clipă de şovăire care e Arsanaua Zografului — în certitudinea întoarcerii, a direcţiei nord-vest, în presimţirea, din regret şi bucurie, a dstrămării improvizatului nostru grup de patru, spre lumea femeilor şi consumaţiei de carne.

Cu trupuri mai abstracte şi — cum s-a brodit! — în compania tuturor seriilor de gură cască cu care te-ai întîlnit patru zile prin ţara sfîntă. „Nici iarăşi să socoteşti cum că în vremea cea trecută a petrecerii tale aicea, destul te-ai nevoit către nevăzutele puteri ale vrăjmaşului. Ci cunoaşte că mai vîrtos de acum te vor cuprinde pre tine mai mari nevoinţe ale luptei celei către dînsul.“ Tîlc al fluturărilor de batiste, bun pentru halta Uranopolis. Eu şi japonezul rămînînd pe chei, ca-n romanţa lui Minulescu, studenţii din Köln continuînd cu micul vapor pînă la Tripiti, unde-i aşteaptă turismul lor de două persoane. Nu facem schimb de adrese, dar legătura e păstrată, pentru că în reprezentarea fiecăruia despre asceză vom fi mereu laolaltă, umbre mărşăluind, trabanţi, cu bagajele la spinare, strecurîndu-ne printre spini care ne zgîrie braţele şi obrajii, privindu-ne cu o fixitate prelungită, ochi în ochi, deasupra meselor călugăreşti de o austeritate paleocreştină, ajungînd la mănăstire cu o secundă înainte de închiderea

porților sau sub picurat de toacă, dîndu-ne mîna pe stîncile abrupte sub care roade marea, rătăcind poteca și purcezînd spre a o regăsi curînd și a nu o mai regăsi niciodată...

De regulă, formația de înaintare e următoarea: în frunte, studentul cel scund, revenindu-i mai des purtarea rucsacului gigantic care îi bate pulpele sub genunchi; între el și coproprietarul bagajului, Hubert, un blond înalt, cu ținută aristocratică și bună mimică în rostire cînd apelează la puțina lui engleză, eu; ultimul, la o distanță în dilatare, insularul. Povara lui sînt două tăști mari. Una-i taie umărul drept, alta umărul stîng. Pe sub ochelari îi trec spre bărbie rîurile de sudoare dinspre frunte. Cordial cu măsură, politicos pînă la formalism, punînd în joc o subtilă știință de a capta sau flata interesul colocutorului. Știe, de exemplu, că sîntem în Hierissos, și l-a notat într-un microscopic carnețel, totuși, aflîndu-ne la masă cu doi salonicani, spre a umple tăcerea îi întreabă cu cea mai perfectă inocență: Hierissos? Hierissos, spun, cu sentimentul de a-i fi utili, grecii, în timp ce Dando mulțumește cu un *ooo* fernandelian, aspirat, admirativ.

Și în încheiere, cîteva rînduri de mărire Egeii. Bleumarinul ei greu, albastrul ei verde, violetul, mi-au limpezit ochii prin fața ermitajelor de la Portes. Acum pur, nesfîrșit de clară! Prin ea, pietre albe se duc spre larg să se facă altare și pești centimetrici imaginează vraiștea de clape a unui vast pian. Doi delfini vin pînă sub pupa (constați cu Maiakovski că „fleacu-i colosal"), joacă sub apă, ies cînd și cînd la suprafață. Avînd cozile sub șalupă, înaintează, ne trag în direcția continentului, ca doi înhămați cai marini dintr-un basm ce ne-a inventat.

MISOLONGHI

Revelaţia că Grecia înseamnă şi peninsula balcanică devine copleşitoare, nu ştiu de ce, abia cînd trec Pindul. Conglomeratul de popoare care-i Imperiul roman de răsărit — greci, albanezi, vlahi, bulgari, sîrbi — constat că nu m-a obsedat, întîmplător, cît s-ar fi căzut, cu stridentele-i armonii cromatice şi distonanţe fonetice, deşi cu fraţii Asan în sînge, cu soli din Maramureş şi de la Alexandru cel Bun, cu pribegi în căutare de dreptate sau de ştiinţă, cu negustori de purpură şi hermină, cu păstori şi cu misionari, din ani de mijiri româneşti, ar fi trebuit să mă fi învrednicit pînă acum de cel puţin un roman istoric ceţos, o piesă de teatru cu „sfinţi bătrîni ca ghicitorile ţării", un studiu comparativist folcloric savant, cu ochii în Sozomen şi în *Alexiada,* în Mario Orbini din Dubrovnic sau în Paisie de la Hilandar.

Popasul de o noapte la Metsovo a pregătit, cu gîlgîire de izvoare deschisă dialectologiei şi aromă de tulpină încă nerămurită, această apetenţă pentru trecutul apropiat, de intrare buimacă, prin năvăliri gote şi hune, din clară antichitate clasică în turburi zorii naţiunilor moderne.

În seara lui „Ohi"[1], şoseaua şerpuitoare prin comuna ca un oraş (circa 4000 de locuitori, trei brutării, piaţă, restaurante, multe prăvălii) o văd aducînd pînă-n dreptul hotelului Egnatia, valuri-valuri, unii ţinîndu-se de mînă,

---

[1] 28 octombrie, zi de sărbătoare naţională în amintirea răspunsului dat în 1940 ultimatului lui Mussolini: „Nu"!

băieți și fete vorbind toți cu „aoa", s'veadă", „iaste", „ghini", „am fapt", cum un vînt ar răsfoi o cazanie, printre uliți pavate mărunt, abrupte, înguste și case cu sacnasii. Impresia că nu s-a modificat nimic din aceeași lunecare printre pietre vechi, printre reziduri de fapte și taine ca la Olimpia sau la Philippi. „E o stingere lingvistică pe care o cere natura circumstanțelor, pe care o impun evenimentele istorice și care se încadrează în constatarea principială pe care o face și A. Meillet"[2] — nu știu.

În hotel salonul e împodobit, pe pereți și canapele, cu scoarțe țărănești care le amintesc pe cele din Carpați, iar pe paturi, cu perne care îmbină motive geometrice și florale, ca-n Năsăud sau Rășinari. Casa baronului Tosița, muzeu, sporește iluzia de *acasă*. Covoarele, icoanele, vasele, obiectele de lemn, dispoziția mobilierului, a laviților acoperite, de jur împrejur, în odăile de primire și de conversație, parcă îngînă doina „Lasă-ți furca, lasă-ți fusul, / ieși iubito la fereastră", „N-áre vreárea vindicáre, / Dicît maşi cînd ómlu moáre"[3].

Din Aminciu, dimineața, te smulgi prin altfel de animație: a muncii. Iureș de pași de catîri pe macadam, care aduc roua în sat, coborînd înșeuați, legați în șir indian cîte cinci, sau scot la foșnet de fagi trîmbiți de *cucoși*. Sînt încărcați cu sarcini mari de praz *(prasu)* și varză *(cocean)*, îi conduce din față un bărbat sau o femeie. Cînd șirurile s-au aliniat, ocupînd șoseaua, obligîndu-ne să frînăm, umorul țărăncuțelor lui Coșbuc, la spusele uneia: „S'him ca eli!" Ceea ce s-ar traduce prin: să n-avem de cărat prazul, ci de hoinărit. Și seriozitatea apoi, pudoarea, cînd și-au dat seama că „aduchim" urarea „Oară bună!" Deci printre stînci, în aer tare, pe serpentine, în auz cu cîntecul: „Fă-ńi-te vále, cáma ncoá / Ca si-ńi tréc tu Iánińa, / Iánińa hoáră di fúri, / Iu sun múnți grei ș-pîdúri"[4]...

---

[2] Tache Papahagi, în prefață la *Dicționarul dialectului aromân*, Editura Academiei, București, 1974.

[3] *Antologie de poezie populară aromână*, îngrijită și transpusă de Chirata Iorgoveanu-Dumitru, Editura Minerva, București, 1976.

[4] „Fă-te, vale, mai încoa' / Ca să trec în Iánina, / Iánina, oraș de furi, / Unde-s munți nalți și păduri", antologia menționată.

Trecerea cît o veşnicie a 2000 de ani de la Burebista la Titulescu şi la clipa firavă cînd „Scriu aici, uituc, plecat, / Ascultînd . . .“[5], învîrtirea ameţitoare în jurul munţilor Rodopi, la nord de Istru şi la vest de Strimon, pe nisipuri de ţărmi de mare, ca-ntr-o pîclă după numai două veacuri de priviri stăruitoare spre Occident, a marcat de moarte, ce? ne-a făcut tributari, pe cine? şi îndatoraţi, cui?, înfrăţiţi prin credinţă, îngrijoraţi întrucîtva toţi de mereu alte răsăritene migraţii şi speriaţi de ţipătul mogul cînd unora încă nici nu le spunea nimic legenda relatată de Mihail Sirianul, despre lavina oguzilor, lentă dar mai cu primejdie, apropriindu-se prin centrul Asiei, între sudul Rusiei şi nordul Persiei mergîndu-le în faţă un animal asemănător unui cîine, pe care nu-l puteau ajunge, iar cînd acesta vroia să-şi reia înaintarea pleoscăia „Gök!“ („Mutaţi-vă!“)?[6]

„Hiara“ sălbatică, „iataganul ridicat din semilună“, soseşte, cată să ne deprindem, la pîlpîirile noastre etnice, învăţată, în frămîntatul, nu visătorul an 1400, cu metehnele, cusururile, armele, bunătăţile, virtuţile „sedentarilor“, şi orgolioasă de încuscriri cu califi şi cu bizantini în destulă măsură încît amestecul de rafinament şi cruzime descoperit de occidentali în oraşul lui Ali paşa, spre care coborîm, să-ţi apară azi indubitabil o veştejită pastişă a curţilor Sultanatului de Rum, selgiucid (sau salciukid), anterior cuceririi despotatelor Moreei şi Epirului, şi lăsării de rădăcini în Europa, la Adrianopol (1362).

Isprăvile, dinastiile, organizarea militară, obiceiurile, la rîndul nostru li le cunoaştem, nord-dunăreni, de dinaintea lui Vasile Lupu, cînd se scrie „De împărăţia turcilor şi de începutul lor şi de adaosul lor, în ce chip s-au început şi s-au înmulţit şi s-au lăţit la atîta mărime şi cinste şi tărie“, bineînţeles, confruntaţi treptat cu adevărul că „Are împăratul, între alţi sfetnici, mai aleşi 3 sau 4 ce le zic veziri azemi, carii toate trebile împărăteşti poartă, şi de pace şi de oaste, şi de păşii şi de domnii a le schimba

---

[5] Tudor Arghezi, *Incertitudine*.

[6] După Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976.

și a le da, la mîna lor"[7]; însă văzute din sudul liniei de foc care-l desparte pe Mircea, „regele regilor din țările creștine din vremea sa", „neexistînd cine să stea în calea torentului său"[8], de Baiazid, din sudul statului-cetate a ortodoxiei, care-și trăiește ultimii ani de decadență și care încă din 1071 a învățat cuvîntul *haraci*, respectiv din „ținuturile" de pe acum „musulmane", au ca pentru Cantemir sau pentru Iorga, o clipă, aparența doar a unei simple materii de studiat, lucirea, paradoxal, inteligenței, de „capitol minunat al istoriei universale".

O clipă . . . Deoarece cu cadențe mai grele ca-n *Dighenis Acritas* își impune eposul pateticul veac XV, de tactică ofensivă. Intrat în viață de ostaș în chiar anul funest 1430, învățînd tehnică militară modernă la Milano între 1431 și 1433, s-a și ițit brusc, cum istoria ar simula o ezitare, Iancu de Hunedoara. Sub fruntea boltită a voievodului transilvan, un bărbat de statură mijlocie, cu plete castanii, mustăți lungi, ochi mari, frumoși, bine legat, nu-și mai află astîmpăr iluzia creștinătății că pacostea *gaza* mai poate fi aruncată din Europa peste Vîltoarea Dracului în Anatolia. Deși îi este mereu confirmat, după „săborul ce s-a adunat la Florintina", că între bisericile Romei și Bizanțului stă „atîta oțărătură" „de nu se pot vedea cu dragoste, ce una pre alta hulește și defaimă"[9], scrie Papei cerînd nu atît „curaj" cît „sprijin", primește soli de la Constantin al XII-lea, comandă la Brașov pulbere și căruțe, unește armate ungurești și slovace, ardelenești și muntenești, poloneze și sîrbești, forțează trecătorile dintre lanțul Balcanilor și Sredna Gora, e învins la Varna și învinge la Sofia, Niș, Vidin, sincronizează operații de uscat cu manevre pe apă ale unei flote italiano-burgunde, plănuiește cu Scanderbeg un coridor în Macedonia spre Salonic, „nu doar pentru a purta război, ci pentru a-l sfîrși", se luptă cu Murad II două zile, pe viață și pe moarte, în Cîmpia

---

[7] Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei.*

[8] Ibn-i Kemal *(Cronici turcești privind țările române,* vol. I, București, 1976).

[9] Cfr. ediția îngrijită de Constantin C. Giurescu, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1934.

Mierlei lîngă mormîntul lui Murad I, ca să reintre în somn răpus nu de sabie ci de ciumă, lîngă Belgrad, după ce îl respinge şi îl răneşte pe Mehmed II care în 1453 prefăcea „pămîntul în mare" şi ducîndu-şi corăbiile „peste vîrfurile munţilor" (Ducas), *Fatih*, miroase, în portretul pictat de Sinan Bey, din mîna cu inel, între nasul coroiat şi barba ascuţită, umbrită, o floare proaspăt ruptă.

Evoluţia aceasta *de interior*, printre „seraiuri de granit cu pridvorul aurit"[10], turbane, cîte-un silef de fir, raiale, firmane, zavii, aiani, moschei, timare, akângi, vilaiete, tuguri, cadii, la ei şi la ele acasă sute de ani, împinge într-o depărtare aburoasă izbirile repezi de călăreţi în defileuri înguste sau lîngă capcanele bălţilor, replierile la munţi sau în Ardeal pentru reîntoarceri mai neprevăzute şi norocoase, soldate cu alungarea invadatorului, care îţi sînt conştiinţă — şi . . . castrul, oraşul, lacul Ianinei!

„Fruntea ei ca o floare ce se pleacă într-o zi de furtună, i se înclinase pe mînă, iar ochii pierduţi în gol păreau că mai văd încă zarea Pindului înverzit şi apele albastre", eroina lui Dumas parcă s-ar afla şi ea în turla moscheii Aslan Aga, unde, odată trecute în revistă obiectele de la parter, din fostele săli de rugă, ale sumarei colecţii muzeografice (în vitrinele prinse în zid, ceramică preistorică, costume populare neogreceşti, puţin mobilier turcesc, porţelanuri; în vitrinele-pupitre, arme: puşti, pistoale, iatagane cu mîner de sidef, săbii), urci, înfăşurîndu-te subţire, doar spre a beneficia, din inelul de piatră, de cadrul poetic pe care Ali paşa şi-l oferă tragicului sfîrşit. Nimic din ce s-a mai păstrat „oriental", străzile ciripitoare ale bazinului, comerţul pentru turişti, pieţele umbroase, poarta şi zidurile cu contraforturi ca la 1800, care domină întregul oraş tînăr, ivit prin secolul XI, nu concurează legănarea răzleaţă de bărci peste irizări, între muntele Mitsikoli şi insula cu vechi mănăstiri despărţite de smocuri de verdeaţă dense.

„În mijlocul zarvei înspăimîntătoare, în mijlocul strigătelor cumplite, două bubuituri mai deosebite decît toate, două strigăte, mai sfîşietoare decît toate celelalte îmi

---

[10] Bolintineanu, *Fata popii (Florile Bosforului)*.

îngheţară sîngele de groază [...] iar strigătele pe care le auzisem erau strigătele lui". Pasajul contrastează ce-i drept cu momentele, atîtea, fericite, ca atunci cînd, tînăr bei de Tepedelen, tîlhar, proprietar al unor întinse moşii din regiunea Koniţa, merituos prin participare la războaiele împotriva Rusiei şi Austriei, e numit guvernator în Trikala, mir-miram şi „apărător al frontierei"; ca atunci cînd, închizîndu-l pe un paşă Ibrahim, şi-a căsătorit doi fii cu fetele prizonierului şi apoi l-a ucis; ca atunci cînd, numit la Ianina, obţine titlul de vizir şi-i atacă pe francezi şi ia 300 de prizonieri, care-i vor deveni instructori de război şi ingineri de fortificaţii; ca-n anii de cînd, supuse şi regimurile autonome Chimara şi Souli, puterea-i se extinsese asupra sudului Albaniei, Macedoniei occidentale, Tesaliei, Greciei continentale de vest şi Peloponezului, favorizîndu-i visul unui stat albano-grec independent; ca-n evocarea prin cuvintele aceleiaşi Haydée: „Rezemat de cel mai bătrîn şi mai stufos dintre sicomori, tata stătea deasupra unei perne. Iar eu, copil neputincios, mă jucam cu barba lui căruntă care îi cobora pînă la piept, şi cu mînerul bătut în diamante al hangerului de la brîu, în timp ce mama stătea culcată la picioarele lui. Apoi din cînd în cînd venea la el un albanez şi-i spunea cîteva vorbe pe care nu le ascultam şi cărora le răspundea cu acelaşi glas: să fie ucis! sau: să fie iertat!"[11]

Ucis prin vicleşug în 24 februarie 1822, la doi ani de asediu impus de sultan, capul trimis la Poartă, paşă în locu-i Ismail Pasho sau Hurshit, nu contează, Ianina istorică riscă să se şi facă fum dacă în ajutorul acestui personaj faimos, comparat de contemporani cu Pirus, sprijinit cînd de Franţa, cînd de Anglia, nu intervine Childe Harold. Deşi „Curînd / de fastul desmăţat i se scîrbi" / („În princiarul acoperămînt / Se oploşeau plăcerile de rînd / Suflate-n aur"), ştim că Byron[12] în scrisori, repetat, prin 1809, îşi va flata mama relatîndu-i cum bătrînul Tepelin, care îi va asigura amical la plecare călăuză prin munţi şi pază,

---

[11] *Contele de Monte Cristo,* II, traducere Gellu Naum, Editura tineretului, 1957.

[12] (Cîntul al doilea), *Opere alese,* traducere Virgil Teodorescu, E.P.L.U., 1961.

i-a recunoscut descendența nobilă după micimea urechii, după părul cîrlionțat, după albeața mîinilor.

Cum mama Haydéei e grecoaică („Vasiliki înseamnă regească"), mulți din funcționarii, curtenii, mercenarii Ianinei sînt greci și, dacă scopul scuză mijloacele — haiducii, klefții, care cu bandele lor pradă pe ocupanți și pe bogătași, ajută sărăcimea și-i hărțuiesc lui Ali liniștea pe întreg timpul domniei, fețele bisericești în frunte cu Patriarhul din Constantinopol care salvează aristocrația bizantină absorbind-o în administrația ortodoxiei, fanarioții cumpărînd tronurile Moldovei și Munteniei și întreținînd în București și Iași școli înalte unde te învață „în limba lui Tucidid *Apophtegmele* lui Hypocrat și *Ariometria* lui Archimede", „*Memorabiile* lui Socrate, *Phedon* și *Metafizica* lui Aristot"[13], marii dragomani, episcopul (de Trikki) Denis Skilosoful, jupuit de viu pentru răscoala din Grecia centrală în 1611, milițiile speciale de *armatoli,* supraveghetori ai frontierelor sau ai defileelor, compuse din creștini și avînd un șef musulman, cardinalul Bessarion și învățatul Ioan Lascaris, coloniile negustorești din Marsilia, Veneția și Viena, casele de comerț din Raguza, Salonic și Asia, ofițerii în solda țarului, exponenții spiritului insurgent și cei ai „spiritului de adaptare la noile condiții ale cuceririi" sînt, toți, cu ei, în aceeași tabără, să nu hulim.

* * *

În Arta n-am timp de biserici, „Direct la pod!" Bisericile ademenesc, mulțime, unele în oraș altele în împrejurimi, urcînd din fervoarea paleocreștină a secolelor V și VI, dar mai ales cădelnițînd secolele XIII și XIV, cum mănăstirea Blachernes mormîntul lui Mihail II, cînd despotatul independent bizantin epirot își deplasează aici în cîmpie capitala. Totuși Sfînta Teodora, unde un sarcofag sculptat îi reprezintă pe sfîntă și pe Iustinian, între doi îngeri, Sfîntul Vasile unde lîngă o fereastră ierarhii Gri-

---

[13] Ion Ghica, *Școala acum 50 de ani,* în *Scrisori către V. Alecsandri,* Editura „Cultura Românească", S.A.R., București, 1940.

gore, Vasile și Ioan primesc albastrul după-amiezii într-un mic panou de ceramică policrom, și Parigoritisa care, zidită în 1295 de o Ană din familia Paleologilor, și-ar putea, prin supraetajările-i de pandantivi și coloane, prin condacele-i de baldachine, revendica de asemeni balada, impun — martori, contemporani — atenții și abateri. „Fiul meu — îmi amintesc din poemul dramatic al lui G. Teotokas — n-are a se teme. E sămînță de meșter vestit și are în urmă-i generații de lucrători buni care au cărat pînă la el, din tată-n fiu, toate uneltele meseriilor, toate tainele pietrelor noastre. Îl întăresc ziditorii Maicii Domnului cea cu o sută de porți[14] și ai Sfintei Sofii, gravorii Mystrei și însăși nebunii de străbuni care se închinau la zeii falși și suiau pe vîrful stîncilor abrupte coloanele acelea albe ca niște păsări oprite-n zbor.“ Dar cum în variantele grecești ale jertfei zidirii obiectul nu sînt bisericile, orașul medieval se face nevăzut de dragul firului rîului, cu care tot aștepți să te întîlnești, cotind din stradă-n stradă, la stînga și iar la stînga.

„Ci numai pe frumoasa soție a meșterului . . .“

Nu-i pot spune emoției pe nume — oaspete, ca în Argeș, ca la Struma, ca în Mostar — în unul din cele mai importante puncte de popas în care legenda călătoare a găsit condiții de verosimilitate. Deși specialiștii avertizează, și reții că legendele „nu au vîrsta clădirilor la care se referă“, între legende și clădiri nu e obligatorie o legătură directă, „se pare chiar că ele rămîn indiferente unele față de celelalte“[15], arcurile de cărămidă care realizează cu luciul în care sînt reflectate inele ale lui Saturn și-mi așază dinainte ocheane prin care un arțar și un chiparos, o fîșie de prundiș, o coamă de deal, cîteva corăbii de nori îmi sosesc ca de pe alt tărîm, te-au și cîștigat: aici — ce, Drakolimni, ce, Adana![16] — a coborît „cinci coți“ „și încă

---

[14] Bazilică din insula Paros, construită în secolul V și refăcută în secolul X, în formă de cruce greacă, cu trei nave.

[15] Ion Taloș, *Meșterul Manole*, Editura Minerva, 1973.

[16] Nume de localități unde e construit podul în unele variante.

cinci" Areti sau Marullù, să caute „inelul", „ciocanul", „securea", „punga socrului", „brăţara soacrei".

Podul dintr-o boltire, din Agraidi, pe care îl privesc într-o fotografie şi pe care stă scris „A fost zidit în 1659. Ziditorii: Demetrios şi Manoles", mai larg şi mai gros spre pămînt, mai subţiat şi mai ascuţit spre mijloc unde cele două jumătăţi de arc se unesc în discretă ogivă, impresionează ca un ţipăt sau ca un zbor vertical. Podul din Arta, în schimb, desfăşurat, călătorit, cu depărtate două picioare pe ţărm şi trei în pietriş sau în apă, într-o ondulaţie pe cer liberă, ţuguiat în partea dinspre oraş, lăsat puţin, relaxat spre centrul albiei, redresîndu-se imperceptibil, iar, spre capătul din direcţia munţilor, îi implică graţios şi elaborat, operă indiscutabil civică, sprijinit doar pe aer şi pe cifre, cum la spaţioasele, perfecte semicercuri se adaugă în fiecare stîlp şi cîte o înaltă nişă eliptică, pe Dumnezeu, însă şi pe Satan.

„Şi dacă întru veşnicie bunul Dumnezeu şi crîncenul Satanail sînt fraţi? Şi dacă îşi schimbă obrăzarele şi nu ştii cînd e unul şi cînd e celălalt?", „Din lumină Dumnezeu nu poate s-o ceară, fiindcă e jertfă de sînge, din adîncimi puterile necurate nu pot s-o ceară, fiindcă jertfa e împotriva lor", recurg la una din transpunerile dramatice româneşti[17].

Că sfătuiţi, sîrbo-croaţii de o zînă, românii de un glas din vis, bulgarii, macedonenii şi ungurii de datină, grecii de un duh, de o pasăre, albanezii de un bătrîn înţelept, înving cumva fiecare dificultatea de a prelua un ritual arhaic păgîn şi, prin vreo mie de ani, cît împart aproximativ aceeaşi viaţă cu post şi denii, cu maziliri, pravile, haiducie, mituiri, cărăvănărit, metoace, păcurărit, solomonărit, pribegiri, izbutesc să facă să înflorească în versuri, numai ei, de aşezat întîi pe masa de scris a lui Vuk Stefanović Karadzić (1823), a lui Iakob Grimm (1824) şi a lui Charles Claud Fauriel (1831), a lui Vasile Alecsandri (1852), a lui A. Jatritis (1859), a lui G. Hecquard (1863), a lui Mihail Arnaudov (1920), mitul cosmogonic, la restul

---

[17] Lucian Blaga, *Meşterul Manole.*

popoarelor, cu o excepție, numai în proză, mai puțin ca oriunde trebuie să nu uit, lîngă șoaptele:

„Trei surori am fost și toate am fost zidite,
Una la Dunăre și alta la Eufrate".

. . . . . .

„Una zidită la o biserică iar alta la un rîu."

. . . . . .

„Una zidită la Galata și alta la Misiri".

Și să nu consider decît alt mod de ilustrare a vieții pe o aceeași arie, mistificare de copii mari a aceluiași fapt de a cînta laolaltă, în cerc lărgit, fie și-n declarată epocă de criză a creativității anonime, încăierările, frustrările, pactizările folcloriștilor și teoreticienilor transplantînd de la țară la țară „centrul de iradiere" sau primatul vechimii, al epicului, al liricului, al eroicului, al „șlefuirii", cîntărind cu părtinire sau pripit, în funcție de o nouă descoperire de alte texte, gradul de împietrire sau preocuparea de conturare a personajelor, scurtimea și concentrarea sau dimpotrivă lărgimea și capacitatea de absorbție a temelor migrante.

Dar zavistia internațională benignă calmată, fenomenul recidivează în sferă național elină, variantele se întrec — am sub ochi doar cinci, în traducere liberă, reprezentînd colecții din Epir, Eubeea, Pontos, Capadochia, Cipru — în a-mi furniza simultan, iată, dovezi de „Mult mai arătoasă / Și mult mai frumoasă", punînd una peste alta fatalitate, duioșie, sarcasm, ingenuitate, cruzime, resemnare, mînie etc.

„O mie de meșteri zideau și trei sute de meșteri", „O mie de meșteri lucrau și mii de ucenici", „Toată ziua zideau, iar noaptea se strica. / Meșterii se bucurau, că le creștea simbria", „Nu ciripea ca o pasăre, nici ca o rîndunică, / Ci ciripea și spunea cu voce omenească", „Și-a stat și s-a împodobit trei zile și trei nopți, / Pe față-și pune soarele, pe piept își pune luna", „Dacă nu va mînca om, podul nu se ridică", „S-au apucat și-au tras la sorți

cei patruzeci de meşteri", „Dacă-ţi zideşti tăicuţul, tu tată nu mai ai", „Nici prea lungi, nici prea scurte, ci după vîrsta ei, / Dedesubt de aur şi-a luat, deasupra de cristal", „Ce-mi dai, prim-meştere, dacă-ţi ridic eu podul?" „Aseară am fost la meşter, azi iar de ce mă cheamă?", „Fată, arză-te-ar focu, pentru aceste vorbe, / Că numai un frate am şi el e diac", „Tăiaţi-mi părul, cel de şaizeci de palme / Faceţi o sfoară groasă şi una mai subţire / Legaţi-mă de subţiori şi jos mă coborîţi", „Ia, priviţi la frumoasa asta, cum merge la moarte!", „Tu ai frămîntat-o, dar alta o s-o coacă", „De copil o să vadă alţii", „Şi deasupra ei au căzut o mie de kilograme de pietre / Şi-au aruncat deasupra ei o mie lopeţi cu pămînt", „Nu plînge, nu plînge, meştere" — dansul de paşti „Arcada", „bocetul de femei", rudiment de tragedii pierdute, conservînd, ca echivalentu-i de colind în Transilvania, doar nucleele, esenţialul, disimulări jertfei de sine, într-adevăr din „anii de demult"!

Fiindcă în Arta îşi localizează acţiunea şi cîntăreţul popular vlah, varianta de 181 de versuri, în metrul lui *Toma Alimoş,* născută pe diagonala de transhumanţă Patra-Saruna, e interesant de observat cum între interpolări din alte centre sînt decisive aceleaşi motive. Meşterii, 3 fraţi, ca-n balada sîrbo-croată, construcţia, „puntea", o înfăptuiesc din porunca unui împărat, care le promite să-i răsplătească nelimitat sau să-i ucidă după cum îl vor satisface sau nu, dar soluţia e transmisă de o pasăre măiastră, victima e stabilită de asemenea, în ideea de predestinare, dintru început: ca la bulgari, sîrbi şi albanezi, soţia fratelui mai tînăr. Chemată cu prînzul, aceasta se dichiseşte, îşi alăptează copilul, pe Constandini, soţul inventează pierderea inelului, odată coborîtă i se comunică fără menajamente crima, are loc imprecaţia în acelaşi sens (aici: să nu treacă lună fără om înecat) cu adaosul

„Cît păr, biata,-n palmă am,
Să aveţi noroc pe an"[18]

şi cu motivul celor trei surori zidite (una la Vardar).

---

[18] Antologia menţionată.

De notat şi motivul „ferestruicii", implantat fără răspuns şi deci fără motivul creşterii pruncului de către forţele naturii, prozodic perfect, o *muşateţe* prin transparenţa dialectului:

„Voi másturi, ah! voi măráţ,
Maşi un grái si-ńi ascultáţ:
Va s'vă dzîc ninga'nă oară,
Tîţa s'ni-u-alăsáţ năfoáră,
Natlu di foame s'nu-ńi moáră".

Lume ţărănească, agrar-pastorală, exprimînd aspiraţii şi atitudini metaforice în cuvinte de ogradă şi stînă, ca şi-n Sălaj, bunăoară, unde „nevasta zidariului", văzînd că „o zîndit zîdariu-a rîde", gîndeşte întîi „că-ì numa şagă", ca apoi să implore:

„Lăsaţî-m ţîţăle-afară
C-am on hiuţ mititel,
Cińe mńi-a cóta de iel?"[19]

Dacă în Grecia „materialele de teren" sînt deosebit de prospere, variantele urcînd la peste 300, România (care în cazul *Mioriţei* a depăşit 900) situîndu-se, pînă în prezent, cu mai mult de 160, pe locul doi, clasament provizoriu, din moment ce memoria „purtătoarelor" balcanice n-a fost nici pe departe asediată pe măsura poverii, înţeleg că arhitectura medievală din prefabricate, de care trebuie să mă despart, mai mult a ascuns decît mi-a dezvăluit comori.

Prefabricatele sînt *motivele,* care, procedînd după legi ale atomilor, au fuzionat pentru a evita mortarul, liantul, balastul prozei. Expeditive, rezumative, restrînse la gradaţie, deliberat sărace: „Toată ziua zideau iar noaptea se strica"; resimţindu-se de tehnica de *sentinţă* a oracolelor: „Ad-o pe mîndra ta sau dacă vrei dă capul tău". Aparent dialogul dintre sacrificatori şi victimă exclude sfîşierea

---

[19] Ion Taloş, *op. cit.,*

lăuntrică la marele meşter. Plînsul, oftatul, lacrimile bărbatului ţin de rol: prefăcătorie. Replicile dure, rele, ironice, la implorări, mai curînd virtuţi. Capriciu al fuziunii oarbe, contaminare greşită a două variante? — chiar şi în textul din Pontos în care meşterul îşi anunţase de fapt soţia să nu vină la pod şi văzînd-o că vine „inima i se rupe", cînd în vorbirea încrezătoare a femeii („eu am să ţi-l găsesc") are loc prima schimbare de ton: „Trage de lanţ, prim-meştere, că mă mănîncă fiara", ţi-e dat să auzi: „Mai stai tu, mlădioaso, că fiara te mîngîie".

Aerul acesta de impersonalitate e al sorţii, de neutralitate a experienţei, care vorbeşte cu guri omeneşti. „Tu l-ai născut dar alta o să-l crească".

Simpli actori, uneori victimele nici nu-l blestemă pe ziditor, recunoscîndu-i-se astfel indirect calitatea de instrument al voinţei supreme, ci pe urmaşii acestuia sau cel mult zidirea.

Efectul, nuditatea cîştigă vizibil în aceste automutilări ale cuvintelor. În aceste aproape pantomime, unde, cum remarcă într-o monografie reluată (1956) comparatistul Giuseppe Cocchiara, „il ritto ha conservato tutto il suo misterio", deşi, cu alt specific, în fiecare din ţările intrate în concert se face dovada „geniului popoarelor".

„Naţiunea războinică îşi cîntă faptele, cea duioasă, iubirea. Poporul ager face ghicitori, cel imaginativ alegorii, comparaţii, tablouri vii"[20], are şi n-are dreptate, divizînd, exponentul „Sturm und Drang"-ului.

Nevoia de a zidi pe vechi ruine şi căutarea prin codri a locului, „centrului", pedepsirea zidarilor pentru crezul în autodepăşire, zborul de pe „grindiş" cu aripi de lemn şi transformarea în izvor, motivele româneşti nu le las să mă fure, le-aş putea reconduce pe rînd la arhetipuri ale nimănui şi-ale tuturor. Muzica textului în schimb, excluse operaţiile contabile, biruie. „Suflă, Doamne,-un vînt", dilatează conştient cel care nu poartă masca rîsului, „Dă, Doamne, pe lume / O ploaie cu spume". „Manea se pierdea, / Ochii-i se-nvelea; / Lumea se-ntorcea" cînd, în loc să se gîndească la propria salvare, percepea suspinul

---

[20] Herder, *Scrieri*, Editura Univers, 1973.

„Zidul rău mă strînge". Durerea, remuşcarea sînt aduse la suprafaţa cuvintelor, cu efecte nu inferioare, şi ele fîntîni, despre care trebuie să se ştie limpede că sînt „cu lacrimi" udate.

* * *

Sub pîndiri de amurg, ocolirea vastului golf pe malul răsăritean e pentru mine şi ocolire a tentaţiilor antichităţii, de parcă aş coborî, într-un elegant landou desenat de Constantin Guys, din Turcia anilor 1833. Frontiera de nord a tînărului stat grec era cătărată atunci numai pînă aici, o linie piezişă între Arta şi Volos, scrisă cu sînge.

O părere de rău încerc, la razele de soare slăbite venind din Actium: penultimului act al Republicii romane, Philippi, îi acordasem cît de cît atenţie; antipenultimul, Farsala, contemplat din autobuz, s-a potrivit să-mi scape; iar acum situaţia se repetă, deşi personalitatea lui Antoniu, amant existenţialist absolut, cavaler şi în moarte, felul său grandios de a risca şi a pierde, fugar printre catapulte, pe urmele navei iubirii, Cleopatrei, spre Alexandria, dereglează orice busolă.

Decizia rămîne valabilă şi pentru Stratos, cîndva floare Acarnaniei, surd, pe patru coline, la asalturile spartiate din războiul peloponeziac, şi ademenind prin ruinele unui peripter doric consacrat lui Zeus, superior ca dimensiuni templului Aphaiei; la fel pentru Thermos, unul din locurile de adunare anuală a ligii etoliene, unde Filip al V-lea distruge între 218 şi 206 spre 2000 de statui; sau pentru oraşul lui Meleagru, Calydon — cu fiorosul mistreţ, ca şi rîul Acheloos, în paşii lui Hercule.

Contemporani mi-ar fi, dacă rămîne aşa, minorul Othon I şi monarhia absolută, propulsaţi din Bavaria de către Anglia, Franţa şi Rusia — *protectorii* care îţi amintesc *Oda VI* din *Liricile* lui Calvos.

În cursa pentru supremaţie, expansiuni, echilibru, subminare reciprocă, Strîmtori, pieţe de desfacere. Marile trei puteri aliate (cînd nu împotriva spiritului revoluţionar, împotriva Austriei şi Prusiei) vor seconda, cu sprijin

prudent, victoriile plătite scump de luptele de eliberare și, uneori după tergiversări, vor consfinți, etapă de etapă, în congrese sau în convenții, smulgerile teritoriilor de sub administrație străină, totuși le-ar mai păstori un timp, ca în cazul Eptanisos.

„Mai bine să se umfle-ale mării valuri,
să înece sub ochii noștri
patria,
ca pe-o fără de scăpare
pustie barcă,

Și-n lung de țărmuri și în insule
o flacără să țîșnească,
să se întindă, să înghită
păduri, orașe,
nădejdi, popoare . . . ,

Decît să depinzi de protectori . . .“,

sună mereu bine.

Înainte de a se ajunge la atari viguroase acorduri din pendulări între clasicism și romantism, au a răsuna însă, ca zboruri pe care le-ai stîrnit de pe lacul Trichonis, predicile lui Com și stihurile lui Villaras. Com — un martir, în 1779 arestat și executat — s-a născut undeva prin apropiere, a studiat la Athos, a colindat așezările din nord-vest mînat de demonul oralității și a înființat școli primare și superioare din care nu trebuia să lipsească greaca veche. „Mai mult face, frate, să ai în țara ta o școală în care să se învețe greaca veche — zicea — decît fîntînile și rîurile“. Ioannis Villaras s-a născut în 1771, a copilărit în Epir, a studiat medicina în Italia, a trăit la Paris, a lucrat la curtea din Ianina pînă la izbucnirea Revoluției, a murit în 1823 și a tipărit în cursul vieții doar o lucrare de lingvistică. În dorința „Vreau să cînt pe corzile unei lire noi o melodie originală, cu sunete noi“, a încercat și corzi și, receptiv la cîntecul folcloric, percepînd necărturărește viața, îl precede pe celălalt mare zantiot, din *Odă lunii*. „Soarele se culcă, întunericul se

întinde și ziua își părăsește veșmîntul ei strălucitor", ești pus în gardă. „Și luna palidă, răspîndind o lumină întunecată, înaintează ușor pe cerul ei de argint".

Studiat ca teoretician al limbii în raport cu Dimitrios Catargi și ca poet cu anacreonticul Athanasios Hristopoulos, autorul *Imnului iubirii* ne petrece cîteva clipe nu prin Agrinion, ci în București și în Iași, unde mai bine de o sută de ani s-a muncit, de asemenea, cu osîrdie, „Pentru ca limba romeică, scrisă cum e vorbită, să aibă în proză armonie, în poezie ritm, și în retorică pasiune și putere de convingere; pentru ca, așa fiind, să fie mai bună decît toate celelalte limbi; și ca studierea romeicii și redactarea lucrărilor în această limbă, să constituie o formație generală și completă a poporului grec"[21]. Dacă despre figura de enciclopedist a lui Catargi trebuie să se vorbească mult și pentru că în jurul său au gravitat un mare număr de cărturari, autori de Logici, Geografii, Dialoguri, Antologii, Pedagogii, Apologii, nu mai puțin se impune, ca un exilat în veacul XVIII, un fost elev al lui Vulgaris, directorul școlilor domnești în ambele capitale Iosif Moesiodax, adversar gramaticienilor și partizan ferm al demotismului: „Este bine — se citează din el — ca grecii să scrie în limba simplă, fie că este vorba de științe sau de altceva. Fiecare știe că toate popoarele din Europa scriu, în zilele noastre, în limba lor". Domnitorii Mavrocordați trimit spre Fanar, odată cu impozitul către Poartă, și încercări romanești, „Operele minore ale lui Filoteu", stihuiri unde răzbat cuvinte populare sau nostalgii despre Bosfor în care strofa solomosiană a *Imnului libertății* e preliminată ca în Iancu Văcărescu strofa *Luceafărului*. Curtean și cîntăreț de salon, Hristopoulos prin 1808 se face vinovat și el că: „Tinerii își dau osteneală să nu pronunțe niciodată un cuvînt *pur*". Un timp în același cerc iluminist, apoi la Viena, impresionat poate și de formularea: „Cînd sîntem uniți, Grecia înflorește" din piesa

---

[21] Titlul primei lucrări a lui Dimitrios Catargi (Fotiadis), demnitar la curtea domnilor Moldovei și logofăt în Țara Românească; a mai scris gramatici, o *Metrică*, tratatul *Cunoaște-te pe tine însuți* ș.a.

Ahile (1805) de Athanasios, Rigas Sfereos apare mai mult un continuator scriind („Pînă cînd [...] singuri ca nişte lei [...] pe creste, în munţi?") *Cîntecul de război.* Ion Ghica sau cineva pentru el reţinea din 1821, din faţa casei Belu, unde visurile deveniseră totuşi tunet, mutaţia patosul marseillez:

„Dúli n'a methá ós póte
Ton akrion Musulmánon?"[22]

Numai că acolada, rătăcirea asta prin streini, n-o închei fără Corais. Editînd în Paris „Biblioteca elenică", scriindu-şi în 1801 *Trompeta războinică,* iar prin 1828 autobiografia, ştiindu-i ca puţini alţii pe antici şi îndrăgindu-şi poporul viu din vremea lui, deplîngînd „capetele sfinte" (ca al lui Rigas), victime securii călăului, e, în chestiunea filologică reticient, pentru cumpănă: „Nici tirani ai vulgarului, nici sclavi ai vulgarităţii".

Cu zări portocalii şi violete, cu orizontale, etirate dungi roşii, cu văluriri albastre ţîşnite de după o luncă deasă de măslini, ziua care, după ce s-a străduit superbă de la un capăt la altul, mai cutează un sentiment de vastitate, abia se mai ţine cînd, aprinsă pentru noapte, o antenă de televiziune anunţă Misolonghi.

Grecia cîntînd versurile lui Sfereos şi altele, deci; „O, tu, sabie ascuţită, şi tu, puşcă arzătoare", atribuit lui C. Cokkinakis, „Fraţilor, clipa libertăţii a venit!", atribuit lui Spyridonos Tricupis, „Patrioţi, să avem o singură dorinţă, aceea de a învinge sau de a muri!"[23], de Gheorghios Cleantis; în hotarele proprii, centripetă, abia ieşită din Adunarea Naţională convocată lîngă Epidavros (1822), unde e proclamată Independenţa; încă dezbinată de suspiciuni între notabili şi elementele populare, liberali şi con-

---

[22] „Pînă cînd să răbdăm
Pe cruzii musulmani?"

[23] Citatele din autori neogreci, de pînă aici, o parte după C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti;* restul, după alte surse. în traducere liberă.

servatori, conducători de armate şi de guverne locale; dar entuziastă, vitală, decisă; şi răbdătoare, şi grăbită.

* * *

Cît a stat Byron la Misolonghi, patru luni, s-a rezistat, s-au făcut planuri şi pregătiri, n-au fost lupte. Pavilioane cu semilună controlau apele teritoriale.

Marile nebunii nu sînt excluse, aprind minţile. În Sfînta Elena, înfrînt, Napoleon reflectase: „În Europa există, deşi risipiţi, mai bine de treizeci de milioane de francezi, cincisprezece milioane de spanioli, cincisprezece milioane italieni, treizeci de milioane de germani: aş fi vrut ca fiecare din aceste popoare să devină un unic şi un acelaşi corp de naţiune. Şi cît de frumos ar fi fost să înaintez cu un astfel de cortegiu spre posteritate, culegînd binecuvîntarea veacurilor".

Nu să se amuze, autorul lui *Don Juan,* care va citi *Memorialul,* reflectează la rîndu-i: „Dacă trăiesc 10 ani în plus, veţi vedea că nu s-a sfîrşit cu mine. Nu vreau să spun în literatură, fiindcă aceasta e nimic; şi — oricît de straniu ar părea — nu cred că aici mi-a fost vocaţia. Veţi vedea că — dacă Timpul şi Fortuna o permit — voi face ceva ce-i va uimi pe filosofii tuturor timpurilor"[24].

Timpul şi Fortuna nu vor permite-o, totuşi Byron, „îngerul căzut", entuziasmat de propunerea Comitetului englez creat în reacţie la opinia lui Pitt: „Refuz să discut cu indiferent cine nu va admite necesitatea pentru interesele engleze, a integrităţii Imperiului otoman", optează prompt, părăsind Italia cărturărească şi erotică:

„Morţii au fost treziţi — voi dormi?
Lumea e în război cu tiranii — mă voi pleca?
Grînele-s coapte — să nu secer?"

Deşi imaginaţia, situaţia de amiral improvizat hrăneau „gînduri comice", ca „Dacă supravieţuiesc [...] voi scrie

---

[24—25] *Byron,* I, II, Bernard Grasset, Paris, 1930.

două poeme pe acest subiect, unul epic și unul burlesc, în care nimeni nu va fi cruțat, și eu mai puțin ca oricine", inima lui spera: „E probabil că vom încerca să luăm fie Patras, fie porturile din strîmtoare", la bordul unui vas echipat războinic, pe cheltuială proprie, cu tunuri, hărți, praf de pușcă, pistoale, oameni, cai.

Pentru că orașul de azi, cu peste 15 000 de locuitori, seara ne zorește să-l ocolim, îl iau din monografia lui André Maurois[25], așa cum de fapt îl cere anul în care ne-am cantonat, 1824: „Era un burg de pescari, construit sub nivelul mării. Cîmpuri acoperite de trestii îl înconjurau; în anotimpul ploilor, străzile însăși deveneau mlaștini"; „Din ferestre vederea era frumoasă; dincolo de oglinda de argint întunecată a lagunei, se zărea dunga neagră pe care o scriau mărgelele insulelor, dominată de mici locuințe lacustre ai căror subțiri piloți se distingeau pe cer".

Purtînd titlul de *arhistrateg* cu care prințul Mavrocordat l-a procopsit îndată după sosire, în furnicarul de revoluționari greci și de mercenari sulioți, mereu nemulțumiți de simbrie, organizînd o brigadă de artilerie din voluntari germani și suedezi, cu care participă la antrenamente zilnice, scriind la Londra și obținînd ajutoare financiare și specialiști pentru punerea pe picioare a unui arsenal model, trecînd cu bine peste un cutremur, vîslind și călărind, acceptînd, bolnav, ca medicii să-i ia sînge, suportînd crize de epilepsie, glumind, reprimînd îndoieli și doruri de familie, consolîndu-i pe cei din anturajul său, enervat („Aș vrea să știu și eu unde viața omului e mai în siguranță, aici ori aiurea"), omul de lume, devenit soldat n-are ce-și reproșa. „A te opune singur forțelor", „a libera de sub jug străin popoarele fără apărare", cum își dorise, nu mai e „o simplă temă pentru jocurile fantaziei". Tocmai fiindcă nu se ivește ocazia unor confruntări și capturi imediate, lupta pe care o propune minuțios și anxios, aici în auzul lumii întregi, una țintind mai sus, e în realitate purtată. „Pentru ca oamenii să fie eliberați atît de plebe cît și de regi — de voi cum și de mine";

„Caută — mai puțin căutat decît găsit / Un mormînt de soldat — pentru tine cel mai bun“[26].

S-a transmis prin martori că ultimele cuvinte i-au fost „Acum vreau să dorm“. Dar prin lungile ore de febre, delirul a smuls minții răvășite a celui care declarase, cu puțin înainte: „Puțini oameni au trăit atît de mult cît mine“; „Abia ajuns la vîrsta maturității, am atins culmea gloriei“, și alte adevărate scurte poeme: „I-am dat Greciei banii și timpul meu. Acum îi dau viața mea“; „Înainte! Curaj! Urmați exemplul meu. Nu vă temeți“; „Voi reveni să te sperii, dacă voi putea“, „Io lascio qualche cosa di caro nel mundo“.

Decedat într-o seară de aprilie cu fulgere, transportat după cîteva zile la biserică într-un sicriu acoperit cu o manta, o sabie și o coroană de laur, trupul lui Byron a părăsit Misolonghi pe un vapor care l-a dus în Anglia, casa unde a locuit a fost distrusă de un incendiu, iar tovarășii lui de arme, rezistînd unui dur asediu în 1825—1826, o parte s-au salvat prin ieșirea disperată, în masă, tot într-o noapte de april, alții prilejuind poemul *Asediații liberi* al lui Solomos, o parte rămînînd între zidurile fortăreței devenită un greu de pace parc, unde gardienii de evlavie și de morminte tocmai închid porțile.

Ni se permite să intrăm. Prin întunericul rarefiat, în centru, pe un soclu de marmură, între cîțiva chiparoși, Byron ca statuie. „Cît de puțin știm noi ceea ce sîntem! / Cu cît mai puțin încă știm ce vom fi!“

Aleea spre stînga duce la monumentul voluntarilor suedezi. O strînsură circulară de pietre rotunde, mari, din care urcă în mijloc un înalt stîlp de piatră zgrunțuroasă.

Se mai roagă și alți arbori, palmieri și eucalipți, alegoriilor plastice. Sînt omagiați fiecare neam filelen care a participat. În adiere de frunze, reușesc să recunosc monumentul germanilor, al unui luptător finlandez, al americanilor, cîteva busturi de comandanți greci.

„Ea stă trează, noapte și zi, așteptînd sfîrșitul luptei. Nu că s-ar teme că fiii ei s-ar teme. În ochii ei se reflectă

---

[26] Citat din poezia scrisă de Byron de ziua sa de naștere, la Misolonghi, în 22 februarie 1824.

toată speranța îngropată în inimile lor". „Și, în adîncimile sufletului ei, durerea explodează, căci ea vede dușmanul înverșunat, și ea înțelege că dacă Grația și-ar vărsa azi în sînul ei toate comorile,

acestea ar fi trandafiri cerești căzuți în Infern"[27].

Ibrahim pașa, venit din Egipt, cum se știe, se va bucura numai un an, pînă la bătălia navală de la Navarin. Tratatul de la Adrianopol din 1829, protocolul englez din 1830, lovitura de stat din 3 septembrie 1843, care pune capăt *xenocrației*, Constituția liberală din 1864 și obținerea insulelor ionice, primul Război balcanic și eliberarea Epirului, Cretei, altor insule din Egeea — putem lua liniștiți bacul între Antirrion și Rion, printre stele.

---

[27] *Mama (Asediații liberi).*

CUPRINS

CRETA 5

CERCUL PELOPONEZULUI 33

LESVOS 67

MARILE LOCURI 95

MACEDONIA ANTICĂ 167

JURNAL RODOS 189

ARTĂ BIZANTINĂ 215

PATRU ZILE LA MUNTELE ATHOS . . . 237

MISOLONGHI 263

Lector: ION ACSAN
Tehnoredactor: CORNEL CRISTESCU

Bun de tipar: 5.IV.1978. Apărut: 1978.
Comanda nr.: 1462.
Tiraj: 21.000 broşate.
Coli de tipar: 18+12 planşe.

Tiparul executat sub comanda nr. 40/1978
la Întreprinderea Poligrafică Cluj
Municipul Cluj-Napoca
Str. Brassai nr. 5—7.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Pendularea între Parthenon, Propilee, Erehteion e rătăcire prin Marele Secol.
Clapele de marmoră lungi, fluierele verticale cu aerul de a fi fost menite numai să arate în azur, apoi înrobite de arhitrave, legate prin podurile în spirală ori în dreptunghi, sub șirurile de cifra trei romană a triglifelor . . .

AUREL RĂU

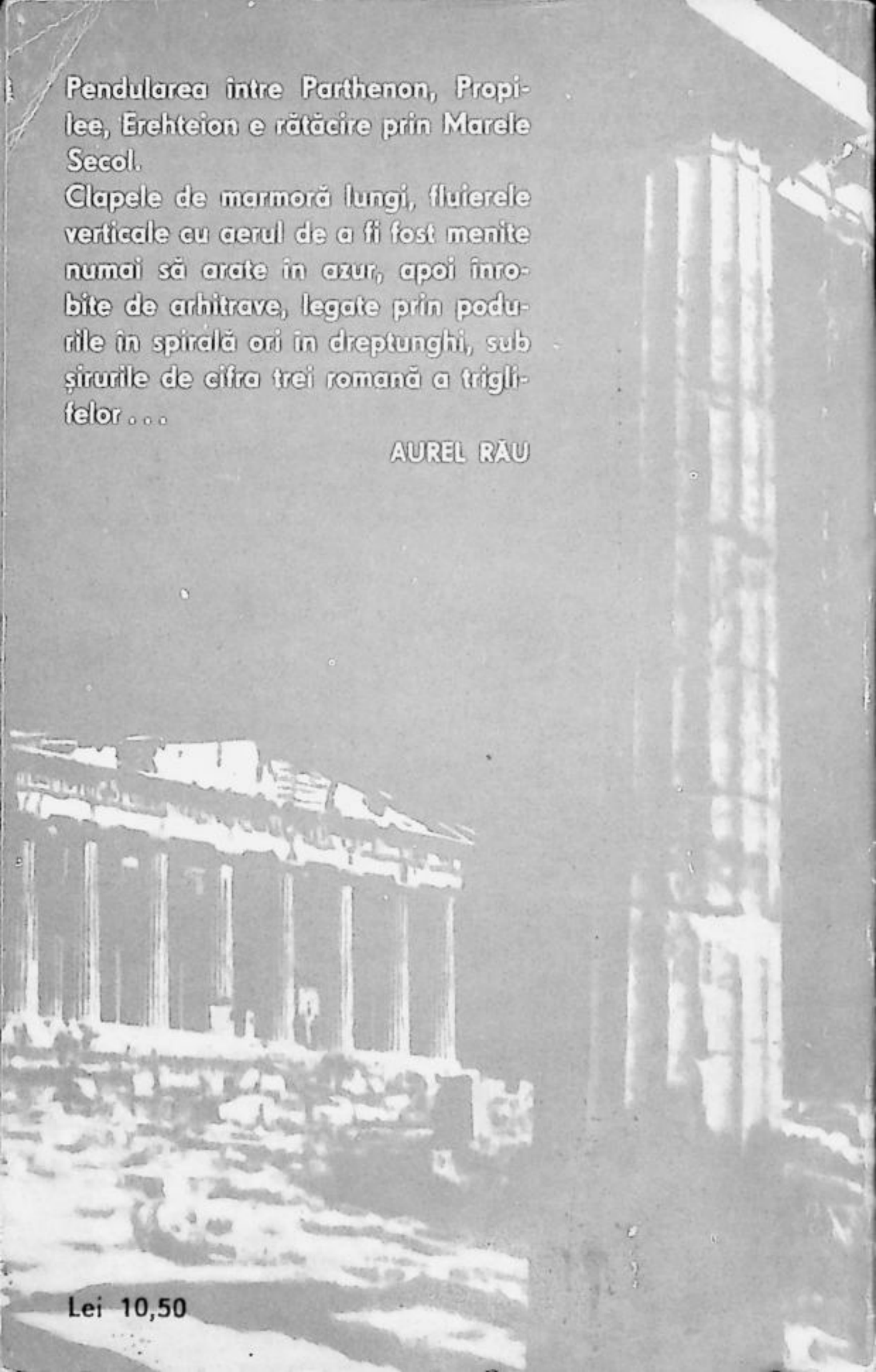

Lei 10,50